

БІБЛІОТЕКА
СВІТОВОЇ
ЛІТЕРАТУРИ

ВЕРГІЛІЙ
ВМЕЙДА

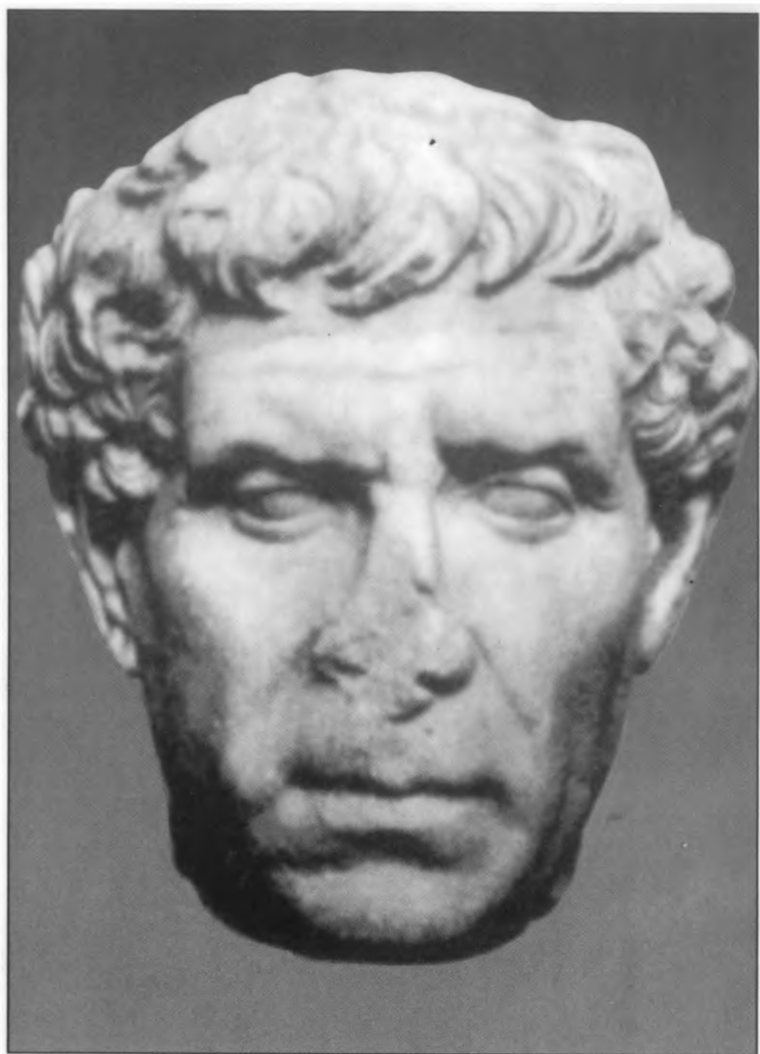

ВЕРГІЛІЙ
ВМЕЙДА

1
2
3
4
5
6
7
8
9
10
11
12
13
14
15
16
17
18
19
20
21
22
23
24
25
26
27
28
29
30
31
32
33
34
35
36
37
38
39
40
41
42
43
44
45
46
47
48
49
50
51
52
53
54
55
56
57
58
59
60
61
62
63
64
65
66
67
68
69
70
71
72
73
74
75
76
77
78
79
80
81
82
83
84
85
86
87
88
89
90
91
92
93
94
95
96
97
98
99
100

101
102
103
104
105
106
107
108
109
110
111
112
113
114
115
116
117
118
119
120
121
122
123
124
125
126
127
128
129
130
131
132
133
134
135
136
137
138
139
140
141
142
143
144
145
146
147
148
149
150
151
152
153
154
155
156
157
158
159
160
161
162
163
164
165
166
167
168
169
170
171
172
173
174
175
176
177
178
179
180
181
182
183
184
185
186
187
188
189
190
191
192
193
194
195
196
197
198
199
200

VERGILIUS

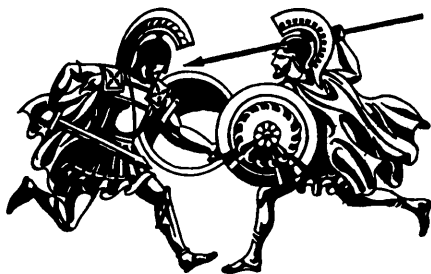
ІНСТИТУТ ЛІТЕРАТУРИ ІМ. Т. Г. ШЕВЧЕНКА НАЦІОНАЛЬНОЇ АКАДЕМІЇ НАУК УКРАЇНИ

БІБЛІОТЕКА
СВІТОВОЇ
ЛІТЕРАТУРИ

ВЕРГІЛІЙ

■
ЕНЕЇДА

Переклад з латинської
Михайла Білика

ХАРКІВ
«ФОЛІО»
2013

ББК 84(0)3
В 31

Бібліотека світової літератури
заснована у 2001 році

Друкується за виданням:
Вергілій. Енеїда. — К.: Дніпро, 1972

Переклад з латинської
Михайла Білика

Передмова й примітки
Йосипа Кобова

Редколегія серії:

*Іван Дзюба, Микола Жулинський, Дмитро Затонський,
Дмитро Наливайко (голова), Галина Сиваченко*

Художник-ілюстратор
М. Л. Курдюмов

Художники-оформлювачі
Б. П. Бублик, В. А. Мурликін

Вергілій

В 31 Енеїда /Пер. з лат. М. Й. Білика; передмова й примітки Й. У. Кобова; худож.-ілюстратор М. Л. Курдюмов; худож.-оформлювачі Б. П. Бублик, В. А. Мурликін. — Харків: Фоліо, 2013. — 350 с.: іл. — (Б-ка світової літ-ри).

ISBN 978-966-03-5103-5

(Б-ка світової літ-ри).

ISBN 978-966-03-6422-6.

Поема Вергілія «Енеїда» пов'язана з гомерівським епосом і була створена з орієнтаціями на нього. В перших шести піснях вона сюжетно наслідує «Одіссею», тут розповідається про мандри Енея із Трої в Італію, в наступних шести — «Іліаду», тут йдеться про війну й заснування Рима. Проте «Енеїда» є твором з іншою ідейною парадигмою і поетикою. Це вже не народний героїчний епос, а класичистична епопея, в основу якої закладена державно-політична ідеологема — прославлення Римської держави. Та поема відзначається високими художніми якостями, що забезпечило їй виняткове місце в історії європейської літератури, протягом віків вона служила незмінною моделлю класичної епопеї, яка вважалася найвищим літературним жанром. Незвичайний пієтет до цього твору викликав також спокусу його зниженого «перелицювання», звідси його численні травестії, аж до «Енеїди» І. Котляревського.

ББК 84(0)3

ISBN 978-966-03-5103-5
(Б-ка світової літ-ри)
ISBN 978-966-03-6422-6

© Ю. Кобів (правонаступник), передмова й примітки, 2003
© М. Л. Курдюмов, ілюстрації, 2003
© Б. П. Бублик, В. А. Мурликін, художнє оформлення, 2003
© Видавництво «Фоліо», марка серії, 2001

ВЕРГІЛІЙ І ЙОГО ЕПІЧНА ПОЕМА

Мужик із Мантуї, повільний і смагливий,
З дитинства ніжного колисаний селом,
Звеличив кий, і плуг, і мідяний шолом,
І знявся до вершин нечуваної слави.

...Той час минув — і Рим, і цезарів діла
Рука історії до трун поволокла,
Де сплять усіх часів ілюзії й корони.

Та він живе, і дзвін гучних його поем
Донині сниться нам риданнями Дідони,
Бряжчанням панцирів і сплесками трирем.

М. Зеров, «Вергілій»

Автор всесвітньо відомої героїчної епопеї «Енеїда» видатний римський поет Публій Вергілій Марон народився 15 жовтня 70 р. до н. е. в селі Андах, недалеко від міста Мантуї (Північна Італія) в родині дрібного землевласника, що колись був, за одними даними, гончарем, а за іншими — поденником. У рідному домі в душу хлопчика глибоко запали любов до італійської природи та шира шана до мозолистих рук хліборобів. Ці почуття майбутній поет натхненно висловить у своїй пізнішій творчості. Його дитячі та юнацькі літа припали на буремно-тривожну пору в історії Римської держави. Затяжні громадянські війни і непримиренний антагонізм супротивних партій підірвали основи аристократичної республіки, підготували ґрунт для нової форми правління — військової диктатури Гая Юлія Цезаря і принципату Октавіана Августа.

Початкову освіту Вергілій здобув у сусідній Кремоні, дійшовши ж повноліття, виїхав у Медіолан (Мілан), а згодом у Рим, щоб продовжувати навчання. Готувався він стати адвокатом, але кволе здоров'я і брак ораторського хисту перешкодили його адвокатській кар'єрі. З юних літ Марон почав захоплюватись поезією, пишучи ліричні вірші в стилі тодішніх римських модерністів, або, як їх називали, «неотериків». Найвизначнішим представником цього стилю був пристрасний Гай Валерій Катулл. Юнака вабила і філософія, інтерес до якої в нього розбудив його учитель-епікуреєць Сірон. Вирішивши зайнятися філософією, Вергілій розпрощався з риторикою і ладен був навіть пожертвувати своїми поетичними заняттями. Однак любов до муз перемогла. Філософом він не став, хоч епіку-

рейська проповідь утечі в спокійне життя та захоплення філософською поезією Лукреція лишили помітний слід на світовідчужанні і на всій його літературній роботі.

Відмовившись від політичної діяльності, майбутній поет повернувся близько 45 р. до н. е. в рідні Анди, щоб присвятити свій талант лише письменству. За свідченнями античних біографів, тодішній намісник Транспаданської Галлії (нині Ломбардія) цезаріанець Гай Асіній Полліон, прекрасний знавець грецької і римської літератур, помітив своєрідний хист Вергілія і спрямував молодого письменника на створення буколичних віршів. Та спокійні заняття буколіками були перервані конфіскацією селянських земель на користь ветеранів Гая Юлія Цезаря, яким передавалися землі околиць Мантуї та Кремони, отже, і маєток Вергілія. Завдяки заступництву Полліона і Октавіана землю йому повернули. Втішений поет звеличив свого захисника Октавіана в першій еклозі (поемі) буколичної збірки. Але радість була передчасна: у 41 р. спалахнула нова братовбивча війна між Октавіаном і Луцієм Антонієм, після якої околиці Мантуї знову перейшли до рук ветеранів. Поета прогнали з маєтку. Він ледве врятувався від меча оскаженілого центуріона. Точно невідомо, чи повторне клопотання про повернення землі було успішне.

Тим часом Вергілій у 39 р. опублікував свій твір «Буколіки», який справив велике враження на громадськість. Автором книги зацікавився особистий друг Октавіана Гай Цільній Меценат, великий шанувальник поезії і сам літератор-дилетант. Ввійшовши до мистецького гуртка Мецената, Вергілій дістав матеріальне забезпечення, а це дало йому змогу цілком віддатися поезії, найдорожчим, за його словами, скарбам у світі:

Музи, дорожчі мені від усього на світі! Богині,
Що найпильніше служу вам і серцем шаную я щирим...

(«Георгіки», кн. II. Переклад М. Зерова)

Ставши прихильником Октавіана, ідеолога нового державного ладу, Вергілій присвятив йому наступний великий твір «Георгіки», над яким працював сім років (37—30), живучи майже безвиїзно в Неаполі. Після цієї поеми Марон узявся за монументальну свою працю — «Енеїду», якій віддав десять останніх років життя. Спочатку поет склав план і написав епопею прозою, а потім став надавати віршової форми тим частинам, які йому найбільш припадали до вподоби.

Щоб оглянути своїми очима місця, зображені в «Енеїді», поет вирушив у подорож по Греції та Малій Азії. Проте Трою йому поба-

чити не довелося. Тяжко захворівши в Афінах, він припинив дальшу мандрівку. Август, який на цей час прибув до Афін, порадив хворому повернутися разом з ним до Італії. В дорозі стан здоров'я поета набагато погіршав, а після висадки в порту Брундізій (на східному узбережжі Італії) 21 вересня 19 р. до н. е. обірвалося його життя. Прах великого поета перевезено до Неаполя і там поховано при Путеоланській дорозі. На надгробній плиті викарбувано дистих:

В Мантуї я народився, умер у калабрів. Неаполь
Прах береже. Оспівав череди, ниви, вождів.

Вергілій залишив по собі славу не тільки визначного поета. Античні письменники зображають його як надзвичайно добру, ніжної вдачі людину. Виняткова чуйність і доброзичливість привабили до нього багато друзів. Цей «високий на зріст, смаглявий, з селянським обличчям, слабкого здоров'я» чоловік (як пише про нього біограф Донат) був далекий від заздрощів. Він радів чужим успіхам і з відданістю допомагав іншим письменникам. Якнайтепліше згадує його видатний поет Горацій, називаючи свого друга «світлою душею».

Найбільшу славу Вергілієві принесли три його головні твори: «Буколіки», «Георгіки» та «Енеїда»¹.

«Буколіки» — пастуші пісні, еклоги — збірка з десяти невеличких поем, написаних гекзаметром. У них поет оспівує спокійне життя пастухів, їх радощі і печалі.

Родоначалником буколік як літературного жанру вважають грецького поета Феокріта із Сиракуз на Сицилії (III ст. до н. е.). Заслуга ж Вергілія в тому, що він перший ввів цей жанр у римську літературу, як сам не без гордості підкреслював. Але його поеми зображають умовний ідилічний світ пастухів з їхніми любовними переживаннями на лоні сільської природи.

Проте в цей ідеалізований світ вривається відгомін політичних подій, які потрясли основи римської сенатсько-аристократичної республіки. Зокрема, в першій і дев'ятій еклогах відобразилася сучасна авторові дійсність — розорення північно-італійського селянства внаслідок реквізицій землі для ветеранів. Під ім'ям Тітіра в першій еклізі криється сам Вергілій, якому пощастило повернути конфіскований маєток.

¹ Вергілієві приписують ще й інші вірші, з яких частина належить авторів «Енеїди», частина ж явно не його твори. З-під його пера вийшла збірка «Каталетон» («Поетичні дрібниці») — ранні поезії ліричного змісту, а п'ять епіліїв (малих віршів, пісень): «Комар», «Кіріда», «Етна», «Прокльони» і «Сніданок» — це, очевидно, псевдовергіліана.

Політичний характер має також четверта еклога, де виражено марення про наближення «золотого віку», ери миру і соціальної справедливості, коли всі люди будуть рівні і щасливі, вільні від злиднів і чвар, а природа сама даруватиме щедрі врожаї. Нову зміну в житті поет пов'язує з народженням якоїсь чудесної дитини, «божого сина» з племені Юпітера. Ця еклога, яка вже в античності викликала суперечки, і досі не зовсім ясна¹. Вона виникла під впливом релігійних концепцій (єгипетських, єврейських), породжених нестерпним соціальним гнітом, коли доведеному до розпачу трудовому народові пророки для заспокоєння його пророкували прихід нової щасливої доби і рятівника в особі «божого сина». Такі месіаністичні ідеї знайшли сприятливий ґрунт серед населення Італії, втомленого довготривалими братовбивчими війнами, яке прагнуло миру та соціального рівноправ'я.

Еклоги Вергілія мали потім вплив на нову європейську літературу. «Буколіки» стали зразком для так званої «пасторальної» поезії, в якій зображувалось безжурне життя пастухів і пастушок на тлі чарівної сільської природи.

Селу присвячений і другий великий твір Вергілія — дидактична поема «Георгіки» («Про землеробство»). Своєю ідейною спрямованістю і художньою майстерністю поема являє новий крок у творчому розвитку поета. Незважаючи на грецький заголовок та використані дидактичні твори стародавньої Еллади, Вергілій твір залишив далеко позаду аналогічні зразки, зокрема Нікандрове «Землеробство» і «Бджільництво». Перша книга «Георгік» розповідає про рільництво, друга — про садівництво, третя — про тваринництво, четверта — про бджільництво. Тема поеми була підказана Меценатом і Октавіаном. Вони з жalem спостерігали обезземелення селянства і занепад землеробства внаслідок довголітньої воєнної руйни. Тож і порадили поетові звеличити в поемі любов до рідної землі, до давньої римської доблесті і предківських звичаїв. Така ідея цілком збігалася з нахилами самого Вергілія, який виріс на селі і був глибоко переконаний у тому, що чистоту людських взаємин і почуттів, здоровий глузд, незмінне щастя можна знайти тільки в сільському житті.

Його «Георгіки» — величний гімн чесній і плідній праці селянина. Девіз твору: «Усе перемагає праця». Поет тут виступає як ідеолог

¹ Син Асінія Полліона — Гай Асіній Галл сприйняв це пророцтво так, начебто воно було адресоване йому. Античні ж християнські теологи намагалися роз'яснити четверту еклогу як пророцтво про народження Христа. Тому в середні віки Вергілія вважали предтечею християнства.

і виразник інтересів трудового селянства. Прославляючи працю італійського хлібороба, автор оповиває її рожевим серпанком. Не помічаючи жадливої експлуатації рабів, розорення дрібного селянства і зростання великого землеволодіння, він у захопленні вигукує:

Найшасливіше було б, коли б шастя свого пильнували,
Просте життя хліборобів! Оподаль боїв та незгоди
Гоїні ґрунти постачають самі їм поживу солодку.

(«Георгіки», кн. II)

Вергілій, пристрасний патріот Італії, жагуче любить її мальовничу природу — кожну рослинку, камінчик, струмок, закучерявлені зелені гори, світловоді річки, плеса замріяних озер. Сухий матеріал «Георгік» автор зумів оживити численними відступами, жанровими сценами, картинами природи.

Найвидатніший твір Вергілія — «Енеїда», епічна поема в дванадцяти книгах. Її герой — троянець Еней, за міфом, син Анхіса й богині Венери. Вже у вступі до третьої книги «Георгік» (кн. III, ряд. 46) поет обіцяв написати воєнно-героїчну поему про подвиги Августа. Але згодом він облишив цей свій задум і взявся за епопею, яка, зв'язуючи міфічні розповіді з новим політичним ладом — принципатом, прославила б увесь римський народ, його легендарних предків і історію та водночас підносила б і заслуги імператора та всього роду Юліїв. Ідеальним для такої мети здавалась історія мандрів і воєн троянського героя Енея, що начебто заснував на латинській землі царство, яке стало основою Римської держави. Так була взята легенда про родовід римлян від поєднання італійців з нащадками троянців.

Ця легенда не була плодом римської народної творчості, а являла собою книжний витвір, до того ж іноземного походження. Бо ж не римські, а грецькі письменники — поет Стесіхор та історики Гелланік, Тімей і Діонісій Галікарнаський — пов'язали особу Енея з Італією і зробили його засновником Рима. Цей переказ ще до Вергілія знайшов у Римі визнання. Про втечу Енея з Трої, його мандри і прибуття в Італію згадували стародавні римські епіки Гней Невій і Квінт Енній. Чимало пихатих римських родів намагалися всілякими засобами вивести свою генеалогію від троянців, а верхом національної гордості було довести своє походження від самого Енея. Таким фальсифікаціям пробував дати навіть наукове обґрунтування у трактаті «Про троянські сімейства» відомий римський учений-енциклопедист I ст. до н. е. Марк Теренцій Варрон.

Зокрема, на пряме походження від Енея претендував рід Юліїв, до якого належав славнозвісний римський політичний діяч, полководець і письменник Гай Юлій Цезар і усиновлений ним Октавіан. Адже син Енея Асканій мав ще друге ім'я Іул чи Юл, а довести, що Юл є прабатьком юлійського роду, не становило ніяких труднощів. Раз так, то Юлій Цезар і Август — нащадки Енея і через те божественного походження, адже їх міфічний предок був сином смертного Анхіса і богині Венери. Така псевдонаукова фікція мала обґрунтувати особливе соціально-політичне становище їх у римському суспільстві і узаконити узурповану владу. Кажуть, що Гай Юлій Цезар навіть задумав відбудувати Трою і зробити її столицею Римської імперії, а Октавіан Август, прикрашаючи римський форум статуями славних діячів стародавнього Риму, на чільному місці поставив скульптуру Енея.

Обравши за сюжет легенду, Вергілій використав її для прославлення Августа і освячення його режиму як «золотого віку» в історії римського народу, отже, надав їй тенденційного забарвлення, актуально-політичної гостроти.

Задумана як римська паралель до гомерівських «Іліади» й «Одіссеї» разом узятих, Вергілієва епопея чітко поділяється на дві симетричні частини, з яких кожна складається з шести книг: шість перших книг містять розповідь про блукання Енея, нагадуючи римську «Одіссею», а друга половина (книги VII—XII) — опис боїв в Італії, — це нібито римська «Іліада».

Орієнтація на Гомера нас не дивує, адже для античних поетів його поеми були неперевершеними зразками епосу, і кожен наступний поет вважав за ознаку доброго тону продовжувати гомерівські традиції, наслідувати більшою чи меншою мірою мотиви і образи, віршову техніку легендарного рапсода. Щоправда, в еліністичну епоху александрійська поетика засуджувала великі поеми, а культивувала невеликі твори, так звані епілії, але Вергілій знехтував модними теоріями.

І справді, «Енеїда» має чимало спільного з гомерівським епосом. Як в «Іліаді» Троянська війна точиться за жінку — прекрасну Єлену, так в «Енеїді» її герой веде війну за Лавінію. Батько Лавінії Латин багато чим нагадує старого Пріама. Еней дуже схожий на Ахілла: як в «Іліаді» ніхто не може зрівнятися хоробрістю з Ахіллом, так в «Енеїді» немає героя, рівного Енеєві; як Ахілл, залишивши поле бою, спричинився до невдач греків, так і через відсутність Енея троянське військо опинилось у вкрай критичному стані. Знаменитий «каталог кораблів» у другій пісні «Іліади» має паралель у пере-

ліку італійських племен, які виступили проти Енея. Смілива вилазка двох троянських нерозлучних друзів Ніса і Евріала має аналогію в нічній розвідці Діомеда і Одиссея. Описові нового щита Ахілла, виготовленого Гефестом на просьбу Фетіди, відповідає опис щита Енея, виготовленого Вулканом на благання Венери. Спільне обом епопеям є рішення покласти край кровопролитній борні через єдиноборство двох вождів. Схожість бачимо в укладенні перемир'я і віроломному його порушенні, що призводить до ще запекліших боїв.

Сцена поєдинку Енея і Турна з його трагічним фіналом — смертю царя рутулів — створена за зразком бою Ахілла й Гектора. Ігри в пам'ять Анхіса в «Енеїді» навіяні описом ігор-поминок на честь убитого Патрокла в «Іліаді».

Чимало моментів ріднить «Енеїду» з «Одіссеєю» Гомера. Вергілій, як і Гомер в «Одіссей», докладно описує блукання головного героя по дорозі з Трої до Італії. Як Одиссей розповідає про свої пригоди на бенкеті в царя феаків Алкіноя, так і Еней в Карфагені снує довгу оповідь про загибель рідного міста і про свої мандри. Як Одиссея не хоче відпустити німфа Каліпсо, так і Енея затримує закохана в нього Дідона. Відвідини Енеєм підземного царства мають подібність із «сходженням» Одиссея в країну мертвих. Буря на морі в поемі Вергілія нагадує відповідну картину в «Одіссей».

Наслідувань і запозичень в «Енеїді» можна дошукатись не лише з Гомера. Згідно з античними коментарями, для розповіді про загибель Трої в другій книзі «Енеїди» Вергілієві прислужилась епічна поема поета Пісандра «Зруйнування Трої». Образ дівчини-воїниці Камілли у Вергілія навіяний образом італійської амазонки Пентесілеї з «Ефіопіди» Арктіна. Один з найважливіших епізодів поеми — кохання Дідони — багатьма рисами нагадує трагічну любов колхідської царівни Медеї до Ясона в поемі Аполлонія Родоського «Аргонавти».

Вергілій не міг також не відбити у своєму творі тенденцій і особливостей елліністичної літератури — великої вченості, описів творів мистецтва, залучення еротичного елементу, описів душевного стану персонажів, напруженого драматизму та динамічності дії.

Впливали на «Енеїду» і латинська епічна поезія Невія і Еннія, так само як і римська історіографія (анналісти, Катон Старший, Варрон). Але втрата цих творів не дає змоги з'ясувати, чим саме завдячує автор «Енеїди» римським джерелам. Можна лише припускати, що такі епізоди, як перехід тирана Мезенція на бік Турна, допомога етрусків Енеєві, перелік італійських племен — учасників війни, опис давнього вигляду Палатинського пагорба, етнографіч-

но-географічні дані про Італію тощо, запозичені з римської наукової і художньої літератури.

«Енеїді», як і іншим античним міфологічним епопеям, притаманний «божественний апарат», тобто участь у дії богів. Боги виведені в поемі як вершители людської долі: вони впливають на хід подій, інтригують і сперечаються, втручаються в діла людей, одним смертним симпатизують і допомагають, інших ненавидять і переслідують. Для більшої драматизації сюжету Вергілій вводить грізного ворога троянців і Енея — царицю богів Юнону. Її роль у римській епопеї співзвучна ролі Посейдона в «Одіссеї». Як злигодні Одіссея спричинені гнівом бога морів, так і семилітнє блукання Енея викликане «злопам'ятним гнівом лютої Юнони». Ворожість Юнони до троянців є гомерівською традицією, поглибленою в «Енеїді» мотивом політичного характеру — віщуванням про майбутній розквіт Римської держави і знищенням римлянами Карфагена.

Заступницею Енея, яка не відходить від нього ні на крок, є його божественна мати, Венера. Між Юноною, гонителькою троянців, і Венерою, їх оборонницею, доходить вряди-годи до непорозуміння і сутичок, жертвою яких є не одне людське життя. Непримиренна Юнона лише тоді заспокоюється, коли Юпітер запевняє її, що у змішаному з троянців і латинів народі головне місце належатиме латинам і їх мові, а назва троянців зникне безслідно.

Характерно те, що тон Вергілія щодо богів інший, ніж у Гомера. Немає у римського поета того панібратства у ставленні до безсмертних, яке властиве поемам Гомера. Так, Венера Вергілія не схожа на Афродіту, про любовні пригоди якої у греків збереглося багато оповідей. Римська Венера — це джерело життя, втілення творчих сил природи, *Venus Genetrix* — Венера-Прамати, і що важливо — мати Енея, родоначальника роду Юліїв.

Зберігаючи за традицією в поемі олімпійських богів, Вергілій запровадив ще й іншу рушійну, хоч незриму, силу — долю (фатум). Цій силі підвладні не лише люди — маріонетки в її руках, але й боги. Така роль її в «Енеїді» є виявом посилення в тогочасному греко-римському суспільстві віри в невідворотність людської долі, приреченість будь-якої окремої особи і маси в цілому. Через те сюжетні колізії епопеї і вчинки героїв часто-густо визначаються не необхідністю, яка лежить в характері зображуваних осіб, а волею богів і всесильною долею. Хоч впровадження «олімпійців» і «долі» спричинило певну скованість героїв у діях, проте воно не перешкодило поетові глибоко і з теплою розкрити внутрішній світ персонажів.

Центральним персонажем епопеї є Еней, від якого вона й дістала назву. Вергілій намагався узагальнити в характері Енея всі позитивні моральні якості, притаманні героям римської давнини. Змальований як ідеальний римлянин, головний герой справляє враження занадто ідеалізованого, неприродно зразкового, а через те і мало життєвого.

Серед позитивних рис Енея Вергілій підкреслює благочестя і хоробрість. Благочестивий, побожний (pius) — постійний епітет Енея. Він навіть сам представляє себе таким матері Венері, коли вона з'явилась у постаті мисливиці ¹:

Я — той побожний Еней, що пенатів від ворога вирвав.

Щоправда, «благочестивий», «побожний» у Вергілія (як взагалі в римлян) поняття широкі. Під ним він розуміє і широкого шанувальника богів, і зразкового громадянина з високим почуттям обов'язку, і ніжного сім'янина, і людину справедливую і жалісливу до інших.

Як добрий син, Еней не залишає немічного батька в Трої, а виносить його з полум'я; потім настійно прагне зійти до царства Аїда, щоб побачитися з батьком; як добрий чоловік, вертається до охопленої пожежею Трої, щоб відшукати жінку Креузу, яка відстала під час втечі з міста. Еней не жорстокий: він проймається співчуттям навіть до ворога.

Блідими і безкровними вийшли супутники Енея — вірний Ахат, красномовний Іліоней та інші. Зате рельєфніше відтворені інші персонажі, зокрема Турн, Мезенцій і Дідона. Суперник Енея, вродливий і дужий Турн, наділений палкою вдачею, пристрасним і несамовитим завзяттям, відданим героїзмом, жадобою слави. Для підкреслення дикої відваги героя поет порівнює його то з левом, то з биком. Нестримність вождя рутулів виявляється і в мові, досить індивідуалізованій.

Відшепенцем, який порвав зі своїм народом, зображений «огудник богів» Мезенцій. Негативні риси у вдачі цього персонажа — жорстокість і крайній індивідуалізм — пом'якшують безмежна любов до сина, хороброго і вродливого Лавса, та глибокий біль, якого він зазнає після того, як син був убитий. Мезенцій — один з найхоробріших героїв поеми.

В образах рядових троянських воїнів Ніса й Евріала прекрасно втілились юнацька дружба і полум'яний патріотизм.

¹ «Енеїда», кн. I, рядок 378. Далі позначатимемо в дужках тільки цифрами: римськими — книгу, арабськими — рядки цитованих віршів.

Галерею чоловічих персонажів доповнюють добродушний, миролюбний, нерішучий Латин, скромний і довірливий Евандр, сповнений життєвої мудрості Анхіс, юні і сміливі Лавс і Паллант.

У властивій для героїчного епосу манері люди в «Енеїді» змальовані гіперболічно: вони велетенського зросту, богатырської сили і надзвичайної мужності. Так, Турн у приступі люті підіймає камінь, якого не змогли б підняти дванадцять чоловік, і кидає ним в Енея (XII, 896—901). Велетенську силу мають Еней, Ацест та ін. Навіть у похилого віком Пріама заговорила давня сила, коли він намагається вдарити списом Неоптолема (II, 544 і далі).

Прекрасно змальовані жіночі образи і серед них найяскравіший — Дідони. Горда владарка Карфагена — постать вольова, владна, велична. Майстерно відтворено потаємні рухи жіночого серця, глибоко розкрито її внутрішній світ, тонко передано гаму її почуттів: зародження і визрівання любові, спалах пристрасті, боротьбу між почуттям і обітницею вірності покійному чоловікові, перемогу жаги, а далі відчуття приниження, презирство до недавнього коханця, змагання між любов'ю і ненавистю, нестямну лютю.

Запам'ятовуються образи й інших жінок, для кожної з яких знайдено індивідуальні риси, — вірних дружин Андромахи і Креузи, мужньої і відважної, «гордості Італії», Камілли.

Цікаво, що цілком негативних персонажів у «Енеїді» немає, крім, правда, таких епізодичних фігур, як підступний крутий Сінон, вправніший молоти язиком, ніж орудувати мечем, Дранк (можливо, карикатура на Цицерона), егоїстична Єлена та владна і злобна Амата. Через те «Енеїда» в шкільних хрестоматіях заслужила назви «поєми ідеальних героїв».

Поет змальовує характери богів так само яскраво, як і характери людей. Боги зображені з людськими почуттями і пристрастями. Небожителі наділені й багатьма негативними якостями: вони жорстокі, вередливі, дріб'язкові.

«Енеїда» зовнішньо схожа з гомерівським епосом, але різниться від нього політичною тенденцією, ясно вираженою в ряді епізодів, пов'язаних з подіями римської історії від сивої давнини аж до сучасної Вергілієвій доби. Суть цих відступів полягає у звеличенні національних рис стародавніх римлян і римського «імперіалізму» з наголошенням на подвигах і заслугах Августа, принципат якого має становити кульмінаційний пункт у розвитку державності. Один з найяскравіших епізодів вміщений у шостій книзі «Енеїди». Там розповідається про те, як Еней зійшов до підземного царства, де батько Анхіс, який після смерті витав серед праведних душ на Єлісейських

полях, пророкує долю і сину, і його нащадкам, а також майбутню славу Риму. Інші народи, за словами Анхіса, вславляться мистецтвом і наукою, а нащадки Енея покликані володіти світом:

Запам'ятай, римлянине! Ти владно вестимеш народи.
Будуть мистецтва твої: встановляти умови для миру,
Милувать, хто підкоривсь, і мечем підкорять гордовитих.

(VI, 851—853)

Тут-таки він віщує, що «золотий вік», який, за повір'ям, існував колись в Італії за панування бога Сатурна, повернеться в часи владарювання божественного Августа. Взагалі вся історія Риму змальована у світлих і ясных тонах.

Знову ж у восьмій книзі (VIII, 626—731) опис щита, викутого циклопами за наказом Вулкана для Енея, дає поетові привід для нового звеличення діянь римського народу і поклону на адресу Октавіана Августа. Тут зображено чимало епізодів з історії, героїчні діла славних предків і подію з недавнього минулого — Актійську битву. Октавіан, змальований напівбогом, перемагає у священній війні свого суперника Марка Антонія і підступну єгипетську царичю Клеопатру. Він встановлює у світі мир і лад. З політичних мотивів Вергілій ідеалізує італійську давнину, прославляючи сувору простоту звичаїв стародавніх людей для контрасту з моральним занепадом суспільства I ст. до н. е. Все це зроблено з метою підтримати заходи Августа для реставрації колишньої доблесті, скромності, давньоримського способу життя — основи могутності світової держави.

Римський епік створив героїчну поему, відмінну від гомерівської ще й з іншого погляду. Якщо Гомерові притаманний спокійний оповідний тон, неквапливий темп розповіді з дуже довгими відступами, з детальним описом зовнішнього вигляду, зброї, одягу героїв тощо, то автор «Енеїди» виробив свій власний, своєрідний стиль, для якого характерний нахил до драматичних і патетичних ефектів. Відмовившись від спокійної епічної широти, він використовує пребагатий арсенал художньо-зображувальних засобів для того, щоб розповідь максимально наситити емоційними сценами, схвилювати читача жакливими і зворушливими описами, викликати в нього захоплення, страх, співчуття. В «Енеїді» легко можна вирізнити багато сповнених драматизмом, емоційно насичених розповідей, з яких кожна має свою зав'язку, розгорнений сюжет і розв'язку, як у драматичному творі. З них найвишого ефекту досягають розповіді про загибель Трої (друга книга) і про кохання Дідони (чет-

верта книга). Скільки експресії і емоційної сили в напруженому зображенні трагедії Дідони (до речі, воно стало в нові часи темою не однієї опери і драми)! Скільки глибокої психологічної характеристики внутрішнього світу жінки, її переживань, думок, прагнень!

Тісно пов'язане з зображенням вчинків людини і суб'єктивне ставлення поета до зображуваних подій. Якщо в гомерівських поемах автор ховається за своєю розповіддю, то у Вергілія крізь струмінь оповіді пробивається особисте ставлення поета до зображуваного. Так, у четвертій книзі (412—413) Вергілій не може стриматись, щоб не висловити свого співчуття Дідоні:

Владо кохання, яка ти нелюдська, що витерпіть мусить
Серце людини від тебе!

Прозорим ліризмом пройнята розповідь про загибель молодих богатирів Ніса і Евріала. Поет милується їх героїзмом і виголошує:

Нині обидва щасливі! Як в пісні моїй ще є сила,
День не настане, щоб ваша у пам'яті слава замовкла...

(IX, 446—447)

Саме цей лірично-драматичний аромат і відрізняє епос Вергілія від спокійно-незворушного тону розповіді Гомера.

Іншою своєрідною рисою «Енеїди» треба вважати її риторичність. Ця особливість на всю широчінь виявляється в численних промовах, побудованих за чіткою схемою, у щедрому застосуванні фігур, тропів, запитань, вигуків обурення, афористичних висловів тощо. Винахідливою аргументацією відзначаються промова Анни, коли вона намовляє Дідону, щоб та одружилася з Енеєм, суперечка Турна з красномовцем Дранком, промови Юнони, Амати, але особливо майстерно розроблена промова хитрого Сінона.

Ряснота риторичного елемента у творах поета вражала вже античних читачів, і тому висувалося питання, визнати Вергілія більше поетом чи ритором. З «Енеїди» щедрими пригорщами бралися приклади тропів і фігур.

Мова «Енеїди» кришталеву чиста, в міру піднесена, емоційна, злегка забарвлена архаїзмами. Відточений уже в «Буколіках» і «Георгіках» гекзаметр поет довів до досконалості, відшліфував його так, що він став гнучким, мелодійним, плавним, здатним передавати найтонші нюанси думки і почуттів. Під умілою рукою віртуоза гекзаметр позбувся вад, помітних у поезії Лукреція і Катулла. Уже Ф. Прокопович у курсі лекцій з поезії, читаних студентам Києво-Могилянської академії, тонко підмітив ритмічно-інтонаційну

гнучкість Вергілієвого гекзаметра, його співзвучність із змістом і емоційним забарвленням тих чи інших рядків. Наприклад, швидкий темп праці циклопів, які, за наказом Вулкана, поспішно кують щит для Енея, поет передає самими дактилями:

Зразу на труд налягли, розділивши його між собою, —

(VIII, 444)

а важкі удари молотів, які вони ледве піднімають, виражає спондеями:

В чергу так вони із зусиллям руки здіймають.

(VIII, 452)

Таких прикладів розмаїтості ритмомелодики, ритмічної евфонії вірша в поемі можна знайти дуже багато.

Взагалі дактилічними розмірами поет намагається відтворити швидкий рух, збуджений душевний стан, навальність боїв, нестримну мову тощо, а спондеями — неквапливість, страх, непевність, втому.

Майстерність Вергілія виявилась і в словесному звукописі, так званій словесній інструментовці. Автор полюбляє звукові повтори слів, алітерації, рими в середині вірша та інші засоби виразності. Це він застосовує для більшої пластичної яскравості. От хоч би такий зразок фонічного повтору:

З землями землі нехай ворогують, моря із морями, —

Так закликаю, — з військами війська, і вони, і їх внуки!

(IV, 627—628)

Часто-густо Вергіліїв звукопис перетворюється на звуконаслідування. Так, плавлення металу циклопами у восьмій книзі зображено відповідною інструментовкою, яку український перекладач передає застосуванням звукової домінанти — плавного *л*:

...Струмені міді пливуть там, і золото плине.

(VIII, 445)

Особлива майстерність живописання словом, узгодженість між змістом і звуковою гармонією помітна в описі морської бурі в першій книзі (I, 53—116), де поет різними засобами змалював рев моря, шум розбурханих хвиль, свист вітру тощо.

Поетія Вергілія, як найвищий зразок художньої майстерності, становить в історії латинського поетичного стилю таку віху, яку в розвитку римської прози займає творчість Цицерона.

Однак «Енеїда» остаточно не оброблена: крім неповних гекзаметрів (ix 58), трапляється ще й чимало недоглядів, які поет усунув би, коли б не вразила його передчасна смерть. Так, дружина Енея Креуза віщує чоловікові (II, 782), що він причалить до Гесперії там, де Тібр вливається в море, але невдовзі, на початку своїх мандрювань (III, 7), Еней не знає, куди його заведе доля, і тому звертається за порадою до Аполлона Делоського про свою дальшу путь. Дідоні ж розповідає, що дорогу до Італії показав йому Аполлон Грінейський (IV, 345), про якого немає жодної згадки в попередніх книгах. Стерничий Палінур, заснувши, випадає з палуби і знаходить смерть у морських глибинах при спокійному морі (V, 820, 859), проте його тінь пізніше запевняє Енея, що сталося це під час шторму (VI, 354). Турн двічі вбиває Кретея — раз у дев'ятій, другий раз в одинадцятій книзі. Подібно Еней переслідує рутульця Нуму (X, 562), хоч той загинув уже раніше (IX, 454).

Такі та інші недогляди (є вони і в Гомера, у «Фаусті» Гете, «Дон Карлосі» Шіллера, поемі «Пан Тадеуш» Міцкевича та в інших все-світньо відомих поетів) не шкодять внутрішній єдності і цілісності твору, сповненого стрункої гармонії і цілеспрямованості. В художній тканині поеми дослідник знайде силу-силенну ниток різного літературного походження, але вміла рука великого художника зуміла скомпонувати з них нові багатобарвні візерунки, нові оригінальні орнаменти. Вергілій не пішов уторованими шляхами, лінією найменшого опору — рабського копіювання епопеї Гомера. Як талановитий митець, він по-своєму узагальнив і осмислив багату епічну традицію, давши своєрідний твір. Його «Енеїда» знаменує собою синтез розвитку античного епосу — дивний сплав гомерівської традиції, творчих шукань елліністичного письменства та літературного досвіду римлян. «Енеїда» ввійшла дорогоцінним вкладом у римську літературу як знаменна пам'ятка класицизму часів Августа. Незважаючи на те, що поема не вийшла з надр народнописенної творчості, римляни сприймали її як найвище досягнення римської епіки, — досягнення, яке затьмарило всі попередні і наступні римські героїчні поеми. «Енеїда» посідає цілком особливе місце у світовій літературі: це — «перша епічна поема, яка є плодом одноосібної творчості і, хоч не сягає своїм корінням до народних міфів та переказів, стала наскрізь національною епопеєю»¹.

¹ М. Е. Грабарь - Пассек. Вергилий. История римской литературы. Т. I. М., Изд-во АН СССР, 1959, стор. 318.

Появу «Енеїди» захоплено зустріли сучасники, її велич і красу високо оцінили такі видатні письменники «золотого віку» римської літератури, як Гораций, Проперцій і Овідій. Ще до появи твору (Вергілій знайомив друзів з окремими частинами) Проперцій урочисто вітав «Енеїду», як шедевр, величніший від «Іліади».

Щоправда, не обійшлося і без злобних критиків. Одні з них обурювались політичною тенденцією поеми, інші — її літературним новаторством. Як Гомер мав хулителя в особі жовчного Зоїла, так само якийсь Карвілій Піктор написав памфлет під назвою «Бич на «Енеїду». Інші дорікали Вергілієві за різні запозичення, зокрема з Гомера. Гідну відсіч давали цим пасквілянтам друзі автора «Енеїди» та пізніші критики, передусім учений Асконій Педіан у праці «Проти наклепників Вергілія». Та злющі критикани нітрохи не змогли пошкодити поетовій славі. Римський народ визнав його першим своїм поетом, римським Гомером. Яку загальну шану мав автор «Енеїди» за життя, говорить хоч би свідчення історика Тацита: коли зібрані в театрі глядачі почули вірші Вергілія, то всі підвелись і віддали їх авторові, що випадково був присутній, таку саму честь, як і імператорові Августу.

Вся подальша римська література розвивалась під могутнім впливом поеми Вергілія. Лукан, Сілій Італік, Валерій Флакк, Стацій та інші більшою чи меншою мірою наслідували образи і техніку «Енеїди». Як у стародавній Греції твори Гомера були найулюбленішими і головними книжками шкільної молоді, так у римській школі подібну роль відіграла Вергілієва героїчна поема: її читали, роз'яснювали, декламували, на ній вчилися метрики, просодії, навіть ораторського мистецтва. До віршів з «Енеїди» часто вдавалися в щоденному житті, їх цитували в розмові, брали епіграфами до творів мистецтва, надписували на предметах розкоші.

Твір Вергілія рано став об'єктом коментування і словникових досліджень. До наших днів дійшла частина цих коментарів і словників, серед яких виділяються коментарі Л. Сервія Гонората і Т. Клавдія Доната.

Культ Вергілія, ставлення до його творів, як до літературного зразка і джерела мудрості, успадкували від античності і середні віки. Це благоговіння найяскравіше відбилосся в «Божественній комедії» геніального італійського поета Данте, який показав автора «Енеїди» символом людської мудрості і обрав своїм провідником у пеклі й чистилищі, а в описі потойбічного світу чимало подробиць запози-

чив з римської поеми. Для Данте Вергілій — «гордість і світило інших поетів», «вождь милий», «учитель ласкавий». Дантів шанобливий вигук: «Прославіть всі поезії світило» був виявом подиву не його одного, а й усього середньовіччя.

Своєрідним пієтетом оточив особу Вергілія італійський народ: римський автор — це всезнаючий мудрець, надприродна істота, чародій, провісник християнства.

Високий авторитет мав корифей римського письменства і його твір у часи Відродження і класицизму. «Енеїду» наслідував у XIV ст. славетний Ф. Петрарка в латинській poemі «Африка», її впливом позначені видатні епопеї XVI і XVII століть — і «Несамовитий Роланд» Аріосто, і «Визволений Єрусалим» Торквато Тассо, і «Лузіади» Камоенса, і «Королева ельфів» Спенсера, і «Втрачений рай» та «Повернений рай» Джона Мільтона та багато інших. Славу Вергілія теоретично утвердив у своїй «Поетиці» (1561) французький гуманіст Юлій Цезар Скалігер, проголосивши «Енеїду» найвищим зразком. Довговікову суперечку про те, кому віддати перевагу — Гомерові чи Вергілієві, «Поетика» Скалігера розв'язувала на користь римського творця. Високо цінували епопею Вергілія співці «Плеяди» з Ронсаром на чолі, а також Буало і Расін, хоч придворні критики звинувачували не лише Гомера у варварстві і простакуватості, але й Вергілієві докоряли за брак чемності і галантності (на їх думку, Еней повинен був одружитися з Дідоною).

У XVIII ст. гарячим шанувальником Вергілія був Вольтер, який наслідував його поему у своїй «Генріаді» і ставив римського поета вище за Гомера. Він говорив: «Кажуть, Гомер створив Вергілія. Якщо так, то це був, без сумніву, найкращий з його творів». Але в тому ж столітті становище Вергілія, як першої величини на літературному Олімпі, похитнулося: спочатку в Англії, потім у Німеччині почали виступати проти надмірного культу автора «Енеїди». Перевагу віддавали Гомерові. Англійський поет О. Поп у передмові до свого перекладу «Іліади» (1714) доводив, що перше місце в поезії належить «природному генієві» Гомера, але віддавав належне і Вергілієві. Він писав: «Гомер — більший геній, Вергілій — кращий митець. У першому відчуваємо подив до творця, у другому — до творіння».

Видатний німецький письменник і теоретик мистецтва Г.-Е. Лес-сінг у трактаті «Лаокоон, або Про межі живопису та поезії» (1766) аналізував опис загибелі Лаокоона і його синів з другої пісні «Енеїди» та її зображення в скульптурі родоської школи, а також порушу-

вав різні питання естетики Гомера і Вергілія, не шкодуючи різкої критики на адресу римського епіка, розхваленого придворним класицизмом.

Критика XIX ст., відзначаючи високу майстерність Вергілія, його гранично стислий стиль, плавність і милозвучність вірша, негативно ставилась до його риторичної патетики, ідеалізації в зображенні життя і абстрактності окремих образів. Рішучий ворог «штучних» епічних поем В. Г. Белінський, для якого неприйнятною була політична тенденція «Енеїди» та абстрактний образ Енея, все ж вважав, що «ніяк не можна заперечувати багатьох позитивних якостей цієї епопеї, яка написана прекрасними віршами і містить багато дорогоцінних рис вмираючого стародавнього світу» і бачив у ній «пам'ятку стародавньої літератури, залишену обдарованим поетом»¹.

Схвально відгукнувся про «Енеїду» видатний російський критик, революційний демократ М. О. Добролюбов. У рецензії на переклад «Енеїди», виконаний І. Шершеневичем, він писав: «За «Енеїду» — свідчення століть, за неї — подив знавців, за неї — вона сама, зі своєю різноманітністю, витонченістю, гожістю...»².

Престиж автора «Енеїди» ніколи не падав у романських країнах, зокрема у Франції. Віктор Гюго називав Вергілія своїм «божественним учителем» (переклав він деякі уривки з «Георгік» і «Енеїди»), а для Анатолія Франса найулюбленішими із усіх поетів були Вергілій і Гомер. У «Острові пінгвінів» чернець Марбод подорожує по підземному царству, описаному за шостою книгою «Енеїди». Умістив цей розділ А. Франс навмисно для того, щоб висміяти уявлення про Вергілія як предтечу християнства і показати його стійким прихильником античного світогляду.

Початок XX ст. визначив справжнє історичне місце Вергілія. Нові дослідження виявили ступінь оригінальності римського поета, показали безпідставність абстрактного порівняння його з Гомером, тому що кожний з них видатний по-своєму.

З «Енеїдою» Вергілія пов'язане таке знаменне явище у світовій літературі, як пародіювання. Вже з другої половини XVII ст., з часів панування в мистецтві і літературі стилю бароко, в західноєвропейському письменстві виникають перші пародії на класичні твори, так

¹ В. Г. Белінський. Сочинения Александра Пушкина, статья седьмая. Собрание сочинений в трех томах, т. 3. М., 1948, стор. 470.

² Н. А. Добролюбов. Полное собрание сочинений в шести томах, т. 5. М., ОГИЗ, 1941, стор. 455.

звані травестії, бурлески. Цей вид літератури, своєю соціально-естетичною суттю спрямований проти абсолютизму і його естетики, культу античності і мертвечини в мові, прокладав шлях реалістичній літературі, живій народній мові, демократичним героям¹.

Перша пародія «Енеїди» виникла в Італії. Це «Перелицьована «Енеїда» Дж.-Б. Лаллі (1633). У Франції великої слави зажив «Перелицьований Вергілій» — поема П. Скаррона (1648—1653). У цій травестії автор, дотримуючись сюжетної лінії римської епопеї, знижує її піднесений стиль до реально-побутового, висміює олімпійських богів, перетворює їх і героїв поеми у метушливих паризьких міщан².

В Іспанії XVII ст. відомі були пародії окремих епізодів «Енеїди», зокрема розповіді про любов Енея і Дідони. Бурлескне трактована вона у віршованій розповіді Гонзалеса де ла Рігера «Дідона і Еней» та в одному з поетичних оповідань збірки А. Саласа Барбадільйо «Різні поезії великих талантів». У першому творі боги і герої своєю мовою і світосприйманням нагадують астурійських селян.

Продовженням бурлескно-травестійної лінії в літературі наступних століть були німецька травестія «Енеїди» Й.-Г. Шмідта (помер у 1730 р.), яка не дочекалась видання і згоріла у 1780 р. в Страсбургу, «Вергілієва «Енеїда», або «Пригоди благочестивого героя Енея» австрійського поета А. Блюмауера (1784), нещадна сатира на римського папу і католицьку церкву, монахів і релігійний фанатизм, «Вергілієва «Енеїда», вивороченная наизнанку» М. Осипова (1791—1796), «Окончание Вергилиевой «Энейды», вивороченной наизнанку» О. Котельницького (1802—1808).

«Вергілієва «Енеїда», на малороссийский язык переложенная» І. П. Котляревського (перше видання в 1798 р.) перевершила і затьмарила всіх своїх попередників у світовій літературі. Та не тільки попередників, а й тих, хто пізніше вдавався до перелицьовування,

¹ Одним з основоположників бурлескно-травестійного жанру був французький поет Шарль Ассусі (1605—1675), що дав пародію на «Метаморфози» Овідія. Він сам себе гордовито називав «королем бурлеска».

² Взагалі травестування «Енеїди» у Франції XVII ст. було дуже модне. До Скаррона в 1649 р. перелицьовував четверту книгу під заголовком «Любов Енея і Дідони» А. Фюретьер. Тоді ж вийшла анонімна пародія шостої книги «Бурлескне пекло» і «Бурлескна Енеїда» якогось Дюфреруа. Роком пізніше Барсія опублікував свою травестію «Війна Енея в Італії», Ж. Бребеф — «Смішну Енеїду», а К.-П. Жеан — перелицьовану дванадцятку книгу. Але всі вони не можуть іти ні в яке порівняння з талановитим твором Скаррона. Сам Скаррон не дав повної травестії «Енеїди» (сім з половиною книг). Його працю продовжував і завершив Ж.-Моро де Брассе (1706).

бо травестія нашого українського класика не була останньою ланкою у довгому ланцюгу бурлескно-травестійного пародіювання римської героїчної поеми. ХІХ ст. теж принесло не один зразок заниження піднесеного тону цього твору, причому всі вони виростили на слов'янському ґрунті. Так, після Вітчизняної війни 1812 р., десь між 1816 і 1826 рр., була написана білоруська «Енеїда навиворіт» («Энеида навыварат»), авторство якої приписують Вікентію Павловичу Ровінському. Один уривок з неї — перша книга епопеї Вергілія — був опублікований у 1845 р. в петербурзькому журналі «Маяк» (т. ХХІІІ), а другий — також з першої книги — тільки в 1890 р. в газеті «Смоленский вестник» (№№ 10 і 11). Білоруська «Енеїда» виникла під безперечним впливом твору Котляревського¹, але Ровінський надав своїй пародії білоруського національно-етнографічного колориту: його троянці скидаються на білоруських селян початку ХІХ ст., а Еней — на дрібного білоруського шляхтича, міцно зв'язаного з народом. Докладно змальовані в поемі білоруські звичаї, свята, танці, національний одяг, народні страви тощо. На першу половину цього ж століття припадає польська перелицьована «Енеїда» Фердінанда Хотомського, уродженця Тернопільщини, що — слід припускати — знайомий був і з твором Котляревського. Польська пародія вийшла неповністю: частина першої книги — у 1818 р., уривки з шостої — у 1858 р. Цілковитим анахронізмом на тлі літературно-естетичних напрямків, які розквітли в літературі і мистецтві Європи кінця ХІХ ст., була поява в 1896 р. російської травестії «Юмористическая «Энеида» Ів. Бойчевського. Вона завершує трьохсотлітню історію «Енеїди» навиворіт.

Чому І. П. Котляревський вибрав для своєї творчості саме «Енеїду» Вергілія? Відповіді на це треба шукати в умовах культурного життя України ХVІІІ — початку ХІХ ст. Вергілій був у нас чи не найпопулярнішим римським автором. Зокрема високо цінувалась його «Енеїда». У Києво-Могилянській академії, колегіях, братських школах, семінаріях, гімназіях її читали в оригіналі, перекладали, аналізували поетичні і метричні особливості, ім'я корифея римської епіки і його твору як неперевершеного зразка героїчної поеми не

¹ Це визнає у передмові до надрукованого в 1890 р. уривка внук автора білоруської травестії Костянтин Ровінський. Це саме довели наукові дослідження (див.: Е. Ф. Карски й. Белорусская «Энеида» наизнанку». Сборник Харьковского историко-филологического общества, т. ХVІІІ, 1909, стор. 143—172 і Г. Кісялеу. Загадка беларусскай «Энеіды». — «Польмя», 1968, № 1, стор. 208—211).

сходить із сторінок тогочасних курсів поезики, писаних латинською мовою. Прекрасно зумів відтінити риси творчої індивідуальності римського епіка Ф. Прокопович у своїй «Поетиці», особливо в другій книзі, названій «Про епічну і драматичну поезію». Його зауваження про ритмічну різноманітність Вергілієвого гекзаметра, композицію «Енеїди», засоби епічної розповіді не застаріли й досі. Він і його послідовники — Г. Кониський, М. Слонімський, М. Довгалецький, М. Козачинський та інші — якнайяскріше ілюстрували свої теоретичні положення прикладами з Вергілія. Посиланнями на автора «Енеїди» пересипані твори і листи великого знавця античної літератури Г. С. Сковороди.

Саме високий авторитет Вергілія, який подекуди насаджувався штучно і догматично, міг стати ідеальним об'єктом для насмішки, а його твори, які класицистична поетика підносила на щит, — матеріалом для літературних травестій. І справді, десь близько 1776 р. була зроблена перша спроба «перелицювати» Вергілієві «Буколіки». З таким почином виступив О. К. Лобисевич, вихованець Київської академії, перекладач не однієї пам'ятки римської літератури. Він, як свідчить його лист до Георгія Кониського (1794), надіслав своєму вчителю «Вергілієвих пастухів, у малоросійський кобеняк переодягнених», отже, травестію еклог. На жаль, вона досі не віднайдена.

І. П. Котляревський у творенні «Енеїди» не вдавався до сліпого наслідування своїх попередників. Він подарував нам травестію героїчної поеми стародавніх римлян, рівної якій немає у світовому письменстві, яка є найталановитішою і найоригінальнішою пародійною переробкою з усього потоку бурлескно-сатиричної літератури на цю тему.

А як справа з перекладами Вергілія в Україні?

Перші переклади творчості Вергілія припадають на середину ХІХ ст., причому їх автори більш-менш одночасно взяли за перенесення на ґрунт української культури всіх трьох його основних творів.

Так, «Георгіки», дві еклоги (першу і другу) переклав у 1848—1849 рр. Осип Шухевич, але праця його була видана лише в 1883 р. з передмовою невтомного Ів. Франка про життєвий і творчий шлях Вергілія¹. Переклад Шухевича, як на той час, цілком добрий, написаний плавною народною мовою, але римованим віршем, не гекзаметром. Не дотримуються гекзаметра у своїх перекладах «Енеїди» і

¹ Пісні про хліборобів та скотарські поеми в збірці «Переводи і наслідування Осипа Шухевича». Львів, 1883.

Гр. Бондаренко¹ — перекладач початку другої книги (II, 1—66) та С. Руданський, який у 1865 р. під назвою «Енеянка» переспівав кінець першої книги (I, 657—755)². Їхні переклади мають тепер лише історико-пізнавальне значення.

Десь на початку ХХ ст. серйозну спробу подати Вергіліїв епос українським словом зробив І. М. Стешенко (1873—1918), відомий як перекладач «Метаморфоз» Овідія. З його праці опубліковано віршедаговані М. К. Зеровим уривки з другої книги («Лаокоон» і «Руйнація Трої»)³. Взагалі в архіві зберігаються не видані і не оцінені критикою п'ять повних книг та частина шостої (вірші — 1—425).

Нову сторінку в історії перекладу поетичної спадщини Вергілія являє діяльність поета, критика, вченого, великого знавця і перекладача римських класиків М. К. Зерова (1890—1942). З поетів стародавнього Риму Зеров перекладав найбільше Вергілія. З-під пера цього майстра вийшли переклади I і 4-ї еклог «Буколік», значні уривки з «Георгік» (I, 483—497, і II, 136—176, II, 458—542, IV, 453—529) та найбільш вагома праця — повний переклад «Енеїди», завершений в останні роки його життя, але досі повністю ще не розшуканий.

З «Енеїди» в перекладі М. Зерова надруковано було всю першу книгу та великі частини другої, п'ятої, шостої, сьомої і восьмої книг, а нещодавно опубліковано відкриті декілька років тому уривки із згаданих книг (усього 1950 віршованих рядків)⁴.

Переклад «Енеїди», виконаний Зеровим, — високе досягнення української перекладацької культури. Відзначається він глибоким проникненням у зміст, форму першотвору, неперевершеною майстерністю і плавністю вірша, добірною, злегка архаїзованою мовою, відтворенням усіх особливостей оригіналу — монументальності, піднесеності і звукопису, — справжньою поетичністю, поєднаною гармонійно з філологічною точністю. На високому художньому рівні

¹ «Зоря Галицкая», Львів, 1850, 74, стор. 443—444. (Гр. Бондаренко — псевдонім маловідомого галицького письменника середини ХІХ ст. — Григорія Бондаря).

² «Енеянка» С. Руданського вперше надрукована була в «Правді» 1874 р., 5. Зараз її можна читати у виданні творів поета (К.: Держлітвидав України, 1959, стор. 405—408).

³ Антична література. Зразки старогрецької та римської художньої літератури. Упорядкував проф. О. І. Білецький, К., 1938, стор. 357—361, а також у новому її виданні (К., 1968, стор. 438—443).

⁴ «Іноземна філологія», випуск 20, 1970. Вид-во Львівського університету, стор. 88—123.

виконаний переклад частини четвертої книги «Енеїди» («Кохання Дідони»), здійснений А. О. Білецьким, вміщений в антології «Антична література» (II вид.).

В той час, коли в Україні над перекладами «Енеїди» працював М. К. Зеров, на окупованій шляхетською Польщею Західній Україні всі свої сили віддав цій же справі М. Й. Білик. Деякі частини перекладеної ним поеми (книги I—VI) були видані у Стриї 1931 р., а повний переклад завершено у Львові вже після Великої Вітчизняної війни.

Вергіліїв епос в українському перекладі М. Й. Білика, відредатованому Борисом Теном, є ще одним виявом шани українського народу до Публія Вергілія Марона, чий славетний твір «Енеїда» став об'єктом геніальної пародії першого нашого класика І. П. Котляревського, вихід якої у світ був початком історії нової української літератури.

Йосип КОБІВ

ЕНЕИДА

КНИГА ПЕРША

Ратні боріння й героя вславляю, що перший із Трої,
Долею гнаний, прибув до Італії, в землі лавінські.
Довго всевишня по суші і морю ним кидала сила,
Бо невблаганна у гніві Юнона була безпощадна.
5 Досить натерпівся він у війні, поки місто поставив,
Переселивши у Лаций богів, звідки рід був латинський,
Родоначальники Альби й мури походили Рима.

Музо, про всі ті причини згадай нам, чию він образив
Волю божисту і що так царицю богів осмутило,
10 Що навіть мужа такого побожного змусила стільки
Витерпїть бід і пригод; чи такі вже боги невблаганні?

Місто старинне було, Карфаген, поселенці тїрійські
Там оселились, далеко навпроти Італії й гирла
Тїбру; було воно повне багатств і до бою завзяте.
15 Місто те, кажуть, Юнона найбільше з усіх полюбила,
Більше ніж Самос. Тут зброя її, тут її колісниця,
Тут, якщо доля дозволить, і влада над світом найвища
Має постати, — вона і тоді вже про це турбувалась.
Чула, одначе, нащадки такі із троянської крові
20 Вийдуть, що вирвуть колись із корінням твердині
тїрійські,

Вийде й народ відтіля, цар могутній, в боях переможець,
Лівії всій на загибель: цю нитку вже випряли парки.
З острахом, щоб не збулось це, Сатурнія ще й пригадала
Давню війну, що вела біля Трої за любих аргейців.
25 Ще не затерлись-бо в пам'яті й гніву причини, жорстокий
Біль не ушух, у серці десь тліли й про присуд Парісів
Згадка, і жаль за зневагу краси; й те ненависне плем'я,
Й шана, яку Ганімед тепер має. За все це горіла
Гнівом важким до троянців, що скрізь їх морями носило,
30 Тих, що данайці іще не добили й Ахілл неблаганний
Не докінчив. Не впускала їх довго у Лацій, і довгі
Роки ще, долею гнані, вони десь морями блукали.
Стільки зусиль було треба, щоб римський народ утворити!

Ледве земля сікулійська з очей у них зникнути встигла
35 Й спінені хвилі солоні вони уже різали міддю,
В серці своєму Юнона, предвічну ховаючи рану,
Так розважала: «То я, переможена, діло облишу
Вже розпочате? І не боронитиму я уступити
В край італійський цареві тевкрійців з тієї причини
40 Тільки, що фатум не хоче? Паллада могла чей спалити
Флот весь аргейців, а їх потопити у морі, хоч винен
Був лиш Ойлеїв Аякс біснுவатий? Сама вона з хмари
Кинула Зевсів бистрий вогонь і розкидала судна,
Збурила хвилі вітрами й вогнем, що у грудях пробитих
45 Палахкотів, закрутила й на скелю стрімку настромила.
Я ж, яка величаюся тим, що цариця я божа,
Зевсова жінка й сестра, із одним лише плем'ям воюю
Стільки вже років. Чи хто іще схоче вклонитись Юноні
І принести на жертovníку їй свою жертву благальну?»
50

Так розважала Юнона у серці, розлюченім гнівом,
І прибула в буревіїв країну, де Австер шаліє,
В землю еольську. Еол тут, в просторій печері замкнувши
Буйні вітри й буревії шумкі, владарює над ними,
В диби заковує, в вежі саджає; вони ж із досади
55 Так у склепіннях гори гомонять, що аж гори лунають

Гомоном дужим. А зверху Еол, у твердині засівши,
Берло тримає в руках, і вгамовує буйність, і гнів їх
Здержує. А не робив би того, то моря всі, і землю,
Й небо високе б зірвали й світами несли буревії.
60 Батько могутній, проте, побоявся цього і в печерах
Темних замкнув їх, ще й гір нагромадив високих ізверху,
Й дав їх під владу царя, який за твердим би законом
Міцно тримає їх умів, попускаючи віжки, як треба.

Цими словами з благанням звернулась до нього Юнона:
65 «Батько богів, всього роду людського володар, Еоле,
Дав тобі владу вгамовувати хвилі, їх вітром здіймати.
Плем'я, вороже мені, вже пливе по Тірренському морю
Й Трою везе до Італії й здоланих в битві пенатів.
Дай же силу вітрам, потопає кораблі їх в пучині
70 Чи розжени їх урозтіч, все море вкриваючи трупом.
Двічі по семеро німф є у мене, краси чарівної;
Найчарівніша на вроду, проте, серед них Дейопея, —
Шлюбом з тобою її поєднаю, признаю твоєю,
Щоб за велику цю послугу вічно жила біля тебе,
75 Хай ошчасливить тебе вона, батька, потомством хорошим».

В відповідь мовить Еол: «Твоя лиш турбота, царице,
Знати, чого побажать, а мені лише те, що велиш ти,
Треба здійснити. Цю владу мені ти даєш, та єднаєш
Ласку Юпітера, й змогу даєш на бенкетах бувати
80 Разом з богами, і робиш володарем хмар буревійних».

Так він промовивши, берло в руках обернув і ним збоку
Гримнув у гору порожню; й вітри, наче в лавах заgonи,
Мчаться туди, де їм вихід дали; й суходолом спочатку
Вихром гуляють, припали до моря, в основах ворують.
85 Разом і Евр, і Нот полетіли, й на зливи багатий
Африк, і хвилі великі до берега котять. Лунають
Крики мужів, і линви скриплять. Несподівані хмари
Тевкрам і небо, і день уже з-перед очей виривають.
Ніч уже чорна на море злягла. Загриміло склепіння
90 Неба, і блискавки густо в ефірі мигають, кругом все

Смертю на місці мужам грозить очевидною. Зразу ж
Сили позбувся Еней, весь потом холодним облився;
Тяжко зітхає і, руки обидві до неба піднісши,
Мовить такими словами: «Сто раз щасливіші герої,
95 Що під високими мурами Трої їм вмерти судилось,
Перед очима батьків їх. О ти, наймужніший з данайців,
Сину Тідея, чом на Ілійських полях не загинув
Я від твоєї правиці? Чом дух не віддав, де суворий
Гектор поліг, повалений ратищем внука Еака,
100 Де Сарпедон ліг могутній і де Сімоєнтова хвиля
Стільки шоломів купає, й щитів, і трупів героїв!»

Ще він не вимовив слів цих, як з півночі вихор із свистом
Бурею злинув, вітрила ударив, зняв хвилю до неба.
Тріснули весла, судно закрутилось і стануло диба.
105 Ось насувається зверху гора водяна прямовисна;
Ті аж на гребні зависли, а тим, розступаючись, хвиля
Дно показала, а там і пісок з глибини вивертає.
Три кораблі здужав Нот і метнув їх на скелі підводні;
В хвилях вони там стирчать, — віттарями їх звуть італійці, —
110 Мов велетенський під плесом хребет. Три на скелі стрімчасті
Евр під мілини зіпхнув піскові, що аж жалко дивитись;
Прірву загачує ними, піском обгортає навколо.
Той корабель, що ним вірний Оронт із лікійцями їхав,
Перед очима Енея хвиля морська велетенська
115 Б'є у корму, і пірнув стрімголов, у безодню скотившись,
Збитий керманіч; аж тричі судном закрутила на місці
Хвиля рвучка, і бездонна пучина його поглинула.
Зрідка спливали в безмежнім просторі крутої безодні
Зброя мужів, і бервена, й багатства троянські на хвилях.
120 Вже і міцне Ільйонея судно, і героя Ахата,
Й те, що ним плинув Абант і що плинув Алет староденний,
Буря змогла; усі скріплення палуби зовсім ослабли,
Шпари відкрились і воду ворожу до себе приймають.

Але Нептун запримітив тим часом, що море заграло
125 І зашуміло могутнє, що пущено бурю й на дні вже

Зрушились води стоячі. Ображений тяжко, із моря
Виглянув і понад хвилі підняв він спокійне обличчя.
Бачить, що флот Енеїв по цілому морю розбитий,
Валиться море і небо, здається, уже на троянців.
130 І перед братом не вкрилися хитрість і підступ Юнони.
Кличе він Евра й Зефіра до себе і так до них мовить:

«Так-то вже вашого роду пиха завела вас далеко?
Ви лиш вітри, а посміли без волі моєї й наказу
Небо змішати з землею і горами хвилі підняти?
135 Ось я вам! Зараз же швидко приборкайте хвилі кипучі.
Потім уже не таку вам покуту завдам за провину.
Гей же, рушайте мершій і вашому панові мовте,
Що не йому над морями знак влади — цей грізний тризубець —
Доля дала, а мені. Хай дикі тримає він скелі,
140 Ваші, Евре, оселі, Еол хай бундючиться там же;
Там, в тих хоробах, нехай у в'язниці вітрів він царює».

Так він промовив; та скорше, ніж слово сказав, заспокоїв
Збурене море, розвіяв згромаджені хмари і сонце
Викотив знову на небо. І вже Кімотоя з Трітоном
145 Судна із гострої скелі, що сили їм стало, стягають.
Сам він тризубцем підважує, сам і піски розгортає,
Море вгамовує й їде по хвилях в легкій колісниці.
Так-то бува, як великий народ забунтується часом:
Чернь безугавно лютує, і вже смолоскипи літають,
150 Гостре каміння летить, а зброєю лютість кермує.
Мужа, проте, як побачать, що в них у пошані великий, —
Має-бо він і заслуги, — то змовкнуть, щоб слухати пильно;
Грає на їх почуттях він словами і гнів їх гамує.
Так увесь гомін на морі затих, коли батько поглянув
155 Ген понад хвилі, проїхав по чистопогідному небі:
Кіньми правує до бігу, мов льоту, й відпружує віжки.

Втомлені люди Енея прямують шляхом своїм просто,
Де побережжя найближчі; і так у Лівійську країну
Їдуть. Там глибоко затишок є в узбережжі, там пристань
160

Острів своїми зробив берегами, бо кожна там хвиля,
Ринучи з моря, об них розіб'ється й, роздвоєна, круто
Знов повертається. Зліва і справа великі там скелі;
Небу грозять їх вершини високі; внизу ж попід ними
Води спокійні мовчать. Ліси мерехтять дококола,
165 Темні там тіні простелює гай таємничий. З другого
Боку печера, в ній скелі звисають; вода там солодка.
Викуті крісла у камені дикому — німф то домівка.
В цьому-то місці знеможені судна не треба в'язати
Линвами, ні прикріпляти, вбиваючи якір зубатий.

170 Тут-то Еней, ледь із цілого флоту сім суден зібравши,
З ними спинився. Троянці, що так за землею стужились,
Вийшли на берег. Пісками ідуть, що такі їм жадані,
На узбережжі, від солі вологі, в утомі лягають.
З кременю іскру Ахат тоді креше й, вогонь перейнявши
175 В листя сухе та в поживу ще й хмизу додавши, із труту
Полум'я так добуває. Давай тоді блага Церери,
Вимоклі в хвилях, виймать, витягать все Церери знаряддя.
Втомлені, все ж починають сушити врятоване збіжжя
Понад багаттям горючим і тут же на жорнах молоти.

180 Вгору на скелю тим часом виходить Еней і докола
Вже поглядає на море широке, чи, може, Антея
Де не побачить, як вітер ним кида, або двоєрядні
Судна фрігійські; чи Капія вгледить, або на кормі де
Високо зброю Каїка: ніде ні суденця не видно.
185 Бачив, проте, як блукали три олені на узбережжі,
Де, пасучися, по долах тягнулися ззаду за ними
Череда цілі. Спинившись, лука схопив він і стріли
Бистрі, що завжди для нього підносив Ахат його вірний.
Спершу убив вожаїв, що несли свої голови гордо,
190 Вмаєні, наче галуззям, рогами; а потім стріляє
В череду і заганяє, розбиту, в гушавину лісу.
І не раніш перестав він, аж доки сім туш здоровенних
Склав на землі переможно, і кількість убитих зрівняв він
З суден числом. Тоді звідти на пристань вертається й ділить

195

Друзям усім. Також вина ті ділить, що ними гостинний
Жбани наповнив Ацест на Трінакрії й дав на прощання,
І потішає серця їх скорботні такими словами:

«Друзі мої, у житті ми не перший раз бачимо лихо,
В тяжчій бували біді, але, дасть бог, і ця закінчиться.
200 В гирлі були ви скаженої Сцілли, між скелі гримучі
Йшли ви, вам добре й циклопові бескети знані. Бадьорі,
Острах усякий від себе женить, і журбу, й боягузтво!
Може, колись і про це все приємно нам буде згадати.
Стільки пригод перебувши і стільки напастей зазнавши,
205 Всі ми прямуємо в Лацій тепер, де нам доля вказала
Мирну оселю: Троянській державі там слід відновитись;
Отже, держіться й себе бережіть для часів щасливіших».

Так він сказав; і хоч смуток великий в'ялив його серце,
Очі промінням надії палали, біль глибоко в грудях
210 Крив він. А друзі взялися за здобич, бенкет готувати.
Шкуру стягають з хребетних кісток, оббілюють м'язи;
Інші рубають в куски й на рожни ще дрижачі встромляють,
Ті казани розставляють на березі й, ватру розклавши,
Сили тоді підкріпляють їдою й, розлігшись на зелах,
215 Ваххом старим догоджають собі й дичиною смачною.
А як прогнали бенкетом цим голод і посуд відклали,
Втрачених друзів пригадують стали в розмові сердечній;
Мають надію й бояться, чи вірити можна, що справді
Десь ушіліли, чи згинули й більше уже не озвуться.
220 Благочестивий Еней особливо оплакує гірко
Втрату Оронта палкого, й пригоду Аміка, й жорстоку
Лікову долю, оплакує Гія й Клоанта, героїв.
Вже закінчили той плач, як Юпітер з високого неба
Глянув на море, вітрилами вкрите, й на землю — підніжок,
225 І побережжя, й народи довкола, й на самому небі
Став нагорі, й свої очі звернув на державу Лівійську.
Справами цими в ще більшому смутку бентежить Венера
Серце своє, умивається слізьми гіркими й до нього
Так промовляє: «В руках твоїх доля навіки і людська,

Й божа, ти громом страшиш, — але чим, проте, міг
провинитись

Перед тобою Еней мій і чим провинились троянці,
Що, хоч натерпілись стільки біди, а й нині закритий
Світ весь стоїть перед ними; а все це Італії ради!

Ти ж обіцяв, що то римляни, певно, по довгих сторіччях
235 Вийдуть із Трої, що звідти, із крові ожилої Тевкра,
Встануть владики, які самодержцями будуть на землях
Всіх і морях. Чом нині змінив ти це рішення, батьку?
Правду сказавши, я цим хоч втішалась, згадавши нещасну
Трої руїну, і доброю долею злу розважала.

240 Нині ті самі нещастя, по злигоднях всіх перебутих,
Ринуть на тих же героїв, — коли ж буде край тим нещастям,
Царю великий? Тож міг Антенор, із загонів ахейських
Вирвавшись, аж в Іллірійську затоку проникнуть безпечно,
В глиб до держави лібурнів дістатись, Тімавські джерела
245 Переплисти міг, де дев'ять струмків із гори випливає;
Море тут вклинилось в сушу, й прибої по полю лунають.
Побудував саме тут він місто Патавій, і тевкрів
Там оселив, і народ сам назвав, владу Трої ствердивши,
І в благодатному мирі спокійно тепер почиває.

250 Ми ж, твоє плем'я, що хочеш в палати небесні забрати,
Всі кораблі погубивши, — нечувано! — з гніву одної
Гинемо, і до земель італійських впустить нас не хочуть.
Дяка така за побожність? Чи так ти нам берло вертаєш?»

Батько богів і людей на слова ці всміхнувся до неї —
255 Усмішка та і прояснює небо, й вгамовує бурі —
Доньку цілує привітно і так промовляє до неї:
«Ти, Кітерее, не бійся, бо доля твого покоління
Буде незмінна: ще місто побачиш і мури лавінські,
Що обіцяв я, й прославиш великого духом Енея,
260 В небо до зір його візьмеш; мої постанови незмінні.
Він то — скажу тобі це, щоб журба твого серця не гризла,
Все те точніше розкрию й завісу здійму я із долі —
Він то вестиме в Італії війни великі, народи
Буйні розгромить, закони мужам дасть і мури поставить, —

- 265 Поки три рази в латинян царем його літо зустрине
І завітає тричі зима до побитих рутулів.
Потім Асканій, хлопчина, що нині Іулом зоветься, —
Іл називався він, поки стояла Ілійська держава —
Тридцять довжезних кругів часових, що їх місяцем мірять,
270 Владою сповнить своєю й з Лавінія берло державне
Перенесе, і могутністю мурів зміцнить Альба-Лонгу.
Тричі по сто літ там влада державна належати буде
Племені Гектора, поки аж Ілія, славна цариця
Й жриця, від Марса вагітна, потомків-близнят не породить.
275 Потім вже Ромул, вовчиці-живительки жовтим кожухом
Вигрітий, далі продовжить цей рід; це ж він мавортійські
Мури збудує і римлян назве ім'ям своїм власним.
Ім не кладу я границь, не значу я часу їх владанню;
Владу даю їм без меж. Та ще навіть злостива Юнона,
280 Та, що і море, і небо, і землю наповнює жахом,
Змінить на краще свій задум, сприятиме спільно зі мною
Римлянам, цілого світу владикам, народові в тогах.
Так призволяю я: по очисних п'ятиріччях численних
Прийде той час, коли рід Ассарака і Фтію, й Мікени
285 Славні у рабство повергне і владу свою установець
Над переможеним Аргосом. З гожого племені Трої
Цезар народиться; дасть океан він межею державі,
Славі дасть межами зорі; він сам, по Іулі великім,
Юлій ім'я успадкує. Колись його в щасті на небі
290 Будеш приймати з трофеями Сходу. Обіти складати
Будуть йому. І жорстокі віки злагідніють, скінчаться
Війни. І Вірність поштива, і Веста, й Квірін з своїм братом
Ремом закони встановлять. Залізними скобами міцно
Замкнені будуть жажливі ворота Війни, а за ними
295 Сяде Шаленість ворожа на зброї страшній, в неї руки
Скуті в сто ретязів мідних і паша ревтиме кривава».

Так промовляє і сина шле Майї із неба, щоб землі
Й замки нові карфагенські відкрились для тевкрів гостинно,
В край щоб впустити їх не боронила Дідона, яка ще

300 Долі не знає. Меркурій негайно злетів у повітря,
Крильми веслуючи, й швидко з'явився в Лівійській країні.
Виконав зразу ж наказ. І послушали бога пунійці,
Дикість сердець злагідніла. Цариця сама, в тій же хвилі,
В серці своєму ласкавість до тевкрів відчула й прихильність.

305

Ночі тієї побожний Еней роздумував довго;
Й тільки-но день благодійний настав, як він вирішив вийти,
Щоб дослідити незнані місця узбережжя, де вітром
Загнані вийшли вони, — хто живе тут — чи люди, чи звірі,
Пустку-бо бачить навколо, щоб друзям міг все розказати.
310 Флот заховав під склепінням лісів, де скелі звисають,
В пільмі гіллястих дерев, в їх зловісній тіні його скривши.
Сам же, Ахата лише за товариша взявши й два списи
В руку, пішов, тільки леза широкі залізні блищали.

Як переходив він гай, перейшла йому мати дорогу;
315 Так виглядала з лиця і одіння, так зброю тримала,
Нібито дівчина з Спарти або Гарпаліка фракійська,
Що в перегони із Гебром швидким виступає на конях.
Так, як це роблять мисливці, повісила лук через плечі
Зручний і коси на вітер пустила. Одіння хвилясте
320 Так пов'язала вузлом, що аж видно коліно, і перша:
«Гей, юнаки, — до них мовить, — скажіть, чи не бачили часом
Тут однієї з мого товариства, яка випадково
З сагайдаком через плечі пройшла тут, — з плямистої рисі
Шкура на ній, — може, з криком погналась за спініним
вепром?»

325

Так Венера сказала. А син їй Венерин промовив:
«Ні, не чував я її й не бачив твоєї посестри,
Діво, чи як тебе звати? Безсмертне-бо в тебе обличчя
Й голос нелюдський; ти, певно, богиня, сестра Аполлона?
Може, із німф ти одна? Та бувай нам на руку щаслива,
330 Хто б не була; допоможи нам в біді, розкажи нам ласкаво,
Небо яке це над нами і світу в якій ми частині?
Ми тут блукаємо й зовсім не знаємо краю й народу;

- Вітер сюди нас завіяв, розбурхане море загнало;
Наша правиця пожертву багату складе на вівтар твій».
- 335 «Я не достойна такої великої честі, — Венера
Мовить, — є звичай в тірійських дівчат сагайдаки носити
І пурпуровим котурном обв'язувать високо ногу.
Бачиш Пунійську державу тірійців, Агенора місто.
Землі, проте, це лівійські: народ у війні непоборний.
340 Владу тут має Дідона, що з гірського міста походить,
Втікши від рідного брата. Тут кривда велика і повість
Довга про це; розкажу вам лише найважливіші речі:
Був чоловіком у неї Сіхей; із усіх фінікійців
Він найбагатший на золото був і закоханий дуже
345 В цю безталанну. Дав дівчину батько йому непорочну,
Першу дружину. В гірським краю тоді брат її рідний
Пігмаліон володарив, — у лютім злочинстві всіх інших
Він перевищив. Між ними зчинилась страшна ворожнеча.
При вівтарі нечестивець підступно Сіхея залізом
350 Тайно убив, свій жадобою золота ум засліпивши;
Про сестрине він кохання не дбає, й затаює довго
Злочин підступний і, марних надій даючи їй багато,
Просто глузує з кохання сестри. Та у сні чоловік їй,
Ще не похований доти, з'явився. Поблідле обличчя
355 В страху піднісши, жакливий вівтар і залізом пробиті
Груди відкрив він і злочин таємний в сім'ї роз'яснив їй.
Радить тікати мерщій, покинути рідну країну.
Щоб удалася ця втеча, вказав їй, де скарби укрито,
Де під землею вага незміренна і золота, й срібла.
360 Вражена всім цим Дідона і друзів еднає, і втечу
З ними готує. Зійшлися всі ті, що шалена ненависть
В них до тирана була або жах був безмежний. Забравши
Всі кораблі, що на той час готові були, насипають
Золота повно, везуть через море багатство скупого
365 Пігмаліона, — вождем у них жінка. Добились до місця,
Де нині мури великі й нова карфагенська твердиня
Виросла, й землю купили, — від способу куплі тієї
Бірсою зветься, бо стільки купили, як може зайняти

Шкура вола. Але ви що за люди, прийшли із якого
370 Краю? Куди вам дорога?» На ці запитання герой наш
Відповідає, зітхнувши, а мова з дна серця виходить:

«О богине, коли б розповів я з самого початку
Й час якби в тебе знайшовся нещастя наших слухати повість,
Скоро б і день закінчив, Олімп зачинаючи, Веспер.
375 Ще як по різних морях ми пливли з стародавньої Трої, —
Може, й до ваших ушей тої Трої ім'я досягнуло, —
Аж до лівійського берега буря страшна нас загнала.
Я — той побожний Еней, що пенатів від ворога вирвав;
На кораблі їх везу, і до зір моя слава сягає.
380 Я батьківщини шукаю, Італії, роду шукаю,
Що від Юпітера вийшов найвищого. Сів я на двадцять
Суден на морі фрігійському. Мати богиня вказала
Шлях, і я долі послухав. З ним сім лиш зосталось, розбитих
Евром і морем. І от, сіромаха, чужинцем блукаю
385 Я у пустині лівійській, з Європи і з Азії гнаний».
Довше жалів не знесла цих Венери і так перебила:

«Хто б ти не був, я не вірю, щоб ти проти волі безсмертних
Дихав повітрям оцим життєдайним, якщо у тирійське
Місто прийшов. Отже, сміло рушай, до порогів цариці
390 Прямо іди. Я віщую тобі, що повернуться друзі;
Флот врятувався, змінивсь Аквілон і привів його в пристань,
Тож ворожити на птицях батьки недарма мене вчили.
Лебедів, глянь там, дванадцять веселим ключем надлітає.
Їх то, як ранні тумани із неба ясного опали,
395 Птах наполохав Юпітерів; от вони довгим рядочком
Вже осідають на землю або на осілих, здається,
Дивляться зверху. То як, повернувшись, крилами мають
Шумно і небо кругом облітають, співаючи пісню,
Так твої судна і молодь уже десь на пристані, може,
400 Чи паруси розпустивши на вітрі, прямують до неї;
Ти лише йди і скеровуй свій крок, куди шлях твій провадить».

Мовила і відвернулась; і шия сяйнула рожева,
Коси божисті у неї на тім і якийсь божественний

- Видали запах, одіння опало до стіп, і богиня
405 В світлості повній з'явилась. А він, лиш пізнав свою матір,
Вслід їй, що в далеч зникала, такими озвався словами:
«Нащо так часто й жорстоко обманюєш сина пустими
Цими примарами? Чом це рукою твоїх доторкнутись
Рук я не можу, ні слова почуть, ні до тебе промовить?»
410 Так нарікає й до мурів прямує. Венера у хмару
Їх загорнула, ідучих, запоною мряки покрила,
Щоб їх ніхто не побачив і пальцем до них не торкнувся,
Щоб не задержав в дорозі, причин не питав їх приходу.
Легко в повітрі сама полетіла на Пафос і радо
415 Там оглядає оселю свою, де храм її, звідки
Ладан сабейський із ста вівтарів аромати їй курить,
Пахощі свіжого квіту вінки посилають до неї.

- Ті завернули тим часом туди, куди стежка вела їх,
Вже й на пагорб зійшли, що над місто й твердиню сусідню
420 Зверху дививсь. З тих громад дивувався Еней; ще недавно
Тут лише хижі стояли; з брам, із брукованих вулиць,
З руху гучного на них дивувався. За діло взялися
Палко тірійці. Одні для твердині там мури будують,
Інші — котять каміння руками; ці під будову
425 Площу рівняють, а ті борозною їй межі обводять.
Суддів уже вибирають, начальників, раду священну.
Пристань влаштовують інші, ті закладають фундамент
Для побудови театру, а ці — величезні колони
Тешуть із скель, майбутні готуючи сцени окраси.
430 Так, наче бджоли на луках квітчастих улітку працюють
В сонячній спеці, як рій молодий вилітати вже має,
Або тоді, як росяться меди й розпирають вже соти
Плином солодким, — одні беруть те, що їм інші приносять,
Ті ж, у рій об'єднавшись, трутнів лінивих громаду
435 Гонять від вулика; праця кипить, а меди фіміамом
Пахнуть. «Щасливі ви, мури вже ваші здіймаються вгору!» —
Каже Еней і верхів'я будівель міських оглядає.
Входить тоді, оповитий у мряку, — аж диво сказати —
Прямо в юрбу і змішався із нею, нікому не видний.

- 440 Був у середині, в місті тім, гай із розкішною тінню.
В ньому пунійці, по морю бурхливому гнані, найперше
Те відкопали знамення, яке несмертельна Юнона
Їм показала, — швидкого коня голова пишногрива
Віщим знаменням була. Бо народ той колись, у майбутнім,
445 Так і у війнах мав бути найпершим, як спритним в житті був
Довгі віки. На цім місці величний сідонська Дідона
Храм будувала Юноні, багатий дарами і повен
Ласки богині. Були в ньому мідні і сходи, й пороги;
Сволоки міддю трималися, й міддю бряжчали завіси.
- 450 Вперше у цьому гаю він побачив нове, що зм'ягло
Жах його серця, уперше відважився мати надію,
Долі шербатій своїй тут уперше почав довіряти.
Поки він пильно усе оглядав у тім храмі величнім,
Ждавши царицю, і поки у місті його дивувала
455 Велич мистецької праці, угледіти встиг, як бої всі
Трої зображено, бачив війну, про яку уже слава
В світі лунала, Пріама пізнав він і поруч — Атрідів,
Вздрів і Ахілла, обом їм ворожого. Став і заплакав:
«Є на землі ще десь місце, Ахате, чи є десь країна,
460 Де ще не чули б про нашу недолю? Чи бачиш, Пріам ось,
Слава і тут також має свою, їй належну заслугу;
Вміють тут плакати над горем, бідою журитись людською.
Геть увесь страх, бо ця слава і нам іще стане в пригоді».
Так промовляє й безплідні малюнки ті оком голубить,
465 Тяжко зітхає й сльозами рясними вмиває обличчя.

Бачить тут, як у боях колись там, під Пергамом, бувало;
Там он, бач, греки тікають, а молодь троянська жене їх;
Там — своїм повозом гонить фрігійців Ахілл шоломистий.
Ось недалеко і Резові шатра під білим брезентом
470 Він розпізнав і заплакав. Ті шатра жажливо спустошив
Крові жадливий Тідд, проникши до них, коли першим
Сном всі заснули; ввів коней вогнистих він в табір раніше,
Ніж напились вони з Ксанту й скубнули троянської паші.
В другому місці було, як Троїл утікає, як кинув

- 475 Зброю, сердешний хлопчина, — боєць, що Ахіллові рівний!
Коні тікати почали, а він навзнаки на порожнім
Повозі й віжки тримає. На шию опало волосся
Й пил замітає, і землю скородить оберненим списом.
А одночасно троянські жінки йдуть до храму Паллади,
480 Їм неприхильної, й одіж несуть; в них розплетені коси,
Сум на обличчях, покора, й долонями б'ють себе в груди;
Та відвернулася богиня і очі спустила додолу.
Гектора тричі довкола ілійського муру волочить,
Тіло бездушне Ахілл продає там, на золото важить.
485 Тут вже риданням гірким заривав він із самого серця,
Зброю побачивши всю, і повіз, і другове тіло.
Бачить Пріама, як руки беззбройні в благанні ламає.
Між старшиною ахейців себе він пізнав після того,
Й сходи бійців, і чорного Мемнона військо. А далі
490 Пентесілея приводить ряди амазонок; мов місяць
Їхні щити; вона в шалі, завзяттям між тисяч палає,
Золототканою груди відкриті вона підв'язала
Пов'яззю, — діва, а битись готова з мужами нарівні.

- Все це здавалось Енею дарданському подиву гідним,
495 Аж зацікавив він, у місце одно свої втупивши очі.
Входить до храму цариця краси неземної Дідона:
Першою йде, супроводжена почтом великим юнацтва.
Наче уздовж узбережжя Евроту або на верхів'ях
Кінту Діана виводить танки, а за нею юрбою
500 Линуть відціль і відтіть ореади, вона ж через плечі
Свій сагайдак перекине, йдучи, і поставою юних
Всіх перевищить богинь, аж Латоні безмовною млостью
Серце вмліває. Так виглядала й Дідона, так само
Весело серед юрби виступала, — над царством майбутнім
505 Працю сама доглядала. Сіла у храмі по тому,
Коло дверей, на високім престолі, опершись, довкола ж
Варта у зброї. Судила, закони давала, ділила
Нарівно праці тягар або жереб веліла тягнути.

- Друзів тут раптом бачить Еней, що в великій надходять
510 Гурмі: Антея, Сергеста, Клоанта хороброго й інших.

Бачить він тевкрів, що вихор розвіяв їх чорний по морю
І по чужих узбережжях, далеких краях порозносив.
Аж остовпів він і сам, і Ахат з ним зі страху і втіхи;
Дуже хотілось їм руки з'єднати, але невідомі
515 Речі гнітили їм страхом серця. Отож непомітно,
В хмару велику повиті, розвідати вийшли, яка ж бо
Доля спіткала мужів, де їх флот, при яким узбережжі,
Що їх сюди привело; бо з усіх кораблів наближались
Вибрані, й ласки благали, й до храму ішли гомінливо.

520 А як вони, увійшовши, змогли говорить особисто,
Іліоней, найстаріший, спокійно почав промовляти:
«О володарко, якій дав Юпітер нове збудувати
Місто й дав силу по правді народами гордими править, —
Просим тебе, нещасливі троянці, розігнані вітром
525 В хлянях морських, відверни ти од суден цих полум'я згубне,
Люд пощади наш побожний і зглянься на нашу долю.
Ми не прийшли ні залізами нищить лівійських пенатів,
Ні грабувати зухвало й до берега зносити здобич;
Зовсім ми іншої вдачі, пихи у побитих немає.
530 Є десь країна далека, Гесперія зветься у греків,
Давня країна, родючістю й зброєю сильна й могутня.
Жив еотрійський там люд, а нині Італії назву,
Кажуть, од ймення вождя свого внуки дали тій країні.
Ми туди їхали. —

535 Та Орїон хмаровійний неждано, здіймаючи хвилі,
Нас на мілини закинув безвихідні, австрам нестримним
Дав на поталу, по хвилях бурхливих і скелях розвіяв
Непрохідних. Лише жменька мала нас дісталася якось
Вашого берега. Що за народ тут тепер проживає?
540 Що за країна така, що варварські звичаї терпить?
Нас не пускають на берег пішаний, за зброю беруться,
Вийти на землю боронять. Як люди й їх сила не мають
Шани у вас, пом'яніть хоч богів, які правду й неправду
Знають. Еней був наш цар; не було в нас правішого мужа,
545 Ні побожнішого й вищого в війнах і в справі військовій.

Доля якщо зберегла того мужа, й повітрям надземним
Дихає він, і темінь жорстока його не покрила, —
Страху нема в нас. Не будеш і ти нарікати, що перша
Руку ти нам подала. Бо ще в Сікулійській країні
550 Військо, й міста, і славетний Ацест є троянської крові.
Хай нам дозволено буде вітрами пошкоджений флот наш
Витягнуть, в лісі колод нарубати і витесать весла,
Щоб, як віднайдемо тільки царя й товариство, могли ми
Їхати в Італію радо й шукати латинського царства.
555 А як рятунок пропав, і ти, батечку тевкрів найкращий,
В морі лівійським втопився, й нема для Іула надії,
Хай хоч принаймні на води Сіканії вернемось знову
Ми, до Ацеста-царя, і увійдем в готові оселі,
Звідки прийшли ми». Іліоней так сказав, а дарданці
560 Всі це схвалили.

Коротко в відповідь мовить Дідона, чоло похиливши:
«Виженіть, тевкри, страх із сердець і турботи забудьте!
Долі тягар і недавність держави примушують владно
Так учиняти і скрізь стерегти широчезні кордони.
565 Роду Енея людей хто не знає чи города Трої?
Хто не чував про хоробрих мужів, про пожежу воєнну?
Серце пунійське не з каменю справді, і, не відцуравшись
Міста тірійського, сонце ясных запряга своїх коней.
Схочете, може, в Гесперію їхати, країну велику,
570 Там, де Сатурнові ниви, чи в Ерікса край, до Ацеста,
Володаря, — сприятиму вам я, дам поміч потрібну.
Разом зі мною ви схочете, може, в цім краї осісти, —
Город віддам я, який закладаю; свій флот витягайте:
Будь то чи тевкр, чи тірієць — мені це однаково буде.
575 Хай би й Еней-володар, тим же самим привіяний Нотом,
В край наш прибув. По всіх узбережжях і межах лівійських
Певних людей я пошлю перевірити, чи, кинений морем,
Не заблудивсь він в лісах, чи, може, в містах десь блукає».

Цими словами зворушені батько Еней із Ахатом
580 Мужнім вже довго із темряви вийти всім серцем бажали.

Перший Ахат до Енея промовив: «Гей, сину богині,
Думка яка у твоїй голові виникає? Ти ж бачиш,
Всі врятувались: і флот, і супутники наші. Немає
Лиш одного, та самі те ми бачили, як він в глибокі
585 Хвилі пірнув; все інше із сказаним матір'ю згідне».
Ледве він мовив це слово, як мряка, що їх сповивала,
Раптом розвіялась, світло прозоре навкруг розлилося.

Став тут Еней, засіяв серед ясності сонця, на бога
Вродою й постаттю схожий; бо синові мати подбала
590 Кучері буйні та юності блиск дарувати пурпурний,
Радість в очах і вогонь запалила. Так кості слоновій
Руки митця ще краси додають або золотом жовтим
Срібло чи мармур пароський оздоблюють. Тут до цариці
Раптом звернувся для всіх несподівано він і промовив:
595 «Ось я, — про мене тут мова, — троянський Еней,
я з лівійських
Хвиль врятувавсь. О єдина, що Трої нещастя безмежні
Серце тобі зворушили; данайцями ще не добиті,
На суходолі й на морі усяких пригод ми зазнали,
Всього позбавлені ми, — і ти нас приймаєш у місто,
600 В дім свій. Ні ми, ні з дарданців ніхто, що по світу широкім
Бродять, усюди розсіяні, гідної дяки, Дідоно,
Скласти не в силі тобі. Хай богове, — як є ще боги десь,
Що про побожних ще дбають, як є якась правда на світі,
В серці сумління якесь як ще є десь, — тобі хай відплатять
605 Гідно. Яке це поліття щасливе тебе дарувало
Світові? Що за батьки таку гожу тебе породили?
Доки ще ріки у море вливатися будуть, на гори
Тіні лягатимуть, зоряні пастиме небо отари, —
Чість твоя й слава назавжди лишиться й ім'я твоє вічно
610 Житиме, хоч би й який мене край не покликав». З цим
словом
Іліонею правицю простяг він, а ліву Сергесту,
Потім і іншим — Клоантові мужньому й мужньому Гію.
Виглядом мужа цього, його долею вражена дуже,
В відповідь так сідонська Дідона йому говорила:

- 615 «Сину богині, яка це біда по злигоднях на тебе
Так напосілась? І що це за сила на берег безмежний
Пхнула тебе? Чи не той ти Еней, що його породила
Мати Венера Анхісу дарданському в краї фрігійським,
Де Сімоент протікає? Я тямлю, як Тевкра прогнали
620 З рідного краю, а він до Сідона прибув і нового
Царства шукав з допомогою Бела. Бел же, мій батько,
Кіпр зруйнував плодоносний і взяв під свою його владу.
З того-бо часу почавши, я знаю вже справи троянські,
Знаю й ім'я твоє я, і царів пеласгійських я знаю.
625 Навіть і в ворога тевкрів ім'я похвалами повите,
Й корінь виводить він свій із старого тевкрійського роду.
Отже, рушайте, молодці, і в нашу оселю заходьте.
Гнала й мене також доля подібна й по всяких пригодах
Врешті притулок надать мені в цій побажала країні:
630 Горя сама я зазнала, тож вмію в біді помагати».
Так промовляє, і в царські палати заводить Енея,
І оголошує разом у храмах богам вшанування.
Та одночасно також не забула послати на берег
Товаришам його двадцять волів, сто щетинястих вепрів,
635 Сотню ягнят із жирними їх матерями — дарунок
В день цей веселий. —
Враз тоді з царською величчю всю починають оселю
Приготовляти, лаштують бенкет усередині дому,
Гарно мережані, пурпуром вишиті скатерті стелять,
640 Повно срібла на столах, у різьбі золотій мальовничо
Подвиги предків хоробрих зображені рядом предовгим,
Вчинені ними од самих початків старезного роду.

Тут же Еней (бо батьківське серце спокою не має)
Вислав швидкого Ахата до суден, щоб той повідомив
645 Сина Асканія, що тут зайшло, і привів його в місто;
(Син-бо Асканій не сходив із серця люб'язного батька).
Крім того, дати дарунки велить, які вирвав з руїни
Трої, — плащ золотом шитий (були й візерунки на ньому),
Теж і намітку, гаптовану краєм в узори аканту,

650 Барви шафрану, — Єлени аргівської стрій це, що з дому
Винесла, як в незаконнім подружжі з Мікен до Пергаму
Їхала, дар це чудовий від матері Леди. Крім того,
Берло, яке Іліона носила, Пріамова старша
Донька, й намисто на шию із перлів, до того — подвійний
655 З золота і самоцвітів вінок. Щоб усе це найшвидше
Виконать, вибрався зараз Ахат у дорогу до суден.

Та Кітерея нову тим часом придумала хитрість,
Задум новий снує в серці, щоб, личко змінивши й подобу,
Йшов Купідон, як солодкий Асканій, і пристрасть дарами
660 Щоб розпалив у цариці, і кості вогнем їй наповнив.
Страшно їй дому непевного й тих двоємовних тірійців;
Немилосердна Юнона, й в'ялить її серце щоночі
Знов цей неспокій. Тому до крилатого мовить Амура:
«Сину мій, сило моя і моя ти могутність єдина,
665 Сину, що батька найвищого й стріл не боїшся Тіфея.
От я до тебе приходжу і силу прошу божественну, —
Знаєш ти, як твого брата Енея в морях і на суші
Люта ненависть лихої Юнони ганяє, ти завжди
Горе із нами ділив. Ось тепер фінікійська Дідона
670 В гості приймає його і придержує словом ласкавим,
Дуже боюсь я гостини, яку виявляє Юнона.
Певно, вона не заспить у таку вирішальну хвилину.
Отже, я підступом хочу раніше царицю узяти,
Жару додати любові, бо ще який бог її змінить.
675 Хай би й вона так же палко, як я, полюбила Енея,
Так, як лиш ти б зміг зробити, — послухай же нині мій задум:
В місто сідонське син царський ітиме тепер, його милий
Батько зове туди, серця могого турботу й дари він
Всі понесе туди, з моря вцілілі й зі згарища Трої.
680 Сном я присплю його й сонного десь на верхів'ях Кітери
Чи на вершині Ідалія в місці священнім сховаю,
Щоб не з'явився не в пору і підступів цих не розкрив би.
Ти на одну лише ніч, і не більш, його вигляд наслідуй,
Хлопця знайоме обличчя прийми, адже й сам ти хлопчина.
685 Щоб, як Дідона візьме тебе в радісній хвилі на лоно,

Як на царському бенкеті їй серце Ліей обезжурить,
Як обіймати і солодко стане тебе цілувати,
Ти їй таємно влив жару у серце й отрути кохання».
Любої матері слову слухняний Амур відкладає
690 Крила й Іула ходою, веселий, в дорогу виходить.
Сон на Асканія тихий Венера зсилає тим часом
І, розігрівши на лоні, заносить в гаї ідалійські,
Там медоцвітний майран м'які постелив йому квіти,
В пахоші ніжні сповив і прозорою вкрив його тінню.

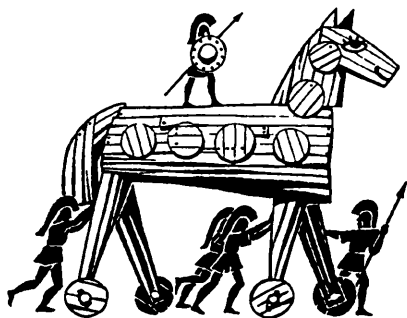
695 Матері слову слухняний ішов Купідон із Ахатом,
Царські дарунки з ним разом, радіючи, ніс він тірійцям.
Як увійшов, посередині вже на золоченім ложі,
На килимах пишнотканих, велично лежала цариця.
Батько ж Еней, а за ним і юнацтво троянське — до неї
700 Разом усі підійшли і навколо на пурпур схилились.
Воду для рук подають уже слуги, з корзин викладають
Блага Церери і всім рушники підносять вовнисті.
В домі було там служниць п'ять десятків — для всіх готувати
Довгі наїдків ряди й для пенатів підтримувать ватру.
705 Інших же сотня дівчат і хлопців-однолітків стільки ж
Страви на стіл подавали й вино наливали у чари.
Через пороги веселі й тірійців не менше зійшлося, —
Їх запросили на ложа узорні. Дарами Енея
Дуже милуються всі. Іулом милуються вельми,
710 Поломенистою бога подобою, вдаваним словом.
Плащ розглядають усі й покривало у жовтих акантах.

А фінікійка нещасна, призначена вже на загибель,
Ще надивитися досить не може, горить в огляданні,
Хлопцем, дарами розчулена дуже. Він же, Енея
715 Міцно обнявши, на шиї повиснув і лиш заспокоїв
Мнимого батька гарячу любов, перейшов до цариці.
Та ж і очима, і серцем уся уже в ньому і ніжно
Тисне до лона; не знає Дідона, який-то до неї
Бог пригорнувся, нещасної. Він же усе пам'ятає,
720 Що ацідальська матуся казала, й поволі береться

Пам'ять Сіхея затерти, й нове прищепити кохання,
В серце, погасле давно, забуте чуття повернути.
Щойно притих той бенкет, із столів почали прибирати,
Й ставить кратери великі, і вина вінчати вінками.
725 Гомін пішов по палаті, в просторих світлицях лунає,
З стелі злогистої сяють вогнем уже лампи висячі,
Полум'я факелів темряву ночі долає. Цариця
Каже подати важкий, з самоцвітами, з золота келих
І наповняє вином. З того келиха Бел пив найперший,
730 Потім і інші за звичаєм. Змовкли усі у господі.

Кажуть: «Юпітере, ти встановив ці гостинні закони, —
День цей хай буде щасливий тірійцям і з Трої прибулим;
Хай пам'ятають про нього і наші потомки. Ласкавий,
Вакху, нам будь ти, веселощів батьку, й ти, добра Юноно;
735 Ви ж у любові, тірійці, усе товариство вітайте».
Мовила так, і плинну на стіл одливає пожертву,
Й вінець, до келиха злегка лише доторкнувшись устами,
Передала із припрошенням Бітію. Щиро той випив
Пінне вино одним духом до дна золотого. По ньому
740 Інші вельможі. На золотострунній кіфарі І́о́пас
Грав, кучерявий, пісень, що в Атланта могутнього вивчивсь.
Оповідав він про місяця зміни і тьмарення сонця,
Звідки і люди, й тварини, і зливи, і полум'я звідки.
Звідки Арктур, і сльотливі Гіади, й Тріони подвійні;
745 Оповідав, чому сонце так взимку спішить в океані
Зникнуть, яка перешкода затримує ночі ліниві.
Плешуть завзято в долоні тірійці, за ними й троянці.
А безталанна Дідона проводить всю ніч у розмовах
Різноманітних, без краю впиваючись плином кохання.
750 Дуже цікавить її і Пріамова доля, і доля
Гектора, й зброя, з якою прибув син Аврори могутній,
Коні які в Діомеда були, який ростом Ахілл був.
Мовить нарешті: «Скажи нам з початку найпершого, гостю,
Все про підступних данайців, скажи про троянську недолю
755 І про блукання своє, бо рік уже сьомий у мандрах
Носить тебе і по хлянях морських, і по всіх суходолах».

КНИГА ДРУГА

Зразу ж замовкли усі і слухали дуже уважно.
Батько Еней тоді з ложа високого став говорити:

«Біль невимовний мені роз'ятрити велиш ти, царице.
Геть зруйнували данайці могутність велику троянську,
5 Й царство їх гідне плачу, — я сам всі ті бачив нещастя,
Сам був учасником в битвах. Та хто не залетється сльозами,
Повість почувши таку, хоч би навіть це був мірмідонець,
Навіть з долопів якийсь, навіть воїн лихого Улісса,
Ночі вологої мла вже минає, схиляються зорі
10 Й кличуть до сну. Та коли забагнулось пізнати пригоди
Наші й почути про Трої останню недолу, — хоч серце
Ние із жалю й здригнеться не раз, як згадаю про все те,
Я починаю:

Данайські вожді, як війна їх зломил
Й щастя покинуло — років-бо ж стільки минуло, —
натхнені

15 Дивним Паллади умінням, коня спорудили, мов гору,
Ребра оббили ялицею й мовби обіцяну жертву
В дар за щасливу дорогу лишили, — пішла така чутка.
Потім самі замикають таємно героїв громаду,

Вибрану жеребом, в темній утробі; все черево кінське,
20 Цілу його глибину наповняють узброєним військом.

Тенед іздалека видно, преславний колись був той острів,
Повен достатків, аж поки стояла Пріама держава;
Нині морська лиш затока, лиш захист для суден непевний.
На узбережжя пустинне запливши, вони заховались;
25 Нам же здавалося, що відпливли вони з вітром в Мікени.
Тож цілій Тевкрії з серця спадають тривалі турботи.
Брами відкрились; як мило пройтися у табір дорійців,
Бачити звільнене місце, покинуте все побережжя.
Тут був долопів загін, ось Ахілла був лютого табір,
30 Тут було місце для флоту, а тут вони звикли боротись.

Ті задивились на згубний дарунок діви Мінерви;
Велич коня їх дивує; і перший Тімет закликає
В замок його затягнуть, серед мурів поставить. Були це
Хитрощі в нього чи доля така вже троянська, не знати.
35 Капій, проте, й також ті, в чиїх головах розум був краший,
Дар цей підступний данайський, що засідку вкинути радять
В море, або підложити вогонь, або черево свердлом
Вглиб провертїть, перевірить, що криє той сховок таємний:
Так поділилась непевна юрба на два табори різні.

40 Перший тут перед всіма у натовпі люду численнім
Лаокоон, розпалившись, збігає з високого замку
Й здалека кличе: «Нещасні, яке безголів'я велике
В вас, громадяни? Ви вірите, може, що ворог від'їхав?
Може, в данайців без зради дари? Чи Уллїс вам не знаний?»
45 Таж в деревищі або заховались підступні ахейці,
Замкнені в ньому, або ця споруда на нашу твердиню
Зроблена, щоб заглядала в дома і зверху на місто
Впала, чи інший тут підступ; ох, тевкри, не вірте коневі.
Як там не буде: данайців боюсь і з дарами прибулих».

50 Так він промовив і в розмаху сильнім свій спис
величезний

В бік, у закруглене скріпами черево тої потвори
Він заганяє. Той вбивсь, тремтячи, аж утроба здригнулась,
Гуркіт і стогін луною відбились в порожній коморі.
От коли б так присудили боги й не змилив би наш розум
55 Та розтросити залізом аргейську криївку вказав нам,
Троя й ти, замку високий Пріама, донині стояли б.

З поля тим часом ведуть юнака пастухи дарданійські
З криком гучним, щоб віддати цареві; у нього на спині
Зв'язані руки; незаний, він стрічним віддавсь добровільно,
60 Щоб цього лиха накоїть і Трою ахейцям відкрити;
Був це бадьорий юнак і готов на одно і на друге:
Виконать задум підступний чи з певною смертю зустрітись.
Молодь троянська, в бажанні побачить його, звідусюди
Навперегін набігає й на глум його хоче узяти.

Тож заприміть це лукавство данайців і з того, що вдіав
З них тут один, — ти усіх їх пізнай.
Бо як збентежено перед очима він став безборонний
І навкруги по фрігійській громаді повів своїм зором,
Мовив: «О горе, яка ще земля і моря які можуть
70 Взяти до себе мене? Що нещасному ще зостається?
Бо й у данайців ніде мені місця нема, і дарданці
Ворогом мають мене і крові жадають моєї».
Плач цей зм'ягчив нам серця, й ми обурення наше до нього
Стримали. Розповісти велимо, із якого він роду,
75 Що нам приніс і на чім покладає він, бранець, надію.
Той охолонув від страху та врешті почав говорити:

«Все, що скажу тобі, царю, це буде одна лише правда;
Не заперечу того, що я сам з арголійського роду.
Перше, що я визнаю: якщо доля Сінона нещасним
80 Може зробити, то нікчемним зробити й брехливим не зможе.
Може, колись випадково чував ти ім'я Паламеда,
З роду Белідів, про славу його голосну, може, чув ти.
Через ганебний донос пеласгійці його покарали
Смертю, невинно, за гадану зраду, бо завжди противник

- 85 Був він війні цій; тепер за покійником гірко ридають.
Батько віддав мене вбогий йому за товариша зброї
Ще в моїй юності ранній; він був мені й родич до того.
Поки він міцно держався при владі й на радах владарських
Значення мав його голос, було і ім'я моє знане,
- 90 Й шана була мені. А як звела його геть з цього світу
Злоба й ненависть Улісса — всі знають, про що говорю я —
Горем прибитий, життя коротав я у чорному смутку
Й серцем обурювався завжди за гибель невинного друга.
І не мовчав, нерозумний, але, коли доля дозволить
- 95 В рідний мій Аргос звитяжцем вернутись, поклявся
урочисто
Месником стати, й ненависть тяжку цим стягнув я на себе.
Звідси почав я котитися в прірву: з хвилини тієї
Обвинуваченням хитрий Улісс переслідував завжди,
Сіяв в народі непевні про мене чутки і свідомо
- 100 Зачіпки ждав, не спочив він, аж поки Калхант нагодився. —
Нащо немилі нам спогади ті викликати даремно?
Гаятись нащо, як ви кладете в один ряд всіх ахейців?
Досить того, що ви чули; карайте якомога скоріше:
Так ітакієць хотів би, і щедро заплатять Атріди».
- 105 Тут ми бажанням усі загорілись розвідать докладно,
Що то за злочин, нам невідомий, готують пеласги.
Він же, обман затаївши, із страхом і далі провадить:
Мали данайці не раз вже покинути Трою, тікати
І відступити, втомившись війною, що довго тривала.
- 110 Ох, щоб були це вчинили! Та часто морські буревії
Їм замикали дорогу і вітер лякав їх південний.
От коли кінь із балок кленових стояв вже готовий,
Враз тоді хмари густі зашуміли по цілому небу.
Серед безладдя шлемо Евріпіла спитати оракул
- 115 Феба; він слово сумне приніс нам із храму святого:
«Кров'ю і дівчини смертю вітри ви вблагали, данайці,
Як узбереж Гліону взялися дістатись уперше,
То й повороту належить вам кров'ю шукать і віддати

- В жертву життя арголійське». Народ як почув це віщання, —
120 Серцем стенувся увесь і дроз перейняв усі кості —
Доля кого з них обрала, кого Аполлон зажадав з них.
З шумом великим тоді ітакієць Калхаса-пророка
Тягне в середину натовпу й силує людям відкрити,
Що означає богів віщування. Мене не один вже
125 Попереджав про злий підступ митця-лиходія, майбутнє
Мовчки моє прочував. І два п'ятидення зрікався
Він кого-небудь назвать і на смерть його цим передати.
Ледве з бідою його спонукав ітакієць великим
Гвалтом, що вимовив слово й мене на жертovníк призначив.
130 Всі, як один, притакнули й погодились легко на тому,
Щоб нещасливець один поплатився за лихо, якого
Кожний боявся для себе. Проклятий той день наближався,
Підготовлялись обряди, мука́ готувалась солона,
Квітли на скронях стрічки. Та я втік, признаюся, від смерті,
135 Пута порвав і в багнистому озері ніч пересидів
Між комишами, аж поки, вітрила напнувши, відплинуть.
В мене нема вже надії побачить стару батьківщину
Й двоє коханих дітей, ані батька, якого люблю я;
Може, і їх покарають за втечу мою, щоб помститись, —
140 І надолужать провину мою їх нещасною смертю.
Тож на богів я благаю тебе, на небесних, що правду
Знають, на вірність, як ще між людьми непорушена є десь:
Змилуйсь над лихом великим моїм і людину помилуй,
Ту, що тягар оцих злигоднів мусить терпіти безвинно».
- 145 Зрушені цими сльозами, даруєм життя йому, стільки
Він милосердя в нас будить. І перший Пріам в того мужа
Пута із рук його зняти велить, попустити кайдани
Й мовить ласкаво: «Хто б ти не був, але втрачених греків
Нині забудь. Будеш наш. Тільки правду скажи мені щиру:
150 Нащо вони величезного цього коня збудували?
Хто будував? Чи обітниця то, чи споруда військова?»
Так запитав він. А той, в пеласгійських лукавствах учений,
Звільнені руки до неба піднісши: «Вас кличу за свідків, —

Каже, — о вічні вогні, вашу міць непорушну, священні
155 Вівтарі й клятві ножі, від яких я утік, і ті стьожки,
Що їх як жертва носив я, — вже вільно мені потоптати
Греків священні закони, мужів їх ненавидіть, тайни
Всі, що їх світові мають явити. Бо жодні закони
Рідного краю мене вже не держать. Якби лише, Троє,
160 Вірна лишилась ти даному слову, сама врятувавшись,
Так і мене врятувала, як правду скажу і віддячусь.

Всю-бо надію данайці і віру в війну розпочату
Завжди в Паллади заступництві мали. Та з дня, як безбожний
Син Тідея й зухвалий Улісс, винахідник злочинства,
165 Божий палладій із храму святого забрать завзялися,
Напад вчинивши і замку сторожу убивши, забрали
Образ святий і торкнулись руками кривавими стьожок
Діви святої, від тої хвилини надії данайців
Враз похитнулись, й упавши, назад покотились. Зламалась
170 Сила данайців, і серце богині від них відвернулось.
Знаками ясно своїми дала це Трітонія знати;
Ледве поклали у таборі образ, їй очі відкрились,
Іскрами блиснули, тіло в солоному поті скупалось,
Тричі сама на долівці вона підвелася — о диво! —
175 Аж міднокований спис і щит затремтіли у неї.
Їм провіщає Калхант, щоб морем тікали; не може
Впасти Пергам від аргейської зброї, аж поки вішання
В Аргосі знов не спитають та образ, який в кривобоких
Суднах везли, не повернуть. Якщо ж вони в рідні Мікени
180 Нині поїхали з вітром, то там вони зброю готують,
Ласки шукають в богів і неждано, проїхавши морем,
Знову тут будуть, — Калхант ворожіння ті так викладає.
Статую цю за палладій, зневажену божу святиню,
З волі його збудували, щоб змити нещасну провину.
185 Постать таку спорудить величезну Калхант наказав їм,
Бантини збивши дубові, її аж до неба піднести,
Так, щоб крізь брами її й через мури міські не втягнути,
Щоб у священних обрядах народ не знайшов охорони.

Хай би зневажила ваша рука цей дарунок Мінерві, —
190 Стріне Пріамове царство й фрїгійців руїна велика,
Хай же на нього самого відвернуть проклін цей богове.
А як затягнуть до міста цей дар ваші руки, війною
Азія аж до Пелопових мурів великою піде;
Доля така ж і наших онуків колись дожидає».

195 Хитрощам цим і лукавству митця в віроломстві Сінона
Віри йняли. Піддалися на сльози неширі і підступ
Ті, кого навіть Тїдеїв син, навіть Ахілл ларісійський
Не подолали, ні тисячі суден, ні років десятков.

Щось іще більше й страшніше нам впало, нещасним,
у вічі
200 Й сповнило страхом серця, що ніякого лиха не ждали.
Лаокоон, що жерцем був, Нептунові жеребом даний,
Жирного в жертву бика урочисто при вівтарі різав.
Аж із Тенеда по хвилях спокійних — тремчу, як згадаю, —
В звоях великих два змії на море злягли і прямують
205 Просто до берега; груди і гриви криваві їх вище
Хвиль виринають, над морем здіймаються, решта їх тіла
Рівно по морю простерлась великими в звоях хребтами.
З шумом запінилось море; от вийшли на землю, їх очі,
Кров'ю наповнені, іскрами сиплють; дрижать язики в них,
210 Лижуть з сичанням пашеки. Лиш глянули ми — сплотніли
Й порозбігались. Вони ж у рішучім розгоні прямують
Просто до Лаокоона. І спершу тіла обкрутили
Двох невеликих синів його змії обидва і давлять
Та роз'їдають суглоби. А потім так само й його вже,
215 Що ухопився за зброю й на поміч синам поспішає,
Ловлять і в звої великі обкручують тісно. Два рази
Впоперек вже і його обвинули і потім ще двічі
Шию хребтами, лускою покритими, тісно обвивши,
Високо вгору і голови, й шиї над ним піднімали.
220 Він одночасно вузли ті руками розсунути хоче,
В пасоці чорній увесь, отрутою стьожки священні
Збризкані, й крики жажливі його аж до неба сягають.

Зранений віл так реве, від жертовної вирвавшись смерті
Й скинувши з шиї сокиру, яку йому вбито невміло.
225 Змії обидва чимшвидше у храм поповзли Трітоніди
Грізної, вгору на замок, залізли під ноги богині
Й там заховались під круглим щитом. Тоді знову занило
Кожному серце, жахом новим оповите. Це кара
Справді заслужена, кажуть, за вчинений злочин спіткала
230 Лаокоона, що вістрям пройняв ту священну споруду,
Вбив в її спину свій спис нечестивий. Кричать усі гучно,
Щоб ту споруду на місце призначене ввести й благати
Ласки богині.

Мур розриваємо ми і міську відчиняєм твердиню.
235 Всі приступають до діла, під ноги колеса підводять,
Линви міцні на шию силають, і клята споруда,
Зброєю плідна, вступає у мури. А юні дівчата
Й хлопці довкола співають їй гімни, радіють, як можуть
Линви торкнутись. Вона посувається. Й грізно вкотилась
240 В місто, в середину саму. Ох, краю ти мій Іліоне,
Божий приюте, у війнах прославлені мури дарданські!
В брамі, на самім порозі, разів аж чотири спіткнулись,
В череві брязнула зброя разів аж чотири. Проте ми
Прагнем свого у безтямі, засліплені до божевілля,
245 Й ту проклятушу потвору на замку своєму вміщаєм.
Тут і Кассандра майбутнє тоді з своїх уст віщувала,
Тевкри, проте, до тих уст, що сам бог наказав їм, ніколи
Віри не мали. Нещасні ми в день, що останнім мав бути
Всім нам, ще й храми у місті прибрали у зелень святкову.
250

Небо тим часом кругом обернулось, і ніч здійнялася
Із океану і пільмою землю покрила і небо,
Вкрила також мірмідонське лукавство; і тевкри на мурах
Змовкли, бо сон їм утомлене тіло зморив. Із Тенеда
Вже надпливала аргейська фаланга; до бою готові
255 Судна у них, у мовчанні, крізь приязну місячну тишу,
Їдуть до добре відомого їм узбережжя. Аж раптом
Блиснув вогонь на царському судні. Сінон, врятувавшись

З ласки неправої долі, в цій хвилі данайців, що в кінським
Череві досі ховались, виводить, їм нишком соснові
260 Схови одкривши, — відчинений кінь їх на світ випускає.
Жваво вожді з деревища порожнього перші вилазять:
Стенел з Тессандром, Улісс лиховісний — по спущеній линві,
Неоптолем, внук Пелея, Тоант, Акамант і раніше
Інших — Махаон, за ним Менелай і сам майстер тієї
265 Хитрої штуки — Епей; в місто, сном і вином оп'яніле,
Входять усі і, убивши сторожу, в відчинені брами
Військо впускають, загопи, що в змові були, об'єднавши.

Був саме час, коли в дар від богів нам надісланий перший
Сон огортає знеможений люд, милим гостем приходить,
270 В хвилі тій Гектор приснився мені, засмучений дуже;
Плакав рясними сльозами, понесений возом, як з ним це
Сталось колись; обкипілий весь чорною кров'ю, в пилюці;
Ремінь у ноги напухлі уп'явся. Ох, як виглядав він,
Як же не схожий на Гектора був він того, що вертався
275 В зброї Ахілловій з бою або як на судна данайські
Кидав фрігійські вогні, — брудна борода обгоріла,
Злиплось волосся в крові, і ранами весь він укритий,
Що коло мурів отчизни він стільки зазнав їх у битвах.
І мимоволі, здавалось, заплакав я сам і крізь сльози
280 Мовив тоді до героя, озвавшись сумними словами:
«Світло Дарданії, тевкрів надіє з надій найвірніша,
Де ти так довго барився, з якої країни приходиш?
Гекторе, наш довгожданий, гей, як ми тебе привітаєм
Після сконання стількох твоїх рідних, по злигоднях

всЯких

285 Цілого люду і міста, ослаблені дуже на силах?
Чом це я рани ці бачу?» А він на те все ані словом
Не відповів на ті марні питання; і, важко зітхнувши,
Мовив лиш: «Сину богині, тікай, від пожежі рятуйся;
Вдерся вже ворог на мури, вже валиться Троя висока.
290 Досить, проте, й для вітчизни цього, й для самого Пріама.
Збройній руці якби можна Пергам рятувати, то, певно,

- 325 Ми лиш колишні троянці, колись Іліон був і слава
Тевкрів велика була, та все те Юпітер жорстокий
В Аргос цілком переніс, а тепер он панують данайці
В місті палаючим. В мурах, всередині, кінь височенний
Збройних мужів з себе сипле, звитяжний Сінон з нас глузує
- 330 Й сіє пожар. Одні напливають у навстіж відкриті
Брами, — без ліку, з великих Мікен їх причалило стільки!
Інші, озброєні теж, у завулки тісні уступили;
Стали залізні ряди, їх мечі аж іскряться, готові
Сіяти смерть, так що брам охоронці передні наосліп
- 335 В бій ледве сміють рушати, безладно боротися з ними».
Вражений цим Отрядовим словом, богами натхнений,
В бій і вогонь я їду, куди чорна Ерінія кличе,
Брязкіт озброєння й крик, що до неба лунає. Надходять
Друзі Ріпей і Епіт, у боях дуже славний, у сяйві
- 340 Місяця ще надійшли Гіпаніт і Дімант, а за ними
Разом стає у ряди і Кореб молодий, син Мігдона.
Щойно останніми днями він в Трою прибув випадково,
Гнало його до Кассандри гаряче кохання; тепер він
В поміч фрігійцям ішов і Пріаму, бо був його зятем.
- 345 Ох, безталанний, не чув він того, що у приступі шалу
Суджена там віщувала.
Щойно побачив їх разом усіх я, готових до бою,
Так я тоді до них мовив: «Молодці, серця наймужніші
В вас надаремно, якщо забажали з'єднатись зі мною,
- 350 З тим, що на смерть іде певну. Ви бачите, що нам судилось.
З храмів святих, вівтарі залишивши, боги усі вийшли,
Ті, на яких ця стояла держава! Йдете рятувати
Місто в пожарі. Умрімо ж, в середину киньмося бою!
Є для побитих один порятунок — рятунку не ждати».
- 355 Цими словами ще шалу додав я серцям молодецьким.
Мов серед темряви ночі вовків шаленіючих згряя,
Що зголодніла утроба наосліп їх гонить, а з горлом
Висхлим залишені десь вовченята чекають, — і ми так
Через ворожі ряди і крізь стріли на смерть ішли певну,
- 360 Прямо до міста, а ніч похмурим своїм покривалом

Всіх нас покрила. Хто жах тої ночі, загибелі й вбивства
Виразить може словами, слізьми ті нещастя оплакать?
Падає в порох весь город старий, що стояв стільки років;
Всюди по вулицях всіх валяються трупи беззбройних,
365 Повно їх теж у домах і на божих священних порогах.
Та не самі лиш тевкрійці вину свою кров'ю змивають,
Часом відвага приходить в серця переможених, гинуть
І переможні данайці. Усюди розпука жаклива;
Всюди лиш жах один, образи смерті встають незліченні.

370

Перший з данайців попав Андрогей нам негадано

в руки

Разом з загоном великим; вважав нас за дружні фаланги
Він, не впізнавши, й таким озивається приязним словом:
«Гей же, мужі, поспішайте, чого це ви так забарились?
Інші Пергам, що в пожарі горить, по шматочку розносять,
375 Ви ж тільки зараз у бій вирушаєте з суден високих?»
Мовивши це і відповідь мавши якусь невиразну,
Врешті таки зрозумів, що у вир ворогів він потрапив.
Весь охолонув і, скрикнувши, миттю назад він одскочив.
Так, наче десь у колючих кушах несподівано ступить
380 Хтось на гадюку і раптом, злякавшись, тікає від неї,
Лютю-бо шию свою підняла вона темно-зелену, —
Глянувши, так затремтів Андрогей і почав утікати.
Ми на них лавою сунемо й збройно кругом обступаєм.
І незнайомих з місцевістю й лютим охоплених жахом
385 Стелимо трупом, і спершу сприяє роботі цій доля.
Успіхом цим запалившись, Кореб до своїх покликає:
«Друзі, де доля й раніш нам дорогу рятунку вказала
Й де нам прихильність являє, туди ми за нею ходімо:
Нумо, щити заміняймо й данайські візьмімо відзнаки;
390 Підступ чи мужність це буде, хто стане питать, коли
Йдеться
Про ворогів? Самі зброю дадуть». Так сказав і гривастий
Із Андрогейя шолом надіває, і щит, що мав пишний
Герб, він бере собі, меч він аргівський до боку чіпляє.
Те саме роблять Ріпей і Дімант, і за ним уся молодь

- 395 Радо, і кожний з них зброїться в свіжу добычу. Йдемо всі,
Межи данайців вмішавшись, та бог не пішов наш за нами.
Темної ночі цієї, у січі зустрівшись, багато
Билися ми, багато ахейців послали до Орка.
До кораблів своїх, до узбережжя одні з них тікають,
400 Інші, в ганебнім перестрашу, знов у те черево кінське
Лізуть і криються там, у знайомій уже їм утробі.

- Гей, ні на що проти волі богів нам не слід сподіватись.
Ось витягають Кассандру, Пріамову доньку, з святого
Храму Мінерви; розпатлані коси у неї, до неба
405 Марно підводить палаючі очі; підняти лиш очі
Може вона, бо руки їй ніжні в окови закуто.
В лютому шалі Короб не міг цього знести і кинувсь
В саму середину тої фаланги, собі на загибель.
Всі ми за ним поспішаєм і в збиту вриваємось січу.
410 Вперше тоді із покрівлі святинь наших сипнулись
Густо удари на нас, і зчинилась різня нещаслива.
Виглядом зброї і грецьких шоломів вони обманулись.

- З криком гучним і данайці тоді, озлобившись за втрату
Дівчини, в наступ пішли, Аякс поміж ними завзятий,
415 З ним два Атріди і слідом усе долопійське їх військо.
Так противійні ударять на себе вітри, як зірветься
Буря, і Нот, і Зефір, а зі сходу як злине на конях
Евр і ліси заскриплять, скаженіє Нерей із тризубцем,
Аж у найглибших безоднях морської запіняться хвилі.
420 Навіть і ті, що у темряві ночі ми їх розігнали
Хитро й по цілому місту розвіяли їх, надбігають.
Перші вони і щити пізнають, і підмінену зброю;
Зраджує в мові різниця; пропало все, — в них перевага.
Перший Короб від руки Пенелея при вівтарі самім
425 Збройногрізної богині упав і Ріпей, з-поміж тевкрів
Найсправедливіший, був-бо він правди найбільший
поборник

(Але судилось не те йому); впали Гімант і Гіпаніс,
Їх свої рідні убили. Й тебе від загину не встигла,

Панте, побожність велика твоя врятувати, ні навіть
430 Світлий вінець Аполлона. Ти, попеле Трої й останній
Пломінь життя моїх рідних, ви свідками будьте, що в вашій
Хвилі останній я стріл і пригод не злякався данайських;
І заслужила правиця моя, щоб загиб я, якщо вже
Доля таке присудила. Тоді завертаємо звідти
435 Я, і Іфіт, і Пелій зі мною (Іфіт із них старший
Віком, Уліссом був ранений Пелій), до дому Пріама
Разом прямуємо, звідти-бо чуємо крики. Тут щойно
Бій розгорівся великий, неначе б ніде не було вже
Іншого бою й ніхто вже й не гинув у цілому місті;
440 Січу завзяту побачили ми, як оселі данайці
Штурмом беруть, черепахи зробивши з щитів, облягають
В дверях пороги, до стін приставляють драбини і лізуть
Аж на одвірки шаблями, лівицею щит наставляють
Як охорону від списів, правицею ж кроков сягають.
445 З другого боку дарданці зривають і вежі, й покрівлі
Цілі з домів, як побачать, що все вже пропало, щоб ними
Аж до хвилини останньої замість зняряддя боротись;
Сволоки, золотом ковані, предків старинні прикраси,
Тягнуть зі стелі, а інші, кинджали загострені взявши,
450 Всі обсадили пороги й їх строем тісним захищали.
Дух свій піднісши, йдемо в оборону ми царського дому,
Поміч героям нести і додати переможеним сили.

Двері були потайні, і пороги, і хід для домашніх
Межи Пріама палатами, скриті одвірки в затиллі.
455 Ними-то звикла була Андромаха сердешна ходити,
Поки ще царство стояло, без подруг, сама, щоб відвідать
Свекрів і Астіанакта, синочка, до діда водити.
Лізу туди аж на верх я покрівлі найвищої, звідки
Кидали списи рукопаш тевкри нещасні даремно.
460 Скраю там башта стояла, що гребнем вершини своєї
Аж до зірок піднімалась, і з неї на Трою дивитись
Звикли вони, на флот і на табір данайський. Її-то
Ми дококола залізом підважуєм, там, де в найвищим

Поверсі споєння вже попустило й хиталось; з підвалин
465 Давніх виважуєм і вивертаємо. Скинена раптом,
Валиться з гуком і широко шереги криє данайські.
Вслід їм і інші підходять. Тепер вже ніщо не вгаває,
Ані каміння, ні інше знаяддя...

А у передсінку самім, на першім порозі лютує
470 Пірр, аж виблискує сяйвом на ньому озброєння мідне.
Наче той вуж, що отруйного зілля наївся й на світло
Виповз, набряклий узимку, в холодній землі він ховався,
Нині ж він, скинувши шкуру стару, випинається свіжий,
Юності повен, блискучий, угору здійма свої груди,
475 В'ється хребет обручами ковзкими, він пнеться до сонця,
З пащі троїстий язик висуває. А разом із Пірром
І Періфант премогутній, і Автомедонт з ним, возничий
І зброєносець Ахіллів, і вся із ним скіроська молодь:
Всі підступають під замок, вогні на покрівлю всі мечуть.
480 Сам він між першими взяв двоєсічну і гостру сокиру,
Й нею пороги рубає, і мідні зриває з устоїв
Двері, і, швидко дубові бервена міцні прорубавши,
В них розсуває велике вікно, наче пашу широку.
Видно середину дому, відкрилися довгі покої
485 Давніх царів і Пріама, приміщення їх потаємні.
Видно і воїнів збройних було на вхідному порозі.

Всюди мішається плач з жалюгідною там метушнею,
Зойк і ридання жіночі в просторих лунають світлицях,
Крики до зір золотих долітають. Жінки по кімнатах,
490 Жахом прибиті, блукають і двері, обнявши, цілують.
Пірр напірає із силою батька — сторожі й запорам
Не зупинить його. Від тарана, що гатив по одвірках,
Зрушилась брама й, зірвавшись з устоїв, упала. Пробоєм
Роблять дорогу. Промощують доступ і перших вбивають,
495 Вдершись, данайці і закуток кожний наповнюють військом.
Навіть, прорвавши загати, потік так не плине шумливий,
Що, крутежами пробившись крізь греблі, згори через ниви
Рине скажено на луки кругом і худобу і стайні

Тягне далеко з собою. На власні я очі там бачив
500 Неоптолема, як бивсь він завзято, й Атрідів обох я
Бачив там на порозі, й Гекубу, і сотню невісток,
Бачив Пріама, як кров'ю зливав вівтарі і вогонь той,
Що освятив його сам. П'ятдесят тоді спалень — на внуків
Певна надія — й трофеями, й золотом варварським горді
505 Впали й одвірки, а що не згоріло, данайці тримають.

Може, спитаєш мене, яка була доля Пріама?
Він, як побачив і міста руїни, й розбиті угледів
Мури, й пороги будівель, і ворога в серці покоїв, —
Зброю старий, хоч одвик вже від неї, бере на тремтячі
510 З старості плечі даремно, прив'язує меч без потреби
Й сміло впадає на лави густі ворогів, щоб загинуть.
В самій середині замку, під небом відкритим, жертovníк
Розмірів був величезних, і лавр був старий біля нього,
Що похилився над ним і заслонював тінню пенатів.
515 Коло жертovníка сіли Гекуба із дочками разом,
Пообнімавши даремно подоби богів, як голубки,
Що хуртовина їх чорна застала. Уздрівши Пріама,
Як надавав молодечу він зброю на себе: «Нешасний
Мій чоловіче, яка це жажлива прийшла тобі, — каже, —
520 Думка — цю зброю надіти? Куди розігнався? Не такої
Треба усім нам підмоги тепер, не таких оборонців!
Все-бо пропало, хоч був би мій Гектор отут в цій хвилині.
Ближче сюди підійди, нас жертovníк оцей урятує
Всіх, або всі ми загинем». Слова ці рішучі сказавши,
525 Старця до себе веде і на місці святому садовить.
Миті цієї Політ із кривавих рук Піррових вирвався,
Син Пріамів, між списів ворожих, крізь довгі підсіння
І по порожніх світлицях тікає, і кров'ю їх кропить.
Піrr розігнався за ним, запалившись, і хоче смертельно
530 Зранить; ось-ось уже вхопить рукою, вже списом проколе.
Він же, проте, до батьків лиш добіг, і упав перед ними,
І на очах у них вилив життя своє крові струмочком.
Тут і Пріам, хоч самому і смерть заглядала у вічі,

- Видержать довше не міг, щоб лютим не вибухнуть гнівом.
- 535 «Ох, за цей злочин, — гукає, — що ти учинив, якщо є десь
Правда на небі, яка усіякої кривди пильнує,
Гідну подяку дадуть тобі й плату належну богове.
Ти спричинивсь, що я, батько, на сина загибель дивився, —
Батьківський зір осквернив душогубством. Ахілл, про
якого
- 540 Брешеш, що був твоїм батьком, до ворога свого Пріама
Все ж не поставився так. На мої-бо гарячі благання
Правда озвалася в ньому, й мені він бездушнее тіло
Гектора дав поховати, й мене відпустив в моє царство».
Так промовляє дідусь і без розмаху ратище кволо
- 545 Кидає. Глухо відбилось воно від щита і повисло,
Не заподіявши шкоди, у першому шарі опуки.
Пірр відповів: «Коли так, то як вісник іди до Пеліда,
Батька мого. Не забудь розказати про прикрі учинки
Неоптолема, скажи йому правду про виродка-сина,
- 550 Сам же загинь!» Це сказавши, тремтячого старця під
вівтар
Тягне, й ковзається той у калюжах синівської крові.
Руку він ліву в волосся вмотавши, свій меч витягає
Правою, в бік устромляє Пріамові по рукоятку.
Так закінчив вік Пріам, таке йому доля судила.
- 555 Трої пожежу він бачив, Пергама жакливу загибель, —
Він, що царем колись гордим на стільки земель і народів
Азії був. Лише тулуб при морі лежить величавий,
Знята з плечей голова, і саме лиш без імені тіло.
- Вперше тоді усього мене жах охопив невимовний.
- 560 Я обімлів: пригадавсь мені образ коханого батька,
Щойно я бачив, як цар, з ним ровесник, від рани тяжкої
Ронить життя, нагадалась Креуза залишена й дім мій,
Знищений, може, і доля Іула малого згадалась.
Ще оглядаюсь, дивлюся, які ще є сили навколо:
- 565 Втомлені всі вже мене залишили, й одні повалились
Прямо на землю, а в розпачі інші в вогонь поскакали.

Сам я один залишився. Дивлюсь — на порозі у Вести,
 В закутку тихо сховавшись, сидить Тіндареева донька.
 Ясність пожежі мені освітила її, як блукав я
 570 Й поглядом кидав усюди. Вона, боячися ворожих
 Тевкрів, лихих за загибель Пергама, і кари данайців,
 І чоловіка, що зрадила, гніву чекаючи, в страху,
 Спільна Ерінія і для вітчизни своєї, й для Трої,
 Біля жертовника, там непомітно сховавшись, сиділа.
 575 Серцем скипів я, і лють огорнула мене — за вітчизни
 Згубу помститись, за злочин скарати. «Вона, очевидно,
 Буде жива і Спарту побачить, і рідні Мікени;
 Їхати буде в здобутім тріумфі царицею; знову
 Буде дружиною, дім, і батьків, і дітей ще побачить,
 580 З почтом троянських жінок і служебниць фрігійських
 ітимае?
 Згинув Пріам від меча? Чи Троя згоріла в пожежі?
 Скільки разів у крові узбережжя троянське купалось?
 Ні, так не буде! Бо хоч за таке, як помститись на жінці,
 Шани немає, й така перемога безславною буде, —
 585 Певно, прославлять за те хоч, що погань я все-таки
 знищив,
 Визначив, врешті, заслужену кару. Відчую у серці
 Розкіш, як полум'ям гнівним відомсти наповниться й попіл
 Рідних вдоволено помстою буде». Це в серці кипіло,
 З цим, мов шалений, я гнався. Аж рідна матуся з'явилась
 590 Перед очима моїми у чистому світлі ясному
 Й сяяла так, як її я ніколи не бачив, як звикла
 Тільки богам у божистій з'являться подобі, й за руку
 Взявши мене, рожевими так запитала устами:
 «Сину мій любий, яка то скорбота у серці твоєму
 595 Гнів невгамовний розпалює цей і чому так шалієш?
 Чом не турбуєшся нами? Чому не заглянеш раніше,
 Де залишаєш старого ти батька Анхіса? Живі ще
 Жінка Креуза й Асканій, синок? Їх же всіх оточили
 Греків загони. Якби не опіка моя, все згоріло б,
 600 Змів би все меч ворогів. Не лаконка ота, Тіндарея

- Донька, ненависна всім, ні Паріс, що його винуватять, —
Божа, так, божа неласка зломила цю силу і Трою
Знищила майже дотла. Дивись, я всю мряку усуну,
Що твої смертні затьмарила очі й немовби їх мокрим
605 Оповила покривалом. Ти зовсім не бійся наказів
Матері, не відмовляйся зробити, що доручить. Де бачиш
Мури зруйновані, де відірвався від каменя камінь,
Бачиш, що хвилями пил он клубочиться з димом, — руйнує
Мури Нептун і тризубцем своїм велетенським незрушні
610 Валить опори, і так ціле місто з основ вивертає.
Бо найжорстокіша в гніві Юнона найперша ворота
Скайські в руки взяла і тримає, і в люті страшенній,
Оперезавшись мечем, вже союзні фаланги від суден
Кличе до себе.
- 615 Глянь, вже Паллада-Трітонія, сівши на замку високім,
Хмарами сяє ясними, Горгоною грізна. Сам батько
В серце данайцям одваги вливає, додавши звитяжних
Сил їм, і збройно іти на дарданців богів закликає.
Сину, готуйся до втечі і край поклади цим турботам.
620 Я при тобі буду завжди й на рідні поставлю пороги».
Тільки сказала і в темряві ночі густій заховалась,
Як показалися постаті грізні й ворожі до Трої
Божі особи величні.

- Ясно тоді я побачив, що весь Іліон у пожежі
625 Тоне і що до підвалин руйнується Троя нептунська, —
Мов на верхів'ях гірських, коли ясень старезний підріжуть
Пилами й часто вдаряють сокирами в нього селяни,
Хочуть звалити його, а він іще довго грозить їм,
Листям тремтить і вершком потрясає; аж ранами звільна
630 Зможений, врешті, востаннє застогне й злетить, відірвавшись,
З гір у долину. І от я спускаюся долі, й під божим
Проводом, через вогонь і ряди ворогів я проходжу,
Стріли дають мені місце, вогонь уступає з дороги.

- Вже як добився я, врешті, додому, до рідних порогів,
635 До стародавнього дому, то батько, якого хотів я

- Винести в гори високі найперше, й шукав його, зразу ж
Далі відмовився жити, як буде зруйнована Троя,
Бути ізгоєм. «А ви, — так промовив, — у кого ще в жилах
Кров молодецька кипить, і не знищені сили ще ваші,
640 Ви утікайте.
Жив би я довше, коли б того в небі богове схотіли
Й дім цей мені зберегли б. Уже досить, і більш, ніж доволі,
Бачили в'яві загибель одну і захоплення міста
Пережили. Подивіться, ось так покладіть моє тіло
645 І попрошайтесь: я смерть собі сам заподію. А ворог —
Він змилосердиться, візьме лиш одіж; а без поховання
Легко стерплю я. Немилий богам, вже й раніше непотріб,
Вік коротав я з хвилини, як батько богів і цар люду
Подуvom грому повіяв, вогнем мене сили позбавив».
650 Так говорив і обстоював це із рішучим завзяттям.
Ми ж його з слізьми благаємо, я, й моя жінка Креуза,
Й син мій Асканій, і челядь, щоб батько усіх нас з собою
Не занашував, сам щоб не кидався в біду, що грозить нам.
Не уступає, свого він дотримує наміру й місця.
655 В бій я, нещасний, знов кидаюсь, смерті одної бажаю;
Що ж бо лишалось мені, яка мене доля чекала?
«Ти сподівався, мій батьку, що зважусь, тебе я лишивши,
Сам утікати? Чи з батьківських уст лихослів'я це вийшло?
З міста цього не лишити нічого боги ухвалили,
660 Й це неминуче, а ти захотів до загибелі Трої
Ще приєднати себе й своїх рідних, — щій долі вже навстіж
Двері відчинені. Скоро вже прийде у крові Пріама
Скупаний Пірр, що сина убив на очах його батька
Й потім ще й батька убив при жертovníку. От ти для чого,
665 Матінко рідна, мене від списів і вогню врятувала, —
Щоб в своїм домі я ворога стрів, коли син мій Асканій,
Батько й Креуза в крові своїй власній купатися будуть?
Зброю, гей, зброю давайте, мужі, бо остання година
Б'є нам, побитим. Ідім на данайців, до бою вертаймось,
670 Щоб без відомсти сьгодні ніхто з нас в бою не загинув».

Знову мечем оперезуюсь, знов закладаю на ліву
Руку свій щит, прикріплюючи, й з дому виходжу. Та жінка
Впала до ніг мені, тут, на порозі, й Іула малого
Батькові вгору піднявши, припала до мене і мовить:
675 «Йдеш ти на смерть, тож і нас із собою бери, ми готові.
Та якщо досвід твій каже, що в зброї ще є оборона,
Перше цей дім захищай. Бо на кого ж маленький Іул наш,
Батько і та, що колись була жінкою в тебе, лишиться?»

Так промовляла і всю наповнила жалем оселю.
680 Враз показалося явище дивне, що годі й сказати.
Просто у нас на руках, у батьків, охоплених смутком,
Видимо знявся на самім вершечку голівки Іула
Вогник легесенький вгору, й почав нешкідливо лизати
Кучері хлопця м'якенькі, і гладити личко рожеве.
685 Ми тремтимо з переляку, й палаючі кучері рвемо,
І намагаємось вогник святий погасити водою,
Батько ж Анхіс спрямовує весело очі на зорі,
Руки здіймає до неба і слово таке промовляє:
«О всемогутній Юпітере, чуєш ти наші благання,
690 Зглянься ж на нас! Якщо гідна щедрот твоїх наша
побожність,
Дай нам ознаку, наш батьку, упевни у тому, що бачим».

Ледве це старець промовив, як раптом понісся ізліва
Гуркіт з небес громовий і крізь пільму зоря пролетіла
Світлом сліпучим, ще й смуга довжезна за нею тягнулась.
695 Бачили ми, як вона, над покрівлю дому майнувши,
В лісі Ідайським далеко сховалася, свій позначивши
Шлях променистий, і довго ще в небі палала та світла
Смуга, і сіркою довго усе навкруги димувало.
Цим переконаний батько тоді устає і на небо
700 Дивиться, кличе богів і мольби шле до зірки святої:
«Рідні богове, я вже не барюся, і де кличете, йду я.
Дім цей врятуйте, врятуйте онука. То ваше знамення.
Троя — у вашій опіці. Тобі уступаю, мій сину,
І не відмовлюся йти за тобою як вірний товариш».

- 705 Так він сказав. А вогню гуготіння усе виразніше
Йде крізь будинки, і хвилями котить все ближче пожежа.
«Гей же, мій батечку любий, на спину мені садовися,
Сам тобі плечі підставляю, тягар цей мені не завадить.
Як би тепер не було, в нас одна небезпека є спільна,
- 710 Й спільний рятунок обох нас чекає, й Іул наш маленький
Піде із нами, а трохи оподаль ітиме дружина.
Ви, мої слуги, уважно зотямте все те, що скажу вам:
Є поза містом могила, і храм стародавній Церери
Там опустілий стоїть, і старий кипарис коло нього;
- 715 Наші побожні батьки шанували той храм довгі роки.
Там біля храму ми стрінемся всі, звідкіля хто надійде.
Батьку, ти святощі візьмеш у руки і рідних пенатів.
Їх доторкатись не личить мені, коли з бою такого,
З січі такої кривавої я повертаюсь, аж доки
- 720 Я не обмиюсь живою водою».
Так я промовив, і шию, і плечі широкі згинаю,
Шкуру левину жовтаву стелю на одержу й схиляюсь
Взяти тягар свій. За руку вчепився Іул мій маленький
І підбігає за батьком нерівними кроками; ззаду
- 725 Квапиться жінка. Йдемо крізь закутини, в п'їтьму сповиті.
Тут-то мене, кого жодна ще зброя ніде не страшила,
Ні величезні грецькі фаланги, що стали навпроти, —
Кожний вітрець вже лякає, звук кожен мене непокоїть.
Весь я за ношу тремчу, за супутників любих боюся.
- 730
- Вже наближавсь я до брам і, здавалось, страхіття
дороги
- Вже обминув, аж доходить до вух моїх, чую, десь тупіт
Кроків численних; а батько крізь темінь зирнув і гукає:
«Сину, тікай, бо женуться, — й щити вже я сяючі бачу,
Міді я блиск пізнаю». Тут не знаю, яке зловороже
- 735 Розум мені божество відняло, помутивши, бо тільки
Я завернув з роздоріжжя і вийшов із вулиць знайомих,
Раптом дружину Креузу у мене, невдахи, забрала
Доля нещадна. Не знаю, спинилася десь на хвилину

І заблудила, чи, може, втомившись, трохи присіла;
740 Годі сказати, та більше у вічі її я не бачив.
Не оглядавсь позад себе тоді я, мені-бо й на думку
Навіть не спало, що, може, згубилась, аж поки прийшли ми
Всі до узвишся й святого, старинного храму Церери.
Тут ми зібралися всі, лиш її бракувало, — і сина,
745 І чоловіка вона обманула. На кого, безумний,
Не нарікав я з людей і з богів, і що жахливіше
Бачив я в знищеному місті? Асканія, батька Анхіса
Й Трої пенатів на друзів лишив я, в ярку заховавши.
Сам я до міста вернувся, ясну свою зброю надівши.
750 Ще раз я вирішив спробувать щастя, і знов перебігти
Через всю Трою, і голову знову піддять небезпекам.

Отже, до мурів найперше вертаюся, до потемнілих
В брамі порогів, з яких щойно вийшов, і тими ж слідами
Йду я назад і в пітьмі уважно очима шукаю.
755 Все доколя страшить і сама уже тиша лякає.
Потім додому — а чи не туди, не туди повернулась, —
Знову іду. А данайці напали й весь дім зайняли вже;
Вітром вогонь ненажерливий аж на покрівлю заносить,
Полум'я вгору шугає, і жар досягає до неба.
760 Далі іду я й дивлюсь на оселю Пріама й на замок.
Тут, в опустілих притворах притулку Юнони, на варті
Стали вже вибрані Фенікс й Улісс лиховісний — сторожать
Здобич. Скарби сюди зносять багаті, грабовані в Трої
Божі престоли з палаючих храмів, із золота чаші
765 Й одіж всіляку, з пожару здобуту. Кругом малі діти
Й трепетні їх матері стоять тут із страхом навколо
В довгих рядах.

Зважився навіть я голос у темряві свій подавати,
І залунав він по вулицях скрізь, як із жалем Креузу
770 Безперестанно і знову, і знову я кликав даремно.
Поки шукав я, ганявсь безконечно по цілому місту,
Образ нещасний Креузи з'явився і тінь її власна
Перед моїми очима, ця більша, ніж та, яку знав я.

- Я обімлів, стало дибом волосся, й залякнув мій голос.
- 775 Так тоді мовить вона, щоб журбу з мого серця здійняти:
«Мій чоловіче солодкий, чого завдаєш ти тяжкого
Серцеві болю? Це все не без волі богів відбулося.
Звідси не вільно тобі відвести із собою Креузу,
Владар найвищий Олімпу на це не дозволить. Изгоєм
- 780 В землі далекі ти підеш, скородити будеш широке
Море, прибудеш в Гесперії землю, де котить лідійський
Тібр поуз ниви багатих мужів свої тихії води.
Щастя велике тебе там чекає: і царство, й дружина
Царського роду. Утри ж свої сльози по милій Креузі.
- 785 Горді оселі долопів чи то мірмідонів не буду
Я оглядати, ні грецьким жінкам я не буду служити,
Я-бо дарданського роду, невістка богині Венери.
Мати велика богів тут мене на землі цій задержить.
Отже, прощай і любов збережи нашу спільну до сина».
- 790 Мовила це і лишила мене, хоч ридав я й багато
Їй розказати хотів, розплилася у хмарах легеньких.
Тричі її намагався руками за шию обняти,
Тричі із рук вислизала та тінь, що ловив її марно,
Наче легенький вітрець або сонні примари летючі.
- 795 Врешті вернувсь я до друзів своїх, коли ніч проминула.

Там застаю вже нове товариство велике й дивуюсь,
Що чоловіків, жінок і дітей назбиралося стільки;
Всі до утечі зібрались, нещасна юрба, всі готові
Весь свій добуток, всі сили віддати мені, щоб я вів їх

800 Морем, куди лиш захочу, у землі, які загадаю.
Вже на найвищих верхів'ях ідайських Люціфер з'явився,
Заповідаючи день, а данайці тримали, зайнявши,
Брами міські, не було вже нізвідки надії рятунку:
Долі скорившись, батька підняв я і в гори подався.

КНИГА ТРЕТЯ

Тільки схвалили богове азійську потугу й безвинне
Плем'я Пріамове знищить, коли Ліон гордовитий
Впав, коли димом курилась повалена Троя Нептунська, —
Божі пророцтва тоді нас, ізгоїв, погнали по світу
5 Вільних шукати земель. Під самим Антандром будуєм
Флот, коло Иди фрігійської, зовсім того несвідомі,
Доля куди зажене нас і де доведеться осісти,
Й війсьکو збираєм. Лиш літо настало, а батько Анхіс нам
Вже натягнути вітрила звелів і довіритись долі.
10 Тож береги я, й поля, і пристань в сльозах залишаю,
Де була Троя. Изгоєм пускаюсь на море, зі мною
Друзі і син, разом з нами й пенати, й великі богове.

Стелеться вдаль там полями розлога земля мавортійська,
Орють фракійці її; царем їх Лікурґ був суворий
15 В давні часи. У дружбі й союзі із Троєю жив він,
Поки в нас щастя витало. Сюди я звернув, тут будую
Перші я мури в затоці, прибувши в нещасну годину,
Й назву надав Енеади цим мурам від свого імення.

Матері жертву складав я Діонській, і божеським силам
20 Віщим за діло почате, й найвищому неба владиці

- На узбережжі, — гладкого вола на жертovníку різав.
 Поруч був пагорб, увесь і корчами, і дерном порослий,
 Мірти галуззя кругом, наче кілля, над ним височіло.
 От підійшов я й хотів із землі уже віття зелене
 25 Вирвати, щоб замаїти густими гіллями жертovníк,
 Та — навіть мовити страшно — жакливе побачив я диво.
 Щойно я першої гілки торкнувся, їй вирвавши корінь,
 Чорна із неї закапала кров, і пáсока землю
 Заплямувала. Жах мене й дрож охопив, і від страху
 30 Кров уся в жилах моїх зціпеніла, як крига холодна.
 Пробую знов я на іншому місці гнучку галузину
 Смикати — що за причина тут скрита, дізнатися хочу.
 Але й з-під другого кореня кров полилась почорніла.
 Довго розмислюю я, і німф цих полів я благаю,
 35 Їй батька Градіва, що гетів країну тримає в опіці,
 Благословить це видіння й віщання страшне злагіднити.
 Щойно я смикаю третю галузку з зусиллям ще більшим,
 Знов починаю, коліньми в пісок пружинястий упершись, —
 Що ж, говорить чи замовкнуть? — З могили глибокої
 стогін
 40 Жалісний чую, і голос, озвавшись, до слуху доходить:
 «Нащо, Енею, нещасного рвеш ти? Померлому — спокій!
 Нащо ти руки скверниш? Тож був не чужинцем я в Трої,
 Ані ця кров не тече з деревини. Геть з клятого краю,
 Геть, з узбережжя тікай загребушого! Знай, Полідор я!
 45 Тут ось залізне насіння із ратищ мене поховало,
 Їй держална гострі тих ратищ ростуть». Тоді-то тривога
 Впала непевна на мене, що аж остовпів я, і дибом
 Стало волосся на тім'ї, а слово у горлі застрягло.

- Це ж бо нещасний Пріам Полідора того вже раніше
 50 Вислав таємно, щоб жив у владики фракійського. Безліч
 Золота дав йому, тільки надію на зброю дарданську
 Тратить почав і побачив, що місто в облозі навколо.
 Той же, як тевкрів зломилася сила й покинуло щастя,
 До переможців пристав, перейшов в Агамемнонів табір,

- 55 Мав за ніщо він сумління — убив Полідора й насильством
Золото все захопив. Гей, та до чого ж людей ти доводиш,
Золота клята жаго! Щойно жах мої кості покинув,
Вибранцям першим народу й насамперед батьку своєму
Доповідаю про божі ознаки й прошу їх поради.
- 60 Думка була в них однакова: проклятий край цей лишити,
Де осквернили гостинність, і вітрові флот наш піддати.
Тож Полідорові чинимо похорон ми, і великий
Пагорб землі насипаємо, й манам жертovníк становим
В темних пов'язках жалоби між чорних сумних кипарисів.
- 65 Коси розплівши, за звичаєм стали жінки Іліону
В коло й пінисте з дійниць молоко іще тепле зливають.
В жертву священної крові із чаш ми лємо, щоб в могилі
Душу упокоїти, й голосно наше прощання лунає.

- Потім, як тільки вже стало можливо довіритись морю,
70 Хвилі й вітри вгомонились і Австер в дорогу покликав,
Друзі на берег виходити стали і судна стягати.
От уже пристань за нами, й міста вже далеко, і землі.

- Є серед моря священна земля, із усіх найлюбіша
Матері доньок Нерейя й Нептуну егейському також.
- 75 Землю, що вздовж узбереж усіляких раніше блукала,
Божий стрілець прикріпив до Мікону і урвищ Гіару
Й дав їй можливість на місці устоять, з вітрів глузувати.
Отже, туди завернув я, і нас прийняла та країна
В пристань затишну, знесилених. Тільки ввійшли ми
і шану

- 80 Місту на честь Аполлонову склали, назустріч нам вийшов
Аній-владика, жрець Феба і цар над народом, на скронях
Мав він пов'язки і лаври священні, — він зразу ж Анхіса,
Давнього друга, пізнав. І руки подавши, як друзі,
Ми до оселі ввійшли. У храмі з каміння старого
- 85 Став я благати: «Тімбрею, о дай мені рідний притулок,
Мури знеможеним дай нам, народ дай і місто тривале,
Другий троянський Пергам збережи, що його нам лишили

Греки й жорстокий Ахілл. Хто вождем у нас буде, куди нам
Йти, де спинитися? Провість дай, батьку, нам в душі
вселися».

- 90 Ледве сказав я слова ці, як все затряслося довокола:
Гай божественний, пороги і ціла гора до основи,
І залунав від триніжка, з святині відкритої гомін.
Ми у покорі вклонились додолу і голос почули:
«Плем'я Дардана суворе, — земля, що найперше пустила
95 В світ вас, вона вас і прийме, до лона свого вас пригорне
З радістю, тільки найдіть ви стару свою матір. А там вже
Плем'я Енея на всіх узбережжях володарем буде,
Й діти дітей, і їх покоління далекі». Так мовив
Феб нам, і радість усіх пойняла. Всі жваво питають,
100 Де ж то місцевості ті, до яких Аполлон закликає,
З блудних наказує мандрів вертатись. Тоді, спогадавши
Пам'ять героїв старих, так мій батько: «Послухайте, —
каже, —
Люду вожді, і знайте, яка жде вас доля. На морі
Крит є. Юпітера острів великого, й Їда-гора є.
105 Там саме нашого роду колиска. Сто міст там великих,
Кожне з них — царство багате. Якщо не обманює пам'ять,
Звідти і Тевкр, наш предок, найперше прибув на ретейський
Берег і вибрав те місце на царство. Ні Троя, ні замок
Ще не стояв там пергамський, в долині селилися люди.
110 Звідти й наставниця наша Кібела, і звідти походять
Сурми лункі корибантів і гаю ідайського шепіт,
Звідти й таємності віри, і леви, що їх запрягали
У колісницю богині. Рушайте, й куди заведуть вас
Божі накази, ходімо і, силі вітрів поклонившись,
115 Їдьмо у царство кносійське. Дорога туди недалеко;
Хай нам поможе Юпітер, а ранок вже третьої днини
На узбережжі прикритському флот наш застане». Так каже
Й жертви належні складає богам: вола для Нептуна,
В жертву вола і тобі, Аполлоне прекрасний, ягницю ж
120 Чорну завіям, а білу зефірам прихильним приносить.

Мали ми вістку, що, прогнаний, батьківське царство
покинув

Ідоменей, що критські звільнилися всі узбережжя
Й ждуть там на нас, ворогами залишені, вільні оселі.
Ми покидаєм Ортігії пристань, по морю пливемо
125 Попід вакханські узгір'я на Наксос, зелену Донісу,
І Олеар, і Парос сніжно-білий, Кіклади, по морю
В коло розсіяні, їдем по водах, де землі рясніють.
Крики моряцькі у різних змаганнях і спорах лунають,
В прадідню землю на Крит закликають пливти за попутним
130 Вітром, що віє у спину з корми. Аж приїхали, врешті,
В давню країну куретів. Тут швидко будує я мури
Міста, якого так прагнуть, — назвав я його Пергамея.
Назвою втішений люд закликаю, щоб щиро любив він
Вогнища ці і щоб замок високий над містом поставив.

135 Майже всі судна були вже на березі в місці сухому,
Молодь женилась і бралась до праці на новому полі;
Я їм закони давав і оселі. Аж раптом дихнуло
Гниллю повітря, зловійна зараза народу діткнулась,
Поле й сади навістила пора смертоносна. Одні вже
140 З милим життям розстаються, а других з ніг валить хвороба.
Тут іще Сиріус ниви почав неродючі палити:
Зела горіли й засів, який знидів, не дав з чого жити.
Знов до оракула Феба в Ортігії батько по морю
Каже пливти нам і ласки просити, коли вже, нарешті,
145 Буде кінець цій недолі, де скаже шукати розради
Нашому горю, куди повернути на шлях нам накаже.

Ніч вже настала, і сон огорнув на землі всі істоти,
Як показалися перед моїми очима священні
Божі подоби й пенати з'явилися фрігійські, яких я
150 Виніс із Трої, з вогненного моря, як місто горіло.
Добре у сні пізнавав я їх, бо у відчинені вікна
Повного місяця сяйво широким лилося потоком.
Так говорили вони і словами журбу розганяли:
«Те, що сказав би самому тобі Аполлон, якби сам ти

- 155 Помандрував до Ортигії, тут він віщує, і нас він
Шле до порогів твоїх. Із тобою ми йшли крізь пожежу
Трої в боях, крізь розбурхане море плили кораблями —
Й внуків твоїх аж до зір зведемо, володіння всесвітнє
Місту дамо; приготуй для могутніх і мури могутні;
- 160 І не лякайся ти труднощів довгих у втечі й мандрівці.
Треба оселю змінити. Не ці береги тобі радив
І не на Криті звелів Аполлон оселитись делійський.
Є-бо країна, що назву Гесперії має від греків,
Древня країна, у зброї могутня й родючістю славна.
- 165 Там енотрійці раніше жили, а тепер, повідають,
Землю ту їх покоління назвало Італія йменням,
Провідника свого. Наша земля це, і звідти походить
Батько Дардан та Іас, а від нього й весь рід наш. Вставай же
Й весело батьку старому слова передай ці незмінні:
- 170 Хай він шукає Коріта й авзонських земель, бо Юпітер
Не дозволяє тобі оселитись в країні діктейській».

Вражений цими словами й видінням богів, я зірвався
Зараз з постелі, бо був це не сон, але справді віч-на-віч
Бачив я їх, на їх головах бачив вінки я, дивився

175 Їм ув обличчя; по цілому тілі піт лився холодний.
Руки свої я в благанні до неба підношу й зливаю
Вогнище чистим вином. І, цю жертву принісши, іду я
Прямо до батька Анхіса і вістку веселу приношу,
Все по порядку йому викладаю. Він визнав подвійним

180 Рід наш і двох прабатьків, і визнати мусив, що знову
Він помилився у виборі місць стародавніх, і каже:
«Сину, зазнав ти троянської долі, про це лиш Кассандра
Нам ворожила. Тепер пригадав я, казала, яка нас
Доля чекає; й Гесперію завжди вона, й італійське

185 Царство тоді споминала. Та хто був би вірив, щоб тевкри
До узбереж гесперійських дійшли і кого могли зрушить
В час той пророцтва Кассандри? Скорімося Фебові й ради
Слухаймо кращої». Так він промовив, і ми на цю мову
Радо пристали усі і покинули нашу оселю.

- На побережжі зміястому учту багату справляти.
- 225 Аж надлітають зненацька із гір у зловісному леті
Гарпії й з лопотом сильним крильми ударяють, і тягнуть
Їжу із учти, й чого лиш торкнуться, усе оскверняють;
Крики їх дикі і сопух поганий мішаються разом.
Ми уступаємо й потім далеко під скельним обривом,
- 230 Між деревами сховавшись, готуємо в тіні глибокій
Знову бенкет на столах, на жертovníках жар роздуваєм.
А з протилежного боку, з повітря, із сховів невидних
Згряя ота голосна надлітає й, кружляючи, здобич
Кігтями рве, й оскверняє бенкет. Тоді друзям велю я
- 235 Зброю вхопить для завзятого бою з тим кодром жакхливим.
Так, як сказав я, зробили: мечі поховали по травах,
Скрили щити. От як знов налетіли вони й оглушили
Вереском берег крутий, то Мізен із високої варти
Знак нам подав мідяною сурмою. Встає товариство
- 240 Й бій почина незвичайний — морських отих птахів
мерзенних
Пробує сікти мечами. Але ж ані пер не береться
Гостре залізо, ні тіла пташиного й трохи не раниць.
Птахи ж ті, знявшись аж до найвищих зірок, залишають
Здобич розтерзану ще й наймерзенніший слід після себе.
- 245 Тільки Келайна одна, на скалі сидячи височенній,
Клята вішунка, такі ось слова із грудей здобуває:
«То за убитих биків і телиць, що ви їх закололи,
Лаомедонта сини, розпочати війну ви готові
Й хочете вигнати гарпій безвинних із їх батьківщини?
- 250 Отже, моїх ви послухайте слів і їх добре зятямте:
Те, що Фебові батько колись провістив всемогутній,
Феб — мені; я ж, із фурій найбільша, це вам провіщаю.
Прагнете ви до Італії й кличете вітер на поміч.
Ви досягнете Італії й ввійдете всі в її пристань,
- 255 Місто ж, обіцяне вам, не раніш опережете муром,
Доки аж голод страшний і відомста за наші убивства
Вас не примусять бідною столи пообгризані їсти».
Тільки сказала і в лісі, змахнувши крильми, заховалась.

В друзів од страху аж кров захолинула в жилах,
і мужність

- 260 Їх залишила; миру в бою вже не хочуть шукати,
Тільки молитися радять лише і складать обітниці,
Хто б це не був, чи богині, чи дикі й огидні ці птахи.
Батько Анхіс з узбережжя долоні з благанням до неба
Зводить і кличе могутніх богів і обіти складає:
- 265 «Геть відверніть ці погрози, богове, й напасті такої
Не допустіть, порятуйте нас, вірних». Тоді відчепити
Линви звелів він од берега й спущені снасті змотати.
Нот вже вітрила нап'яв, ми по спінених хвилях тікаєм
Шляхом, куди всіх нас вітер легкий закликає й стерничий.
- 270 От перед нами вже виринає на хвилях лісистий
Закінт, Дуліхій, там далі і Сама, і Неріт скелястий.
Скелі Ітаки щасливо минули, Лаертове царство;
Землю ми ту проклинаєм, колиску Улісса лихого.
Швидко з'являються нам оповиті у хмари верхів'я
- 275 Гір Левкадійських і сам уже храм Аполлона, страшного
Для моряків. І, втомлені, в це ми в'їжджаємо місто;
Кинули тут якорі, а кормами об берег оперлись.
Так несподівано ми, суходолу нарешті добившись,
Жертви приносим Юпітеру, їх на жертovníках палим.
- 280 На узбережжі актійським влаштовуєм ігри ілійські.
Друзі всі голі блищать від оливи у звичних змаганнях,
Мило на серці, що міст арголійських ми стільки минули,
Хоч утікати довелося, оточеним скрізь ворогами.
Сонце тим часом пробігло все коло великого року
- 285 І льодовита зима Аквілонами хвилі здіймала.
Тут на одвірках у храмі Абанта могутнього зброю —
Щит прибиваю я вигнутий з міді й карбую там напис:
«Щит цей дарує Еней, у звитязців данайських віднявши».
Потім усім велю сісти на лави й покинути пристань.
- 290 Наперегони б'ють веслами друзі і хвилі здіймають.
Зразу згубили з очей ми високі твердині феаків
І допливаєм до краю Епіру; і в пристань хаонську
В'їхавши, ми до Бутрота вступаєм, високого міста.

Тут неймовірна до нашого слуху доходить новина,
295 Що Гелен Пріамід у цих грецьких містах володіє;
Владу обнявши, взяв жінку по Пірру, нащадку Еака,
І Андромаха удруге троянцеві жінкою стала.
Я остовпів на цю звістку, й предивне бажання зродилось:
Поговорити з тим мужем, пізнати його славні пригоди.
300 Вийшов я з пристані, флот залишаючи при узбережжі.
А Андромаха над прахом жертву жалобну за містом
В гаї приносила, де Сімоент неправдивий спливає,
Й голосно манів на тризну скликала усіх до могили
Гектора, що, хоч порожню, всю дерном зеленим прибрала
305 Й два вітварі збудувала, щоб вічно ридати над ними.
Тільки уздріла вона, що іду я, й троянців у зброї
З подивом раптом пізнала, й великим налякана дивом,
Аж знепритомніла, глянувши, і від страху здеревіла,
Кості застигли у неї, зомліла й по довгій хвилині
310 Мовить: «Чи в вигляді справді своєму сюди ти приходиш,
Сину богині, як свідок правдивий? Живий ти? Якщо ти
Кинув цей світ, то де ж Гектор?» Сказала, й заплакала
ревно,
І голосінням весь сповнила простір. Ледь відповів я
Йй, ошалілій, в зворушенні й коротко так я промовив:
315 «Так, я живий і, на глум всьому лиху, життя зберігаю;
Не сумнівайся, бо дійсність ти бачиш.
Гей, яка доля зустріла тебе після втрати такого
Мужа, чи інше де-небудь достойне знайшло тебе щастя?
Гекторова Андромахо! Чи й нині ти Піррова жінка?»
320 Очі вона опустила і мовила голосом тихим:
«Найщасливіша з усіх була лише дівчина юна,
Донька Пріамова, що під високими мурами Трої
Мусила вмерти, ворожу могилу скропить. Та над нею
Жереба ворог не кидав, не брав її в ложе звитяжець.
325 Різними водами нас повезли по пожежі вітчизни.
Сина Ахілла пиху, всі примхи юнацькі прийшлося
Зносить мені і дітей у рабстві родить. Привернувшись
До Герміони, до Леди онуки, в лаконському шлюбі

- Дав він рабові Гелену рабиню — мене у владання.
330 Але дружину кохаючи вкрадену й гнаний за злочин
Помсти богинями, Пірра, Орест біля вівтаря батька
Раптом схопив і звів з цього світу. А звільнена смертю
Неоптолемова частка держави Гелену припала.
Землі усі він хаонськими зве, від троянця Хаона,
335 Царство й своє називає хаонським. На взгір'ї поставив
Тут він Пергам, цю твердиню ілійську. Тобі ж що за доля,
Що за вітри аж сюди, у цей край показали дорогу?
Хто із богів аж до нашого берега вивів неждано?
Як же Асканій, твій син? Чи живий ще, чи дише повітрям?
340 Той, кого в Трої тобі...
Мабуть, сумує хлопчина по втраті матері? Чи приклад
Батька Енея і Гектора, дядька, у нього хоробрість
Давню і духа великого мужність розбуджує знову?»
Довго вона голосила і сліз безустанні потоки
345 Марно лила, аж поки із мурів твердині міської
Вийшов герой, син Приама Гелен, і з ним почет численний;
Втішився дуже, пізнавши своїх, і веде їх до себе,
Розповідає й, що слово, то сльози нестримані ронить.
Йду й невеличку я Трою знаходжу, Пергам, що на справжній
350 Має скидатися, висхлий потік, теж названий Ксантом;
Браму я Скайську пізнав і пороги її обіймаю.
Вже-бо і тевкри у дружньому місті усі розгостились.
Цар їх приймає в просторих підсіннях. А серед подвір'я
Вакхові в жертву приносили вина, столи заставляли
355 Посудом з золота, чаші з вином з рук до рук подавали.

Днина минає одна за одною, а вітер в дорогу
Кличе, і Австер напнув паруси. Отож я звертаюсь
До віщуна й промовляю до нього такими словами:
«Трої потомку, божий провіснику, що розумієш
360 Фебову волю з триніжків і лаврів кларійських, із зірок,
З голосу птиць, із їх лету швидкого, ану ж поясни нам, —
Божа-бо воля мені указала цей шлях як щасливий,
Знаками всі богове мені повеліли своїми

Прямо в Італію їхать за щастям, у землі далекі.
365 Гарпія тільки одна Келайна віщує велике
Лихо нечуване, гнів проклятуший і голод поганий, —
Що ж тут — питаю — почати, щоб лиха позбутись? Яким же
Чином я зможу цей труд побороти?» Гелен у відвіті
В жертву приносить волів, із обрядами згідно, і просить
370 Божого миру, й здіймає вінець з голови пресвятої,
Й взявши за руку мене, веде до твоїх же порогів,
Фебе, збентеженим близькістю бога, — й як жрець провішає
З уст божественних до мене: «Послухай, сину богині,
(Бо ж, очевидно, сили небесні ведуть тебе морем,
375 Владар богів таку тобі жеребом витягнув долю
І встановив цей порядок), лиш дещо тобі розкажу я
З довгої дії, щоб ти почувавсь безпечніше, як будеш
Їхать по водах гостинних, щоб в пристань авзонську
заїхав.

Більше Геленові знати наказують парки, й Юнона,
380 Донька Сатурна, пророчити не дозволяє. Найперше
Знай, що Італію ту, про яку ти гадаєш, що дуже
Близько вона, і не знаючи, в пристань сусідню бажаєш
В'їхати звідси, її відділяють далекі країни
Й довге, далеке і непрохідне бездоріжжя. Ще доки
385 В'їдеш, то прийдеться в водах Трінакрії вигнути весла,
Суднами хвилі помірять авзонські, й озера підземні
Бачити, й острів Кіркеї ейської, поки ти зможеш
Місто звести у безпечній країні. Затям же ознаки, —
Дам я тобі їх: як стрінеш, безрадний, на березі річки,
390 Далі від світу, у тіні дубів ти веприцю велику,
Що на землі простяглася по опоросі, і вим'я
Тридцять біленьких їй ссе поросят, і сама вона біла, —
Місце під город там буде, й скінчаться труди всі, напевно.
Що доведеться столи поз'їдати, цього ти не бійся,
395 Доля-то знайде шляхи, й Аполлон, як попросять, прибуде.
Тільки ці землі й найближчі оці береги італійські,
Що обмивають їх хвилями нашого моря прибої,
Ти обминай, — там міста всі займають ворожі нам греки.

- Локри з Наріксу там місто звели, й всі поля салентійські
400 Ідомей, що із Лікту, зайняв своїм військом; там є ще
Місто маленьке Петелія, що Філоктет мелібойський
Муром обвів. І зтям собі ще, як флот твій за море
Перепливе і жертovníк поставить, щоб жертву подяки
Там принести, — тоді, пурпурний плащ одягнувши,
закрий ним
- 405 Голову, щоб, не дай боже, душа незичлива, з'явившись
Серед священних вогнів, обряд нанівець не звела той.
Сам ти його зберігай, і нехай збережуть твої друзі,
Й внуки побожні твої хай обряд той святий зберігають.
А як від'їдеш ти звідти і до узбереж сікулійських
- 410 Гнатиме вітер тебе, і вузькі ворота Пелору
Ширшати будуть, ти зліва тримайсь од землі і на морі
Зліва пливи, обминаючи берег і море праворуч.
Кажуть, що в давні часи під сильним напором запалась
Глибоко саме в тім місці земля й розступилась (ось
стілки
- 415 Змін може статись на світі за вік такий довгий), раніше
Землі ті дві були вкупі. Та море, всередину вдершись,
Берег Гесперії від сікулійського хвилями ділить,
Ниви й міста на обох узбережжях також підмиває
Стиснена хвиля кипуча. На правому боці засіла
- 420 Сцілла, а з лівого боку Харібда жорстока, що тричі
Виром глибоким хвилі могутні всисає й безодню
Поперемінне і, знову наверх викидаючи, зорі
Скроплює ними. Сцілла у темній печері сховалась,
Часом лиш звідти вона вихиляється й тягне з собою
- 425 Судна на скелі. Як зверху дивитись — людське то обличчя,
Груди розкішні дівочі, по пояс то дівчина, нижче ж —
Постать якоїсь потвори морської; вріс в черево вовче
Хвіст дельфіна. Гей, краще для тебе, коли поза Пахін,
За трінакрійський, об'їдеш і зробиш далеку дорогу,
- 430 Ніж тільки раз лише глянеш на Сціллу-потвору в печері
Дикій, послушаєш раз лиш, як виють собаками скелі.
Ще одно знай: якщо в ворожбита Гелена є розум,

Є лише віра якась у віщання його і як правду
В серце йому прищепив Аполлон, одного лиш прошу я,
435 Запам'ятай собі, сину богині, одне це пророцтво
Передусім і, прошу я й благаю, зваж добре на нього:
Ти молитвами Юнону благай, премогутню царицю,
Її і обіти від щирого серця складай, її, сильну,
В жертвах благальних ущедрюй дарами, бо так лише
зможеш,
440 Врешті, усе побороти й, лишивши Трінакрію, в'їхать
В край італійський. Щойно туди припливеш ти, нарешті,
І до Кумейського города вступиш, над води пророчі,
І до Аверну, лісами сповитого шумними, — стрінеш
Там ворожбитку, що в шалі, з глибокої скельної прірви
445 Долю віщує й на листі записує знаки й імення.
Так, записавши на листі, віщання ці діва складає
Вряд і лишає закриті в печері. Вони так лежать там,
Кожне на місці своєму в порядку. Та щойно завіса
Трохи повернеться в дверях, і подув легенький повіє,
450 Й ніжні листочки із місць їх зворушить, вона вже не хоче
В леті легкім їх ловити в печері просторій, щоб скласти
Знов до ладу. Із жалем відходять ні з чим від Сівілли.
Там не пожалуй ти часу й затримайсь, хоча товариство
Наглити буде тебе і самі вже вітрила тягтнуть
455 В море широке, бо їх наповнятиме вітер попутний;
Конче зайди до віщунки й проси віщування у неї.
Хай лиш сама вона зволить відкрити уста і віщує.
Скаже вона тобі все про народи Італії й війни
Ті, що чекають, і скаже, яку небезпеку як можна
460 Витримать чи оминуть, й щасливу дорогу у неї
Випросить можна. Ось маєш, що вільно було нам казати.
Йди ж і ділами до зір піднеси тепер Трою могутню».

Дружніми все це до них ворожбит промовляє устами,
Й зносить велить їм із золота цінні й важкі подарунки
465 Й з кості різьблені слонової, й дно корабля заповняти.
От почали звідусіль вони зносити срібний великий

Посуд, купелі додонські і плетені втрое кольчуги
З золота, й шапку шолома блискучу, і китиці буйні —
Неоптолема це зброя. Були і для батька дарунки.
470 Коней додав він іще з візниками.
Також доповнив гребців і зброю для друзів достачив.

Флот у дорогу тим часом Анхіс наказав лаштувати,
Щоб не утратити вітру, такого потрібного суднам.
Фебів вішун тоді в шані глибокій до нього промовив:
475 «Божий любимче Анхісе, ти гідний був жити в подружжі
Гордім з Венерою, вирваний двічі з-під Трої, з руїни,
Там є авзонська земля, до неї керуй ти вітрила.
Той бік, однак, треба здалеку буде на суднах об'їхати;
Далі частина Авзонії та, яку Феб вам одкриє.
480 То вирушай же, о, сина любов'ю щасливий. Чого ж тут
Більш розмовляти, хіба щоб прогаяти вітер південний?»
Та й Андромаха не в меншому смутку в хвилину розстання
Золотом ткані, коштовні несе покривала; й Асканій
В дар одіння одержав фрїгійське, воно-бо завдати
485 Сорому їй не дає і дарами з тканин обсипає.
Й мовить йому: «Бери ці дарунки, хлопчино, це спомин
Рук моїх буде тобі, хай згадають любов Андромахи,
Гектора жінки: візьми їх, останні дари твоїх рідних.
Ти-бо єдиним для мене є образом Астіанакта.
490 Очі такі ж були в нього, такі ж були рухи і усміх;
Нині, так само змужнівши, твоїм він ровесником був би».

Я на відході прощався і ревними плакав сльозами:
«Будьте щасливі, вже ваше минуле позаду лишилось,
Ми ж від одної пригоди у другу мандруєм. Спокійно
495 В вас тут, не треба вам більше скородити море; не треба
Вам і авзонського поля шукати, що вічно тікає.
Маєте образ і Ксанта, і Трої, яку ваші руки
Тут збудували на кращу — бажаю вам — долю, щоб менше
Грекам були на заваді. Якщо вже до Тібра колись я,
500 Врешті, прибуду й на ниви, які прилягають до Тібра,
Й місто побачу, народу моему призначене, злучим

Рідні колись ми міста і братні народи в Епірі,
Як і в Гесперії; батьком їх роду обом їм Дардан був,
Тим-то і доля одна в них — з обох буде Троя з єдиним
505 Серцем, а внуки хай наші подбають, щоб сповнилось все це».

Їдемо морем, минаєм сусідню Керавнії землю,
Звідки в Італію путь і шляхи найкоротші по хвилях.
Сонце тим часом заходить, і гори темніють тінисті.
Всі полягали на лоні землі, що нам така люба,
510 При самім морі — весло своє кожен призначене взявши,
Ми на сухім узбережжі тілам даємо своїм волю,
Втомлених сон підкріплює. Та ніч ще, годинами гнана,
Кругу свого не пройшла й половини, як вже невсипущий
Встав Палінур і вітри всі досліджує, ловлячи вухом
515 Подув найлегший: читає по зорях, що плинуть у небі.
Бачить Арктура, сльотливі Гіади й Тріони подвійні,
І Оріон той величний у зброї, що золотом сяє.
А як упевнивсь, що все на спокійному небі в порядку,
Гасло дає голосне від керма, і складаємо шатра,
520 В путь вирушаємо ми й напинаємо парусні крила.

Вже, розігнавши зірки, загорілася заграва рання,
Й бачимо здалека гори тінисті, під ними низинну
Землю Італії. Перший Ахат тут «Італія!» крикнув,
Й радісно все товариство вітає Італію гучно.
525 Батько Анхіс тоді келих великий вінком обплітає,
Чистим вином наповняє й богів закликає, на кілі
Сам стоячи на високих.
«Моря богове й землі і владики усіх буревіїв,
Легку дорогу пошліть нам, попутними вйте вітрами».
530 Зараз змоглися попутні вітри, і відкрилася близько
Пристань, і навіть на замкові храм показався Мінерви:
Друзі стягають вітрила, до берега судна справляють.
Луком загнуласть пристань од хвиль, що плещуть од сходу,
Бризки солоні вдаряють об скелі, що вибігли в море,
535 Що й не доглянеш, де пристань, бо скелі, мов вежі
стрімчасті,

Наче стіною обабіч її обняли, що й не видно
Храму від берега. Тут я побачив — це перший знак віщий —
Четверо коней, мов сніг отой білий, в широкому полі
На пасовиську. Тут батько Анхіс: «О земле гостинна,
540 Заповідаеш нам війни, тож коней для бою плекають,
Це ж бо війною грозить. Та коней колись ми привчили
Воза тягти і, впряжені в ярма, вже слухають віжок,
Отже, й надію на мир нам ворожать». І от ми благаєм
Ласки святої в Паллади у зброї дзвінкій, яка перша
545 Нас привітала. При вівтарі чола у шати фрігійські
Ми загортаємо й, за заповітом Гелена суворим,
Шану належну складаємо богині Юноні аргівській.
Й без зволікання принісши, як слід, обітовані жертви,
Роги покритих вітрилами рей до моря звертаєм,
550 І покидаємо грецькі оселі і ниви непевні,
Й бачимо далі затоку Таренту, як правда, що кажуть,
Місто Гераклове й далі навпроти — Лацінська богиня
Й замки кавлонські, а сам Сцілацей, що судна всі трощить.
Далі видніє з-за хвиль уже Етна, гора трінакрійська,
555 Здалека чути могутній рев моря й удари об скелі;
Чути, як ломиться голос об берег, у вирах безодні
Води гуляють і хвилі довкола піском обертають.
Батько Анхіс на це мовить: «Ой, правда, це славна Харібда,
Нам-бо Гелен віщував про верхів'я ці й скелі жакливі.
560 Гей же, другове, геть звідси, на весла наляжте старанно».
Роблять вони, як він каже, і вже Палінур із них перший
Вліво так раптом перед завернув, що аж скрипнули
снасті.

Ціла громада ліворуч і вітром, і веслами гнала.
То нас до неба крутіж той на вигнутих хвилях підносить,
565 То в підземелля кудись аж до манів несе нас та хвиля.
Три рази чули ми голос, як скелі гули у безоднях,
Бачили тричі, як піна морська оббризкала зорі.
Цим нас, утомлених, вітер покинув і сонце лишило,
Й так ми, не знаючи шляху, добились до краю циклопів.

570 Пристань там є величезна, безпечна від вітру, спокійна.
Та недалеко зловісно гримить всеруйнуюча Етна.
То аж під небо хмари вибурує чорні і клуби
Смольного диму, розжарений попіл підносить, то знову
Кидає кулі вогненні і ними черкає об зорі.
575 Часом з середини рветься і скелі кругом розкидає,
Ними вергає, розтоплений камінь шпурляє до неба
Й гучно з найглибшого дна закипає. Розказують люди,
Що Енкеладове тіло ця валява тисне, від грому
Півобгоріле, що й Етну могутню на нього поклали.
580 Він же, неначе горнило прорвавши, вогнем аж палає.
Як утомивши лежанням один бік, він ляже на другий,
З гуком дрижить вся Трінакрія, й небо вкривається
димом.

Цілу ми ніч на ту з'яву страшенну з-за лісу дивились.
Не розуміли ми, звідки той гуркіт походить, бо ані
585 Зорі не сяли вогнями, ні обрій також не світив нам
Зоряним блиском, але усе небо стемніло й глибока
Ніч непогідна у хмари закутаний місяць держала.

Заграва другий вже день сповіщала і з обріїв неба
Рання зоря розполохала вогкії тіні, як раптом
590 Вийшов із лісу незнаний якийсь чоловік чудернацький,
Зморений тяжко, нужденний, обдертий, і руки в благанні
До узбережжя простяг. Придивляємось — в бруді страшному,
Бороду геть запустив він, а одіж уся реп'ярами
Вкрита на ньому. Та грека, проте, у нім легко пізнати,
595 Що при озброєнні рідному посланий був проти Трої.
Він же, як тільки побачив іздалека зброю троянську
Й одіж дарданців, то вигляду цього він трохи злякався
Й кроки затримав свої, а потім як кинувся раптом
До узбережжя з плачем і слізно почав нас благати:
600 «Тевкри, і зорями, й силами неба я вас заклинаю,
Згоден я, де б не везли ви мене, лиш візьміть із собою.
Я-бо один із данайського флоту, і вам признаюся,
Що на троянські пенати війною пішов я. За те ви,

Як провинивсь я цим злочином тяжко, мене тут у воду
605 Киньте, втопїть у безмежному морі. Як згину, хоч тільки
Буде потїхи, що згинув по-людськи». Сказав це й хапає
Нас за колїна, до нїг припадає. А ми закликаєм,
Хай нам розкаже, хто він, якого він роду, хай скаже,
Що його змушує нам відкриватись. Сам батько Анхіс тут
610 Довго не думає, а подає юнакові правицю, —
Родить надїю у нїм очевидна оця запурука.

Зрештою, він, позбувшись страху, розкаже ось що:
«Я із Ітаки походжу, Улісса нещасного воїн,
Ахеменїд на ім'я; під Трою пішов я, бо батько
615 Мій, Адамаст, був бідняк, — та краще й мені б така доля! —
Тут залишили мене в величезній печері циклопа
Друзі, забувши про те, як самі від порогів жахливих
В страху тікали вони. Оселя та темна, простора,
В пасоці вся від бенкетів кривавих. Зірок досягає
620 Велетень той (заберіть же, богове, ту погань зі світу!),
Глянуть на нього не може ніхто, ані слова промовить;
М'ясо нещасних він їсть і чорну їх кров випиває.
Бачив на власні я очі, як двох наших друзів схопив він
В руку могутню і геть розтросив їх об скелю в печері,
625 Сам горїлиць простягнувшись; а пасока мила пороги.
Бачив, як їв він чорною кров'ю спливаюче тіло,
Як між зубами у нього тремтіли ще теплі частини,
Хоч це безкарно йому не минулось. Улісс-бо такого
Глуму не стерпів, в такій небезпеці свого ітакїєць
630 Хисту не втратив. Бо велет, вечері смачної споживши
І упоївшись вином, простягнувся в печері, й відкинув
Голову вбік, і випльовував пасоку й куснями м'ясо
Всумїш з кривавим вином, уві сні. Тоді ми, помолившись,
Жеребом розподїлили, що кожний з нас зробить, і колом
635 Стали всі разом, і гострим дрючком ми йому просвердлили
Око його величезне, яке одиноке з-під лоба
Дико дивилось, завбільшки таке, немов щит арголїйський
Чи Аполлона світило; нарешті ми легше зітхнули —

Помста за друзів збулась. Та скоріш утікайте, нещасні,
640 Линви одріжте й тікайте.
Ох, бо таких же, як той Поліфем, що в глибокій печері
Має отари вовнисті і доїть, таких же жажливих
Інших ще сотня на цім узбережжі страшнім проживає,
Плем'я проклятих циклопів блукає по горах високих.
645 Третій раз місяць уже свої роги виповнює світлом,
Як у дрімучих лісах між барлогами звірів я диких
Вік коротаю й зі скель на жажливих циклопів дивлюся,
Вчувши лиш тупіт їх ніг і їх голос, тремчу, а злощасний
Харч — ягідки і твердий, наче камінь, дерен достачають
650 Віти зелені, та з зілля коріння я рву й споживаю.
От я навколо дивлюся і перший я флот цей побачив,
Що наближався сюди. Та чий би не був він, готов я
Здатися, — досить уже, що від диких я тих врятувався.
Краще вже ви відбирайте життя, в який хочете спосіб».
655

Ледве він вимовив це, як ми пастуха Поліфема
Вздріли самого, коли із отарою він із своєю
Сунув з гори, величезний, на берег іздавна знайомий,
Дика потвора, жажлива, огидна, із вибитим оком.
В ході впевняється, взявши у руку обчімхану сосну;
660 Вівці вовнисті при ньому, розрада його одинока,
Втіха в терпінні єдина. —
Тільки дійшов до води і забрів уже глибоко в хвилю,
Взявся вмивати спливаюче кров'ю, роздовбане око.
Стогне, й зубами скрегоче, й зайшов уже в море далеко,
665 Але й до стегон вода йому все-таки там не сягала.
Страхом охоплені, ми з прохачем, що нам прислужився,
Далі тікаємо в трепеті, мовчки відрізуєм линви,
І налягаємо разом на весла, й веслуємо дружно.
Він спостеріг і звернувся в той бік, звідки голос доходив
670 І, не спроможен нічого руками вхопити й не годен
Хвиль іонійських в ході дорівнятися, страшно ревнув він;
Хвилі на морі усі затремтіли від реву такого,
Аж затряслася в основах своїх вся земля італійська,

Й Етна крутими печерами гучно також заревіла.
675 Враз ціле кодро циклопів, розбуджене, з гір височенних
Рине на пристань, заповнює берег. А ми споглядаєм,
Як оте братство етнейське, що чолами зір досягає,
Аж із очей те збіговисько іскрами сипле. Буває,
Часом стоять так дуби, що верхами до неба сягають,
680 Чи кипариси в шишковім вінку, чи Юпітерів вгору
Виріс то ліс і діброва Діани. А сполох нас гонить
Якнайскоріше розмотувать линви й вітрила під подув
Вітру попутного ставити швидко. Та слово Гелена
Остерігає, що Сцілла й Харібда в путі нас чигають,
685 На волосочку єдиному смерть вже повисла над нами
Тут або там на шляху, коли вчасно не здержим розгону.
Що ж тут робити? Вертатися треба. Та хтось нам на поміч
З боку вузького Пелору Борейя послав вітровія.
От я при скелях живих майнув понад устя Пантаги,
690 Й попри затоку Мегари, і Тапс низовинний. Туди-то
Ахеменід, друг Улісса нещасного, вказував шлях нам,
Знову пливучи місцями, якими блукав він раніше.

Проти затоки Сіканської водяний острів Племур є,
Той, що давніше Ортігія звався. Алфей, кажуть, річка,
695 Скрито під морем з Еліди пропливши (де нині джерела
Є, Аретузо, твої), в сікулійській воді розлився.
Можним богам того місця з наказу приносимо жертву.
Потім минаю ще землю врожайну, багнисту Гелеру;
Скель ми високих Пахіну звисаючих лиш доторкнулись.
700 Вже й Камаріна, що долєю велено їй не міняти,
Нам появилась, а далі Гелойські поля, там і Гела,
Названа дикої річки ім'ям, а ще далі високі
Мури свої Акрагант уже здалека нам відкриває,
Славний колись найдобріших коней розплідник. Лишаю
705 Теж і тебе, Селінунте, багатий на пальми, з попутним
Вітром, й моря лілібейські, підводними скелями грізні.
Звідси прийняв мене жалібний берег і пристань Дрепану.
Тут, по негодах на морі лихих, я втрачаю Анхіса,

- Батька й розраду мою у журбі і тужливій недолі.
- 710 Тут, любий батечку мій, ти мене покидаєш в знемозі.
Гей, як же марно з таких багатьох ти пригод врятувався,
Навіть і віщий Гелен, хоча стільки страшного пророчив,
Не передрік цього смутку, ні навіть Келайна жорстока.
Так ці скінчились зусилля, така була ціль тим блуканням.
- 715 Звідти як вирушив я, то привів мене бог в ваші землі».

Так нам батько Еней, коли всі його слухали пильно,
Розповідав про призначення боже й свої мандрювання;
Врешті, замовк, закінчивши на цьому, й пішов на спочинок.

КНИГА ЧЕТВЕРТА

Пристрасть кохання поранила тяжко царицю, вже здавна
Рана ця в серці її палає вогнем невидимим.

З пам'яті в неї не сходить велика хоробрість героя
Й роду висока достойність; у серці відбивсь його образ,
5 Закарбувались слова, і нудьга не дає відпочинку.
З Фебовим світлом рання зоря уже світ оглядала,
Вогкість і темінь змітаючи з неба, а хвора душею
Мовила так до сестри, що горю її співчувала:

«Що за сни мене, Анно, сестрице, безрадну турбують?
10 Гість небувалий, який завітав тепер в нашу домівку,
Що за велична постава у нього, відвага, хоробрість?
Вірю я й не помиляюсь, богів це, напевно, нащадок.
Тож боягузливість підлі виказус душі. Гей, скільки
Доля ним кидала, мовив він, скільки ж бо воєн провадив.
15 Серцю якби не сказала я твердо й рішуче, що більше
Не одружуся ніколи (як з першим коханням у мене
Не пощастило й скінчилося смертю), якби осоружні
Леже подружнє й весілля мені не були, то спокусі,
Може б, я цій піддалась. Ох, Анно, тобі признаюся,
20 Що, як утратила я чоловіка, сердегу Сіхея,

- З днини тієї, як злочином брата сплямилися кров'ю
Наші пенати, — єдиний лиш він почуття в мені зрушив,
Серце хитке прихилив. Що старе спалахнуло кохання,
Я відчуваю. Та хай підо мною розступиться краще
25 Вглиб ця земля, нехай батько могутній до тіней Еребу
Громом небесним пошле мене в темінь бездонну, ніж
мала б,
Сороме, втратить тебе і закони твої потоптати.
Той, що з'єднався зі мною у першій коханні, в могилі, —
Хай там пильнує його, на вічні віки зберігає», —
30 Так вона мовить і шати зливає рясними сльозами.
Анна на це: «Ти, над сонце миліша мені, чи ти хочеш
В смутку самотня літа молоді змарнувать, не зазнавши
Ані потіхи з дітей дорогих, ні розкошів кохання?
Думаєш, дбає небіжчиків прах чи їх душі про все це?
35 Ще-бо в жалобі твоїй із лівійців ніхто чи з тірійців
Не прихилив твого серця; відкинутий Ярб і багато
Владців, що їх на звитяги багаті ще Африки землі
Живлять; ти хочеш змагатись з коханням, для серця
жаданім?
Ніби тобі невідомо, на землях чийх ти осіла?
40 Тут ось гетулів міста, нездоланного в війнах народу;
Далі нуміди на конях негнузданих, нехлібосольна
Сірта, й безводна країна, і плем'я баркеїв шалене.
Нащо спогадувать війни, що з Тіру грозять, і погрози
Рідного брата?
45 То провидіння божисте, здається мені, і Юони
Ласка вітрами ці судна ілійські сюди ось пригнали.
Сестро, подумай, які будуть славні і місто, й держава
За допомогою мужа такого? Якими ділами
Слава пунійців при збройній допомозі тевкрів засяє!
50 Божої ласки проси, і, жертву благальну принісши,
Гостям годи, і придумуй причини якісь зволікання, —
Море, мовляв, ще не втихло, ще дощ Оріон посилає,
Ще не зрихтовані судна, й погода іще не підхожа».

Цими словами запалює серце жагучим коханням,
55 В душу надію вливає, із серця жене несміливість.
Зразу ж до храмів ідуть вони й жертвами миру благають;
В жертву овечок приносять добірних, за звичаєм предків,
Закононосній Церері, і Фебові, й батьку Ліею,
Передусім же Юноні, святій опікунці подружжя.
60 Чашу сама бере в руки красуня Дідона й корові
Білій зливає між роги чи перед богами проходить
При вівтарях переповнених, жертвами свято шанує,
В груди відкриті тваринам живим ще вона заглядає
Пристрасно, в них-бо шукає поради. Пустії пророцтва!
65 Що допоможуть ті жертви і храми у шалі кохання?
Вогник незримий утробу з'їдає, і рана невидна
В неї під серцем ятриться; нещасна Дідона палає
Жаром кохання, у шалі ганяє по цілому місту.
Наче та лань необачна, котору поцілив стрілою
70 В критському лісі пастух, що стрілами сипле навколо,
Й зовсім не дбає про те, куди з них яка полетіла.
Лань же чимдуж утікає лісами в діктейські ізвори,
В боці ж у неї стримить увесь час та стріла смертоносна.

От із собою Енея вона скрізь по городу водить,
75 Місто усе і сідонські багатства показує, хоче
Щось пояснити, та рве на півслові. А день звечоріє —
Знову ті самі бенкети справляє і слухати прагне
Знову, безумна, про горе троянське; слова його пильно
З уст випиває. А потім, коли вже розійдуться, й світло
80 Місяця згасне, і темінь настане, й, заходячи, зорі
Кличуть до сну, то в порожніх покоях самотня сумує
І на покинуте ложе лягає сама, відчуває
Близько й, хоча і відсутнього, бачить його біля себе —
Або, полонена образом батьковим, ніжно до лона
85 Горне Асканія — може, обдурить любов невимовну.
Вежі, початі віднині, не тягнуться вгору, і збройних
Вправ юнаки не виконують, гавані й захисних замків
Задля війни не будують; припинено все споруджати —
Й мури високі, і грізні ті башти, що неба сягають.

90

- Жінка Юпітера мила, лише зміркувавши, що та вже
В путях хвороби, та й про поговорі їй, шаленій, байдуже,
Словом таким до Венери озвалась Сатурнова донька:
«Славу величну і здобич пресвітлу ви разом придбали —
Ти і твій син. Великі і славні всі будуть богове,
95 Як два боги одну жінку обманом своїм подолають.
Знаю і те я прекрасно, що ти, наших мурів злякавшись,
Мала в підозрі гостинні дома в Карфагені могутнім.
Як, проте, нам тут погодитись, нащо суперництво наше?
Чом не укласти нам вічного миру і не одружить їх?
100 Ти досягнула, чого так бажала у серці своєму:
Вже запалала коханням Дідона, жар кості їй палить.
Отже, керуймо цим спільним народом на рівних началах:
Хай і вона чоловіку-фрігійцеві служить як жінка,
Хай і тірійці, як придане, ввійдуть в твоє володіння».
- 105 Стежачи думкою, все ж, чи нема у словах цих облуди,
Щоб італійську могутність загнати на берег лівійський,
Відповідає Венера: «Хто буде такий нерозумний,
Щоб не годився на це і з тобою війну починав би?
Тільки б усе те, про що ти говориш, щасливо здійснилось!
110 Та непокоїть мене і доля, і те, чи Юпітер
Згоден, щоб спільне було у пунійців з троянцями місто;
Схвалить чи ні він союз тих народів, сполучення їхне.
Ти його жінка, тобі таки личить його попросити;
Йди, я піду за тобою». На це знов цариця Юнона:
115 «Це вже моя буде справа. Тепер уважай, як я хочу
Те повести все, що статися має, скажу коротенько:
Завтра на лови Еней і Дідона нещасна до гаю
Виїхать хочуть, як тільки Тітан своє ранне проміння
Світові завтра проявить і землю почне освятати,
120 Чорну зішлю градову на них тучу, коли гарячкове
Заметушаться ловці й опережуть сітями ізвори,
Зливою змию, заграю громами із хмарного неба.
Все товариство тоді розбіжиться і в темряві зникне.
Вождь тоді Трої й Дідона, обоє, вбіжать до печери

125 Разом. З'явлюся і я там, якщо ж і твоя на те буде
Воля, то їх у подружжя зв'яжу я́ навік, — хай належна
Буде йому. Тут же буде й весілля?» На те Кітерея
Згоду дала й усміхнулась, бо підступ її зрозуміла.

Рання тим часом із хвиль Океану вже вийшла Аврора,
130 І засвітилося небо промінням, а молодь добірна
З брам висипає і сіті несе очкуваті, і сильця,
Й ратища широколезі; їздки виїжджають массільські
З турмою гончих собак. Та чомусь забарилась цариця
В спальні, і ждуть при порозі на неї пунійські вельможі.

135 Жде й дзвінконогий баский аргмак біля входу, —
в оздобі

З пурпуру й золота він неспокійно глодає вудила,
Піною вкриті. Аж, зрештою, вийшла із почтом великим:
Шати сидонські на ній і обшиті каймою в мережах,
І сагайдак золотий, із золота шпилька у косах,

140 Застібка з золота шати багряні на ній запинає.
От і фрігійський з'явився загін, і з Іулом веселим
Всі виступають. Та серед усіх сам Еней найпишніший
Між товариством з'явився й з'єднав ті загони обидва.
Мов Аполлон, що додому з зимівлі з-над Ксанту вертає

145 І прибуває з Лікії на Делос, щоб тут відновити
Знов хороводи, а при вівтарях уже товпляться всуміш
Жителі Криту й дріопи строкаті, іще й агатірси;
Сам він ступає верхів'ями Кінту, і кучері буйні
Лавром вінчає м'яким, і вінець золотий накладає,

150 Й стріли на плечах дзвенять, — та нічим же не гірший від
нього,
Ідучи верхи, Еней: такою він сяє красою.

А прибули вони в гори високі, у нетрі безкраї,
З гір позбігали козулі, із скельних верхів розігнавшись,
Олені з другого боку поля пробігають розлогі,
155 Куряву збили, тікають, юрбою верхи покидають.
А молоденький Асканій на борзому конику грає

По долинах то з одними, то з другими йде в перегони;
Молиться в серці, щоб так йому з гір або лев рудошкірий,
Або запінений дикий кабан на путі нагодився.

- 160 Але тим часом по цілому небу знялися великі
Шуми і гуркіт, і ринула злива усуміш із градом.
Тут весь тірійський загін і за ним уся молодь троянська,
З ними й дарданський Венерин унучок у сторони різні,
Перелякавшись, розбіглись шукать собі схову; тут ріки
165 З гір полилися. Дідона й володар троянський в печеру
Вбігли глибоку, в ту ж саму. І перша Земля і Юнона,
Шлюбів творителька, знак подали. Заіскрилося небо
І відгукнулось на шлюб цей; заплакали німфи на горах.
Мить та найпершою горя і смерті причиною стала.
170 З тої хвилини Дідона вже більше не криє кохання;
Вже на людський поговор не зважає, не дбає про славу:
Зве це подружжям, щоб назвою тою свій гріх прикрасити.

- Зараз пішла по лівійських просторих містах Поголовска,
В світі від неї швидкішої гіді ніде не буває.
- 175 В русі жива, вона сил набуває й росте по дорозі;
Спершу від страху мала, вона згодом сягає до неба,
Ходить сама по землі, а голову в хмарах ховає.
Кажуть, що мати Земля породила її, бо сердита
В гніві була на богів; тож її, вже останню дитину,
180 Кея сестру й Енкелада, у бігу швидку й бистрокрилу,
Їм породила, потвору велику й страшну, — скільки в неї
Пер є на тілі, то стільки є й бистрих очей попід ними —
Дивно сказати — стільки ж уст і у них язиків стільки ж само,
Стільки ж і вух насторожених. В темряві ночі літає
185 Поміж землею і небом; і скиглить, очей не заплющить
Навіть в солодкому сні. Вдень сидить, вигляда на вершечках
Башт, на високих покрівлях, міста з них лякає великі,
Бо й на брехливі вістки завзято чатує, й на правду.
Ця Поголовска на всякі лади просувалась між людом,
190 Тішачись дуже, що може про правду й неправду співати:
Ширила скрізь, що приїхав Еней із троянського роду

І одружитися з ним побажала прекрасна Дідона;
Що цілу зиму уже, забувши про справи державні,
Тільки гульні й ласолюбству стидкому вони віддаються.
195 Ось яку погань розносила поміж людьми ця богиня.
Далі до Ярба-царя завертає вона свої кроки,
Серце у нього словами розпалює, лють викликає.

Він, син Аммона і німфи, умкнутої від Гарамантів,
Храмів величних Юпітеру сто збудував у широком
200 Царстві й жертovníків сто і на них посвятив невгасиму
Ватру, і божу сторожу невпинну. Долівка спливала
Кров'ю жертовною, квіти всілякі вінчали одвірки.
Розгарячившись вістями він прикрими, в приступі люті
В храмі, як кажуть, посеред богів, перед їх вівтарями,
205 Руки до неба піднісши, Юпітеру щиро молився:
«О всемогутній Юпітер, якому народ маврусійський
В жертву злива на бенкетах своїх, на мережаних ложах,
Вакха ленейського дар, чи ти бачиш, що діється вколо?
Батьку, чи ж марно громів боїмося, що їх посилаєш?
210 Може, і в хмарах сліпі блискавки, що страшать нас,
і гуркіт
Їх вже безсилий? Ось жінка, блукальниця в нашій країні,
Поле купила і місто на нім заснувала, а ми їй
Це узбережжя дали для ужитку за нашим законом, —
Сватання сміла відкинуть моє, а прийняти Енея
215 На царювання. Паріс цей із почтом напівчоловічим
Бороду й волос, від мазей вологий, тюрбаном меонським
Нині підв'язує й править загарбаним. Ми ж тобі жертви
В храмах приносим дарма й лиш пустим потішаємось
блиском».

Вислухав батько всевладний, як при вівтарі він молився,
220 Й очі на мури цариці звернув, на закоханих пару,
Що призабули про славу людську, й до Меркурія мовить,
Й ось що Юпітер йому доручає: «Послухай, мій сину,
Клич-но Зефірів до себе, й на крилах лети, і наказ мій
Швидко неси крізь повітря вождеві дарданському, десь він

- 225 Долі шука в Карфагені тірійському й не пам'ятає
Міст, що їх доля йому присудила. Цілком не такого
Нам обіцяла колись його мати вродлива й два рази
Вирвала цілим із грецької січі. Казала, що буде
Владарем він у Італії, повний могутньої сили
- 230 Й гуку воєнного, сплодить потомство достойного роду,
Крові тевкрійської, що він підкорить весь світ своїй владі.
Як не запалює зовсім його вже тих подвигів слава,
І потрудитись не хоче ніяк, щоб ту славу здобути,
То чи пожалує батько Асканію й римського замку?
- 235 Що він замислив? Про що між ворожого мріє народу,
І до авзонського племені й нив збайдужілий лавінських?
Хай відпливає. На цьому й усе — так йому сповістиш ти».

Мовить, а той вже готовий виконувать батькову волю.
Спершу сандалії ті золоті він на ноги взуває,

240 Що в піднебесних просторах на крилах несуть понад води
Чи понад землю, як вихор. А потім взяв гілку, якою
Тіні бліді то одні викликає він з Орка, то інші
Гонить у Тартар страшний, нею сні навіває і будить,
Навіть мерцям відкриваючи очі; керує вітрами

245 Й перепливає він нею по хмарах бурхливих. У льоті
Бачить і верх кам'яний, і стіни стрімчасті Атланта,
Що досягає верхів'ями самого неба, Атланта,
Що його голову, соснами вкриту, обкутують чорні
Хмари кругом, і бурі з дощами шугають над нею.

250 Плечі йому засипають сніги, з підборіддя в старого
Плинуть потоки, і льодом страшна борода узялася.
Вперше отут, на крилах злітаючи рівних, Кілленець
Став, з того місця він кинувсь на хвилі усім своїм тілом,
Наче той птах, що навкруг узбереж, круг скель, де багато

255 Риби, низько літає над самими хвилями моря.
Саме отак, поміж небом й землею літаючи, близько
Берега Лівії, всюди піщаного, різав повітря,
Йдучи від діда по матері прямо, Кілленський потомок.
Щойно ступнями крилатими хиж він торкнувсь
африканських,

- 260 Бачить Енея, як той укріплює фортецю й будинки
Ставить нові. У нього при боці був меч, що вогнистим
Яспісом саяв, мов зорі; на плечі накинув кирею,
Пурпуром з Тіру горіла вона, — дар багатий Дідони, —
Золотом ніжно її вишивала. Енеєві зразу
- 265 Мовить він: «Ставиш підвалини під Карфаген ти високий,
Жінці в догоду ти місто красиве, ох горе, будуєш!
А про державу свою і призначення власне забув ти?
Шле із Олімпу ясного мене повелитель безсмертних,
Що потрясає своєю могутністю небо і землю, —
- 270 З подувом вітру звелів він накази тобі передати:
Що ти замислив? Чого у лівійським краю забарився?
Що ж, коли зовсім тебе вже не вабить тих подвигів слава
І потрудитись не хочеш уже, щоб ту славу здобути,
То пригадай, що Асканій росте, твій потомок, майбутній
- 275 Твій спадкоємець Іул, якому в Італії царство
Й римська належить земля». Це Кіллонець сказав і, на слові
Цім перервавши, він вигляд відкинув людський і,
розплившись
В віддалі в ніжну хмаринку, з очей його десь загубився.

- Аж зацікавив наш Еней, це побачивши, аж знепритомнів,
- 280 Стало аж дибом волосся, і голос засікся у горлі.
Хоче як стій утікати, покинуть цю землю солодку:
Так він злякався цієї богів остороги й наказу.
Що ж тут робити? І як говорити в той час, як цариця
В шалі такому? Де взяти відваги? І з чого почати?
- 285 Перебігає з одного на друге він мислю швидкою,
Різні можливості ловить, на всякі лади їх тлумачить.
Б'ється він так із думками, й найкращою ця ось здається:
Кличе Мнестея, й Сергеста, й героя Сереста, щоб судна
Нишком готовили, друзів збирали на березі, зараз
- 290 Потай щоб збрóїлись та щоб таїли, чому все те роблять.
Сам же тим часом, коли ще Дідона сердешна не знає
Й не сподівається, що розіб'ється їх шире кохання,
Думать він буде, коли б підступити у найдогіднішу

Мить для розмови і як би до неї промовить найкраще.
295 Радо це всі сприйняли і виконують скоро накази.

Хитрощі ці зрозуміла цариця (хто б міг одурити
Тих, що кохають?). І перша збагнула цей задум майбутній,
Певного й то боячися. Їй, ошалілій, доносить
Та ж Поголовска лиха, що флот вже в дорогу ладнають.
300 Розум утративши свій, божевільна, по місту літає,
Наче шалена при виносі святошів з храму Тіада,
Чи коли оргій трилітніх влаштовують Вакхові свято
І на Кітейрон-горі лунають вночі завивання.
Врешті сама до Енея приходить і так промовляє:
305 «Зраднику, ти сподівався, що зможеш такий величезний
Злочин втаїти від мене й лишить тайкома мою землю?
Чи не задержить тебе вже ніщо — ані наше кохання,
Ані колишня присяга, ні те, що Дідона загине
Смертю жорстокою? Навіть узимку ти з флотом рушаєш
310 І в буревії північні пливти поспішаєш по морю?
Серця не маєш! Якби не в чужі ти краї і оселі
Їхав, а Троя стара ще стояла б, — чи їхав би в Трою
Флотом по збуренім морі? Від мене тікаєш? Благаю
Сліз цих заради і даного слова, бо більше нічого
315 Я собі, бідній, сама не лишила, й заради весілля
Нашого, ради початку подружжя: як добре зробила
Щось я для тебе, як що-небудь з того було тобі миле, —
Змилуйсь над домом, який загибає, облиш свою думку,
Як тільки можна просити, прошу. Через тебе на мене
320 Люті лівійські народи й князі нумідійські, й тірійці
Вже вороги мені. Сором утратила я задля тебе
Й чесне ім'я моє давне, що ним аж до зір величалась.
Гостю мій, ця-бо лиш назва по мужу для мене лишилась,
Ледве живу, на поталу кому ти мене покидаєш?
325 Отже, чого мені ждати тепер? Тільки того, що брат мій
Пігмаліон оці мури потужні зруйнує, чи гетул
Ярб у полон поведе? Ох, коли б хоч потомка від тебе,
Поки покинеш мене, зачала була, щоб хоч маленький

Бігав Еней по світлиці й нагадував личком твій вигляд, —
330 Не відчувала б, що я вже пропада така і самотня».

Так говорила, а він, пригадавши Юпітера слово,
Й оком не кліпнув, а в серці змагався та біль гамував свій, —
Врешті він коротко каже: «Царице, ніколи не міг би
Я заперечить, хоч скільки б ти послуг своїх не згадала.
335 Буде приємно й Еліссу спогадувати, поки мій розум
Буде притомний і поки мій дух зможе рухати тілом.
Дещо, до речі, скажу: ніколи не мав я надії
Втечу свою затаїти, не думай того, і ніколи
Я не носив смолоскипів весільних, твоїм чоловіком
340 Я не вважався і шлюбних я уз не шукав. Якби доля
Жить за бажанням дала, по своїй усе діяти волі,
Я поселився б у Трої, по-перше, і милі могили
Рідних не кинув би. Замок Пріамів стояв би високий,
Для переможених знову тоді я Пергам збудував би.
345 Та до Італії нас Аполлон тепер кличе Грінейський,
Кличуть вішання лікійські в велику Італію їхать.
Там і кохання, і рідна вітчизна. Якщо фінікійку
Тягне, тебе, від лівійського міста й твердинь Карфагена,
Чом тобі заздро, як тевкри осядуть в Авзонії, врешті?
350 Вільно ж і тевкрам держави шукати у землях далеких.
В час, коли вогкою млою ніч землю огорне й посходять
Зорі вогнисті, тіль батька Анхіса у сні мене кличе,
Журний страшить мене образ його, й син Асканій волає,
Й кривда його, дорогого що я його ось позбавляю
355 Царства Гесперії й краю, який йому доля признала.
Вісник богів, від самого Юпітера посланий, з неба
Нам ще й наказа від нього приніс — клянись головами
Нашими. В денному світлі сам бачив я бога, як входив
В місто, і вухами цими виразно я чув його голос.
360 Тож перестань і мене, і себе цими скаргами мучить:
Не по своїй-бо я волі в Італію їду».

Дсвго дивилась, як він говорив це, вона відвернулась,
Водячи в бік то в один, то у другий очима, і мовчки

- Зміривши поглядом гнівним його, промовляє, нарешті:
365 «Зраднику, не від богині народжений ти, твоїм батьком
Був не дарданець, а грізний Кавказ породив із твердої
Скелі, і груддю гірканські тигриці тебе годували.
Що тут ховати й чого це я більше чекати ще маю?
Може, зітхнув хоч, почувши мій плач, може, оком хоч
кліпнув,
370 Може, заплакав, не стримавшись, може, пожалував любу?
З чим порівняти це можна? Ох, певно, спокійно дивитись
Тут не могли б ні Юнона найвища, ні батько Сатурній.
Правди нема вже ніде. Прийняла я тоді бідолаху,
Викидня моря, і царство, безумна, із ним поділила,
375 Товаришів його й флот від загибелі я врятувала.
Фурій вогнем я палаю! Вішун Аполлон десь узявся,
Тут і лівійські оракули, тут і Юпітера вісник,
Божої волі товмач, приносить жахливі накази.
Вже, очевидно, й боги зайнялися цим ділом, цей клопіт
380 Їх непокоїть. Я зовсім тебе не тримаю, ні твердження
Я не збиваю твоїх, їдь в Італію з вихром, на хвилях
Царства шукай. Я надіюсь, проте, як живуть справедливі
Божі ще сили, зазнаєш ти кари на скелях, Дідону
Кликати будеш по імені часто. А я за тобою
385 Злину, невидна, в пекельнім диму; а як душу холодна
Смерть відокремить од тіла, скрізь піде мій дух за тобою.
Тяжко, поганцю, спокутуєш ти; і про все я дізнаюсь, —
Дійде ця вістка до духів підземних». Ввірвала на цьому
Слові розмову й втекла, не могла-бо на світло дивитись,
390 Зникла з очей і лишила його, що не зваживсь і слова
З жаху промовить, хоч мав що сказати. Зімлілу схопили
Слуги і в спальні її мармуровій на ложе поклали.

- Тут же побожний Еней, хоч і прагне відрату їй в болю
Дати й словами журбу розігнати, хоч гірко ридає,
395 Хоч із кохання вмліває сердешний, та божим наказам
Все ж підкоряючись, він поспішає до флоту. А тевкри
Зараз взялися до діла, й на море вже судна високі

З берега стали зсувати. Спливають намащені днища,
Зносять нетесані весла і стовбури дуба з корою,
400 Бо утікають.
Можна побачити юрми мандрівні, як з цілого міста
Ринуть, немов ті мурахи, що дбають на зиму й ячменю
Купу велику наносять до схову, їх чорні загони
Полям ідуть і здобич несуть через трави стежками.
405 Зерна великі, тяжкі, одні із них котять насилу,
Спиною їх підпиhaють, а інші у лави гуртують
І підганяють повільних: вся стежка кипить у роботі.

Що ж ти, Дідоно, відчула в ту хвилию, як це споглядала?
Як же ти гірко заплакати мусила, бачачи в замку,
410 Як там на березі праця кипить, як цілеє море
Перед твоїми очима клекоче від руху такого?
Владо кохання, яка ти нелюдська, що витерпїть мусить
Серце людини від тебе! Її пориває іще раз
Сліз і благання зазнати, цілком підкоритись коханню
415 Й не занедбати нічого раніше, ніж марно умерти.

«Анно, чи бачиш цей поспїх на березі всьому: зійшлися
Там звідусіль, паруси вже на вітрі знялись, мореплавці
Весело палуби вже увінчали. Ох, сестро, якби я
Горя такого могла сподіватись була, то сьогодні
420 Перенести його мала б я силу; здійсни це бажання,
Анно, одне, безталанній мені; бо тебе лиш той зрадник
Ще шанував і тобі довіряв тасмниці найглибші;
Ти тільки знала, як і коли підступити до нього.
Йди, моя сестро, й до горлого ворога словом покїрним
425 Скажеш: я не складала в Авлідї данайцям присяги
Знищити плем'я троянське, ні флот під Пергам я не слала,
Не викликала ні праху, ні манів я батька Анхіса,
Чом він, жорстокий, мене не послухав? Куди поспїшає?
Хай же хоч цей раз востанне поступиться бідній коханій:
430 Хай зачекає на зручний від'їзд і на вітер попутний.
Я не прошу ні про давнє подружжя, яке вже він зрадив,
Ані не хочу, щоб Лацій прекрасний і царство покинув:

Часу хвилинку прошу, щоб шалові спокій здобути,
Поки навчить мене доля зносити горе спокійно.
435 Ласки прошу лиш останньої, — змилуйся ти над сестрою.
Зробить її він мені, — аж до смерті я дякувать буду».

Так вона мовила, жалем-плачем сестра безталанна
Так умлівала. Та він, ні на які благання не чулий,
Переговорів і слухать ніяких не хоче, бо доля
440 Не дозволяє, і бог його вухо вчинив неприхильним.
Як буревії на Альпах завізьмуться вирвать з корінням
Передковичного дуба, що силу віками громадив,
Віють — і звідси, і звідти йде гомін, і листя вже землю
Грубою вкрило верствою, стрясається пень; він на скелі
445 Міцно стоїть, — до Тартару стільки ж пустив він коріння,
Скільки сягає небес верховіття. Отак на героя
Всі налягають невпинним благанням; і сам він у серці
Чесному глибоко горе важке відчув, але годі:
Він постанови не змінить, даремно й сльозами вмиватись.
450

Долі смутної злякалась тоді безталанна Дідона
Йї смерті благає, набридло їй довше на світ цей дивитись.
Щоб чимскоріше зробити все те, що собі загадала,
Щоб розпрощатись зі світом, вчинила вона узливання
І на кадильнім жертovníку бачить — аж страшно сказати —
455 Струмїнь священний зчорнів, в кров погану вино обернулось.
Але про диво нікому вона, і сестрі, не сказала.
Був у покоях весь з мармуру храм її першого мужа.
В шані він був незвичайній, умаєний завжди стрічками
З білої шерсті і віттям зеленим, неначе у свято.
460 Звідти почувся їй голос її чоловіка, — здавалось,
Кликав її він, як землю всю пїтьма нічна обіймала
І над покрівлю вежі квилів свою пісню тужливу
Пугач самотній, протяжні виводячи звуки печальні,
Але, крім того, іще й віщування побожних пророків
465 В грізних знаменнях жахають її. Еней безсердечний
В снах непокоїть її, ошалілу; і сниться їй завжди,
Що залишилась сама, іде шляхом далеким самотня

Та у далеких землях пустинних тірійців шукає.

Так божевільний бачив Пентей Евменід цілі юрми,
470 Й сонце подвійним здавалось йому, і подвійними Фіви;
Чи як на сцені, в видінні болючому, матір'ю гнаний,
Від смолоскипів і чорного гаддя Орест утікає,
Син Агамемнона, й помсти богині сидять на порозі.

Отже, коли, збожеволівши з болю, наважилась вмерти,
475 Час тоді й спосіб придумує, — журну сестру навіщає,
Задум від неї ховаючи все ж, і з повним надії,
Ясним обличчям до неї говорить: «Вітай мене, рідна,
Спосіб знайшла я, який мені верне його або звільнить
Серце моє від любові. Аж ген на межі океану,
480 З заходу сонця, де край ефіопів найдальший, — вісь світу,
Густо зірками ясними обсипану, крутить на плечах
Владар всесильний Атлант. І жрицю з тієї країни,
З роду массілів, мені показали, що завжди держала
Храм Гесперід у опіці, для змія готовила їжу,
485 Ще й зберігала священне галуззя на дереві, плинний
Мед наливала і сипала маком, що сон навіває.
Чарами серце звільнить обіцяла вона, чиє схоче,
Іншому ж тугу наслати на серце тяжку, завернути
Води у ріках і зорі небесні спинити в дорозі.
490 Викличе духів з підземної п'їтми, земля під ногами —
Чутимеш — буде ричати, із гір яворини посходять.
Рідна, клянуся богами, твоєю клянусь головою,
Що над усе дорога мені, дуже нерадо до чорних
Чар отих нині я, сестро, вдаюсь. Посередині двору
495 Ти непомітно розпалиш багаття і зброю воєнну
Там покладеш ти, що той нечестивець залишив на стінах
В нашій світлиці, його всі трофеї; і ложе подружнє,
Що погубило мене, на вогонь поклади, бо я хочу
Знищити й слід по тім мужу поганім, — це й жриця веліла».

500

Мовила так і замовкла, і блідість лице їй покрила.
Анна ж не може збагнути, проте, що в новому обряді
Смерть затаїла сестра, і, не ждавши такого безумства,

Не побоялася більшого, аніж при смерті Сіхея,
Отже, й виконує сказане.

505

Щойно вогонь величезний звели із ялини й дубини
Під небеса, серед дому, цариця те місце вінками
І жалібними гілками обводить, складає трофеї
Зверху і меч, що лишився по ньому, і ставить на ложі
Образ його, — їй відоме майбутнє. Усі поставали
510 Круг віваря, і жриця, розплівши волосся, волає
Тричі по сто раз богів, — і Ереба, і Хаос, Гекату
Кличе трилицю і діву тривиду Діану. Зливає
Воду, так мов із джерел авернійських, наносила зілля
З соком отруйним, при місяці мідним серпом його зжавши;
515 Кидає й наріст з лошачого лоба, що лиш, як вродилась,
В матері той відібрала любисток.
Тут і цариця, з жертвною в чистій правиці крупую,
Знявши взуття з однієї ноги й розпустивши одіння,
Вмерти готова при віварі; ще й закликає за свідків
520 Сили небесні, і зорі пророчі, і всякого духа,
Що пам'ятає й карає по правді за зраду в коханні.

Ніч була, й скрізь на землі спочивали спокійно тварини
Втомлені, спали ліси, повтихали жохливі простори
Водні, в хвилину, як зорі пливли посередині неба,
525 Тиша поля огортала, і змовкла худоба на паші,
Й пташка строката, і все, що в озерних просторах
і в диких

Хашах живе і що глибоко тихої ночі заснуло,
Й серце звільнялось від денних турбот і труди забувало.
Та фінікійка нещасна не спала, у неї на очі
530 Сон вже ніколи не зійде, і щастя нічного ніколи
Серце і очі її не зазнають; ще горе двоїться
І оживає жорстока любов, серце люттю палає.
Трохи подумавши, так розмовляє вона із ваганням:
«Що тепер маю почати, чи, взята на сміх, завернути
535 Знову старих женихів і просить, щоб номади за жінку
Брали мене, ті, яких стільки раз відкидала я гордо?

Що ж, хіба з флотом троянським іти й найтвердіших
наказів

- Слухати тевкрів? Їх радує й нині, що їм помогла я,
Вдячність у серці за давнє добро ще у них збереглася.
- 540 Хай я погоджусь, та хто з них пристане на це і хто схоче
Взяти на горде судно ту нелюбу? Не знаєш, нещасна,
Й не розумієш зрадливого племені Лаомедонта?
Що ж, чи самотній ізгойці з плавцями плисти, що радіють?
Може, тірійців зберу я й з усім моїм військом віддамся
- 545 Їм, і наказ дам я тим, що з Сідону їх вивела шойно,
Знову на море пускатись, вітрам паруси наставляти?
Годі! Вмирай по заслuzі, свій біль втихомирюю залізом!
Сестро, ти перша, плач мій зачувши, мене в моїм шалі
В лихо вштовхнула оце й віддала на поталу ворожу.
- 550 Не довелося мені, незамужній, самій, без провини
Вік пережить, як тварина, журби не зазнавши такої.
Праху Сіхея на вірність я данеє слово зламала».
Так вона жалі гіркі добувала із дна свого серця.

- На кораблі, на високій кормі, Еней, уже певний,
- 555 Що попливе, спочивав, поладнавши усе, як належить.
Образ бога йому, із обличчям знайомим і рідним,
Знову з'явивсь уві сні і впевняв його наче б так само,
Схожий цілком на Меркурія, й голос такий, і такий же
Колір обличчя, і волос русявий, і зріст молодецький.
- 560 «Сину богині, як можеш ти спати тепер і не бачить,
Скільки, безумний, тобі небезпек тих загрожує зараз?
Не запримітив, що віють попутні зефіри? А зраду
В серці своєму вона замишляє і злочин жакливий;
Вмерти готова, а гнів усіляко у серці клекоче.
- 565 Чом не тікаєш ти звідси чимдуж, як тікати ще можна?
Скоро побачиш, як заграва рання тебе тут застане,
Як захвилюється море від суден, на них запалають
Факели, берег пожежею вибухне. Гей, у дорогу,
Не зволікай, ти ж бо знаєш, що серце жіноче є завжди
- 570 Змінне й хитке». Так він мовить і в темряві ночі зникає.

В мить ту коротку Еней, налякавшись раптової з'яви
Марева сонного, швидко схопився зі сну й підганяє
Товаришів: «Гей, вставайте, мужі, і сідайте на лавах,
І підніміть паруси; посланець-бо ось божий, зійшовши
575 З неба високого, нам утікати наказує й линви
Від узбережжя відтяти. Послухаєм волі твоєї,
Боже святий, хто б не був ти, і знов за твоїм ми наказом
Підемо радо, лиш ти помагай нам ласкаво і зорі
Дай нам на небі щасливі». Так каже, і з піхов виймає
580 Меч громоносний, і ним розтинає припони. Однаке
Всіх огорнуло завзяття, зриваються — й зразу ж до діла.
Вже узбережжя лишили, під суднами води вирують;
Сили напружують, піну збивають і синяву горнуть.

Світло ясне уже сипала знову на землю Аврора,
585 Вставши з шафранного ложа Тітона. І саме тоді-то,
Як лиш цариця побачила з башти, що вже засвітало
І кораблі відпливають з піднятими вряд парусами,
А побережжя порожнє й не видно ніде мореплавців, —
Двічі і тричі ударивши в груди розкішні й русяве
590 Рвучи волосся, благала: «Юпітере, справді цей зайда
Звідси отак і від'їде, узявши на глум мою владу?
Чом же, за зброю захопившись, не кинуться інші із міста
Їм навздогін, кораблів чом не стягнуть з причалів? Біжіть же,
Дайте вогню сюди, швидше до зброї, за весла хапайтесь!
595 Де я? Що мовлю? Безумство яке замутило твій розум,
Бідна Дідоно? Тебе лиш тепер зворушив його злочин?
Бачить було б, коли берло давала. От слово і вірність
В того, що, кажуть, рідних пенатів везе і на спині
Виніс старенького батька! Не краще б було його вирвать
600 І посікти на кусочки, по морю розсіяти, друзів
Вирізати, вбити Асканія, батькові з нього печеню
Дати на стіл? Може, скажеш: непевна була перемога?
Хай собі! Вмерти готова, чого я боятися мала?
В табір вогонь занесла б я, всі площі наповнила б жаром,
605 Батька, і сина, і ціле б їх кодро спалила, й сама я

- В тому вогні спопеліла б. Ти, сонце, у світлі своєму
Бачиш, що діється в цілому світі; Юноно, сама ти
Журб цих призвідниця, знаєш усе те; Гекато, що ніччю
По роздоріжжях міських завиваєш, ви, помсти богині,
610 Ви, покровителі божі Елісси, що гине, це зважте,
Й злочин по правді скарайте, й почуйте моє ви благання:
Як вимагає Юпітера воля незламна, щоб клятий
Муж той доплив до землі десь, у пристань заїхав, мета ця
Непереборна, — хай плем'я відважне на нього повстане,
615 Вижене з краю, розбивши в бою, хай з Іулом розлучить,
Хай допомоги він просить, хай бачить загибель погану
Близьких своїх. Коли ж досягне він ганебного миру,
Хай не втішається царством здобутим і сонцем жаданим,
Без похорону нехай у пісках десь невчасно загине.
620 Так я благаю, люю з кров'ю своєю це слово останнє.
Ви ж, о тірійці, зненавидьте рід його весь і майбутні
Всі покоління його. Цю нашому праху віддайте
Жертву. Нехай між народами нашими дружиби не буде
Й жодних союзів, хай з наших кісток колись месник
повстане!
- 625 Щоб і вогнем, і мечем він гонив поселенців дарданських
Нині і потім колись, де лиш буде для цього нагода.
З землями землі нехай ворогують, моря із морями, —
Так заклинаю, — з військами війська, і вони, і їх внуки!»

- Мовивши так, розважає всіляко, як би зійти їй
630 З світу цього остогидлого як тільки можна найшвидше.
Коротко так вона мовить до Барки, до няні Сіхея
(Няню свою вже давно поховала у краї старому):
«Нянечко мила, піді-но поклич сестру мою Анну
Й перекажи, щоб умилася швидше водою із річки,
635 Й вівці для жертви, й все інше взяла із собою. Хай прийде.
Й ти убери свої скроні в святкові стрічки, бо я хочу
Жертву стігійському скласти Юпітеру, що за побожним
Звичаєм я почала, щоб, нарешті, мені покінчити
З сумом своїм і журбою, й багаття, що в ньому дарданський

640 Образ, пустити з вогнем». Так сказала, а няня старенька
Пошкандибала скоріш якомога. Дідона шаліє,
Вся аж горить від жахливих думок, і довкола очима
Водить кривавими, зблідла, у плямах тремтить все обличчя,
Жах охопив перед смертю її. На середнє подвір'я
645 Дому вбігає і, на високе багаття ступивши,
З піхов, шалена, меч добуває дарданський. Ох, інший
Вжиток мав бути із того дарунку. Як тільки уздріла
Одіж ілійську і ложе знайоме, заплакала гірко,
Спогадом тужним охоплена, потім припала до ложа
650 Й слово сказала прощальне: «Ви, пам'ятки милі, допоки
Доля й боги дозволяли, прийміть мою душу й від горя
Серце моє увільніть. Я свій вік прожила і шляхами,
Що надала мені доля, пройшла вже. Сьогодні величний
Образ мій глибоко зійде під землю. Місто преславне
655 Я заснувала і бачила мури міцні того міста,
Смерть чоловіка помстила й ворожого брата скарала.
Ох, і була б я щаслива, така вже щаслива, лиш тільки б
Наших повік берегів не торкались Дарданії судна».
Мовила це і, лицем до постелі припавши, говорить:
660 «Що ж, без відомсти доводиться вмерти, але умираймо,
Час-бо на той мені світ. Хай тішиться нелюд дарданський,
Вгледівши з моря вогонь, та нехай йому смерть моя буде
Вічним прокльоном». Сказала, і ще не домовила слова,
Як товариство все бачить, що впала на меч і вже кров'ю
665 Піниться й збризкує руки. В високих світлицях почувся
Плач їх, вже вістка летить по схвильованім місті. Уже
лемент,
Зойки й ридання жіночі в будинках лунають, до неба
Стогін підноситься тужний. І так виглядало, що ніби
Валиться весь Карфаген, що ворог до міста вломився,
670 Падає Тір старовинний, і полум'я он шаленіє
Понад дахами домівок людських і осель богославних.

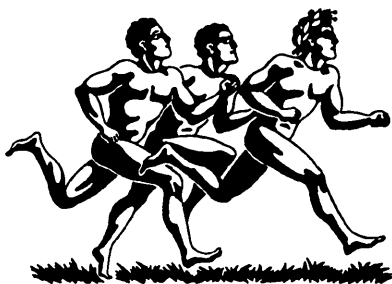
Все це почула сестра і летить, тремтячи, мов безтямна,
Нігтями дряпає лица та б'є кулаками у груди,
Всіх на бігу розбиває, вмираючу кличе на ймення:
675 «Ось що на правду було, ти, сестро, мене обманула!

Ось що мені те багаття, й вогні, й вівтарі готували!
Кинутій — що мені жалувать треба? Що ти не хотіла
Мати сестри біля себе при смерті? Нехай же була ти
Разом з собою й мене повела б, і обох нас забрали б
680 Той самий біль від заліза й та сама хвилина. І я ж бо
Цими руками вогонь розклала, богів закликала,
Щоб безсердечній близ тебе, коли ти лежала, не бути.
Сестро, себе ти й мене, свій народ, і батьків погубила,
Й місто сідонське. Подайте води, хай рани обмию,
685 Подих останній устами вловлю». Це сказавши, на сходи
Вийшла високі й сестру, півживу ще, обнявши, голубить,
Шатами чорну із неї, ридаючи, кров обтирає.
Та ж погасаючі очі розплющити хоче, та годі —
Мліє; лиш рана десь глибоко в грудях ятриться. Три рази,
690 Спершись на лікті, здіймалась і падала знову на ложе,
Тричі блукаючим поглядом світла шукала на небі,
Тільки побачила сонце, й з грудей її вирвався стогін.

Тут всемогутня Юнона над довгим цим сконом і болем
Зглянувшись, шле із Олімпу Іріді, щоб та увільнила
695 Душу, яка ще боролась, і злитії тіла суглоби.
Бо не в належну для неї годину вона умирала,
Ні провиїнилась, щоб вмerti, але передчасно й нагально
В шалі горіла. Тому Прозерпіна із лоба у неї
Ще не взяла золотого волосся й стігійському Орку
700 Не присудила її голови. Отож на шафранних
Крилах із неба Іріда злітає, росиста, до сонця
Тисячі барв розсипає, і над головою спинившись —
«Жертву цю Діту несу за наказом, тебе з цього тіла
Я увільняю», — так каже й правицею волос зриває;
705 Вийшло із тіла тепло, і з повітрям життя відлетіло.

КНИГА П'ЯТА

В час той по морю Еней уже плыв у великім розгоні;
Твердо йдучи під вітром північним, він суднами краєв
Темнії хвилі й на мурі дивився, що ясно світились
Світлом вогню, де горіла нещасна Елісса. Не знали,
5 Що той вогонь спричинило. Та муки болючі від того,
Як осквернить хто кохання велике, і те, на що здатна
Жінка у шалі, сумні почуття викликали у тевкрів.

Як опинилися судна на морі і стало не видно
Й смуги землі, лиш пучини морські і небо довкола —
10 Синії хмари нависли тоді над його головою;
Темні і зливу несли вони, й хвилі наїжились в пітьмі.
Сам Палінур, стерновий, із корми тоді так обіззався:
«Гей, які хмари могутні обкутують небо і що ж то,
Батьку Нептуне, ти нам тут готуєш?» Промовив слова ці
15 Й каже згортати вітрила і всім налягати на весла,
Навкіс до вітру становить судно і говорить: «Енею
Великодушний, не маю надії, хоч би сам Юпітер
Дав запоруку, що ми запливемо при цій непогоді
В край італійський. Змінившись, вітри налітають зі
свистом,

20 В західній пітьмі ростуть і в хмару повітря згущають.
Сил вже немає боротися нам і змагатися далі.
Як уже доля подолує нас, то піддаймося, годі,
І завертаймо, куди вона кличе. Бо тут недалеко,
Думаю, братній і вірний десь Ерікса берег, десь близько
25 Тут і сіканські порти, як читаю по зорях знайомих».
В відповідь мовив побожний Еней: «Я давно помічаю,
Марно змагаєшся ти, адже навіть вітри того хочуть.
Напрям зміни парусів. Бо чи є де миліша країна,
Де б кораблі я утомлені в гавань хотів би поставити,
30 Аніж земля, що Ацеста-дарданця мені зберігає
Й в лоні своєму хоронить батька Анхіса останки».
З цими словами у пристань прямують; зефіри попутні
Дмуть у вітрила, й летять кораблі по безкраїх безоднях;
Врешті, добились вони до пісків їм знайомих. А там вже
35

Здалека, з верху стрімкої гори, сам Ацест дивувався
Дружньому флотові, що надпливав, і вибіг назустріч.
Грізний у зброї він був та в шкурі з ведмедиць лівійських;
Мати-троянка родила його від потоку Крініса.
І не забув він, якого був роду, і радо вітає
40 Тих, що вернулись, і чим лиш пишає сільська його хата,
Щиро приймає і втомлених дружньо і щедро частує.

Ледве назавтра світанок ясний позганяв усі зорі
З неба, скликає загани Еней з усього узбережжя
І, на горбочку насипанім ставши, таке до них мовить:
45 «Плем'я могутнє, дарданці, з достойного божого роду!
От проминув уже рік в перебіжному місяців колі,
Як віддали ми землі отця божественного кості
І посвятили жалоби вітар. Як добре я тямлю,
Саме сьогодні той день жалібний, що у мене навіки
50 Буде й святковим — боги так схотіли. В цей день я щороку
Завжди обіти складав би, робив би святкові походи,
На вівтарях клав би жертви належні, хоч би й проживав я
В Сіртах гетульських ізгоєм, або в арголійському морі
Хай би блукав я, і навіть у місті Мікенах. А нині

55 Ми аж сюди прибули, де нашого батька могила,
Де його кості; а то не без волі, не без провидіння
Божого ми доплили, я гадаю, до пристаней дружніх.
Нумо ж за діло, всі радо влаштуймо на честь його свято;
Доброго вітру у нього просім, щоб дозволив шороку
60 Так провести мені свято у місті, заснованім мною,
В храмі його. Ось земляк наш Ацест, народжений в Трої,
В кожне судно два воли передав. На бенкеті вшануйте
Рідних богів, ушануйте й богів не смертельних Ацеста.
А як Аврора ясна і дев'ятий вже день животворний
65 Нам подарує й промінням своїм усю землю осяє,
Флоту швидкому призначу тоді я змагання найперше.
Потім — тому, хто в ногах має міць і хто силою дужий,
Списа чи легку із лука стрілу хто найдалі докине,
Чи з сирівця рукавиці вдягнувши, йде впевнено битись, —
70 Всі хай виходять і пальми в заслужену ждуть нагороду.
Отже, замкніте уста і зеленню скроні вквічайте».

Так промовляє і матернім миртом вінчає обличчя.
Те саме робить Гелім і Ацест, поважніший літами,
Й зовсім ще юний Асканій, за ним і вся молодь те робить.
75 Сам він із зборів іде до могили, за ним поступають
Тисячні юрми; всередині він з своїм почтом почесним.
Амфори дві тут вина, по обряду, для Вакха зливає
В жертву, й по дві молока і крові святої приносить;
Потім кладе іще квіти багрянні і так промовляє:
80 «Батьку, вітаєм тебе і останки вітаємо тлінні!
Вас я знайшов надаремно, й ви, батьківський духу та тині,
Бо не судилось Італії землі, святі її ниви,
Й Тібр авзонійський, — який він, не знаю, — з тобою шукати».

Так він промовив, і тут з пресвятого найглибшого місця
85 Вуж вилізає великий, слизький, із сьома обручами,
Легко могилу в сім звоїв обвив він, як повз понад вітвар.
Синьо-зелені пружки на хребті пробігають у нього,
Блиском вогненным цяток золотиста луска його грає;
Наче веселка у хмарі, як сонце засвітить навпроти,

- 90 Тисячі барв розсипає. Еней остовпів з того дива.
Той же, у довгому звої, повзе поміж чаші і легкі
Келихи, й жертви поївши, без перешкод у могилу
Глибоко лізе і залишки жертви на ній покидає.
Цим заохочений, жертву він батькові далі приносить, —
- 95 Хто це, не знає, чи дух цього місця, чи батьків слуга був.
Ріже він двоє ягнятк і стільки ж свиней за обрядом,
Ще й чорноспинних волів стільки ж само; потому зливає
З келихів вина і духа Анхіса великого кличе,
Й духів запрошує тих, що їх можуть пустити з Ахернту.
- 100 І товариство, хто як із них може, дари всі приносять
Радо й складають на вівтарі, ріжуть волів, розставляють
Мідяний посуд; а інші, простершись на травах, рожнами
Жар під котли підгортають, печеню із м'яса готують.

- День, на який так чекали, наблизився, врешті, дев'яту
- 105 В сяйві яснім привезли Фаетонові коні Аврору.
Вістка про ігри і слава Ацеста сусідів з'єднала.
Людно і весело на узбережжі, зібралися, раді
Бачить героїв Енея, а інші й змагатись готові.
Спершу поклали в середині кола усі нагороди,
- 110 Всім перед очі, зелені вінки, і триніжки святії,
Й пальми, щоб їх переможцям роздати, і зброю, й багряні
Шати, також і золота, й срібла таланти поклали.
Знак дає з валу сурма, що ігри початися мають.

- Перші пливуть, щоб змагатись, із цілого флоту чотири
- 115 Вибрані судна, однаково сильні у них були весла.
Вивів на гони Мнестей із гребцями завзятими «Кита»
(Скоро Мнестей італійцем і предком став Мемміїв роду),
Вів величезну «Хімеру» Гіант, наче місто величне;
Молодь троянська розгін їй дає, на трьох вони лавах
- 120 Сіли рядами, і весла в три черги вони підіймають.
Далі й Сергест, що від нього дім Сергіїв має наймення,
Плине з «Кентавром» великим, за ним і Клоант на блакитній
«Сціллі», той самий, що був твоїм предком, Клуентію
римський.

- Ген там на морі, із берега видно, є скеля, покрита
125 Піною, схована в водах віддавна, і хвилі бурхливі
Б'ються об неї, як бурі зимові всі зорі затягнуть
Хмарами; лиш коли тихо й спокійно, вона, мовчазлива,
З хвиль виринає, чайок улюблена сонячна пристань.
Батько Еней устроїв на скалі шій з зеленого дуба
- 130 Віху на те, щоб знали плавці, доки їм допливати,
Де завертати по довгому гоні. Тоді визначають
Жеребом чергу. Вожді всі, що золотом сяли й прекрасним
Пурпуром, вже походжали по палубах. Інша вся молодь
Листям з тополі себе уквітчала й, олією вкривши
- 135 Голії спина, аж блиском ясніла. Сідають на лави
Й, руки напружені склавши на веслах, чекають на гасло
Пильно, неспокій проймає серця їх, що б'ються з утіхи;
Слави бажання їх аж піднімає. Сурма як заграла
Голосом чистим, усі від канатів негайно зірвались.
- 140 Оклик моряцький об небо ударив, і спінилось море,
Збурене розмахом рук. Орють хвилі у борозни рівні;
Ззаду за ними вода розступається, веслами бита,
Різана суден дзьобами тризубими. Так не женуться
На перегонах двокінних у полі візки; так не гонять
- 145 Коней погоничі, що натягають звисаючі віжки,
То їх попустять і б'ють батогами, вперед нахилившись.
З оплесків, з крику мужів, від запалу їх і завзяття
Аж залунали кругом всі діброви; по всіх узбережжях,
Лісом оточених, котиться гомін; ці кличі луною
- 150 В гори вдаряють, а ті відбивають. От вирвався перший
Перед всіма сам Гіант з метушні отієї і крику.
Тут же його доганяє Клоант, бо на веслах він дужчий,
Та вантажі корабель його стримують, збитий із сосон.
Ззаду за ними в однаковій відстані «Кит» із «Кентавром»
- 155 Сили напружують, щоб таки першими бути на місці.
То попереду йде «Кит», то знову «Кентавр» величезний
Перемагає, його перегнавши, чи знов вони плинуть,
Чола з'єднавши, а кілі їх орють даль моря солону.

- Вже наближались до скелі і вже до мети добивались,
160 Як непоборний на глибі морському Гіант до Менета,
Що корабля був керманичем, голосно став промовляти:
«Чом так далеко ти їдеш направо, сюди завертай-но,
Попід цей берег наліво, хай весла черкнуться об скелю,
Хай по просторах гуляє хто інший». Сказав, та підводних
165 Скель боячися, Менет вже перед корабля завертає
В напрямі моря. «Куди завертаєш, Менете, я ще раз
Ясно кажу — їдь до скелі», — Гіант так гукає до нього.
В мить цю побачив Клоанта, як той доганяє й коротшим
Шляхом пливе, й просмикнувшись помежи дзвінкою
скалою
- 170 І між Гіантом, що зліва од нього тоді опинився,
Морем безпечно пливе, залишивши мету за собою.
Біль тоді аж у костях запік юнака невимовний,
Скроні зросились сльозами й, забувши про власну
пристойність
- І про життя своїх друзів, він длявого скинув Менета
175 Стрімголов в воду із палуби, з самого верху. Тепер вже
Сам він керманич і вождь; він снаги додає своїм людям
Й прямо на берег наводить кермо. А з глибини заледве
Підстаркуватий добувся Менет; плине в мокрій одежі,
Й ледве за скелю схопився, і сів на сухому камінні.
- 180 З нього сміялися тевкри тоді, як він падав у море,
І, коли плив він по ньому, сміялись також, як солону
Воду випльовував він із грудей. А Сергеста й Мнестея,
Тих, що відстали, весела тепер запалила надія,
Що переможуть Гіанта. Сергест уже першого місяця
185 Майже сягав і підплив уже близько до скель; та на цілу
Він довжину корабля ще не вирвавсь, а лиш на частину, —
Дзьобом вже «Кит» його тисне, суперник. Мнестей між
своїми
- Товаришами біжить по судну і до них промовляє:
«Гей, налягайте на весла, ви, Гектора друзі, яких я
190 Взяв за супутців собі по загибелі Трої! Всю силу
Ви покажіть і завзяття, що мали на Сіртах гетульських,

Й на Іонійському морі, на збурених хвилях Малєї.
Першу здобуть нагороду, Мнестей, я не прагну (хоч, доле!
Хай її мають, кому ти, Нептуне, даєш), але сором
195 Все ж повернутись останнім. Здобудьте хоч стільки звитяги,
Щоб неподобства цього не дозволити все ж, громадяни».
І у найвищій напрузі на весла вони налягають.
Вся аж тремтить від могутніх ударів корма міднокута,
Аж розступаються хвилі; приспішений віддих стрясає
200 Тілом і свище у горлах сухих, піт потоками рине.
Випадок сам передав таку бажану славу героям,
Бо ошалілий Сергест повернув вже занадто до скелі,
Й ніс корабля опинився на місці непевнім і в'їхав
Прямо, нещасний, на брилу камінну. Здригнулася скеля;
205 Весла, наткнувшись на гостре каміння, зломились; погнало
Так кораблем, що повис він. Із криком гучним мореплавці
З місць позривались своїх і затримались мить. Але тут же
Повитягали з залізом гаки і багри гострокуті
І в крутежі заходились поламані весла ловити.
210

Повеселілий Мнестей, задоволений з успіху цього,
Розмаху веслам надавши й на поміч закликавши вітер,
Вибивсь у чистее море і мчить по просторах відкритих.
Так із печери раптово стривожена чимось голубка,
Що її дім і гніздечко затишне у пористій пемзі,
215 Злине над ниви і крилами плеще, тікаючи з дому,
Поки потрапить у тихе повітря й пливе, як по хвилях,
Крильця швидкі й не ворущаться навіть. Мнестей же так само
І його «Кит» у погоні цій хвилі вже краяв далекі,
Так і його сам розгін уже ніс в його леті. Найперше
220 Він обганяє Сергеста, який на високім камінні
Й на міліні опинився і марно всіх помочі просить;
Вчиться бідак, як пливеться тоді, коли зламано весла.
Далі й Гіанта, й велику «Хімеру» догнав, що піддатись
Мусила, зрештою, все ж не було стернового у неї.
225

Тільки один, аж на самий кінець, вже Клоант залишився.
Кинувся він і за ним, всю напруживши силу, женеться.

Поклики вдвоє побільшали, заднього всі підбивають
Наздоганяти передніх, аж небо від криків лунає.
Ті за ганьбу вважають утратити славу здобуту
230 Й честь свою, навіть життя за ту шану віддати готові.
Інших підтримує успіх, — як бачать, що можна, то й можуть.
Вже вони, судна зрівнявши, були б нагороду ділили,
Щиро якби до богів Клоант не молився, піднявши
Руки до моря свої, не складав би священних обітниць:
235 «Вічні богове, що держите владу над цими морями,
Вашими водами їду я й радо на цім узбережжі
Білого вам за обітом незламним вола я поставлю
При вівтарі, кину в хвилі солоні осердя із нього,
Чисті вам вина зіллю». На дні моря почули молитву
240 Хор Нерейд весь, і Форк, і діва морська Панопея,
Й навіть сам батько Портун; дав сильний він поштовх
рукою, —
І полетіло судно, швидше вітру і стріл бистролетних,
До суходолу і, в пристань глибоку допливши, сховалося.

Скликав Анхіса нащадок за звичаєм всіх на зібрання
245 Й голосно всім об'явити окличнику каже негайно,
Що перемога Клоанту належить, і лавром зеленим
Скроні вінчає його, і по три воли суднам в дарунок
Каже роздати, й вина, і срібла шле талант їм великий.
Дав і вожням ще окремі почесні дарунки. Звितяжцю
250 Золотом ткану хламиду, що широко пурпур з Меліби
Звивами вколо оточує, в два ряди шитий меандром.
Вишитий царський був син там на Їді лісистій, швидких він
Оленів ратищем гонить завзято і стомлює бігом;
Дихає важко; його тут Юпітерів той зброєносець
255 В загнуті кігті схопив, із високої викравши Іди.
Руки здіймають старі пастухи до зірок надаремно,
Злющі собаки валують на вітер. А той, що завзято
Другого місця добився, одержав кольчугу, як сітка
Сплетену із золотого потрійного дроту майстерно.
260 Сам з Демолея її він стягнув, у бою його вбивши

Над Сімоентом швидким, під високими мурами Трої;
Дав, щоб була за прикрасу герою в час миру, а в битві
За охорону. Два слуги, Фегей і Сагар, ледве-ледве
Зброю несли цю велику на плечах; а в цій же кольчuzі
265 Гнав Демолей у втечі троянців, що в полі розбіглись.
Третій дарунок — дві мідні купелі, до цього дві срібні
Чари, у формі човнів, на них різьблені сцени майстерно.

Так обдаровані, горді багатствами, йшли, увінчавши
Бантами з пурпуру скроні у той час, як ледве діставшись,
270 Втративши весла, із боку одного пошкоджене дуже,
Сміхом побите безславний Сергест суденце провадив.
Як то буває, коли на дорозі під колесо раптом
Вуж попаде, і воно переїде його там надвоє;
Чи коли сильним ударом розтратить його подорожній
275 Й ледве живого на камені кине; і він надаремно,
Щоб утекти, у звивини довгі закручує тіло.
Частка одна його гнівна, і очі іскряться вогнями,
Дуже сичить, піднімаючи шию; а друга частина,
Окалічила від ран, його тягне донизу, хоча він
280 Звоями в'ється і сам в своє тіло вгризається. Так ось,
Втративши весла, судно волочилось. Однак він вітрила
Зараз підняв і заїхав у пристань у повнім розгоні.
Радий Еней, що судно урятоване й друзі вернулись,
Дав він Сергесту в дарунок рабиню Фолою із Криту,
285 Вмілу в ремеслах Мінерви, що мала близняток при грудях.

Після змагання Еней благородний на поле подався,
Вкрите травою. Узгір'я, порослі лісами, довкола
Поле усе обступили, в долині ж майдан був для ігор.
Саме туди і подався герой, і з ним тисячі люду,
290 Й сів на трибуні у самій середині. Всіх він закликав,
Хто б захотів позмагатись у бігу прудкому; призначив
Він нагороди усім і серця їх запалював ними.
Тевкри й сіканці зійшлись звідусіль сюди, разом змішавшись,
Ніс з Евріалом з'явилися перші.
295 Свіжою юністю той Евріал визначався вродливий,

Ніс же — до хлопця палкою любов'ю; із ними син царський
Славного роду Пріама Діор; був Патрон тут і Салій,
З них акарнанець один, аркадієць з Тегеї був другий.
Далі йшли два юнаки трінакрійські, Гелім із Панопом,
300 Звичні в лісах проживати; це друзі старого Ацеста.
Далі багато таких, що слава їх темна покрила.

Став тут Еней перед ними всередині й так до них мовить:
«Запам'ятайте собі, що скажу вам, і тіштеся з того:
З вас, усіх зібраних тут, без дарунку ніхто не відійде.
305 Списи два дам я із Кносу, з блискучої сталі твердої;
Дам, щоби мали, сокиру двосічну, оковану сріблом.
Будуть дари ці однакові всім, а три перші одержать
Ще нагороди, і жовто-зелена галузка маслинна
Чола вквітає їм. Перший звитяжець коня із убранням
310 Хай собі візьме. А другому буде — весь повен фракійських
Стріл сагайдак амазонський, при ньому ж і золотом
шитий
Пояс, застебнутий пряжкою із самоцвітом великим.
Третій із них теж нехай звідціля задоволений вийде,
Цей арголійський шолом несучи із собою додому».

315 Так він промовив. Місця позаймавши і гасло почувши,
Раптом майнули у простір вони; вже лишають границю
Й вихором в полі летять, лише на мету споглядають.
Ніс уже вирвався перший і перед всіма, що змагались,
Рветься вперед він, од вітру й летючого грому бистріший.
320 Другий по ньому, далеко, проте, залишився той другий —
Салій був ним, а на віддалі, далі за ними, вже третій
Був Евріал.
За Евріалом Гелім; за Гелімом же зараз позаду
Вже наступає на п'яти Діор; він рукою на плечі
325 Вже опирається так, що коли б залишилося більше
Місця, то він обігнав би того, або, щонайменше б,
Сумнів тут був, хто з них перший. Вже майже весь простір
пробігли
І до мети наближались, втомившись, аж тут нещасливо

Ніс посковзнувся на крові волів; їх зарізали в жертву,
330 Й кров мураву всю зелену скропила, розлившись на землю.
Тут молодець, що радів наперед з перемоги, не вдержав
Ніг, хоч оперся об землю, бо вже потомились, і носом
Просто у нечисть упав і в кров пожертвовну священну.
Про Евріала, однак, не забув він, про свого любимця;
335 Бо, піднімаючись з бруду, під Салія кинувсь, — той зразу
Впав і простягся на жовтім піску. Евріал перескочив
І, перемігши так з поміччю друга, на першому місці
Ставши, під оплески й оклики дружні мети осягає.
Другий Гелім був, а третій Діор перейняв собі пальму.

340 Голосно тут заперечує Салій і перед великим
Люду зібранням на схилі гори, й перед зборами радних
В перших рядах домагається честі, яку відібрали
Підступом в нього. Але Евріала рятує загальна
Ласка, і щирії сльози, і доблесть, що в гарному тілі
345 Дуже полонить серця. Ще й Діор йому тут помагає
Голосом дужим, що пальми дійшов він, але нагороду
Втратив би все ж, якби Салію перша пошана припала.
Батько Еней тоді каже їм: «Діти, оті подарунки
Лишаться вам, і ніхто тут не змінить вже місць переможців,
350 Та й змилосердитись треба в пригоді над другом невинним».
Мовив і шкуру лева гетульського, кантом обшиту,
З кігтями з золота, Салію він оддає в подарунок.
Ніс на це мовить: «Якщо переможених так шанувати
Й тих, що упали, жаліти, то Ніса ти як обдаруєш?
355 З честю б я першу здобув нагороду, якби нещаслива
Доля так само, як Салія, теж і мене не спіткала».
Так промовляє й лице він показує, й тіло, розмоклим
Гноєм залите. Тут батько шляхетний, на це усміхнувшись,
Щит велить винести — Дідімаона мистецтво було це, —
360 Знятий з одвірків священних данайцями в храмі Нептуна,
Цей подарунок величний він знатному дав юнакові.

Як перегони скінчили й Еней роздарив подарунки, —
«Ну, а тепер, — каже, — в серці у кого відвага, хай вийде,

- Руки нехай піднімає й долоні, у ремінь сповиті».
- 365 Мовивши так, нагороду подвійну за бій він складає;
Хто переможе — одержить вола у стрічках злогоглавих,
А переможений — меч і величний шолом для розради.
Довго не ждали, бо зараз з'явилось Дарета обличчя
В силі могутній, аж гомін довкола пішов між мужами.
- 370 Він самотній, бувало, до бою ставав із Парісом;
Коло могили, де Гектор великий лежить, перекинув
Він величезного витязя Бута (цей же походив
Аж із Бебриції й тим величавсь, що був з роду Аміка)
І на піску золотім залишив його в корчах смертельних.
- 375 Саме Дарет цей до бою підняв свою голову перший,
Плечі широкі свої показав і вперед простягає
Руки, вимахує ними в повітрі й ударами сипле.
Всі оглядаються, де ж супротивник, ніхто не посміє
Вийти з такої громади численної й ременем руки
- 380 Оперезати. Тож радий він думці, що всі вже признали
Пальму звитязи за ним, стає перед самим Енеєм
І без вагання, узявши за роги вола, промовляє:
«Сину богині, як битись ніхто не виходить, то нащо
Маю стояти? І доки мене тут держати гадаєш?
- 385 Взяти дарунок дозволь». Закричали всі разом дарданці
І домагались, щоб мужу обіцяне сповна віддати.

- Гнівний Ацест тут словами картає Ентелла, що поруч
З ним на зеленім сидів моріжку, і гукає до нього:
«Гей же, Ентелле, з сіканських героїв колись найзнатніший!
- 390 Як ти дозволиш, щоб він та без бою забрав ці дарунки?
Де ж нині Ерікс, той бог, якого ти завжди даремно
Вчителем звав? Де поділася слава, яка рознеслася
Ген по Трінакрії всюди, й трофеї, що в тебе на стінах?»
Він же на це: «Ні любов до похвал, ані слави бажання
- 395 В мене не зникли від страху; та старість надходить,
і в жилах
Кров застигає, і м'язи вже в'януть у немічнім тілі.
От коли б юність вернулася до мене колишня, якою

Хвастає так цей негідник, усе ж би мене притягнула
Не нагорода сюди, ні телець цей, на вигляд красивий, —
400 Тож до дарів тих байдуже мені». Це промовивши, зразу ж
Кидає ремені два тяжелесні усім перед очі.
З ними, бувало, бог Ерікс завзятий в бої звик ходити,
В шкіру звірину тверду свої обвивати рамена.
Всі остовпіли, — сім грубих шкур надималось волових,
405 Вшитим свинцем і залізом. Поглянув Дареті, і найдужче
Він із усіх здивувався, й рішуче відмовився брати.
Син же Анхіса відважний, проте, цей тягар обертає,
Важить в руках і лічить ті звої й вузли безконечні.
Врешті старий із дна серця такими озвався словами:
410 «Що ж, якби ці рукавиці, і зброю ясну Геркулеса
Бачив хто-небудь, і січу злошасну на цім узбережжі?
Зброю цю Ерікс носив колись, брат твій (ось бачиш —
донині

Змочена кров'ю і мозком обризкана). Нею він бився
З внуком Алкея могутнім. Була вона звична й для мене,
415 Поки у жилах буяла ще кров і заздрісна старість
Скроні мої не засіяла ще сивиною. Коли вже
Навіть троянський Дарет так нашої зброї злякався,
Та як Еней побожний дасть згоду й Ацест, що до бою
Сам спонукав мене, — добре, хай бій буде рівний, не бійся,
420 Кину я Ерікса зброю, ти ж ремені викинй троянські».
Так він промовивши, плащ із плечей свій подвійний
скидає,

Й тіло своє величезне, і кості великі, і м'язи
Він відкриває й стає, наче велетень, серед арени.
Батько тоді Анхісід сам виносить їм ремені рівні,
425 Й руки обом він обкручує тут же в однакову зброю.

Стали обидва навшпиньки вони, і напружився кожен,
Руки безстрашно обидва угору зняли у повітря,
Голови клонять назад, щоб їх вберегти від ударів;
Руки хапають руками і так боротьбу починають.
430 Той з них звинніший в ногах і юності певен своєї,

Цей же вагою і тіла будовою дужий, та в нього
Ноги важкі і хиткі у колінах, тяжке сопіння
Тілом здригає могутнім. Даремно ті мужі навзаєм
Густо гатять стусанами важкими, найбільш попід ребра,
435 Що аж гуде, так б'ються, що кожному в грудях аж дзвонить.
І поза вуха й по скронях гуляє кулак, від ударів
Вилиці їх аж хрустять. Став Ентелл непохитно й на волос
Не поступається, тільки уважно слідкує очима
Й лиш цілим тілом набік відхиляється, щоб стеретися
440 Дужих ударів. А той — наче місто обліг таранами
Чи оточив своїм військом твердиню у горах високих.
Звідси і звідти заходять вони, де б хистом узяти,
Наскоки роблять даремно. Ентелл піднімає правицю
Вгору для нападу; той, попередивши зразу удар цей,
445 Швидко і звинно скрутившись всім тілом, відскакує
набік.

Сила Ентелла на вітер пішла, і як був він важкенький,
Всім тягарем величезним на землю звалився. Так часом
Сосна, дуплава всередині, звалиться разом з корінням
Чи то на Іді високій, чи на Еріманти. Зірвались
450 В запалі тевкри й Трінакрії молодь, і галас зчинився
Аж до небес. Підбігає Ацест і ровесника-друга
Перший з палким співчуттям піднімає з землі. Але в того
Не відібрала завзяття пригода ця, він не злякався:
Він ще завзятіш до бою стає, гнів збудив у нім силу.
455 Сором і згадка про доблесть колишню в нім лють запалили.
Кинувся він і завзято Дарета жене по рівнині,
То його правою вдарить рукою, то лівою вдарить,
Без перестанку, без перепочинку, немов градотуча
Сипле, так густо руками герой наш Дарета частує.
460 Тільки не може батько Еней уже стерпіти більше,
Щоб лютував так страшенно Ентелл і знущався жорстоко.
Стримав він бій той, безсилога вирвав Дарета й розважив,
Мовлячи так: «Нещасний, яке ж то велике безглуздя
Впало на розум тобі! Не бачиш, як хилиться сила
465 В сторону іншу і як обернулося щастя деінде?

Волі богів поступись». З цим словом він бій припиняє.
Вірні ровесники зараз до суден провадять Дарета.
Ледве волочить він ноги, хитка голова опадає
То ув один бік, то в другий, випльовує з рота застиглу
470 Кров та із кров'ю помішані зуби. Їх ще завернули,
Й меч із шоломом йому віддали, а пальму звитяги
Разом з волом для Ентелла лишили. А той, переможешь,
Духом піднісшись і гордий з бика, такими словами, —
475 «Сину богині, — промовив, — і ви, всі троянці, дізнайтесь,
Що то за сила у мене була колись в юному тілі,
І від якої ви смерті Дарета оце врятували».
Так він промовив, і, перед биком — нагородою бою —
Лиш на хвилину спинившись і вгору правицю піднісши,
Вдарив тоді твердозшитим ремінням якраз поміж роги,
480 І, розтрошивши весь мозок, затовк його в зламані кості.
Бик похитнувся, затремтів, похилився і гримнув на землю.
Той над ним став і слова ці від широкого серця промовив:
«Краще життя за Дарета даю тобі, Еріксе, в жертву
І відрікаюся вже і від ременів я, й від уміння».
485

Просить Еней, може, стрілами бистрими хто із них схоче
Ще позмагатись. Кладе нагороду, й рукою міцною
Щоглу випростує він у Сергеста в судні, і голубку
Шнуром до верху прив'язує вільно, щоб цілились в неї.
От позбирались мужі і всі жеребки поскидали
490 В мідний шолом; всім на радощі, перший з них сину
Гіртака
Гіппокоонтові випав, а другий Мнестею, звитяжцю
В гонах морських, і віттям оливним Мнестей увінчався.
Еврітійон, твій брат, наш Пандаре преславний, був третім.
Ти ж, повеління діставши про те, щоб зірвать перемир'я,
495 Кинув стрілу колись перший в середину поміж ахейців.
Врешті, останній, на самому споді шолома, Ацестів
Жереб знайшовся; він зваживсь юнацький своєю рукою
Труд подолать. Гнучкі свої луки взялись натягати
Зараз мужі, і кожен за себе, міцними руками

500

З сагайдаків своїх стріли виймать. Тятива забряжчала,
Й перша крилата стріла юнака Гіртакіда прошила
Під небесами повітря; дійшла і забилася прямо
В дерево шогли. Здригнулася шогла, і пташка злякалась,
Пір'ям стріли наполохана; й оплески сильні довкола
505 Враз залунали. А потім завзятий Мнестей підступає,
Лук натягнувши, скеровує високо й око, й стрілу він.
Та, бідолашний, проте, у голубку саму він не може
Влучити зразу, а влучив лише у шнурок, на якому
Пташка з високої шогли, за ніжку припнута, звисала.
510 Та ж, із вітрами, кружляючи високо, в хмари злетіла.
Довго натягнений лук і стрілу свою нетерпеливий
Еврїтїон ще тримав і до батька в молитві звертався,
Цїлився довго в голубку, що так безтурботно і вільно
В небі ширяла під чорними хмарами й крилами біла;
515 Ледве він стрелив, і мертвою впала, життя залишивши
В хмарах між зорями, й разом стрілу принесла із собою,
Що упилася у неї. Між ними всіма одинокий
Без нагороди тієї ще тільки Ацест залишився.
Отже, стрілу свою влучно пустив він в повітряний простір.
520 Хист свій мистецький і лука дзвінкого відлуння
Батько хотів показати. І от саме тут об'явилося
Чудо неждано очам всіх присутніх, що мало надалі
Стати важливим пророцтвом вікам. Пізніш оправдали
Все це події знаменні, про це й ворожбити зі страхом
525 У віщуваннях пізніш говорили. Бо в леті в пливучих
Хмарах стріла загорілась і полум'ям шлях позначила;
І розплилася, згорівши у пліннім повітрі. Так часом
Зорі, зірвавшись із неба, злітають і хвіст за собою
Тягнуть у леті. Всі в остовпінні завмерли, й молились
530 Всі до богів, трінакрійські мужі і тевкрійські. Знамення
Й можний Еней не відкинув; зраділого дуже Ацеста
Він обіймає, дарунки багаті дає й промовляє:
«Батьку, візьми оцей дар, бо Олімпу владика могутній
Нам показав свою волю цим чудом, щоб дар без вагання
535 Взяв ти почесний. Тож дар цей самого Анхіса старого

Зараз одержиш, кратеру оцю з візерунком. В величний
Дар Анхісові, батьку моему, колись це на спомин
Дав фракійський Кіссеї запорукою їхньої дружби».
Так він промовив і лавром зеленим вінчав його скроні,
540 І переможцем Ацеста найпершим з усіх він вітає.
Евритіон добросердий в тій шані йому не позаздрив,
Хоч він один збив голубку з високого неба. А дальший
Вже нагороду отримує той, що мотузку прострелив;
Той, що крилату стрілу у щоглу ввігнав, був останнім.

545 Поки наш батько Еней іще не скінчив ті змагання,
Кличе до себе учителя й друга малого Іула,
Сина Епіта, і шепче таке йому вірному в вухо:
«Йди до Асканія, може, він має вже відділ хлоп'ячий
Напоготові й розподіл на вправи для вершників; зараз
550 Хай же виводить на конях загони, на дідову славу.
Це перекажеш», — промовив. А людям, які вже навколо
З'юрмились, каже покинути зовсім арену й лишити
Поле відкритим. Хлоп'ята над'їхали й перед батьками
Гордо пишашуться всі, сидячи на загнуданих конях.
555 Молодь троянська й сікульська вся з дива гукнула, уздрівши
Їхній похід. Мав вінець на підстрижених кучерях кожен,
Так-бо їм звичай велить; деренові мав кожен два списи,
Сталлю заковані: в декого ще й сагайдак був на плечах;
Вився на шиї ланцюг золотий і звисав аж на груди.
560 Вершників троє загонів і троє вожатих на конях,
Хлопців дві шістки за кожним вождем виступає, в окремих
Відділах, сяють вони всі так само, як сяють вожді їх.
Першу колону юнацтва в захопленні щирім вів юний
Імені діда наслідник — Пріам, твоя парость, Політе;
565 Він італійців помножить; під ним — фракійський двомастий
Кінь, білі цятки на ньому та й бабки передні у нього
Білі, і високо горде несе він чоло своє біле.
Другий — це Атій, від нього рід Атіїв став у латинян;
Атій, хлопчина малий, був хлопчині Іулові любий.
570 Найкрасивіший на вигляд Іул із них їхав позаду.
Їхав сідонським конем, що на спомин достойна Дідона

Подарувала йому і на доказ своєї любові.

Інше юнацтво на конях все їде, що дав у дарунок
Батько Ацест.

- 575 Оплесків громом вітають дарданці несмілих, і радо
Їх оглядають, і в них пізнають вони образ їх предків.
А як, радіючи, стрілись очима вони із своїми
Й кіньми об'їхали їх, син Епіта їм голосом дужим
Гасло подав іздала, ще й бичем на підтвердження ляснув.
- 580 От всі роз'їхались рівно і ряд бойовий розв'язали,
Всі три колони пішли своїм шляхом; та знову на гасло
Всі завернули з дороги і кинулись в наступ жорстокий.
Далі по-іншому вже розступились і знов завертають;
Стануть навпроти і колом оточують ряд супротивний,
- 585 То розгортають картину правдивого збройного бою,
То утікають і спини свої підставляють під стріли,
То повертають для бою списи, то в замиренні знову
Їдуть рядами. Колись-то, як кажуть, на Криті гористім
Був лабіринт, де між темними стінами стежка губилась.
- 590 Тисяча різних доріг там було, на яких невловимий
Бравсь незворотний обман і знаки провідні подорожнім
Нишив; і хлопці троянські в бігу тому так, не інакше,
Слід свій заплутують, в іграх наслідують битву й утечу,
Наче дельфіни, які на карпатських або на лівійських
- 595 Водних просторах гуляють і з хвилями ігри заводять.

Звичай такого походу й такого змагання Асканій
Перший увів в Альба-Лонгу, коли її муром обводив,
І святкувати давніх латинців навчив, як і сам він
Відсвяткував колись хлопцем і з ним уся молодь троянська.

600 Передали своїм дітям той звичай альбанці, а звідси
Рим всемогутній узяв і зберіг оцей батьківський звичай.
Троя — він зветься, а хлопці, що грають, — троянське
юнацтво.

Цим закінчилися ігри, відбуті в честь батька святого.

- З цього моменту Фортуна мінять почала свою вірність.
- 605 В час, коли ігри свої при могилі вони святкували,

- Донька Сатурна Юнона послала троянському флоту
З неба Іріді, і вітром у леті їй ще помагала, —
Не заспокоїлось серце, стара не загоїлась рана.
Діва та зараз в дорогу збирається й тисячобарвним
610 Луком і летом швидким, нікому не видна, злітає.
Бачить той збір величезний; оглянула берег старанно,
Бачить покинуті гавані й флот весь залишений зовсім.
А на самотньому березі, здалека, плакало гірко
Трої жіноцтво по смерті Анхіса, і всі споглядали
615 В смутку тяжкому на море глибоке. Гей, скільки прийдеться
Втомленим хвиль подолати морських; лиш одне в них
бажання —
Міста всі просять, набридло вже біди морські їм терпіти.
Отже, між них і вмшалась навмисне, щоб шкоду зробити.
Скинула з себе вона і подобу, і одіж богині,
620 Стала старою Бероею, жінкою тмарця Дорікла,
Що величалась і родом колись, і ім'ям, і синами.
Так-то вона увійшла між троянське жіноцтво та й каже:
«Ох, нещасливі, кого на війні не убили ахейські
Руки під мурами рідного міста! О плем'я нещасне,
625 Доля тебе зберегла невідомо для смерті якої.
Сьоме вже літо минає від часу, як знищено Трою,
А по морях, і по землях усяких, по скелях і нетрях
Ми під зірками блукаємо змучені, прагнучи вийти
В путь до Італії, що утікає; ми ж оремо хвилі.
630 Братній тут Ерікса край і Ацеста гостинна оселя.
Що нам боронить тут мури закласти й дати місто громаді?
О батьківщино і в ворога вирвані марно пенати,
Як не згадати нам мурів троянських? Невже не побачу
Більше ніколи я гекторських рік Сімоента і Ксанта?
635 Нумо ж зі мною ходімо і спалим ці прокляті судна.
Бо в сновидінні я бачила образ вішунки Кассандри,
Як смолоскипи палаючі нам подавала й казала:
«Трої лиш тут ви шукайте, тут ваша домівка». Пора вже
Взятись до діла, бо гаятись годі при чуді такому.
640 Четверо тут вівтарів є Нептуна, сам бог смолоскипи

В руки дає і відвагу». Лиш мовивши це, ухопила
Перша ворожий вогонь і, піднісши угору в правиці,
Здалека ним закрутила й метнула. Жінки Іліона
З подиву й жаху аж остовпіли. Одна, найстаріша
645 З них багатьох, що стільки дітей у Пріама кормила,
Пірго, так мовить: «Це вам, матері, не Бероя ретейська, —
Це не дружина Доріклова! Зважте: у неї ознаки
Божої вроди, вогонь у очах, і що за обличчя,
Голос який і хода. Я сама відійшла, залишивши
650 Хвору Берою удома, яка ще на те нарікала,
Що, одинока, з усіх лиш вона не здолає віддати
Шану, нещасна, останню Анхісові, ані належно
Повеличати». Отак говорила.

Та матері зловороже дивилися оком недобрим
655 На кораблі, й між любов'ю до цієї країни вагались
І пориванням до царства, яке обіцяє їм доля.
В той час на крилах широких по небу злетіла богиня,
Довгу дугу попід хмарами креслячи в леті своєму.
Всі тоді раптом, захоплені чудом, із криком шаленим,
660 З вогнища храму хапають вогонь, а інші, — і листя,
Й хмиз з вівтарів ухопивши, й палаючі факели мечуть.
Віжки Вулкан попустивши свої, почав тут шаліти
Всюди — по лавах, по веслах, по кілях, ялицею вкритих.

Вістку, що судна горять, до могили Анхіса доносить
665 І до сидінь театральних Евмел. І самі вони бачать:
Дим попід хмарами чорний клубочиться. Перший

Асканій,

Що керував у змаганні веселих кіннотників бігом,
З запалом сам полетів аж до табору, що збунтувався;
Марно, задихавшись, гнались за ним, щоб спинити,

старшини.

670 «Що за нове божевілля, — гукнув він, — чого вам ще треба,
Це ж, громадянки нещасні, ви не ворогів, не аргівський
Табір ворожий, а власні надії свої запалили.
Я, ваш Асканій, ось тут перед вами». І кинув під ноги,
Знявши, шолом, що в ньому подобу війни удавав він.

675 Спішно прибув і Еней, і за ним уся тевкрів громада.
Ті ж, ізлякавшись, розбіглися всюди, по всіх узбережжях,
І повтікали в ліси, і, знайшовши печери, сховались
Нишком. Почин свій клянуть; за провину їм сором;
пізнали

Знову своїх вони; з їхнього помислу зникла Юнона.

680

З цього, однак, ні вогонь, ні пожежа не втратили сили
Непоборимої, ще під дубиною вогкою клоччя
Тліє й димує повільно, і жар помаленьку з'їдає
Судна; мов пошесть якась розплилася по цілому тілу;
Не допомагають зусилля мужів, ані вилиті води.

685

Благочестивий Еней тоді скинув з плечей свою одіж,
Руки до неба простяг і благає в богів порятунку:
«Можний Юпітере, якщо усіх до одного троянців
Ти не зненавидів і милосердя ще давнє лишилось

690

В тебе до наших страждань, то дай тепер, батьку, можливість
Вирватись з полум'я флотові й тевкрів останні пожитки
Вирви од згуби. Або своїм громом, якщо заслужив я,
Все, що лишилось, пошли на загибель, твоя хай правиця
Все тут погубить». Він це лиш промовив, і враз розшалілась
Чорная буря й невидана злива, і вже затремтіли

695

Гори і доли від грому: дощ ринув із хмарного неба,
І непроглядна від вітру зчинилася темінь навколо.
Палуби зверху повні води, і напівобгорілі
Балки мокріють, та, зрештою, племінь потух уже зовсім;
Судна від лиха врятовано, тільки чотири пропало.

700

Батько Еней, проте, випадком прикрим цим вражений
тяжко,

В серці всіляко журбу свою важив велику, чи має
Тут осідати, на нивах сікульських, і знехтувать зовсім
Присуди долі, чи до італійських країн добиватись.

705

Навт же старий, що його лиш Паллада Трітонія пильно
Вчила і в хитрих мистецтвах зробила його знаменитим,
Те поясняв, що кару богів провіщає велику,
Й те, чого вічний порядок призначення хоче, — отож він

Розвеселить намагався Енея такими словами:

- «Сину богині, куди лише доля веде і заводить,
710 Всюди ходім, що б не сталося, і все переможемо терпінням.
Тут біля тебе Ацест, із божистого роду дарданець.
Радься із ним, йому звірся, до тебе він завжди прихильний.
Ти передай йому тих, що не можеш узяти, бо згоріли
Судна, і тих, що усі їм твої починання великі
715 Вже наобридли, і старших мужів, і жінок, що втомились,
Їдучи морем, віддай, що слабе й небезпеки боїться;
Дай їм, потомленим, дозвіл закласти на землях цих місто, —
Хай їм дозволено буде його називати Ацеста».

- Цими словами старенького друга загіртий, усе ж він
720 Перебирає в душі своїй всякі думки і турботи.
Чорна на небо вже в'їхала ніч на своїй колісниці.
Видалось, раптом із неба зійшов несподівано образ
Батька Анхіса й такими озвався словами: «Мій сину,
Поки я був між живих, дорожчий життя мені був ти,
725 Сину мій, битий прокляттям ілійським. Приходжу сюди я
З волі Юпітера, що кораблі від вогню врятував нам, —
З неба високого, врешті, зіслав милосердя. Послухай
Ради найкращої, що подає тобі Навт, ваш порадник.
Ти до Італії найхоробріші юнацькі серця лиш
730 Вибери і заведи їх туди. Бо тверде і суворе
Плем'я у Лації мусиш скорити. Зійди, проте, перше
В Діта домівку підземну і крізь авернійські глибини,
Сину, добийся до мене. Не в Тартарі я нечестивім
Перебуваю, між тіней сумних, а в Елісії, світлім
735 Богоугодних зібранні. Сюди, якщо жертву багату
З чорних тварин ти складеш, приведе тебе чиста Сівілла.
Там ти весь рід свій пізнаєш і місто, яке тобі дасться.
Отже, прощай! Ніч волога пройшла вже середину шляху,
Подихом коней повіяв на мене світанок суворий».
740 Так він промовив і ніжним серпанком розплився в повітрі.
«Гей, куди ти подався, куди поспішаєш, — до батька
Мовить Еней, — перед ким утікаєш? І хто ж заважає

Нам тут обнятись?» — сказав це і попіл роздув, і погаслий
Вогник, і лара пергамського, й вогнище сивої Вести
745 Жертвою він вшанував із святого зерна і куріння.

Зараз скликає він друзів, по-перше, Ацеста, й говорить
Їм про накази Юпітера, й милого батька поради,
Й задуми ті, що їх має в душі. Не тратять на раду
Ані хвилини, й Ацест його задумів не відкидає.
750 Місту жінок одписавши, лишають вони, і охочий
Люд, і ті душі, які до великої слави не прагнуть.
В суднах лавки поправляють самі вони, й замість згорілих,
Балки новими замінюють, весла і линви ладнають.
Їх не багато, зате молодецька в них доблесть військова.
755 Ралом тим часом Еней і границі визначає місту,
Жеребом ділить місця під доми, — Іліону тут бути,
Тут же він місце відводить під Трою. Ацест же, троянець,
Тішиться царством, визначає форум, старшину скликає,
Установляє права; ще й на Ерікса славній вершині,
760 Зорям сусідній, Венері споруджує храм Ідалійській,
Гай пресвятий і жерця приділяє могилі Анхіса.

Бенкетував весь народ дев'ять днів, на жертовниках
жертви

Всі поскладали. Вітри заспокоїлись, хвилі на морі
Тихо плескали, лиш Австер один не втихає і знову
765 Кличе на море. І вздовж узбережжя крутого страшенний
Плач залунав. В обіймах прощальних дні й ночі минають.
Вже матері, навіть ті, що колись їм страшним видавалось
Моря лице і нестерпним ім'я його, їхать готові
Й зносити мандрів труди. А батько Еней добросердий
770 Словом ласкавим усіх утішає й з рясними сльозами
Передає під опіку Ацестові, родичу, всіх їх.
Еріксу потім велить три воли він у жертву зарізати,
Для буревіїв ягницю, й тоді вже відв'язувать линви.
Сам же вквітчав собі голову зрізаним листям оливним.
775 Ставши на носі судна, держить келих, і м'ясо жертовне
Кидає в хвилі солоні, й перлисте вино виливає.

Друзі в змаганні б'ють веслами воду й гребуть ними хвилі, — Вітер, іззаду за ними зірвавшись, у путь проводить.

- В час той Венера, в журбі неспокійна, отак до Нептуна
- 780 Заговорила, всі жалі свого виливаючи серця:
«Гнів ненаситного серця Юнони мене приневолив,
Мій ти Нептуне, до тебе прийти з цим гарячим благанням.
Гніву ні час не спроможен тривалий зм'якшить, ні
побожність,
Влада Юпітера й долі веління зломити не в силі.
- 785 Їй ще не досить, що з Фрігії серця злочинна ненависть
Вирвала місто, на всяке знуцання його передавши,
Трої останки, і попіл, і кості вона іще й досі
Все переслідує. Шалу такого причину хіба лиш
Знає сама вона. Сам ти недавно на водах лівійських
- 790 Свідком був, розрух який учинила на морі; з-землею
Небо змішала, дарма довіряючи бурям еольським,
В царстві твоїм на таке дерзнула.
Навіть тепер ось, злочинне намовивши наших троянок,
Знищила судна ганебно й примусила, флот загубивши,
- 795 Друзів лишити своїх у незнаній країні. Благаю,
Тим, що zostались, дозволь, хай безпечно дойдуть по
хвилях
До лаврентійського Тібру, доб'ються того, що прошу я,
Це ж бо можливе, бо парки для них те призначили місто».

- Так цього моря звитяжець, Сатурнів нащадок, промовив:
- 800 «Слід, Кітереє, аби ти державі моїй, о богине,
Вірила, ти ж бо сама з неї вийшла. А стільки довір'я
Я заслужив, бо я заспокоював часто шалену
Лютість і моря, і неба. Не менш і на суші, — а свідки
Ксант з Сімоентом — журився твоїм я Енеєм, коли ще
- 805 Тиснув до мурів Ахілл знесилені Трої загони
Й тисячі смерті віддав і шуміли загачені ріки,
Ксант не знаходив до моря шляхів докотить свої хвилі.
Я тоді вирвав Енея, у хмару сповивши, коли він
З сином Пелея хоробрим зустрівся в бою і нерівні

- 810 Сили й боги в них були. Хоч дуже хотів я дощенту
Знищити мури зрадливої Трої, споруджені мною,
Серце у мене і далі до нього те ж саме лишилось.
Страх віджени! Він безпечно доїде у пристань Аверну —
Так, як ти хочеш цього. Одного лише втратить в пучині.
815 Той лиш один наложить за всіх головою».

- Цими словами тоді заспокоївши серце богині,
Батько у золото коні впрягає, й гнуздає старанно
Їх вудилами, і віжки цілком із рук випускає,
І проїздить, мов на крилах, по плесу блакитного моря.
820 Хвилі втихають, і збурене море під небом гримучим
Стелється гладдю, з широкого обрію хмари зникають
І появляються постаті різні його товариства,
Різні потвори жахливі, хор Главка прадавній, Іноїн,
Син Палемон, і Тритони швидкі, і все Форкове військо.
825 Зліва Фетіда, й Меліта, і діва також панопейська;
Кімодокéя, і Спію, і Талія тут, і Нісея.

- Тут до батька Енея у розум його неспокійний
Радість ласкава на зміну прийшла, й він наказує спішно
Щогли підняти усі й натягнути на реях вітрила.
830 Разом за линви хапаються всі і то зліва, то справа
Всі паруси розгортають, то реї повернуть високі,
То їх одвернуть; і флот весь попутні вітри підганяють.
Перед всіма Палінур веде свій загін густолюдний,
А за наказом услід свої судна керують вже інші.

- 835 А на небесній дорозі середини вже досягала
Ніч росяниста; й при веслах, на лавах твердих розіклавшись,
М'язи свої моряки розпрямляли у милім спочинку, —
Сон легковійний з-між зір у просторах ефіру ізлинув,
Темінь повітря розсунув, і тіні розвіяв, і прямо
840 Йде, Палінуре, до тебе, й дрімоту сумну навіває
На безневинного. Високо бог, на Форбанта подібний,
Сів при кормі і таку починає з стерничим розмову:
«Гей, Палінуре, сину Іасів, несе саме море

- Флот наш, і рівно вітрець повіває, пора відпочити.
- 845 Голову тут прихили, відірви на хвилину від праці
Втомлені очі, а я вже тебе заступлю в твоїм ділі».
А Палінур, ледве очі підвівши, таке йому мовить:
«Кажеш, забути мені, чого варті погідне обличчя
Моря і тихії хвилі? Чи можна цій вірить потвори?
- 850 Як же довірю Енея (що ж інше?) змінливій погоді
Й небу, що стільки разів вже мене обмануло, погідне?»
Так промовляє, й на ручку стерна налягає, й на волос
Не попускає, припавши й очима у зорі уп'явшись.
Бог же ударив його по обличчю гіллям, що спливало
- 855 Свіжою Лети росою і чарами Стіксу просякло,
І проти волі йому обважнілі склепляє повіки.
Ледве дрімота неждана позбавила пружності тіло,
Сон вже на нього наліг і, частину корми відірвавши,
Разом з кермом у хвилі пливучі ним сторчголов кинув.
- 860 Кликав він друзів на поміч даремно. А Сон, відлетівши,
Наче маленька пташина, на небо полинув. Хоч все те
Сталось, та флот своїм шляхом безпечно прорізує море
І під опікою батька Нептуна без страху прямує.
Вже підпливав він, під скелі Сирен підходячи близько,
- 865 Грізні колись, бо білілись кістями незліченними вбитих
(Здалека глухо шуміли вони, биті хвилями завжди).
Дивиться батько, що плине судно без керманича хистко,
Й сам серед пітьми нічної повів корабель він по хвилях.
Гірко ридав він, у серці зворушений долею друга:
- 870 «Ох, як же міг ти повірити небу погідному й морю!
Будеш ти голий лежать, Палінуре, в пісках невідомих».

КНИГА ШОСТА

Так він крізь сльози промовив і, флоту пустивши
повіддя,

До узбережжя євбейського, врешті, до Кум допливає.
Судна носами до моря звернулись, і міцно зубами
Їх якорі прикріпляли, а до узбережжя пристали
5 Круглі корми. На берег Гесперії юні загони
Спритно зіскакують. Сім'я вогненне одні добувають,
Сховане в жилах камінних, ті — дерево тягнуть із лісу, —
Звірів криївки густі, а ті — воду знаходять джерельну.
А благочесний Еней до вершин, де владарить над нами
10 Бог Аполлон, іде далі в велику печеру, в таємне
Лігво страшної Сівілли, великого духа якої
Йй серце делійський віщун наповняє натхненням, майбутнє
Йй відкриває. В гай Трівії, в дім золотий вони входять.

Є така вість, що Дедал, утікаючи з царства Міноса,
15 Зваживсь плисти у повітрі на крилах прудких і в дорозі
Тій незвичайній заплив аж до Арктів холодних і, врешті,
Легко осів на Халкідським узгір'ї. І тут, де уперше
Твердо вчув землю, весла крилаті приніс він у жертву,
Фебе, тобі і храм спорудив величавий. В притворі —

- 20 Смерть Андрогоя, а далі покара, яку Кекропіді
Змушені мати — давати (о горе!) сім діток щороку.
Урна на жереби є там. Навпроти здійсмається вгору
З моря кносійська земля. Любов до бика тут жаклива,
І Пасіфая, і ложе таємне, і змішані роди.
- 25 Далі двообразний вид Мінотавра стояв тут — кохання
Грішного слід. Тут подвиг той славний — будова і ходи
Плутані і нерозв'язні блукання. Але ж і Дедал вже
Зглянувся на шире кохання царевої доньки й зрадливі
Ходи таємні у замку відкрив, показавши, де вихід
- 30 Ниткою. Частку велику, Ікаре, ти в творі такому
Мав би, якби лише смуток дозволив. Твої він пригоди
Вирізьбить пробував двічі у золоті, й двічі у батька
Падали руки. І далі дивились би так, та вернувся
Посланий перше Ахат, а з ним Феба і Трівії жриця,
- 35 Главка дочка Деїфоба, що так до царя промовляла:
«Ні, не таких тепер час вимагає оглядин, нам треба
Семеро з стада волів, які дотепер не впрягались,
Тут заколоти й овечок за звичаєм вибраних стільки ж».
Так наказала Енеєві. Не зволікавши й хвилини,
- 40 Жертву за словом її приносять мужі невідкладно,
Й тевкрів запрошує жриця ввійти до високого храму.

- Витято в схилі високої скелі печеру велику;
Сто туди входів широких веде і воріт сто, а звідти
Стільки ж іде голосів у той час, як Сівілла пророчить.
- 45 От до порога прийшли, а діва: «Пора запитати
Долю нам, — каже, — свою, то ж бог ось, сам бог тут».

Це мовить

- Перед дверима, і раптом обличчя й весь вигляд змінився,
Коси розвіялись в неї, а груди здійсмаються, й серце
Диким набрякло шаленством, і більша здається, і голос
- 50 В неї нелюдський. Овіяна силою близького бога, —
«Щось забарився ти, — каже, — троянче Енею, з обітом
І молитвами? Все баришся ти? Раніш не відкриють
Уст своїх віщих двері великого храму». Сказала

- Буде ж бо там Сімоент, буде Ксант, буде табір дорійський,
І народився вже в Лациї другий Ахілл від богині.
- 90 Та не відійде нікуди присутня при тевкрах Юнона,
В час, коли ти у великій потребі в яких лиш не будеш
Міст і племен італійських благи собі допомоги!
Лиха такого причиною знову ж до тевкрів прихильна
Буде чужинка, знов леже чуже...
- 95 Ти лиш нещастя не лякайся, ставай проти них сміливіше,
Ніж дозволяє тобі твоя доля. Путь перша рятунку,
Що й не гадав ти про неї, відкриється з грецького міста».

- Цими словами Сівілла кумейська із місця святого
Страшно й неясно виспіває й виє з печери, правдиве
100 З темним мішаючи. Так Аполлон нею віжками править
І попід груди шалену острогами коле. Як тільки
Шал уступив і уста її спінені втихли, промовив
Цими словами герой наш Еней: «Вже ніякі, о діво,
Нові нещастя мене несподівані більше не стрінуть.
- 105 Все вже в своїй голові уявив я собі і продумав.
Лиш одного я прошу: якщо тут до підземного царства
Є якісь двері, є чорне болото, яке розлилося
З повені хвиль Ахеронту, то хай же дозволено буде
Стати мені перед очі батька мого дорогого.
- 110 Ти мені шлях покажи й відчини туди браму священну.
Я його з полум'я вирвав, як тисячі стріл по нас били;
Виніс його я з юрби ворогів на цих плечах. Пройшов він
Разом зі мною дорогу по всіх океанах, терпів він,
Немічний, моря і неба знегоди усі понад сили
- 115 І понад старості долю. Отож він наказував широко,
Щоб уклонивсь я порогам твоїм, щоб благов тебе дуже.
Мати, благаю, зглянься, всесильна, на сина, на батька,
Бо ж і Геката гаї авернійські тобі доручила.
Міг же Орфей із темряви викликать мани дружини,
- 120 Хоч його сила в дзвінких лише струнах, в кіфарі
фракійській.
Брата також міг Поллукс відкупити позмінною смертю,

Сто раз пройшовши туди і сюди. Чи згадати Алкіда
Або Тесея? І мій від Юпітера рід розпочався».

- Поки він цими словами благав і за вівтар держався,
125 Відповідала вішунка: «Божистої крові потомку,
Сину Анхіса, троянче, легкий перехід до Аверна,
Вдень і вночі там чорна Дітова брама відкрита,
Тільки вернутися звідти і вийти на світ цей небесний —
Це уже труд, це справа велика. І деякі тільки,
130 Що їх Юпітер у ласці своїй полюбив, чи їх доблесть,
Божих синів, аж на небо піднесла. Ліси ж поміж нами,
І наоколо Коціт розлив свої чорнії води.
Що ж, як бажання у тебе таке, така в серці жадоба
Два рази озеро Стікс пропливти і два рази Тартар
135 Чорний уздріть, як приємно на труд цей шалений пуститись, —
Знай, що слід перше зробити: десь криється між деревами
В тінях гілля із листям і пруттям гнучким золотее —
Святощі це для Юнони підземної, їх укриває
Гай, і похмурою пільмою їх сповивають долини.
140 Та не дозволено в схови підземні раніше вступити,
Доки не зірвано з дерева наріст отой злотолистий;
Це як ралець Прозерпіна-красуня собі встановила.
Зірвеш ту віть золоту — і друга уже виростає,
Й гілка ота вже таким же квітчається знову металом.
145 Отже, ти високо й пильно дивись і, як тільки побачиш,
В руку бери, так годиться. Бо легко сама тобі дасться,
Як лиш покликаний долею ти; а як ні, то не знайдеш
Сили, щоб взяти її, не зігнеш її й сталлю твердою.
Є біля тебе, крім того, ще тіло померлого друга, —
150 Гей, ти не знаєш, — і цілий твій флот оскверняється
трупом;
Ти по пораду тим часом прийшов і нам топчеш пороги.
Спершу його віднеси і належним вшануй похованням;
Чорні ягнята сюди приведи, як очищення жертву.
Так лише Стіксу побачиш гаї і живим недоступне
155 Царство». Мовила так і, зімкнувши уста свої, змовкла.

- Смуток обличчя його огорнув, невідоме майбутнє
Важить в своїй голові він. За ним і Ахат поступає,
Вірний товариш його, у такій же журбі, крок за кроком;
Так між собою удвох розмовляли вони й міркували,
160 Друга якого померлого мала на думці віщунка,
Тіло чие поховати належить. І от на сухому
Березі бачать Мізена вони, що загинув нужденно,
Сина Еола — Мізена. Умів від усіх він найкраще
Міддю скликати мужів і Марса в них співом будити.
165 Гектора був це товариш великого, з Гектором разом
Завжди у бій він ходив, і сурмою, і списом славетний,
А як Ахілл поконав того мужа й зігнав з цього світу,
Цей завзятий герой приєднався як друг до Енея,
До дарданійця, і вибрав не гірше. Та разу одного
170 Він, у безумстві своєму, заграв над просторами моря,
Дуючи в мушлю порожню, й богів з ним змагатися кликав.
Виклик змагання прийняв сам Трітон, якщо вірити
можна,
І межі скелями, в спінених хвилях, втопив того мужа.
Всі обступили кругом його, й тяжко усі голосили.
175 Перший найбільше Еней ридав поміж ними побожний.
Потім Сівілли наказ виконувать швидко беруться,
І починають в сльозах вони дерево зносить негайно,
І похоронне складати багаття, щоб неба сягало.
Йдуть до старезного лісу, високого звірів притулку;
180 Падають сосни, й видзвонює падуб під лезом сокири,
Балки розколюють клинням вони берестові й дубові,
Ще й ясени величезні з високих верхів'їв спускають.
І при роботі такій не бракує й самого Енея,
Товаришів підганяє він, сам за ту зброю береться.
185 А за роботою думку в умі він снує сумовиту,
На безконечні погляне бори й починає молитись:
«От коли б те золотєє гілля між дерев показалось
В цьому великому гаї мені? Ох, по правді-бо щирій
Все, наш Мізене, про тебе нам віщувала віщунка».
190 Ледь він це мовив, як голубів пара злетіла із неба

Й, перед самими очима героя майнувши, присіла
На моріжку на зеленім. Пізнав тоді витязь могутній
Матерніх птиць і, зрадівши, благав їх: «Будьте мені ви
Провідниками й вкажіть, якщо є десь, дорогу, і льотом,
195 Просто прямуйте в ліси, де галуззя багате родючу
Землю затінює. Мати-богине, в тяжку цю годину
Не покидай мене». Мовив і став; і уважно дивився,
Що за знаки подають, і куди попрямують у льоті.
Ті ж для годівлі злетіли настільки, що оком доглянуть
200 Міг би, хто стежив за ними. Тоді, як над гирло Аверну
Тяжко пахучого вже прилетіли, то швидко знялися
І, через легке повітря майнувши, на бажанім місці,
На двопрродному дереві сіли. А там надзвичайне
Золота світло заграло в галуззі; як часом буває,
205 Зазеленіє посеред лісів молодими гілками
В найтріскучіші морози омела, яка на чужому
Виросла круглому пні і шафранною порослю в'ється.
Так золота виглядала галузка у тіні дубовій,
Так шелестіли листочки у подуві тихого вітру.
210 Жадібно враз ухопивши, Еней відчახнув її тут же,
Хоч не давалась, і прямо в домівку віщунки заносить.

На узбережжі тим часом Мізена оплакали тевкри,
Тлінному праху безмовному шану віддавши останню.
Сосон смолистих багато й дубини зрубавши, найперше
215 Склали велике багаття вони і темним довкола
Віттям жалоби все вмаїли, спереду ж ставляють рівно
В ряд кипариси смутні, їх зброєю вкривши ясною.
Ще інші воду гарячу готують, котли наставляють,
Щоб закипіли в вогні; скостеніле в ній тіло обмивши,
220 Мазями мажуть. Зчиняється плач. Тоді тлінні останки,
Вмиті сльозами, на мари кладуть, а на них закидають
Ще й паполому багряну, відоме усім покривало.
Ті ж до багаття уже підійшли, — сумна це послуга, —
І за звичаєм батьків смолоскип, відвернувшись, підклали.
225 З ладану жертва і тризна палає, й з оливою жбани.

Тільки що полум'я згасло і попіл осів, полили ще
Винами рештки нестлілі й впиваючий попіл. А кості,
Зібрані в мідяну урну, поклав Коріней; а по тому,
Чистої взявши води, він три рази всіх друзів обходить,
230 Легко їх кропить росою з родючої гілки маслини;
Так товариство очистив і слово промовив прощальне.
Тут же побожний Еней височенну могилу насипав
І на вершечку підхмарнім поклав і кермо, і сурму він —
Мужа того все знаряддя. Мізеном від нього зоветься
235 Нині гора та й на вічні віки береже це імення.

Все це зробивши, виконує швидко накази Сівілли.
Там глибочезна печера була кам'яна, що широкі
Челюсті мала, закриті і озером чорним, і тьмяним
Лісом. А понад печерою тою ніколи й пташина
240 Не пролітала, такий-бо там подих із чорного гирла
Вгору злітав і ген під самі небеса піднімався.
(Тим-то і греки те місце Аорном безпташним назвали).
Жрець тут найперше поставив чотири воли чорноспинні
Й чола вином узливав їм, а потім із чіл, з-поміж рогів,
245 Вирвав шерстини найдовші й в священний вогонь їх
укинув;

Це як завдаток на жертву. І голосно кличе Гекату,
Сильну і в небі, й в Еребі. А інші ножі підкладають,
Кров іще теплу збирають у чаші. Еней підступає
Й сам чорнорунну ягницю мечем убиває для ньеньки
250 Мстивих богинь і сестри їх великої; ялівку ж ріже
В жертву тобі, Прозерпіно. Відтак починає у п'їтмі
Вівтар ладнати для Стіксу владики; все м'ясо волове
В полум'я кинув, з маслини олією тельбухи кропить,
В жарі палаючі. А як заблисла вже заграва перша
255 Й стало світати навкруг, під ногами земля застогнала,
Заколихались верхів'я лісів і, здавалося, чути,
Як десь собаки завили у п'їтмі з приходом богині.
«Гетьте, незвані, геть звідси! Виходьте! — волає віщунка, —
З цілого гаю виходьте усі. А ти у дорогу

260 Ладься і з піхов свій вихопи меч, бо тут треба, Енею,
Духа бадьорості, треба у час цей залізного серця».
Тільки сказала і в шалі у гирло відкрите печери
Вскочила; за провідницею й він вирушає відважно.

Всі ви, богове, володарі душ, і ви, тіні безмовні,
265 Хаосе, й ти, Флегетоне, й простори нічного мовчання!
Мовить, що чув я, дозвольте і з вашої волі розкрити
Тайни підземних глибин, оповиті у п'їтму глибоку.
Йшли у самотній ночі крізь п'їтму вони, і пустинні

Області Діта, і царства порожні його. Ось такою

270 Часом буває дорога у лісі при сьйві непевнім
Місяця, в світлі скупому, як небо Юпітер огорне
Тьмою, як чорная ніч від речей всі їх барви одніме.
Перед передсінком самим, ізкраю, в Орковім гирлі
Смуток і мстива Гризота звили собі свої кубла.

275 Пошесті теж там бліді оселилися й Старість невтішна,
Страх там і Голод, дорадник до злого, і Злидні погані,
Постаті з виду страшні. Там Смерть, і скорботна Робота,
Й Сон, споріднений Смерті, і грішні Утіхи розпусні.
На протилежнім порозі Війна смертоносна й залізні

280 Фурій світлиці, а далі Незгода безглузда в гадючі
Коси свої скиндячки повплітала, у пасоці вмиті.
В самій середині віття, мов руки старі, простягає
Тінявий берест високий, — на ньому неначе гніздяться
Марева сонні, зрадливі, під кожним листочком осівши;

285 Безліч, крім цього, потвор там зібралось різноманітних:
В брамі Кентаври стоять на припоні, і Сцілли двовиді,
І Бріарей стораменний, і грізная гідра Лернейська,
І вогнезбройна Химера, й Горгони, і Гарпії люті,
І тритілесної постаті тінь. Тут Еней наш, пройнятий

290 Страхом раптовим, меча добуває і вістрям у вічі
Стрічним усім наставляє; й якби лиш товаришка мудра
Не пояснила йому, що це все тільки легкі, безкровні
Тіні літають, що це із істот тільки з'яви пустії, —

Був би накинувсь на тіні і марно залізом рубав би.

- 295 Звідси дорога до хвиль тартарійського йде Ахеронту.
Вир тут бездонний болотом клекоче й кипить каламуттю,
Грязь усю звідси, й пісок, і намул у Коцит викидає.
Вод і річок цих незмінно Харон стереже, перевізник,
Страшно брудний, закуйовдженим заростом сивим у нього
- 300 Все підборіддя укрите, а очі аж іскрами сиплють,
Одіж кальна із плечей, зав'язана в вузол, звисає.
Сам він суднину багром підпихає, вітрилами править,
Човном іржавої барви небіжчиків возить; вже досить
Підстаркуватий, та старість у бога ще кріпка і яра.
- 305 До берегів цих юрба розмаїта вся кинулась валом,
Чоловіки, і жінки, і тіні величних героїв,
Що розпрошались з життям. Тут хлопці були і дівчата,
Ще незаміжні, і ті юнаки, що їх перед очима
Їхніх батьків на багаття поклали. Як листя багато
- 310 В першій осінній мороз облітає в лісах, скільки птахів
З-понад глибокого моря прилине, як холод зимовий
Ген аж за море жене їх, у теплі краї посилає, —
Всі там стояли й благали, щоб першими перевезтися,
Руки свої простягали, до другого берега рвались.
- 315 Та перевізник похмұрий приймає лиш декого в човен,
Інших усіх відганяє, не хоче на берег пустити.
Це здивувало Енея, й він, тиском тим вражений дуже,
Мовив: «Скажи мені, діво, чого ця юрба над рікою
Хоче, чого домагаються душі, і в чому різниця, —
- 320 Ці покидають цей берег, ті ж хвили гребуть каламутні?»
Так відказала на це довговічна Енеєві жриця:
«Сину Анхіса, без жодного сумніву божий потомку,
Це, бач, глибокі болота Коциту й стігійське багнище,
Навіть богове, поклявшися ними, не зломлять присяги.
- 325 Вся ця юрба, яку бачиш, — смутні непохованих тіні;
Цей перевізник ÷ Харон, а по хвилях поховані їдуть.
Перше не вільно на берег страшний по цих глухоревучих
Хвилях возити, ніж кості їх ляжуть в своїх домовинах.

Сто літ блукають вони і над берегом цим ось літають,
330 Щойно тоді допускають їх знов до драговин жаданих».

Тут зупинився потомок Анхіса, затримавши кроки,
Думав він довго і долею душ нещасливих журився.
Тут і сумних, і позбавлених шани, належної вмерлим,
Бачить Левкаспа й Оронта, начальника флоту лікарів.
335 Їх-то, коли виїздили з-під Трої на хвилях бурхливих,
Австер втопив, на мужів та їх човен навівши хвилі.

Тут і керманич стояв Палітур, що, зірки споглядавши
Серед дороги лівійської, в море скотився глибоке,
Впавши з корми. І заледве його тут сумного впізнавши,
340 В сутінку темнім, озвався Еней: «Хто ж з богів, Палітуре,
Вирвав тебе з-поміж нас і в морськую безодню укинув?
Ну-бо, скажи. Бо мене Аполлон, який досі ніколи
Слова нам даного ще не зламав, обманув лиш у цьому.
Він-бо мені передрік, що ти море здоровий пройдеш
345 І до авзонських причалиш земель. Де ж обіцяне слово?»
Той же на це: «Анхісіде, наш вождю, ні Феба пророцтво
Не ошукало тебе, ані бог не втопив мене в морі.
Бо під навалою сили великої в мене зірвалось
Раптом кермо, яке дуже беріг і яким керував я.
350 І потягнув я його стрімголов за собою. Клянуся
Морем суворим, не так в ту хвилину боявся за себе,
Як я боявся, щоб твій корабель не піддався тим хвилям;
Бо ж і приладдя позбувся, й керманича збито із нього.
Довгі зимові три ночі метав мною Нот буревійний
355 По необмежених водних просторах; четвертої ж днини
З гребня високої хвилі Італію вздрів я й поволі
До суходолу, рятуючись, вже наближався, як збройні
Люди на мене напали лихі, сподіваючись, мабуть,
Здобич узяти. Від мокрого одягу геть обважнів я,
360 Й руки мої скостенілі за скелі шорсткі вже хапались.
Хвиля й тепер мене мие й хитає на березі вітер.
Щиро благаю, на світло тебе заклинаю небесне,
Миле тобі, і на батька, й Іула, твою всю надію,

Вирви із лиха мене, нездоланий! Чи кинь ти на мене
365 Жменю землі, ти це можеш, зайти до Белінського порту,
Чи, коли спосіб є інший який, що його показала
Мати-богиня тобі — бо не вірю, щоб сам ти без волі
Божої намір мав ріки страшнії оці і Стігійське
Озеро перепливати, — подай нещасливому руку
370 І через хвили візьми із собою, щоб хоч після смерті
Міг я, нарешті, отут у спокійній оселі спочити».

Так він сказав, а на це так озвалась до нього вішунка:
«Звідки тобі, Палінуре, прийшло це бажання жахливе?
Ти, непохований, мав би побачити води Стігійські
375 Й грізну ріку Евменід? Без дозволу ти на цей берег
Хочеш вступити? Ніяк не надійся, що зможеш мольбою
Божі закони змінити. Та слово утіхи в тяжкому
Горі зятям: бо сусіди, зловісними знаками довго
Лякані скрізь по містах, твої з жертвами кості вшанують,
380 Пагорб могильний насиплють тобі, та влаштують і тризну,
Й край цей на вічні часи назветься ім'ям Палінура».
Цими словами журбу відігнала і біль на хвилину
З серця сумного зняла, — він тішився назвою краю.

Отже, йдуть далі по тій же дорозі й доходять до річки;
385 Як перевізник помітив їх ще від стігійської хвилі,
Як тихим гаєм ішли, прямуючи просто до річки,
Перший до них обіззався й словами такими промовив:
«Хто б ти не був, що у зброї до нашої річки прямуєш,
Нам уже звідти скажи, чого хочеш, спини свої кроки.
390 Тут-бо лиш місце для тіней, для Сну й для снотворної
Ночі.

Тіл же живих на стігійським човні тут не вільно возити.
Радості досі не мав я за те, що прийняв я Алкіда
Тут ось на озері, ні за Тесея, ні за Пірітоя,
Хоч, від богів народившись, були непоборної сили.
395 Той тартарійську собаку з-під самого царського трону
В пугах, тремтячу, голіруч волік, а ті два намагались
Дітову жінку із спальні схопити». На це коротенько

Відповіла йому так амфрісійська віщунка: «Не бійся,
Підступу тут ніякого немає, насильства ця зброя
400 Не заподіє. Вічно нехай воротар велетенський
Бреше в печері і тіні безкровні лякає, нехай там
В дядька порогів безвинна пильнує собі Прозерпіна.
Це ось троянець, побожний Еней, хоробрістю славний;
В темінь Ереба найглибшу іде він до батька. Як навіть
405 Приклад такої любові тебе не розчулить, то на ось, —
І відкриває галузку, яку під полою ховала, —
Глянь, пізнавай». В того серце, запалене гнівом, остигло,
Й більш він ні слова. Дивується з дару почесного долі,
З віття, якого не бачив так довго, і темно-зелений
410 Човен назад повертає, і близько до берега їде.
Потім всі душі, які на лавках довжезних містились,
Гонить і місце готує. В середину потім Енея,
Велетня, в човен саджає. А той заскрипів весь, обшитий
Шкурою, під тягарем, і крізь шпари багато болота
415 Втиснулось. Ледве, з бідою, віщунку й героя за річку
Висадив цілих, в зелений комиш, у болото страшенне.

Цербер тримордий, великий, розтягшись на цілу печеру,
Саме при вході, всю повнив місцевість своїм валуванням.
Тільки уздріла віщунка, що в нього гадюками грива
420 Їжитья, кидає коржик, заправлений зіллям чарівним
З медом солодким. А він три скажені пашеки голодні
Миттю роззявив, і здобич хапає, й хребет величезний
Свій на землі простягає, розлігшись на цілу печеру.
Тільки цей сторож заснув, а Еней вже виходить і швидко
425 Берегом річки іде, з-за якої ніхто не вернувся.

Раптом почувися крики тоді і квиління жакливе,
Плакали душі дитячі на першій порозі; віднявши
Їх від грудей і життя відібравши утіху солодку,
Чорна година взяла і в могилі сумній оселила.
430 Поруч були, що безвинними смертної кари зазнали.
Та не без суду й вони, жebraками місця здобувають.
Мінос-суддя потрясає тут урною й кличе на раду

- Тіні безмовні, й життя, і провини усіх розглядає.
Дальші місця зайняли ті сумні, що самі наложили
435 Руку на себе, невинні, яким це життя так набридло,
Що й позбулися його. Як хотіли б тепер на ясному
Світі і злидні вони, і тяжкую роботу терпіти!
Не дозволяє їм доля, й ненависна хвиля сумного
Озера зв'язує, й Стіксові дев'ять рамен їх тримають,
440 Воду розливши. А близько звідсіль, розгорнувшись,
широкі
«Смутку поля» показалися, — таку вони назву там мають.
Тут були ті, кого жаром жорстоке зв'ялило кохання
Немилосердне. Стежками блукають у миртовім гаї
Й тихо ховаються, навіть по смерті журби не позбувшисьь.
445 Тут він побачив і Федру, і Прокру, й сумну Еріфілу,
Що від жорстокого сина показує рану жакливу.
Далі Евадну, а там Пасіфаю і Лаодамію;
Слідом іде і Кеней, що раніш юнаком був, та знову
Жінкою став, що доля колишню їй стать повернула.
- 450 А поміж ними блукала в великому лісі Дідона-
Фінікіянка, а рана у неї ще свіжа, її ж то
Зразу троянський герой розпізнав тоді в сугінках зблизка, —
Лиш невиразно, як часом, коли хтось у хмарах побачить
Місяць новий, чи той, може, привидівсь йому; він заплакав
455 Ревно й у щирім коханні отак промовляє до неї:
«Бідна Дідона, я бачу, правдива була в мене вістка,
Що ти погасла, мечем гостролезим життя припинивши.
Я був причиною смерті твоєї? Зірками клянуса,
Небом і правдами всіми, якщо вони є під землею,
460 Що проти волі, царице, твої береги я покинув.
Але накази богів, що велять мені й нині у пільмі,
В диких місцях непрохідних блукать серед темряви ночі,
Владно мене повели. Не міг я й повірити навіть,
Що, відпливаючи, стільки тобі спричиню я печалі.
465 Кроки затримай свої і від наших очей не ховайся.
Нащо тікаєш? Це доля дала розмовлять нам востанне».

Цими словами палаючий гнів її й погляд похмурий
Прагнув зм'якшити Еней і з очей її викликать сльози.
Втупивши очі у землю, стояла вона, відвернувшись,
470 І не змінився її вигляд під впливом початої мови
Більше, ніж був би це камінь твердий чи скала Марпесійська.
Врешті, зірвалася раптом і з гнівом у серці побігла
Знов до тінистих гаїв, де Сіхей, чоловік її давній,
Відповідає турботою їй і взаємним коханням.
475 Отже, й Еней, пригодною тою уражений тяжко,
Довго сльозами її проводить й жаліє сердечно.

Звідси йдуть далі в призначену путь, аж спинились на
нивах
Крайніх, — ті ниви окремо прославлені в війнах герої
Тут заселяють. Зустрівсь їм Тідей і узброєнням славний
480 Партенопей, а ще далі тінь бліда Адраста, й на світі
Цьому оплакані широко дарданці, полегли у битвах.
Тож їх побачивши всіх у шереху довгому, тяжко
Він застогнав — і Главка, й Медонта, й за ним Терсілоха,
Аntenорідів всіх трьох, і Церери жерця Полібота,
485 І з колісницею ще і при зброї ще досі Ідая.
З гомоном душі праворуч його обступили й ліворуч —
Бачити раз їм не досить, їм любо з ним довше побути,
Порозмовляти із ним, про причину приходу дізнатись.
Але данайців вожді найзначніші й за ними фаланги
490 Військ Агамемнона, лиш запримітили мужа в блискучій
Зброї у тіні, від страху великого всі затремтіли
Й стали тікати, як колись то бувало, до суден, а інші —
В крик, та не дуже, бо голос урвався, не вийшовши з горла.

Тут Пріаміда він Деїфоба, в якого все тіло
495 Зовсім спотворене, бачить; жорстоко скалічений був він:
Руки обидві, обличчя і скроні у ранах, бо вуха
Вирвані й ніс мав обрізаний — рана була це погана.
Дикі знущання сліди, тремтячи, він старався закрити.
Ледве впізнавши, Еней йому голосом мовив знайомим:
500 «Сильний в боях Деїфобе, нащадку високого роду

- Тевкра, гей, хто ж захотів на тобі так помститись жорстоко?
Злочину хто ж це такого посмів на тобі допуститись?
Чув я про тебе, що ти, утомившись, останньої ночі
В січі пеласгів спочив на безладному покладі трупів.
- 505 Я ж бо насипав могилу порожню тобі на ретейським
Березі й тричі ще голосом сильним я тіль твою кликав;
Охороняє те місце і назва, і зброя. Тебе ж я,
Друже, не зміг, як тікав з батьківщини, знайти й поховати».
- А Пріамід: «Нічогісінько не занехаяв ти, друже;
510 Для Деїфоба й для тіні посмертної все учинив ти,
Лиш моя доля і злочин лаконки проклятий в нещастя
Ввергли мене, — отакий по собі вона спомин лишила.
Знаєш ти добре і сам, як ніч ту останню в зрадливих
Радощах ми провели. І мусимо ми пам'ятати
- 515 Всі, коли кінь проклятуший в Пергам наш високий
ускочив,
Як у важкім животі він озброєних воїнів вніс нам.
Ніби святий хоровод влаштувала вона і водила
Сповнених шалом вакханським фрїгійських жінок і між
ними
- Факел тримала палаючий, ще й закликала данайців
520 З замку високого. Я тоді, зморений сном і журбою,
У проклятушій подружній кімнаті лежав, і глибока
Втома солодка мене огорнула, до смерті подібна.
Жінка ж славетна тоді із кімнати всю винесла зброю.
З-під голови вона меч витягає мій вірний і кличе
- 525 В дім Менелая, ворота йому відчинивши; тож, видно,
Мала надію, що це запорукою буде любові
Й що таким способом пам'ять провин її давніх зітреться.
Що тут казати? Вдерлись в кімнату, й потомок Еола
З ними, до злого під'юджує всіх він. Богове, віддайте
- 530 Грекам те саме, якщо для них слушно я кари благаю.
Та розкажи ти й мені, яка-то пригода живого
Аж у це місце тебе привела? Чи блукаючи морем,
Чи за наказом богів ти тут? Доля яка тебе гнала,
Що в цю безсонячну й тужну зайшов ти оселю немилу?»

- 535 Так розмовляли вони, а Аврора в квадризі рожевій
Вже до середини неба дійшла у мандрівці надхмарній.
Й так ось були б і призначений час весь вони змарнували,
Але супутниця коротко їм нагадала, Сівілла:
«Ніч западає, Енею, ми ж час у журбі тут гайнуєм.
- 540 Ось оте місце, де шлях цей на дві поділився дороги:
Та, що праворуч, веде аж до мурів великого Діта,
Не до Елісія путь нам; а та, що ліворуч, карає
Й до нечестивого Тартару грішників тіні провадить».
Йй же на це Деїфоб: «Не гнівайся, жрице велика,
545 Я вже іду, число я поповню і в темінь вернуся.
Йди ж, наша гордосте, доля нехай тобі кращою буде».
Тільки сказав і на слові оцім повернув свої кроки.

- Тут озирнувся Еней і неждано під скелею зліва
Бачить велику твердиню, аж тричі обведenu муром.
- 550 Вколо її обпливає вогненна ріка бистрорвуча,
Полум'ям бухає й хвилями котить гримуче каміння, —
Це Флегетон тартарійський. Там спереду брама велика,
З чистої сталі стовпи, — ні людська їх не зрушить війною,
Ні небожителів сила, — й залізна здіймається вежа.
- 555 Там Тізіфона сидить, підійнявши кривавії шати,
Цілими днями й ночами без сну вхід до вежі сторожить.
Звідти весь час долітають і зойки, і немилосердний
Свист батогів, і залізних кайданів волочених брязкіт.

- З страхом Еней зупинився і слухає шум той і скрегіт.
- 560 «Що за злочинці там, діво свята, скажи, які кари
Там завдають їм? Чому такі зойки сюди долітають?»
В відповідь мовить пророчиця: «Тевкрів вождю велеславний!
Стати не може з безвинних ніхто на тім клятїм порозі.
Та як Аверну гаї Геката мені доручала,
565 То й розказала про кари божисті, провівши усюди.
Кносському тут Радамантові влада належить жорстока,
Чує він винних лукавство, й катує, і силує визнать,
Хто согрішив на цім світі у марній надії, що скрие

Все і покуту за гріх відкладав аж до пізньої смерті.
570 От з батогом у руках підступає до них Тізіфона,
Месниця, й б'є, а в лівиці жажливі тримає гадюки,
Й в очі стромляє, й скликає громади посестер жорстоких.
Щойно зловісні тоді заскрегочуть завіси й прокляті
Брами відчиняться, — бачиш, яка там у сінях сторожа,
575 Що за потвора дверей стереже. Усередині є там
Гідра велика, і тим ще страшніша, що чорних у неї
Аж п'ятдесят є пашек. А далі сам Тартар два рази
Вглиб простягається й стільки ж у пільму сягає, наскільки
Видно у небі високий Олімп, у ефір оповитий.

580 Тут покоління землі стародавнє, плем'я титанів,
Скинене громом, воно аж на самому дні пробуває.
Бачила там величезні тіла я близнят Алоедів,
Що забажали руками підважити небо велике
Й навіть Юпітера дерзко наважились з царства прогнати.
585 Бачила я й Сальмонейя, що, відданий мукам жорстоким,
Взявсь удавать він Юпітера блискавки з громом Олімпу,
Й гнавсь четвернею по грецькій країні, й махав
смолоскипом;

Їхав з тріумфом в столицю Еліди, і божої честі
Він зажадав, божевільний. А племінь небесний і хмари,
590 Що їх нічим не підміниш, він міддю хотів удавати
Й тупотом кінських копит. Але батько, могутній володар,
Громом ударив із хмари густої. Та не головня це
І не палаюча тріска соснова! І вниз головою
Кинув він ним в круговерті великій. А щоб ти не думав,
595 Ніби я Тітія там, землі всеродючої сина,
Не зустрічала, то знай — він дев'ять ланів там займає,
А невмирущу печінку у нього закровленим дзьобом
Рве величезний коршак, жере м'ясо, яке відростає
Знов для нових катувань. Під грудьми він у нього гніздиться
600 І відростаючим жилам повік не дає супокою.
Слід і лаптів згадать — Іксіона або Пірітона, —
Чорна над ними скала, що ось-ось упаде, й ще, здається,

Мить — і зірветься. А тут миготять золотії підніжки
Попід величними ложами й царські розкішні бенкети
605 Перед самими очима. Та з фурій найбільша тут сіла
Поруч і не дозволяє руками стола доторкнутись,
Скаче, і факелом тиче у вічі, й кричить на все горло.

Тут були ті, які, живши, братів ненавиділи, били
Рідних батьків а чи нищили свого клієнта обманом.
610 Ті, що знайшовши скарби, їх для себе тримали, а рідним
Не відступали нічого (таких тут громада найбільша);
І в перелюбстві убиті, й хто в військо пішов нечестиве,
Й хто не боявсь владарів своїх зрадить. Ті кари своєї
Ждуть під замком. І не дуже допитуй, якої чекають
615 Кари і долі якої зазнали. Одні величезні
Скелі там котять, а інші розтягнені висять на шпичах
Кола. Сидить і сидітиме вічно Тесеї бідолашний,
І найнещасніший Флегій серед непроглядної пільми
Всіх умовляє навколо і голосно всіх закликає:
620 «Вчіться на прикладах правди й не важтесь богам не
вклоняйтесь».

Той батьківщину запродав свою, їй поставив тирана,
Куплений грішми, він ті встановляв, а ті зносив закони;
Інший — ложе дочки осквернив забороненим шлюбом.
Всі на жакливі зважались гріхи й успівали у звазі.
625 Навіть якби цілих сто язиків і сто уст було в мене,
Й голос залізний, то все ж не могла б я їй тоді полічити,
Злочинів різноманітних і кар усі види назвати».

Тільки лиш Фебова жриця предвічна слова ці сказала,
Квапить в дорогу: «Ану ж бо кінчаймо початее діло;
630 Ну ж поспішімо, я бачу вже мури, у кузнях циклопів
Ковані, й в арці, що прямо навпроти, уміщену браму,
Ту, що велять біля неї нам приписи скласти дарунки».
Мовила так, і поряд пішли вони шляхом тінистим,
І до середини шляху дійшли, і до брами підходять.
635 Входить у неї Еней і скроплює тіло водою
Свіжою й гілку свою на одвірку, навпроти, чіпляє.

Щойно це все довершивши і склавши дарунок богині,
Входять у радості край, на зелені, розкішні поляни
Благословенних гаїв, де оселі щасливих. Ясніше
640 Світло тут сяйвом багряним поля обливає, своє тут
Сонце і зорі свої. Тут одні на траві на зеленій
Сили вправляють свої і стають до змагань на пісочку
Жовтому й борються там, а інші на площі виводять
Танці й співають пісень, і жрець поміж ними фракійський
645 В довгій киреї на струнах дзвінкучих музичного такту
Сім різних тонів виводить; то пальцями в них ударає,
То знов із кості слонової плектром. Тут рід старовинний
Тевкра, нащадки його прехороші та дужі герої,
Ті, що за кращих часів на світ народились, — був Іл тут,
650 Був Ассарак, і Дардан був, славетної Трої засновник.
А віддала з колісниць дивувався Еней та з озброєнь,
Що без героїв лишались. Стояли повтикані в землю
Ратища, паслися всюди по полю розпряжені коні.
Як за життя була пристрасть у них до возів і до зброї,
655 Й коні блискучі плекати любили, то й так після смерті
Пристрасть їх ця не покинула. Інших він бачить, як любо
В коло на квітах лягли, й бенкетують собі, і співають
Весело гімн перемоги в лавровому гаї пахучім,
Звідки пливе через хаші лісів Ерідан многоводий.
660 Тут були ті, які ранами вкрились за рідну країну,
Й ті, що жерцями життя своє все провели непорочне,
І віщуни благочесні, віщаннями Феба достойні,
Ті, що красою мистецтв прикрашали життя всього людства,
Ті, які слід за собою лишили, комусь прислужившись,
665 Голови кожному з них увінчали стрічки сніжно-білі.
Тих, що кругом обступили її, запитала Сівілла,
Передусім же Мусея (його там гуртом величезним
Всі оточили, плечима ж своїми він всіх перевишив):
«Душі щасливі і ти, найславніший віщуне! Скажіть нам,
670 Де, у якій стороні тут Анхіс пробуває, в якому
Місці? Бо ми задля нього прийшли, перепливши великі
Ріки Еребу?» Герой їм на це відповів коротенько:

«В нас тут немає домівок, в борах живемо ми тінистих,
На моріжках прибережних, омиваних струменем чистим.
675 Ви ж, якщо серцеві вашому це припаде до вподоби,
Цей лиш горбок перейдіть, — сам стежину легку покажу я».

Мовив, і йде попереду, й показує з пагір розкішне
Їм оболоння. Й самі вже спустились вони з верховини.

Батько Анхіс на зеленій долині далекій тим часом
680 Переглядав усі замкнені душі, що мали на цей світ
Зараз виходити, саме своїх перевірів він пильно;
І переглянув потомків усіх дорогі покоління,
Долю і щастя мужів, їх звичаї й рук їх діяння.
Тільки побачив Енея, що йшов по леваді назустріч,
685 Зразу ж до нього простяг свої руки обидві, і сльози
Раптом по лицях побігли, і з уст його вирвався голос:
«Врешті, прийшов ти, і шлях цей тяжкий подолала
побожність,
Батьком сподівана, й бачити можу твоє я обличчя,
Сину, і голос знайомий почути, і відповідь дати.
690 Я сподівався цього і гадав, що так буде, й хвилини
Я вже лічив, і турбота моя мене не обманула.
Скільки земель і морів ти пройшов, і тебе я вітаю,
Сину мій, скільки зазнав ти тяжких небезпець! Як боявсь я,
Щоб не було від того тобі царства Лівійського шкоди».
695 Той же на це: «Дуже часто, мій батьку, твій образ журливий
Передо мною ставав і прийти спонукав в цю оселю;
Судна на морі Тірренським стоять. Дай же, батьку, правицю,
Дай, привітаймося широко, моїх не цурайся обіймів».
Так голосив і обличчя слізьми умивав він рясними.
700 Тричі його намагавсь він руками за шию обняти,
Тричі із рук вислизала та тінь, що ловив її марно,
Наче легенький вітрець або сонні примари летючі.

Бачить тим часом Еней на самотній долині затишній
Гай, і гушавину лісу шумливого, й річку Летеїську,
705 Що попри тихі оселі тече. А кругом понад нею

- Тьми незліченні племен і народів літали. Неначе
Літом погідним на луках, як бджоли на квітах барвистих
Сядуть на мить і знову довкола лілей сніжно-білих
Роєм літають, — так навкруги гомоніло все поле.
- 710 Глянув Еней, і здригнувся, й причини цього він питає,
Не розуміючи, що за річки в даліні протікають,
Що це за люди над тими річками юрбою зійшлися.
Батько Анхіс на це каже: «Це душі, яким присудила
Доля утілитись ще раз, вони із Летеїської річки
- 715 Воду безжурності п'ють, і в ній забуття довговічне.
Їх ось тобі показати і з ними тебе ознайомить
Я вже віддавна бажав, і вчислить рідних потомків,
Щоб ти зі мною ще дужче радів, що в Італію трапив».
- 720 «Батьку, чи ж можна подумать, щоб звідси виходили душі
Знову на цей світ і ще раз до тіл обважнілих вертались?
Звідки в сердешних взялася жаклива та світу жадоба?»
«Певно, що все я скажу й не лишу в тебе сумнівів, сину».
- Слово Анхіс переймає і все викладає по черзі:

- «Перше, що небо, і землю, і водні простори, і світлу
- 725 Місячну кулю, й титанську зорю унутрі оживляє —
Дух, а розум проймає всі того громаддя частини,
Рух і життя їм дає, сполучившись з тим тілом великим.
Звідси й рід людський пішов, і тваринний, і птахи небесні,
Й моря потвори, що їх виводить глибіню мармурова.
- 730 Сила життя в них огненна, і первопочин їх небесний,
Зародків тих, якщо тільки на них не тяжіє шкідливе
Тіло й частини землі не притуплять і смертні суглоби.
Тим-то і страх є у них, і терпіння, й бажання, і радість,
Не забувають і неба, зачинені в темній в'язниці.
- 735 Навіть, як гряне остання година й життя їх покине,
Ще і тоді їх, сердешних, не лишать всі хиби, не вийдуть
Зовсім всі слабості тіла; бо наскрізь просякнути мусить
Способом дивним все те, що так довго було у сполюці.
Отже, беруть їх на муки, і там вони давні провини
- 740 Відпокутовують. Ті на невгавному вітрі розп'яті,
Іншим же — злочинів плями під струменем бистрим
змивають

Чи випікають вогнем. По смерті тут кару належну
Кожен відбуде. Тоді на простори Елісія шлють нас;
І не багато нас тут пробуває на радісних нивах;
745 Доки аж довгий наш день, коли круг свій віки вже обійдуть,
Плям не очистить, що в нас повростали, й не лишиться
чистий
Дух з нас, ефірний, вогонь із небесного первня. А душі
Тих, що над тисячу років так колесо долі котили,
Бог викликає над річку Летейську в великій громаді,
750 З тою, природно, метою, щоби, про минуле забувши,
Знов захотіли заглянуть у цей світ, у тіло вернутись».

Так промовляє Анхіс, і разом і сина, й Сівіллу
Тут же до гурту запрошує він, у юрму гомінливу,
І на узгір'я виходить, щоб звідти пильніше оглянуть
755 Всіх було можна у довгій черзі і з лица їх пізнати.

«Ну, а тепер розповім я тобі про дардан покоління,
Що то за слава чекає його і які це потомки
Із італійського племені, з душ тих преславних, що з нашим
Іменем прийдуть на світ; я розкрию тобі твою долю.
760

Бач, он юнак той, що сперся на спис не окутий, — до
світла
Ближче він став випадково, — із темряви перший на світ цей
Вийде він, із італійською кров'ю змішавшись, — це буде
Сільвій, альбанське ім'я, твій останній потомок, якого
В лісі тобі, вже старому, Лавінія-жінка породить.
765 Стане царем він колись і наступних царів буде предком,
Звідси і над Альба-Лонгою рід наш держатиме владу.
Той за ним другий це — Прока, троянського племені слава,
Й Капій, за ним Нумітор, і той, що ім'я тобі верне,
Сільвій Еней, як побожністю, так і воєнним завзяттям
770 Славний, якщо керувать коли-небудь він Альбою стане.
Що це за молодь! Поглянь, скільки сили вона виявляє!
Кожному скроні вінчає дубовий вінок громадянський.
Ці, бач, Номент побудують, і Габії, й місто Фідену,

Ті Коллатінську твердиню й Помеції в горах поставлять;
775 Кріпость Інуя, і Болу, і Кору — колись оці назви
Славними будуть, а нині ці землі не мають імення.

Дідові до товариства ще Ромул, син Марса, увійде,
Мати Ілія його з ассаракської крові породить.
Бачиш ті китиці дві, що шолом прикрашають у нього?
780 Батько, як бога, його у свої вже відзнаки вбирає.
З благословення його розростеться, мій сину, славетний
Рим, що зрівняє свої володіння і дух свій з Олімпом.
Муром сім замків він злучить в'єдино, потомством героїв
Благословенний, як Берекінтія-мати — богиня,
785 Що у короні із веж крізь фрігійські міста свої їде,
Рада нащадкам богів, сто-бо внуків у неї в обіймах,
Всі вони справжні боги і усі проживають на небі.

Але поглянь-но очима сюди обома і на плем'я
Римлян своїх подивися: Цезар і рід весь Юлійський,
790 З'явиться тут він колись попід віссю великого неба,
Це той герой, про якого чував ти оракулів стільки,
Цезар то Август, син божества; золотую епоху
В Ладії наново він установить, на землях, що перше
Царством Сатурна були, і до гарамантів та індів
795 Владу поширить, — земля та за межами наших сузір'їв,
Поза шляхами щорічними сонця. Атлант небоносний
Зорями вквітчану вісь там на плечах своїх обертає.
Перед приходом його і тепер уже й царства каспійські,
Пройняті жахом віщань божественних, тремтять безустанно,
800 І меотійська земля. Скаламутились в страхові й гирла
Семираменного Ніла. І навіть Алкеїв нащадок
Стільки країв не сходив, хоч прострелив він міднокопитну
Ланю і хоч втихомирив гаї Еріманту та луком
Лерну злякав, навіть Лібер, що тиграми їде з високих
805 Ніси верхів'їв в своїй перемозі, тримаючи віжки
Із винограду. Чи доблестю збільшувать сили не будем,
Чи, може, стримає страх нас у землю авзонську вступити?

Хто ж це там далі в оливнім вінку, що святу несе утвар?
Я пізнаю по волоссю і по бороді сивуватій
810 Рима владику, що місто новітнє законами скріпить,
Присланий буде він з Кур невеликих, з убогого краю,
Владу велику обнять. Володітиме Тулл після нього.
Він в батьківщині порушить дозвілля, покличе до зброї
Знову мужів, що засиділись дуже, й полки він розбудить,
815 Що від звияг вже одвикли. За ним он іде надто гордий
Анк, що уже й відтепер він на ласку юрби дуже ласий.
Може, побачити хочеш тарквінських царів або душу
Гордого месника Брута й повернені влади знамена?
Консула владу і грізні сокири він перший одержить,
820 Знищить синів в обороні свободи прекрасної батько,
Тільки-но схочуть війну поновить. О, нещасний, хоч
вчинок

Той і звеличать потомки! Тож більша любов до вітчизни
Й слави бажання безмежне. Поглянь ще на Деціїв, Друсів,
Ще й на Торквата поглянь, що погрожує вістрям сокири,
825 І на Камілла, який відвоєє утрачені стяги.

Далі, чи бачиш, он там дві душі, що в однаковій сяють
Зброї, у згоді тепер, поки ніч їх іще сповиває?
Гей, які війни вони заведуть між собою, як вийдуть
В світло життя, які полчища кинуть у битви криваві!
830 Зійде-бо тесть із альпійських валів, із укріплень Монека,
Й зять його стане навпроти, оточений силами Сходу.
Діти, ох діти, своєї душі ви до воєн подібних
Не призвичаюйте, й серцю вітчизни таких ви ударів
Не завдавайте. Ти перший, що рід свій з Олімпу виводиш,
835 Зброю відкинь, ох крові моя!

На Капітолія верх поведе переможець Корінфа
Повіз в триумфі, прославившись тим, що здолав він
ахейців.

Той же Мікени твої, Агамемноне, й Аргос зруйнує
І Еакіда здолає з могутнього роду Ахілла
840 З помсти за предків троянських і храму Мінерви безчестя.

Хто б ото змовчав про тебе, великий Катоне, чи Коссе,
Хто про рід Гракха, або Сципіонів, два громи воєнні,
Лівії згубу, не скаже? Фабріція хто не згадає,
Що вдовольнявся малим? Чи про тебе, Серране, що ниву
845 Сам засівав ти? Гей, Фабії, я вже втомився, облиште!
Максіме, це ти один нас колись зволіканням врятуєш!

Інші зуміють ніжніші істоти із міді кувати;
Вірю, що з мармуру навіть добудуть живії обличчя;
Кращі промовці з них будуть в судах; вони неба кружіння
850 Циркулем визначать, скажуть, ясним коли сходити зорям.
Запам'ятай, римлянине! Ти владно вестимеш народи.
Будуть мистецтва твої встановляти умови для миру,
Милувать, хто підкоривсь, і мечем підкорять гордовитих».
Мовив так батько Анхіс і здивованим це ще докинув:
855 «Глянь, як ступає Марцелл, він прославивсь, здобувши
багату
Здобич, і як переможець мужів перевищує всіх він.
Цей колись римську могутність, ударами сильними бити,
Скріпить, як вершник розгромить пунійців і галлів
бунтарських,
Третю вже зброю, Квірінові батьку здобути, повісить».
860 Та перебив тут Еней, бо побачив, як разом із ними
Йшов молодець величавий на вигляд, у зброї блискучій,
Та з невеселим обличчям, і очі додолу поникли.
«Хто ж це, мій батьку, он той, що іде в товаристві героя?
Син це чи, може, один із великої внуків громади?
865 Що то за натовп мужів коло нього, який в нього вигляд?
Чорна-бо ніч оточує голову тінню сумною».
Батько Анхіс на це каже, сльозами залившись рясними:
«Сину, про смуток тяжкий своїх рідних мене не запитуй.
Світові виявить доля його, але довго пробути
870 Все ж не дозволить. Занадто-бо сильним, богове, здалось би
Плем'я вам римське, якби йому справді цей дар залишився.
Скільки ще стогону наших мужів до великого міста
Марсове поле пошле! Тіберіне, який ти побачиш
Похорон, як повз насипану свіжу могилу пливтимеш.

- 875 Ані один молодець із ілійського роду не збудить
Стільки надії у предків, ні Ромула землі ніколи
Повеличатись не зможуть таким своїм плодом великим.
Гей, що за доблесть, і вірність прадавня, й правниця
у битвах
Непереможна! Ніхто з ним безкарно не стрінувся в січі,
880 Чи коли пішим на ворога йшов він, чи як вороному
Спінені боки острогами різав. Юначе сердешний,
Ох, коли б якось ти міг жорстоку судьбу подолати!
Ти колись будеш Марцелл. Повні пригорщі лілій подайте,
Квіти багряні розсиплю й принаймні такими дарами
885 Внукову душу вшаную й здійснию незначну цю повинність».
Так вони там по цілому краю, широких роздолах,
Ходять у чистім повітрі усюди і все оглядають.

- А як Анхіс по усіх вже усядах обвів свого сина
І розпалив йому в серці бажання майбутньої слави,
890 Знов тоді згадує мужеві війни, що має вести їх;
Про лаврентійські племéна й про місто Латина повчає,
Вчить, як уникнуть пригод, та указує, як з них виходить.

- Двоє воріт мають марева сонні: одні роговії —
Тіні, як кажуть, крізь них легенько проходять правдиві;
895 Другі виблискують білою кістю слоновою, ними
Мани на світ посилають обманні лиш сонні видіння.
Так там повчає Анхіс свого сина, а з ним і Сівіллу
І через браму з слонової кості на світ випускає.
Той повертає до суден і друзів своїх там знаходить.

- 900 І понад берегом просто у пристань Каету прямує.
Мечуть з носів якорі вони, ставши під берег кормами.

КНИГА СЬОМА

Й ти теж, Каєто, пестунко Енея, вмираючи, вічну
Для узбереж наших славу про себе лишила, і нині
Ще твоя пам'ять це місце хоронить, ім'я знаменує,
Де на просторах Гесперії кості спочили, якщо це
5 Славу приносить. Побожний Еней, як слід влаштувавши
Похорон, насип над нею могильний воздвигнув і, щойно
Утихомирилось море глибоке, наставив вітрила
Й пристань покинув. Попутні вітри серед ночі їм віють,
Місяць освічує шлях їм, і ясно виблискує море
10 В сяйві тремтливім. Минають вже берег Цірцеї найближчий,
Де ця багата дочка бога Сонця ясного, осівши,
Безпереривну виспіває пісню в лісах недоступних
І величаву оселю пахучим обкурює кедром,
Темну освітлює ніч, пробігаючи гребнем тріскучим
15 Пряжу тонкую. А з берега рик розлягається левів,
Що розривають запори й ревуть серед пізньої ночі.
Там кабани щетинясті, ведмеді у стійлах шаліють,
Віють великі зграї вовків, що їх з роду людського
Зіллям всесильним Цірцея, жорстока і люта богиня,
20 Перетворити устигла в тіла і подоби звірячі.
Щоб богобійні троянці, до пристані тої допливши,

Не змінились в потвори такі і щоби не ступили
На проклятуший той берег, Нептун дме в вітрила погожим
Вітром, в мілинах кипучих проносить, полегшує втечу.

25

Забагрянилося море від світла, й на небі високім
В сяйві шафрану цвіла в колісниці рожевій Аврора.
Як повтихали вітри і подуви зграйні ущули,
З плесом, як мармур гладеньким, щосили змагалися весла.
З моря побачив Еней віддала величезну діброву;
30 Посеред неї пливе Тіберін, ріка наша мила,
В звивах гнучких і, вся від пісків незліченних жовтава,
В море впадає. Довкола ріки і над нею пернате
Птаство, привикле над лоном її та на березі жити,
Співом своїм ворушило повітря, по лісу літало.
35 Він товариству наказує напрям змінити й до суші
Судна звернути, і всі запливають в затінену річку.

Гей же, Ерато, якії царі були за часів тих
В Лації давнім, і лад був який там тоді, як прибулець
З військом в Авзонську країну уперше приплив кораблями,
40 Я розповім і початок найпершої битви згадаю.
Дай же, богине, натхнення співцеві, бо я оспівати
Маю і війни страшні, і героїв, що в запалі серця
Згуби зазнали, про військо тірренське й Гесперію цілу
В зброї військовій. Передо мною–бо більші події,
45 Більші почав я діла. Латин, володар староденний,
В довгому мирі містами й спокійними нивами правив.
Кажуть, що був він Фавновим сином від німфи Маріки,
З краю Лавренту. А Фавновим батьком був Пік; називав він
Батьком, Сатурне, тебе: найстаріший ти родоначальник.
50 З волі богів не мав він ні сина у роді своєму,
Ні з чоловіків нікого, бо кожен ще в юності гине.
Охороняла весь дім і хазяйство велике єдина
Донька, що вже на виданні була, до подружжя дозріла.
З нею побратись бажало багато, весь Лацій великий,
55 Ціла Авзонія; перед всіма, однак, Турн прехороший,
З діда і прадіда можний, якого й дружина царева

З запалом дивним бажала за зятя собі поєднати;
В дивах страшних цьому божа, проте, супротивилась воля.
Ріс у середині дому, в високих будівлях найдальших,
60 Лавр із листям святим, його в страху віки зберігали.
Кажуть, що батько Латин, коли перший споруджував
замок,
Трапив на нього і Фебові сам посвятив, а від нього
Й мешканців міста лаврентами звав він. На самім вершечку
Роєм густим — це дивно й промовити! — бджоли осіли,
65 З шумом великим крізь чисте повітря злетівши, і разом
Ніжками поміж собою зчепились; і так от неждано
З віття зеленого звис цілий рій. Ворожбит же відразу
Став говорити: «Я бачу, що з краю чужого надходить
Муж, а з ним цілий загін, вони всі у такому ж простують
70 Напрямі й з того ж бо самого боку приходять, щоб взяти
Владу над замком. Коли ж на самім вівтарі запалала
Чиста соснина пахуча й Лавінія-діва стояла
Поруч із батьком, здавалось (ой леле!), що довге волосся
Стало палати і одіж усю обхопило тріскуче
75 Полум'я, вмить зайнялися і коси, й пов'язка перлинна;
В димі й жовтавому світлі повита, вона розсівала
Бризки Вулкана по цілому дому. Усе це здавалось
Дивним із вигляду й надто жакливим. Усі гомоніли,
Що надзвичайна й преславная доля на неї чекає,
80 Та для народу велику війну ці ознаки ворожать.

Занепокоєний чудом цим, цар до оракула Фавна,
Вішого батька, по раду до гаю іде в Альбунюю,
До джерела лісового, що з нього вода йде священна
З гулом, і з чорного гирла отруйливо сіркою пахне.
85 Люди з племен італійських і вся Енотрійська країна
Ради в потребі шукають. Коли принесе свою жертву
Жрець і на руна вовнисті овечок порізаних ляже
В ніч мовчазну і сон його зломить, він бачить багато
Дивно літаючих марев та їх голоси розмаїті
90 Чує й розмову з богами веде, й в глибині Авернійській

Навіть з самим Ахеронтом говорить. Сам батько Латин тут
Віщих проречень просив і дрібних овець повношерстих
В жертву аж сотню приніс по обряду і, зверху прилігши,
Відпочивав на розстелених рунах. З високого гаю
95 Враз пролунав несподіваний голос: «Гей ти, мій насадку,
Доньку подружжям злучити з латинцями ти не старайся,
Не довіряй і весіллю, що вже тут готують, бо прийдуть
З краю чужого зяті, які, з нами з'єднавшись, підіймуть
Наше ім'я до небес, і з їхнього племені внуки
100 Землі усі, що сонце в мандрівці між двох океанів
Їх оглядає щодня, під ногами своїми побачать,
Їхнім законам слухняні». Цих батькових Фавна проречень,
Цього наказу в безмовній тьмі ночі Латин не задержав
Як тасмницю, вже широко вістка несла їх на крилах
105 Скрізь по авзонських містах, коли флот до зеленої греблі
Лаомедонтове військо біля узбережжя в'язало.

Тут-то Еней і військові вожді із Іулом прекрасним
В тінь під гіллям високого дерева всі полягали
Й учту готують. Пшеничні коржі підкладають під страви
110 На моріжку на зеленім (так сам напутив їх Юпітер),
Нив золотаві плоди покладають на хлібне підложжя.
А як поїли все інше, то скудність їди їх склонила
І до Церериних скудних дарів теж зубами узятись.
Отже, ламали руками й завзятими щоками віщі
115 Печива круглі і не пощадили хлібин квадратових.
«Гей, ми столи вже з'їдаємо», — крикнув Іул і відтоді
Не жартував. Ці слова уперше кінець сповістили
Їхніх трудів, підхопив їх відразу ж із уст його батько,
І, божественними всіми знаменнями вражений, мовив:
120 «Здрастуй, о земле, мені подарована присудом доли!
Вірні троянцям пенати, привіт вам! Тут дім мій, отут же
Буде й моя батьківщина. Бо батько Анхіс так, це добре
Я пам'ятаю, тлумачив мені судьби тасмниці:
«Сину, зайдеш ти на узбережжя, тобі незнайомі,
125 Й голод тебе приневолить столи навіть з'їсти, як їжі

- Обмаль там буде, тоді аж ти, втомлений, врешті, надійся
Власної хати; затям збудувати там дім власноручно
Й валом скріпити». І це був той голод і це те останнє,
Що нашим злигодням край покладе.
- 130 Отже, до діла, і весело ранком, як сонечко зійде,
Звідаймо, що то за землі, які тут є люди, де місто
Має народ цей, від пристані в напрямках різних ходімо.
Гей же, зливайте Юпітеру жертву тепер, помоліться
Духові батька Анхіса і винами стіл заставляйте».

- 135 Так промовляє, й галуззям зеленим обличчя вінчає,
Й молить місцевого бога, і Землю, що поміж богами
Перша, і німф, і ріки, яких дотепер ще не знає,
Й Ніч, і світила, що сходять вночі, і Юпітера з Іди,
Й матір фрігійську, по черзі, і рідних обох призиває,
140 Що під землею і в небі. Тут батько всесильний аж тричі
З неба ясного гримить, і своєю рукою стрясає,
Й хмару показує, золотом променів сонця облиту.
Тут несподівано шириться вістка в троянському війську,
Що уже день надійшов, коли місто їм слід будувати.
- 145 Отже, один перед одним наввипередь всі вони учту
Знову продовжують. Віщим ознакам великим зрадивши,
Ставляють жбани мішальні, гірляндами чаші вінчають.

- Тільки-но першим промінням поглянув на землю
світанок,
Всі розійшлися вони, щоб розвідать про місто, і людність,
150 І береги та кордони. Тут багна потоку Нуміка,
Там — ріка Тібр, а там он — хоробрих латинців оселі.
Син Анхісів тоді щонайкращих із кожного стану
Сто посланців вибирає і шле їх у царське достойне
Місто; у кожного віття Паллади в руках, щоб цареві
155 Щедрі дари принесли і щоб миру для тевкрів просили.
Не зволікають вони, й за наказом спішать, і в дорогу
Швидко рушають. А сам він рівом значить неглибоким,
Де буде мур, укріплює те місце і першу оселю
На узбережжі, мов табір военний, оточує валом

- 160 І частоколом. Вже шлях юнаки проверстали, вже бачать
Вежі латинські й високі покрівлі й під мури підходять.
Тут перед городом хлопці і підлітки юні виводять
Герці на конях, здіймаючи куряву, мчать в колісницях,
Ратища кидають спритно рукою, й стріляють, нап'явши
- 165 Луки тугі, — так змагались у бігу вони і в борінні.
Вершник в той час на коні прискакав і старому цареві
Вістку до вух його власних доносить, що йдуть якісь люди,
Велетні ростом, в невиданім вбранні. А той до господи
Каже їх кликати і сам на прадіднім троні сідає
- 170 В самій середині замку. Велична то й славна будова —
Вгору її сто колон піднімало у верхньому місті, —
Піка Лаврентського дім той острах навколо наводив
Лісом, в якому стояв, і суворістю давніх обрядів.
Звичай царям тут наказував берло й різки переймати,
- 175 Тут був і храм для нарад і також для бенкетів святкових.
Над баранами жертовними тут при столах засідали
Радні. І предків прадавніх чергою тут різьби стояли
З кедру старого: Італ і Сабін, виноградарів батько,
Серп він кривий зберігає; старенький Сатурн і дволика
- 180 Януса статуя; всі у підсінні стояли; були тут
Предки й інші із царського роду, що Марсові рани
За батьківщину колись прийняли у воєнних походах.
І на одвірках святих тут багато навішано зброї —
Тут і здобуті вози, і сокири висять лукуваті,
- 185 Там і шоломів чуби, і воріт величезні запори,
Висять там стріли й щити, і роstri там, вирвані з суден.
Пік, отой витязь комонний із загнутим берлом Квіріна,
Теж там сидів, коротеньку трабею свою підв'язавши,
Щит він держав у лівиці; його ж то коханка Цірцея,
- 190 З пристрасті шалом охоплена, з золота різкою ткнула
Й, чарами в птаха змінивши, посипала барвами крила.
Ось у такому-то храмі богів цар Латин, на престолі
Батьківським сівши, тевкрів до себе у храм закликає;
Як увійшли, то він перший спокійно почав говорити:

195 «Гей, дарданці, скажіть (ми ж бо знаємо рід ваш і місто
Й чули про вас, що ви шлях свій сюди спрямували), чого ви
Хочете? Що за потреба у вас і що вам хибує,
Що до Авзонського берега перепливли ви на суднах
Стільки шляхів темно-синіх? Чи, може, зблудили, чи
гнули

200 Вас буревії, що їх мореплавцям доводиться часто
В морі терпіти, й на берег цієї ріки ви тут вийшли
Й сіли у пристані? Не уникайте гостини у мене,
Не забувайте, що ми, латиняни із роду Сатурна,
Держимось правди не з примусу тільки оков і законів,
205 А добровільно додержуєм звичаїв древнього бога.
Я пам'ятаю (з літами забулось!), старі ще аврунки
Так говорили, що, в цій ось країні Дардані народившись,
Аж до фрігійської Іди і в Самос фракійський потрапив,
Що Самофракія зветься. Й його, що з тірренського міста
210 Вийшов, з Коріта, на трон свій взяла золотиста оселя
В зорянім небі й олтар його збільшує божу громаду».

Так він промовив, а Іліоней йому в відповідь каже:
«Царю, уславлений Фавнів потомку, ні чорнії бурі
Нас не пригнали на хвилях, не змусили в вашу країну
215 Вийти; ні зорі, ані узбережжя ці не обманули:
Власним бажанням, з охотою в серці прийшли ми в це
місто,

Вигнані із найславнішого царства, яке коли-небудь
Бачило сонце, йдучи із найдальшого краю Олімпу.
Родові тому почин дав Юпітер, і молодь дарданська
220 Зве його дідом своїм; із того найвищого роду
Й цар наш троянський Еней, що прислав до твоїх нас
порогів.

Буря, яка із суворих зірвавшись Мікен, прошуміла
Понад полями ідайськими, й як два світи — європейський
І азіатський, приведені долею, в спорі зустрілись, —
225 Чули про те навіть ті, що, далекії землі обнявши,
Їх океан відділяє, і навіть всі ті, що широкий

- Пояс палючого сонця від інших країв чотирьох їх
Відгородив посередині. Стільки того вже потопу
Ми у безмежному морі проїхали! Просим малого
230 Рідним пенатам притулку і тихого берега моря,
Просим води і повітря, що всім це дається. Державі
Не принесем ми ганьби, й не мала буде вам з того слава,
Не пропаде за добро вам подяка; в авзонців не буде
Жалю від того, що Трою до лона свого пригорнули.
235 Клятву на долю Енея даю й на правицю могутню,
Чи хто у вірності знає її, чи у збройнім змаганні;
Нас вже просило багато племен і народів з'єднатись
З ними. Тож нас, що приходимо з віттями миру
й з благанням,
Не легковаж, бо воля богів нам казала шукати
240 Вашого краю і вас, адже звідси Дардан наш походить.
Він-бо нас кличе сюди, й Аполлон премогутнім наказом
Нас завертає до Тібру тіренського й течій священних
Річки Нуміка. Еней, окрім цього, дає в подарунок
Давнього рештки багатства, з пожежі врятовані в Трої.
245 Злотом цим батько Анхіс жертовні творив uzливання;
Це ось був одяг Пріама тоді, як збирав він народ свій
І по закону судив; і жезл, і свята ця тіара,
Й шати — це праця жінок іліонських».

- Вражений Іліонея словами. Латин задивився
250 В землю і, голову низько схиливши, сидів непорушний,
Тільки очима поводив. Не так гаптування багрянні
Серце ворущать чи берло Пріама, як думкою важить
Він на одруження доньки й весілля, бо душу тривожить
Фавна старого віщання: чи це саме зять той, якого
255 Доля судила, з чужої країни? Його вона кличе,
Щоб царювати тут спільно, від нього в майбутньому піде
Славне хоробрістю в війнах потомство, яке завоює
Силою світ весь. Нарешті, він радісно мовив: «Богове
Хай пособляють цим нашим починам та провістям їхнім.
260 Дасться, троянче, тобі, чого хочеш, дари я приймаю.

Ані в Латиновім царстві врожаю багатого поля
Вам не забракне, ні статків троянських. А щодо Енея,
То як до нас його тягне так дуже, як хоче дружити
І називатись союзником нашим, то сам нехай приїде,
265 Перед лицем свого друга тут стати нехай не боїться.
Буде це в мене порукою дружби — стиснути правицю
Царську; а ви, з свого боку, мої передайте умови:
Є в мене донька, що вийти їй заміж у нашім народі
Не дозволяють оракули віщі та чуда небесні,
270 Бачені часто, але провіщають, що з краю чужого
Зять завітає, — таке от судилося краю латинців, —
Кровним спорідненням наше ім'я до зірок піднесе він.
Доля на зятя мого його кличе, мені так здається,
І, якщо правду нам розум говорить, цього я бажаю».

275 Каже так батько і коні найкращі з усіх вибирає
(Разом три сотні блискучих стояло при яслах високих).
Зараз велів привести бистроногих і тевкрам роздати,
Вкритих попонами, шитими пурпуром; з грудей звисали
Тороки з золота; в золото вбрані, зубами червоне
280 Золото гризли. А повіз, в два коні запряжений, дав він
В дар для Енея, що сам не з'явився; небесного роду
Коні були ті, із ніздрів їх полум'я било, від тих ще
Пражеребців, що їх помість лукава Кіркея плекала,
Нишком підвівши кобилу, як батько не бачив. З дарами
285 Цими і з добрим звітом Латина вернулись енейці
Гордо на конях баских і мир привезли із собою.

Саме із Аргоса, з міста Інаха, верталась сувора
Жінка Юпітера й, легким повітрям тоді проїздивши,
Бачить Енея веселого, з ним же і флот весь дарданський
290 З-понад Пахіну сікульського; там і доми вже будують,
На суходолі уже осідають, покинувши судна.
Вражена болем колючим, спинилась вона, головою
Журно хитаючи, й мова така потекла з її серця:
«Гей, це ненависне кодро, ця доля фрігійська, що нашій
295 Долі стає на путі! Не могли на рівнині Сігейській

Трупом лягти? Чи оточених їх не могли полонити?
Троя й в пожарі мужів не спалила? Крізь січу й вогненне
Море знайшли вони шлях. І чи маю я вірить, що, врешті,
Втомлена воля моя вже зломилась, насичена злістю?
300 Я вже спочила? О ні, навпаки, втікачів я гонила
З рідного краю по хвилях ворожих, чинила у морі
Опір вигнанцям. Всі сили і неба, і моря на тевкрах
Вже знемоглися. Чим Сірти, і Сцілла, й глибини Харібди
Допомогли? Вже в бажанім ховаються Тібровім лоні,
305 Море і я не страшні їм? Спромігся ж бо Марс таки
знищить
Плем'я могутнє лапітів; сам батько богів на поталу
Гніву Діани старий Калідон передав; а який же
Злочин зробили ланіти або Калідон? Я ж, могутня
Жінка Юпітера, не обминула нічого, нещасна
310 Зважилась я на все те, що могла, та Еней — переможешь.
Якщо не досить у мене є сил, то де б не знайшла їх —
Не завагаюсь. Якщо прихилити не можу небесних,
То Ахеронт попрошу. Хай його від Латинського царства
Втримать не можна, й судилась Енею Лавінія жінка, —
315 Можна ж задержати й хоч відтягнуть ці важливі події.
Зовсім-бо знищити можна в обох цих царів їх народи.
Зять тоді з тестем нехай вже цією ціною зійдуться.
Приданим буде, дівчино, твоїм кров троянська й рутульська;
Свахою буде Беллона. Бо то ж не лише Кіссеїда,
320 Факелом будши вагітна, шлюбну пожежу вродила.
Ні, і Венерин такий самий плід; ще Паріс буде другий,
Знов смолоскипи весільні жалобою будуть Пергаму».

Так вона мовила й зараз, жажлива, на землю злетіла:
Кличе з підземної півми, з домівки еріній Аллекто,
325 Смутку причину, у серці якої лиш війни прокляті,
Підступи, й гнів, і дії злочинні. Сам батько Плутон вже
Доньку зненавидів; навіть ненавидять з Тартару сестри
Погань таку. Вона в постатей стільки змінитись уміє;
Вигляд жахливий такий, і стількох вона, чорна, пускає

- 330 Зміїв. Такими словами її підбиває Юнона:
«Діво, темряви донько, вділи-бо уваги своєї,
Ласку мені лиш єдину вчини, щоб і честь моя, й слава
Встояли, не надщербившись, енейці б Латину подружжям
Не докучали й на землях Італії щоб не селились.
- 335 Рідних братів, що у згоді жили, ти до бою доводиш,
Можеш ненавистю спокій сім'ї зруйнувати; ти в силі
Бич до оселі внести і свічки похоронні; ти безліч
Маєш імен, безліч способів шкоди. Схвилію свої груди,
Помислів повні, їх згоду скасує і війни дай причину;
- 340 Хай їх юнацтво бажає, хай прагне, хай рветься до зброї».

- Зразу ж Аллекто, тяжкою заражена трутою, шлях свій
Прямо у Лацій верстає, і тут до високого входить
Царського замку, й сідає на тихім порозі Амати.
Цій через тевкрів немилий прихід і Турна весілля
- 345 Серце жіноче гнівом кипіло й журбою згорало.
Синю гадюку їй мече богиня, з коси відірвавши,
Глибоко в пазуху їй під самісіньким серцем ховає,
Щоб, роз'яріла від шалу й потвори, весь дім зруйнувала.
Легка гадюка повзе поміж шатами й груддю і всюди,
- 350 Де доторкається, підступом злобу гадючину вводить
Їй, шаленіючій, в серце. В велику змію золотую
Раптом змінилось намисто на шиї, то знов показалося
Довгою стрічкою, що заплела її коси, то знову
Лізе по тілі. Та поки ще погань, що трутою злою
- 355 В змісли влилася, лише їй вогонь уводить у кості,
Цілого серця ще полум'я пристрасті не огорнуло,
Ніжно й сердечно вона, як бува матері промовляють,
Плаче над долею доні й фрігійським весіллям: «Гей,
батьку,
Тевкрам вигнанцям Лавінію ми даємо, — чи не жаль нам
- 360 Доні й себе, ані матері, що Аквілон як повіє,
Дівчину взявши з собою, кине зрадливий злодюга
Й морем поїде. Фрігійський пастух так прибув в Лакедемон
Й Ледину доньку Єлену забрав із собою до Трої.

- Де ж твоє слово святе? І де за своїх піклування?
365 Де ж обіцянки, що Турнові, родичу, стільки їх дав ти?
Якщо бажаєш ти зятя латинам із роду чужого
Й це вже незмінне, як батьківський Фавнів наказ тебе в'яже, —
Всю я чужою вважаю ту землю, що владі ще нашій
Не підлягає, — це саме і вічні говорять богове.
370 В Турна також, якщо роду його пошукати початків,
Предки — Інах і Акріс, Мікени — його батьківщина».

- Бачить вона, що його їй несила такими словами
Переконати й Латин їй противиться, — й лютий гадючий
Шал в її серце вливається й наскрізь проймає, — нещасна
375 Кинулась бігти, жадливими марами гнана, й нестримно,
В шалі страшному по місту просторому дико літала.
Так це, як часом закрутять шнурком і довкола літає
Дзига, що діти в гарячій забаві пускають, зібравшись
В коло в просторім подвір'ї, і крутиться бичиком гнана
380 Забавка та, а навкруг простодушна дитяча громадка
З подивом дивиться, як-то стрибає та буква цурка.
Сильні удари снаги додають їй. Отак, як та дзига,
Скрізь по містах уганяє вона між безстрашним народом.
Навіть у ліс вилітає, так ніби в нестямі вакханській,
385 Більшу затявши капость і шал роз'ятривши ще більший, —
Доню ховає у горах лісистих, щоб тевкрам не дати,
Вирвать невістку у них і обряди весільні затримать.
«Евое, Вакху, — гукає, — один лиш ти дівчини гідний!
Хай на твою лише честь вона візьме твій жезл ніжнолистий,
390 В хорі вславляє тебе і коси для тебе плекає».

Скрізь ця полинула вістка; й жінок, що їм фурії

в грудях

- Жар розпалили, єдиний порив підганяє шалений
В лісі шукати осель. Доми покидають, на вітер
Коси пустивши й оголені шиї підставивши; інші
395 Сповнюють трепетним зойком повітря. Одягнені в шкіри,
Посох свій кожна несе, виноградним умааний віттям.
А поміж ними у шалі вона, смолоскип запаливши,

Пісні весільної Турнові й доні виводить, і зором
Водить кривавим, і дико вигукує раптом: «Вчувайте,
400 Всі матері латинянки! Як має сердешна Амата
В ваших поштивих серцях якусь іще ласку, коли ще
В вас озоветься сумління за матірне стоптане право,
То розпустіть свої коси, і оргії разом святкуймо».
Так-то в лісах недоступних, в цих сховищах звірів, царицю
405 Гонить Аллекто й підстьобує всюди в нестямі вакханській.

Бачивши, що роз'ятрила вона для початку вже досить
Шал і весь задум в Латина, весь дім докорінно змінила,
Зразу ж похмура богиня відціль полетіла на чорних
Крилах до мурів рутула відважного. Місто це, кажуть,
410 Там заснувала Даная колись для потомків Акріса,
Загнана Нотом бурхливим туди. Цю місцевість Ардея
Предки назвали колись (та й понині преславна ця назва
Ще залишилась — Ардея, але прогула її слава).
Тут у високих покоях спокійно спав Турн серед ночі
415 Темної; в час той Аллекто жажливий відкинула вигляд
Й фурії постать, а образ бабусі прибрала: зорала
Зморшками шкіру чола препоганого, сивим волоссям
Голову вкрила й святними стрічками та віттям оливним, —
Зовсім Каліба стара, ота жриця у храмі Юнони.
420 Так юнакові з'явилась вона і мовить до нього:
«Турне, чи стерпиш, що стільки старання твого йде
надармо,
Що поселенцям дарданським державу твою відступають?
Подруги цар відмовляє і віна того, що ти кров'ю
Сам заслужив, на чужині шукають наслідника трону.

425 Ну ж бо, осміяний, нині іди в небезпеку невдячну;
Військо тірренське розбий і мир захисти для латинян.
Мовити все це тобі, коли ти серед ночі спокійно
Спатимеш, доня Сатурна всесильна мені наказала.
Отже, іди і наказуй озброїтись всьому юнацтву,
430 З брам вирушать. Бий фрігійських вождів, що на нашій
прегарній

- Лють войовнича. Отак, мов багаття тріскує із хмизу
Хтось під кип'ячий казан підмостив, і окріп закипає,
465 Весь аж клекоче від жару, здіймається паром бурхливим,
Піною плине й струмками випорскує високо вгору,
Впину воді вже нема, і дим виривається чорний.
От він вождям юнаків на Латина-царя йти походом
Заповідає, бо зірвано мир. Каже зброю ладнати
470 В захист Італії, з меж її ворога вигнать і разом
Тевкрів здолати й латинів. Сказав це й богам помолився,
І один одного стали рутули до зброї гукати.
Постать велична та юність палка одного з них чарує,
Іншого — предки царя, тих — у подвигах славних правиця.
- 475 Поки ще Турн рутулів запалює духом хоробрим,
Вже поміж тевкрів майнула Аллекто на крилах
 стігійських.
Іншого хисту вжила вона й місця. Простежила пильно,
Де уродливий Іул понад берегом сіті на звівів
Ставив і гнався за ними. І тут Коцітова діва
480 Наглу скаженість собакам прищеплює й запахом знаним
Дражнить їм нюх, щоб за оленем гнались завзято. Була це
Перша причина всіх бід, що серця того люду сільського
Жаром війни запалила. Був олень величного зросту,
Й роги він мав величезні. Від вимені в матері взявши,
485 Тіррові хлопці плекали його, та й Тірр сам, їх батько, —
Мав-бо в опіці він череди царські і ниви розлогі.
А як освоївся олень, сестра тоді Сільвія широко
Дбала, щоб ніжні квітки у віночок сплести й завітчати
Роги його, розчесать і в воді його викупать чистій.
- 490 Він не боявся руки, й до стола у господаря звикши,
Лісом довкола бродив, але знов до знайомих порогів
Сам повертався додому, хоч часом і пізньої ночі.
В час той, як далі від дому блукав він, Іула собаки
Хижі, як той був на ловах, допали його, коли долі
495 Плив він рікою й шукав у тіні охорони від спеки
Під берегами зеленими. В час той Асканій, що прагнув

Людських похвал надзвичайно, стрілу з рогового пускає
Лука; правиця не схибила, бог допоміг, отже, вбилась
З свистом великим тростина в живіт, прямо в здухвини
звіра.

500 Чотириногий поранений втік під знайому покрівлю
І зі скиглінням, залившись кров'ю, заходить до стайні
Й стогоном, наче благанням, усю виповняє оселю.
Сільвія перша, сестра, заломлює руки, й волає,
Й кличе на поміч селян звідусіль, що серця у них грубі.

505 Раптом з'явилися вони (бо в лісах мовчазливих таїться
Погань страшна), головню той осмалену в руки хапає,
Той сукувату ломаку тяжку, — що попало у руки,
В гніві тут зброєю стало для них. Тірр збирає ватагу,
В люті безмежній сокиру вхопивши, на четверо дуба
510 Саме колов він і клин заганяв. А жорстока богиня,
Слушну хвилину, щоб шкодить, знайшовши, з засади

влетіла

Прямо на стайню високу й з покрівлі найвищої грає
Гасло пастуше на розі крутому, пекельної сили
Звуку надавши, аж ліс затремтів і по зворах глибоких
515 Гомін пішов, що аж Трівії озеро вчуло далеке,
Нар, білохвильий од сірки, й джерела Веліну почули, —
І матері, умліваючи з жаху, до серць пригортали
Діток малих. Тоді, на той голос пастушого рогу,
Хто лиш почув його клич, звідусюди, хапаючи зброю,
520 Юрмами спішно збігатись розлучені стали селяни.
Хвилею молодь троянська Асканію в поміч приходить,
Входи укріплень усі відчинивши. Стрункими рядами
Всі поставали. Та це не була уже бійка пастуша
Кіллям твердим або дрюччям осмаленим, тільки залізом
525 Бились вони двоесічним. Довкола чорніє жажливе
Жниво мечів гостролезих; від сонця полискує криця,
Кидає блиски під хмари. Так хвиля від вітру спочатку
Пінитись білим лише починає, та здійметься потім
Високо море, й поволі все вище підносяться хвилі,

- 530 Врешті, із самого дна аж до неба ті хвилі сягають.
Тут перед військом у першій ряду десь стріла засвистіла,
І повалився юнак — це Альмон, з синів Тірра найстарший, —
Бо уп'ялась йому в горло вона і, голосу вогкий
Шлях заливаючи кров'ю, ніжне життя зупинила.
- 535 Безліч там впало мужів, і між ними Галес постарілий,
В час той, як їх помирити збирався; найбільш справедливий
Був він колись, та ще й найбагатший на землях авзонських —
В нього було п'ять овечих отар, і п'ять черед худоби
З паші вертало, й стома він плугами орав свої ниви.
- 540 Бій цей у полі ішов із однаковим щастям, — богиня
Сповнила, що обіцяла, бо кров'ю війну покропила
Й в першій бою вже попадали трупи, — з Гесперії вийшла,
І полетіла в небесні простори, і так до Юони
Голосом гордим, звияжним озвалась: «Ось маєш і розбрат,
- 545 Смути воєнна його спричинила: нехай же їх дружба
Лучить тепер, і союзи нехай тепер творять, коли я
Тевкрів авзонською кров'ю скропила; коли ж твоя воля
Схоче, незламна, того, то ось що додам я до цього:
В війни втягну я чутками сусідні міста і держави,
- 550 Запал шалений в серцях розпалю їм любов'ю до Марса,
Щоб звідусіль ішли в поміч, всю зброєю вкрию країну».
Відповіла їй Юона на це: «Досить зради й страхіття,
Є вже причина війни, бо б'ються рукопаш, і зброя,
Що її випадок в руки уклав їм, вже свіжою кров'ю
- 555 Скроплена. Хай відсвяткує преславний потомок Венери
Й сам цар Латин разом з ним і подружжя таке, і весілля.
Та щоб ти вільно блукала по цьому небесному світу,
Батько, володар найвищого неба, на це не дозволить.
Йди собі звідси; як доля іще щось дозволить зробити,
- 560 Я вже сама те зроблю». Так Сатурнова донька сказала.
Та ж свої крила, вужами кипучі, здимає і лине
Прямо в оселю Коціту й висоти небесні лишає.
Є у середній Італії місце при горах високих,
Славне, в численних країнах про нього спогадують люди, —

- 565 Є це долина Ампсанкта. Ліс темний у неї обабіч
Густо стіною її закриває, потік круторвучий
В самій середині з гуком об скелі б'є в вирі шумливим.
Тут-то жажливу печеру показують — відхлань пекельну
Діта жорстокого. Щелепу там смертоносну відкрила
570 Прірва страшна й Ахеронтом прорвалась. Туди осоружна
Скрилась богиня Ерінія й землю звільнила, і небо.

- Донька Сатурна, однак, довести в тому часі до ладу
Діло воєнне старається конче. Вже ринуть у місто
Юрмами всі пастухи прямо з бою й несуть тих, що впали,
575 Вбитого хлопця Альмона й знеславлене тіло Галеса.
Кличуть із неба богів, Латина за свідка взивають.
Тут же і Турн, серед злочинів лютих він збільшує вдвоє
Жах тих убивств і вогню: то троянців до влади вже
кличуть?

- З родом фрігійським уже поріднились, для нього ж пороги
580 Ці недоступні? А далі надходять і ті, що в натхненні
Вакховім їх матері у лісах непрохідних танцюють —
Бо нездоланне ж імення Амати! — і разом зібравшись
Ізвідусіль, домагаються бою. І так усі разом
Проти судьби й віщувань цих, зле зрозумівши ознаки
585 Волі богів, в один голос війни лише прагнуть страшної.
І обступають в завязтті Латинову царську оселю.
Він, наче скеля морська непохитна, їм всім опирався;
Наче та скеля морська, коли гуркіт зростає навколо
Й множиться хвилі прибій, а вона все така ж нерухома,
590 Й марно на камені спінені хвилі шумлять і налиплу
Водорість в море змивають. Отож, коли жодної змоги
Задум безглуздий змінить не було і діла йшли по волі
Злої Юнони, то батько, небом безкраїм заклывшись,
Ім'ям богів, промовив: «Ой горенько, доля нас трощить»,
595 Буря змітає. Самі ви, сердешні, обмиєте кров'ю
Гріх цей присяги кривої. Тяжка тебе, Турне, покута
Жде за оце беззаконня: запізно обіти складати
Будеш богам. Мені ж уготовано спокій, — запливши

В пристань життя, я позбавлений буду щасливої смерті».
600 Й більше ні слова. В мурах замкнувся й весь провід оддав їм.

Був у Гесперії, в Лації звичай, який споконвіку
Завжди святим уважали альбанські міста, іще нині
Рим, найсильніша держава на світі, шанує, як тільки
Мають почати бої, на злосчасну війну проти гетів
605 Рушить готові, чи проти гірканів, арабів, добратись
Хочуть до індів з Аворою й стяги від парфів вернути.
Брама війни є подвійна — усі її так називають, —
З самої віри священна і з остраху перед суворим
Марсом. Сто мідних замків і залізні запори одвічні
610 Міцно її замикають. Сам Янус стоїть на порозі
Й пильно вартує. Якщо вже ухвалять старійшини люду
Йти на війну, тоді відчиняє цю браму скрипучу
Консул в плаші квіринальським, вдягнувши його по-габінськи,
І до війни закликає; за ним поспішає вся молодь,
615 Звуком зловісним йому приграють іще й міднії сурми,
Так і тоді умовляли Латина, щоб він енеадам
Оголосив би війну, відчинивши цю браму скорботну.
Батько відмовив торкнутись її, одвернувшись, відкинув
Ті осоружні обряди і в затінок темний сховався.
620 Божа цариця, Сатурнова доня, зійшла тоді з неба,
Замкнену браму штовхнула своєю рукою, скрутила
Гак від дверей і залізні запори війни розламала.
І спалахнула Авзонія, доти спокійна і мирна.
Всі на війну вирушають — ті пішою лавою, інші ж,
625 Мов навіжені, на конях високих тумани збивають;
Всі домагаються зброї. Ті легкі щити і блискучі
Ратища чистять і жиром мастять їх, а ті на точилі
Гострять сокири, їм любо нести прапори свої й слухать
Музику сурм. Вже п'ять міст многолюдних рихтують
ковадла
630 Й зброю відновлюють: сильна Атіна, й Тібур гордовитий,
І Крустумери, й Ардея, й Антемни, що баштами славні.
Ці вигинають безпечні шоломи на голови, другі

З пруття лозини опуклі щити заплітають, а інші
 Панцирі з криці кують або з срібла гнучкого легенькі
 635 Гнуть наголінники. Серп і леміш не в пошані, пропала
 Давня до рала любов. Гартують мечі прадідівські
 В горнах гарячих. Вже сурми заграли і роздано гасла.
 В поспіху цей от вихапує з дому шолом, той хропучі
 Коні у запряг веде, бере щит і кольчугу потрійну,
 640 Злотом оздоблену, й вірний до пояса меч припинає.

Гей, Гелікон відчиняйте, богині, і пісню співайте,
 Що за царі на війну оце йдуть, які сили за ними
 Стали на полі, якими мужами уся запишалась
 Рідна земля італійська, якою ж то зброєю сєє.
 645 Бо й пам'ятаєте все ви, богині, й нагадувать владні, —
 З слави тієї до нас лише промінь малий докотився.

Перший війну починає Мезенцій з тірренського краю,
 Воїн суворий, огудник богів, який полчища зброїть.
 Поруч син Лавс, від якого нема красивішого мужа,
 650 Крім лаврентійського Турна. Лавс той, — приборкувач
 коней,
 Диких поборювач звірів. Він марно веде за собою
 Тисячу воїнів з міста Агілли, що йдуть з ним у битву.
 Гідний він більшої втіхи з отцевої влади зазнати,
 Або й того, мабуть, щоб не Мезенцій був батьком у нього.

655 Зараз за ними на луках сам гождого син Геркулеса,
 Гожий юнак Авентін, свою показав колісницю,
 Пальмами вквітчану, й коні звитяжні, а щит його має
 Батькові знаки — гадюк ціла сотня і кільцями зміїв
 Гідра оплетена. Рея-бо, жриця, в гаях Авентіну
 660 Потай під світло небесне його привела, поєднавшись
 Жінка з безсмертним, коли тірінтієць убив Геріона,
 Й через лани лаврентійські йдучи, іберійські корови
 В річці тірренській купав. Є ратища в них, та дубини
 Грізні в руках, і грубі кинджали, і списи сабельські.
 665 Пішки іде він, в велику обвинувитий шкуру левину;

В пашу, наїжену гривою, з білими ікол рядами,
Голову він покриває свою і так під оселю
Царську підходить, на вигляд страшний, Геркулеса одінням
Плечі прикривши міцні. А далі близнят за ним двоє
670 Мури тібурські лишають, а разом і плем'я, що назву
Має від брата Тібурта, — Катілл це і Корас завзяті,
З Аргосу воїни; їдуть вони поміж стріли густії,
Перед рядами передніми. Мовби народжені з хмари,
Наче із верху гори височенної двоє кентаврів
675 Сміливі сходять, лишаючи в бігу швидкому Гомолу
Й Отру засніжену; й ліс величезний дає їм дорогу
В їхній ході, і кущі розступаються з тріскотом сильним.

Не відставав і Цекул від них, міста Пренести засновник.
Цар, що — вважали усі — народивсь од самого Вулкана
680 Серед черід польових і знайдений був на домашнім
Вогнищі.

Йде вслід за ним величезна ватага селянська —
З гір пренестійських мужі, і ті, що весь час обробляють
Ниви габінські Юони, й живуть над Аньеном холодним,
Й що оселилися в скелях герніцьких, на воду багатих,
685 Й ті, що Анагнія кормить родюча, й ти, батьку Амасен.
В них не у кожного зброя, і щит не у кожного дзвонить
Чи колісниця, здебільшого кидають жолудь свинцеву,
А деякі мають в руках по два ратища; з сірого вовка
На голові покриття у них грубе; лівця в них босі
690 Робить сліди, й сирою обвинена шкірою права.

Там же й Мессап іде, коней приборкувач, парость
Нептуна,
Той, що його не поборе ніхто ні вогнем, ні залізом,
Кличе увесь він до зброї народ, що справдана був мирний
І відзвичайсь від воєн, та знову мечі добуває.
695 Йшли тут ряди фесценінів, а далі там екви-фаліски,
Тут із верхів'їв Соракти, а там з нив Флавіни, а далі —
З озера й пагір Ціміну і ті, що з Капенського бору.
Йшли вони, рівні числом, і співали пеани цареві.

Так, наче лебеді ті сніжно-білі в прозорому небі
700 Із пасовищ повертаючись, довгими шиями звуки
Шлють з високості, аж річка дзвенить і лунають азійські
Багна широкі.
Хай не подумає хто, що із натовпу цього не мідні
Вийшли до бою полки, а скоріше — повітряні ринуть
705 Хмари співучого птаства з-над глибу морського на берег.

Глянь, із сабінської крові старої ряди величезні
Клаус веде, сам до раті великої схожий. В нас нині
В Лації Клавдіїв рід і громада від нього походять,
Ще з того часу, як в Римі сабінам належала влада.
710 Цілий іде тут великий загін з Амітерни і древні
Їдуть квірити, з Ерета чота, із Мутуски, що родить
Щедро маслини, з Номента, з трояндових селищ Веліну,
З Тетріки скель недоступних, із Северських пагір високих,
Їдуть із Касперії, з Форул, з-над річки Гімелли; і ті
йдуть,
715 Що з Фабарісу п'ють воду чи з Тібру, і ті, що холодна
Нурсія шле їх; гортинські загопи й народи латинські.
Ті, що крізь край їх пливе річка Аллія — назва зловісна.
Скільки-то хвиль мармурових на морі Лівійському грає,
Як Оріон лише грізний у хвилі зимові порине,
720 Чи то як сонце відновлене сходить і густо колосся
Спіє на Гермовім полі й на нивах лікійських жовтавих.
Дзвонять щити, і земля аж дрижить від тупоту ніг їх.

Там Агамемнонів друг, а троянського імені ворог,
Коні до воза Галес запрягає й до Турна приводить
725 Тисячні юрми хоробрих; між ними і тих, що копають
Сапками пліднії, Вакхом улюблені Массіка ниви;
Й ті, що батьки їх послали з високих верхів'їв Аврунка
І з сідіцінських роздолів, і ті, що покинули Калес
І мілководий Вольтурн, і грубі мужі сатікульські,
730 Й осків загопи. За зброю у них рогатини точені,
Їх до тугого реміння прив'язувать звикли; їх зліва
Щит шкіряний прикриває, а б'ються кривими шаблями.

Та не оспіваний піснею нашою й ти не відійдеш,
Славний Ебале! Телон породив тебе від Себетіди,
735 Німфи, старий вже, як він у Капреї царем був телебів.
Та його син, вже тоді невдоволений батьківським царством,
На саррастійські народи високу простяг свою владу
І на рівнину, що зрошує Сарн, і на тих, що осіли
В Руфрах, в Батулі, і що обробляють поля келемнійські,
740 Й що доглядають їх мури рясної від яблук Абелли;
Кидати звикли списками вони за звичаєм тевтонським,
На головах своїх носять із корка пошиті шоломи,
Міддю їх сяють шити, і мечі їх виблискують мідні.

Нерси гірській до бою й тебе посилають, Уфенте,
745 Знаного славою й щастям, яке ти в боях здобуваєш.
А особливо суворий народ, приривчаєний в частих
Ловах лісних, там екви на землях твердих проживають;
В зброї вони обробляють ріллю й нову здобичу завжди
Люблять шукати собі і жити лише із грабунку.
750 Жрець маррувійського люду прийшов, свій шолом уквітчавши
Віттям маслини плідної, — Архіппа-царя повелінням.
Був це Умброн наймужніший, на гідр із диханням їх згубним
Та на все гаддя сон він наводив, співаючи пісню,
Й дотиком рук заспокоював лють їх; своїм він умінням
755 Рани укусів їх гоїв. Та рани від списів дарданських
Гоїти він не умів; отож не могли врятувати
Рани його ані спів той, що сон навіває, ні зела,
Зірвані в горах Марсійських. Тому за тобою із жалю
Й гай ангіційський ридав, і криштальні ридали Фуціну
760 Хвилі, і чисті ридали озера.

Вийшов до бою і син Іпполіта, у битвах прегарний,
Вірбій, — його-бо ставного Аріція мати послала,
На узбережжі вологім в Егерії гаю зростивши,
Там, де стоїть багатий Діани олтар миротворний.
765 Ходить-бо чутка така, що, коли Іпполіт той загинув,
Підступом мачухи, й батькове кров'ю омивши прокляття, —
Бо розірвали його розполохані коні, — то знову

Він повернувся під зорі високі, в небесне повітря, —
Зела Пеона з любов'ю Діани його воскресили.
770 Батько розгнівався тоді всемогутній, що хтось з-поміж
смертних

Вийти посмів із підземної п'їтми до світла живого,
Громом скидає його він у Стіксові хвилі, хто сином
Фебовим був і винайшов ліків вигойну властивість.
А Іпполіта схвала в криївці таємній ласкава
775 Тривія й потім послала його до гаїв Егерії, —
Нишком, під зміненим іменем Вірбія він проживав там.
Ось від священних гаїв і від Тривії храму вигонять
Коней роговокопитих, бо ті юнака й колісницю
На узбережжі розбили, морської злякавшись потвори.
780 Кіньми баскими не гірше і син його їздить по полю.
Тим-то на повози він і тепер на війну поспішає.

Поміж найпершими видно і зростом величного Турна,
Як він красується зброєю й всіх переріс головою.
В нього високий шолом із гребнем потрійним і чубом,
785 Зверху ж Хімера, що зяє із пащі вогнем, наче Етна.
Тим вона більш гримотить і полум'ям грізним жахає,
Чим од пролітої крові палає завзятіше битва.
Щит же гладенький Іо золота прикрасила, піднявши
Високо роги, вже шерстю покрита, вже зовсім телиця, —
790 Образ величний, і Аргус там, дівчини страж, і старенький
Батько Інах, що ріку проливає з різьбленої урни.
Ратників хмара за ним виступає, по цілому полю
Тиснеться військо, укрите щитами; й аргійське юнацтво,
Є і аврунків громада, й рутули, й старії сікани,
795 Тут і сакранські ряди, і з Лабіка мальована зброя;
Й ті, що посіли твої, Тіберіне, луги і Нуміка
Берег святий, ті, що крають рутульські верхи лемешами
Й пагір Кіркейських простори, й мужі з тих лугів, що над
ними
Анксур Юпітер владар, і Феронія в гаї зеленім
800 Радо живе, й відтіля, де чорні свої розливає

Багна Сатура, і звідти, де Уфенса хвилі холодні
Шляху шукають в найглибших долинах і в море впадають.

- Крім цих усіх прибула ще із племені вольсків Камілла,
Вершників рать привела вона й міддю блискучі загони.
- 805 От войовниця! Ані до ткання-бо у неї не звикли
Руки жіночі, ані до куделі Мінерви, натомість
Дівчина добре уміла терпіти тяжкі невігоди
В битвах жорстоких і навіть з вітрами іти в перегони.
Легко по нивах, над засівом повним, верхом понад зелень
- 810 Бігла, і ніжного колосу в бігу вона не ламала.
Чи у відкритому морі, ступивши на хвилі високі,
Вільно по них пролітала і стіп собі в них не мочила.
В подиві молодь і юрби жіноцтва навкруг надбігають
З хат і полів і дивляться, як вона йде, аж роти всі
- 815 Пороззявляли, як пурпур цариці вкриває їй плечі,
Фібула з золота коси скріпляє, як носить лікійський
Свій сагайдак вона й мирт із загостреним вістрям пастуший.

КНИГА ВОСЬМА

Щойно на замку Лаврента Турн вивісив прапор военний,
Глухо роги засурмили і рушили борзії коні,
Щойно він зброєю брязнув, і серце усім стрепенулось;
У хвилюванні весь Лацій поспішно складає присягу
5 Дружби військової, в шалі нестримному молодь лютує.
Перші начальники тут і вожді — Мессап із Уфентом,
З ними й Мезенцій, огудник богів, звідусіль на підмогу
Військо приводять, селян забирають з ланів їх розлогих.
Зразу ж і Ветула шлють в Діомеда великого місто,
10 Щоб допомоги просив і сказав, що вже вторгнулись
тевкри

В Лацій, що вже кораблями приїхав Еней і, пенатів
Внісши подоланих, мовить, що доля йому присудила
Бути царем, що багато племен із дарданським героєм
Вже сполучилось і в Лації всюди ім'я його знають.
15 Що за мету він поставив собі і чого він бажав би,
В разі йому пощастить, Діомедові все це видніше,
Аніж то видно і Турну-царю, і цареві Латину.

Так було в Лації. Лаомедонтський герой все це бачить,
Серце журбою великою б'ється у грудях, і бисто

20 Думка його то в один бік літає, то в другий, у різні
Сторони рветься, усе розважає. Так мовби тремтливе
Сонячне світло в воді відбивається в мідному чані,
Чи світлосяйного місяця в повні проміння яскраве
25 Скрізь проникає далеко, у кожен куточок, під небо
Блисне і високо вдарить по рублених сволоках стелі.

Ніч залягла, і тварини утомлені сон нездоланний
Скрізь, по всіх землях, окутав, всі роди звірині й пташині, —
Батько ж Еней, тяжкою війською зажурений дуже,
Під небокраєм холодним схилився на березі річки,
30 Тілові дав запізнаний спочинок. Тут бог того місця,
Сам Тіберін із чудової річки йому об'явився,
Вийшовши дідом старим з-між густого галуззя тополі.
Шати тонкого на нім полотна зеленої барви,
Падає тінь на волосся з вінця тростяного, і так він
35 Мовить до нього, такими словами журбу розганяє:

«Божого роду нашадку, що місто троянське привозиш,
Та від руки ворогів нам Пергам зберігаєш навіки, —
Землі Лавренту і ниви Латина тебе виглядали.
Тут твоя певна оселя, тут певні пенати; не гайся
40 І не лякайся страхіття війни, бо весь гнів і досада
Вже проминули в богів.
Але щоб ти не подумав, що все це лиш марева сонні, —
Знайдеш ти льоху велику під дубом, на березі річки,
Буде лежати вона, поросят породивши аж тридцять,
45 Біла сама, й поросята у неї при вимені білі.

Тут буде місце для города, всі тут труди закінчатся,
Бо як віднині в черзі своїй тридцять обернеться років,
Місто Асканій заложить тут, назви преславної Альба.
Я непомильно пророчу. Тепер уважай, я скажу ще,
50 Як переможцем ти вийдеш з біди, що загрожує нині.
Тут аркадійці, що рід свій усі від Палланта виводять,
На берегах цих осіли; вони за царем, за Евандром,
За прапорами його ідучи сюди, місто на горах

Тут заснували й від предка його Паллантей називають.
55 З плем'ям латинським вони безупинно воюють; візьми їх
До товариства в свій табір, союзом із ними з'єднайся.
Я тебе прямо до них заведу берегами й рікою,
Щоб, пливучи проти течії, міг ти на веслах піднятись.
Сину богині, вставай же, як перші зірки лише зайдуть,
60 І по обряду Юноні молись із благанням, погрози
Й гнів її втишуй. А як переможеш, даси мені шану.
Той я, як бачиш, що рве береги свої в повідь і крає
Поле врожайне; я синій той Тібр, я ріка та славетна,
Що її небо найбільш між всіма полюбило. Тут стане
65 Дім мій великий, що градам могутнім столицею буде».

Тільки бог річки промовив і в озері скрився глибокім,
Самого дна досягнувши, — Еней пробудився, і темна
Ніч проминула. Він встав і на небо поглянув, на ранне
Сонце, і в пригорщі з річки води, по закону, набравши,
70 Так промовляє до неба: «Німфи, о німфи лаврентські,
Що всім потокам початок даєте, й ти, батьку наш Тібре,
Разом з твоєю святою водою, прийміть ви Енея
В вашу опіку й, нарешті, від всіх небезпек урятуйте.
Де тільки води твої (а ти глянув на нашу недолю)
75 Мають джерела, у будь-яких землях, найкращим для мене
Ти впливаєш, від мене навек тобі, боже рогатий,
Будуть хвала і дарунки, царю усіх рік гесперійських,
Ти лиш прийди й утверди вселаскаво обітницю дану».
Так промовляє, із флоту два судна дворядні відводить,
80 І до плавби їх лаштує, і зброєю всіх наділяє.

Тут же очам показалось видовище дивне й раптове:
Льоху побачили білу і білі при ній поросята,
З-поза дерев, як лежала вона на траві прибережній.
Зараз побожний Еней тобі її, славна Юноно,
85 В жертву приніс і поклав на вівтар з поросятами разом.
Тібр цілу ніч тоді стримував хвиль повноводдя бурхливе
І, повернувшись назад, у тихії води, змінився
Так, що з'явилося плесо гладеньке на річці, неначе

90 Десь на ставку чи на тихому озері, що й непотрібна
Весел робота. Тож швидко в дорогу пустились, лиш
плюскіт
Чувся веселий. Смолисті бруси ялинові по водах
Мчать, що аж хвилі й бори здивувались, до того незвичні,
Що над рікою щити бойові сяють здалека блиском
І надпливають мальовані судна. Вони ж день і ніч всю
95 Дружно гребуть і закрути довгі минають, укриті
Віттям дерев, і зелень їх крають у тихому плесі.
Сонце вогненне стояло уже посередині неба,
Як вони здалека мури побачили, й замок, і зрідка
Кривлі домів, ша нині могутність їх римська зрівняла
100 З небом, тоді ж Евандр царював ще в убогій державі.
Судна туди завертають і просто до міста прямують.

Цар аркадійський в той день на пошану могутнього
сина
Амфітріона влаштовував свято і в лісі під містом
Жертву приносив богам. Паллант, його син, був з ним
разом
105 І з-між юнацтва найперші, й убогий сенат; і жертовний
Ладан курився, й при вівтарі тепла ще кров парувала.
А як побачили судна високі й мужів, що у темний
Гай надпливали, в мовчанні налігши на весла, то зразу,
Вигляду цього злякавшись, зірвалися всі й залишили
110 Жертву й столи. Та відважний Паллант не дозволив їм
жертву
Переривати, спис в руки хапає, біжить сам навпроти
Й здалека з пагорба кличе: «Яка то потреба, юнацтво,
Змушує вас у незнану пускатися путь, і куди ви
Ідете? Рід ваш який? Де ваш дім? Чи ви мир несете нам,
115 Чи ворожнечу?» А батько Еней тоді так відгукнувся
Зверху з корми, мирноносну оливну тримаючи гілку:
«Бачиш ти Трої синів і зброю ворожу латинцям,
Що гордовито, ізгоїв блуденних, в бою нас прогнали.
Ми до Евандра прийшли, — скажіть же йому, що дарданські

- 120 Вибрані хочуть вожді про военну просить допомогу». Вражений іменем батьковим, дуже Палант здивувався. «Вийди, — озвався він до нього, — і хто б то не був ти, із батьком Сам починай розмовляти, будь гостем у наших пенатів». Потім рукою піддержав його і, обнявши, правицю
- 125 Щиро потиснув. У ліс вони входять і річку лишають.
- Дружньо такими словами Еней до царя тоді мовить: «Найблагородніший з греків, якого мені присудила Доля благати і віття в стрічках простягати до нього, — Не побоявся я цього, хоч данайців ти вождь і аркадець,
- 130 Хоч з обома синами Атрея ти зв'язаний родом. Доблесть моя, і богів віщування священні веліли, Й наша спорідненість, і голосна твоя слава по світу, Й доля судила, щоб я добровільно з тобою з'єднався. Дардан, розказують греки, ілійського города батько
- 135 Й перший основник, син доньки Атланта Електри, до тевкрів Примандрував, а Електру Атлант породив переможний, Що небозвід весь на плечах тримає. Вам батько Меркурій, Що на холодних зачавши його верховинах Кіллени, Майя на світ цей ясний привела сніжно-біла; а Майю
- 140 Велетень той же Атлант, якщо вірить переказам давнім, Той же Атлант породив, що зоряне небо тримає. Так в нас у кожного рід із тієї ж виводиться крові. От я на це й сподівався і, замість послів сюди слати І хитрувати спочатку, себе я, себе підставляю
- 145 Й голову сам до порогів твоїх із благанням приношу. Це ж бо те плем'я давнійське, що так же й на тебе війною Йде безпошадно; якщо вони виженуть нас, то не буде Сумніву, що під ярмо й всю Гесперію зможуть скорити Й завоювати її від краю морського до краю.
- 150 Дай же й прийми запоруку взаємну; бо є в нас до бою Сили готові, є мужність, досвідчене в війнах юнацтво».

- Так тоді мовив Еней, а він на уста його, й очі,
І на все тіло промовця уважно і довго дивився
Й так відповів: «Як я радий тебе, наймужніший із тевкрів,
155 Тут і прийнять, і пізнати. Виразно пригадую голос
Батька твого, Анхіса великого, вигляд і мову!
Я не забуду, як прямуючи до Саламіна, нащадок
Лаомедонта Пріам одвідав сестри Гесіони
Царство та ще й завітав у холодну країну аркадську.
- 160 Юність найпершими квітами лица мені засівала,
Я дивувався з тевкрійських вождів, дивувався і з сина
Лаомедонта. Найвищий же був із усіх тих героїв
Саме Анхіс. Молоде моє серце аж рвалось до нього
Заговорить і правицею широко потиснуть правицю.
- 165 І, захопившись, повів я його аж до мурів фенейських.
Він же, відходячи, в дар залишив сагайдак мені дивний
З стрілами в ньому лікійськими, й золотом ткану хламиду,
І золоті дві узди, що Паллант зберігає їх, син мій.
Отже, правицю мою подаю вам, якої хотіли,
- 170 Й з вами союзом лучуся. А завтра, лиш ранішнє світло
Зійде на небо, в добрі відпущу вас, дам військо й підмогу.
Свято ж тим часом щорічне оце, якщо в дружбі
прийшли ви, —
З нами святкуйте врочисто — адже відкладати не годиться —
І відтепер до учт товариських уже привикайте».
- 175 Так промовляє й наказує знову бенкет готувати,
На мураві розставляє відсунені кухлі й садовить
Сам він гостей; а Енея окремо шанує і садить
В крісло кленове, шкурою лева гривастого вкрите.
А юнаки, що для цього призначено їх, із жерцями
- 180 Навперобій накладають посмажене м'ясо волове,
Сиплють в ковші подарунки Церери і Вакхом частують.
Тут і Еней, і троянське юнацтво смаженю ту їли,
З довгої спини вола, і жирну утробу жертовну.

- А вдовольнили свій голод і прагнення їжі минуло,
185 Мовив тоді цар Евандр: «Цей празник, бенкет по обряди,

Й цей ось віттар для могутнього бога ми тут встановили
Не з забобону пустого, богів не шануючи давніх, —
Але тому, ти мій гостю троянський, що з скрути страшної
Ми врятувались, то й честь відновляємо здавна належну.

190 Передусім на цю скелю поглянь, що у зломах звисає,
Як там розкидано купи каміння, яка он самотня
Хижа гірська, як на порох розсипались скелі величні.
Тут-то простора печера була, що далеко тягнулась;
Жив у печері тій Как, ця страшна півлюдина потворна.

195 Не заглядав туди сонячний промінь, земля була тепла
Свіжою кров'ю і завжди висіли на грізних одвірках
Людські обличчя страшні, поблідлі в жахливому тлінні.
Батьком тієї потвори Вулкан був; вогнем його чорним
З'яв він з паші своєї й тягар свого тіла ледь двигав.

200 Зрештою, сповнилися наші бажання, настала хвилина,
Що принесла нам із божим приходом рятунок. Бо гордий
Тим, що триликого вбив Геріона і здер з нього зброю
Месник найбільший, Алкеїв онук, надійшов, переможець,
І величезні пригнав він воли; тут кругом по долині,

205 Понад рікою вони розійшлися. А Кака манила
Вдача злодійська і дика, щоб не залишати незнаним
Жодного злочину й підступу; отже, чотири найкращі
Ростом воли відганяє від стада, займаючи стільки ж
І ялівók найгарніших. Щоб ноги слідів не лишили,

210 Якби їх прямо загнав, — за хвости повтягав до печери.
Так обернувши слідів спрямування, сховав їх у темнім
Схові каміннім, і жодні ознаки, якби хто шукав їх,
Не завели б до печери. Як ситу із стійла худобу
Амфітріона нащадок вигонив і ладивсь в дорогу,

215 То на відході воли заревли, і всі гори й діброви
Жалібним ревом заповнили й стогоном, їх покидавши.
В відповідь їм і телиця одна у великій печері
Теж заревла з запертя і позбавила Кака надії.
Тут спалахнуло від болю Алкідове серце і жовчі

220 Чорної сповнилось в шалі; вхопив він у руки тяжезну
І сукувату дубину й на гору побіг піднебесну.

- Вперше ми Кака тоді на власні побачили очі,
Як метушивсь він од страху, як швидше від самого Евра
Втік у печеру, бо той переляк окрилив йому ноги.
- 225 Там зачинився, й ланцюг розірвавши, звалив величезний
Камінь, який на ретязь залізний майстерно завісив
Батько, і засув засунув в одвірки і так укріпився.
От тірінтієць у шалі з'явився, і доступу вгору
Пильно шукає, і водить усюди очима, й зубами
- 230 Люто скрегоче. Й так тричі, палаючи гнівом, обходить
Верх Авентіну, і тричі даремно старається зрушить
Скельні пороги, і тричі з утоми в долині сідає.
Ззаду печери здіймалася там звідусюди урвиста
Скеля шпиляста із гострого каменю, дуже висока —
- 235 Звідки не глянеш, на гнізда для хижого птаства придатна.
Скелю цю — верх її— вліво, у напрямі річки, схилив він,
З правого боку підперши, — стрясає в найглибших основах,
Зрушує з місця її і помахом дужим штовхає,
Так, наче громом ударило, аж береги розступились .
- 240 І перелякані хвилі потоку назад подалися.
І відчинилась печера, — Какові ті величезні
Царські чертоги, — і темні відкрилися там погребіща.
Наче під натиском сили якої земля б розступилась
І відчинила підземні оселі й богам ненависне
- 245 Царство бліде, і глибоко зверху жахливу безодню
Видно було б, і духи під впущеним світлом тремтіли б.
Так несподівано світлом раптовим його захопивши
В скелі порожній, де наглухо замкнений дико ревів він,
Стрілами ззовні Алкід нападає і зброю всіляку
- 250 Мече — й дерева, й каміння, неначе ті кола млинові.
Той же тим часом, — бо з скрути тієї вже втечі немає, —
Хмарами дим видихає із паші (аж дивно сказати),
Тьмою густою сповняє домівку, засліплює очі,
Темну, з вогнем перемішану, створює ніч у печері.
- 255 Врешті, не стерпів Алкеїв онук, — крізь вогонь перескочив
Він стрімголов, де дим найгустіше у хвилях здіймався,
Де в величезній чорній печері найбільш вирувало.

В темряві Кака вхопив він в обійми, хоч той іше дихав
Полум'ям марним, на нього наліг і так його стиснув,
260 Що аж полізли на лоб йому очі і в горлі засохло.
Двері виважує він, відкривається чорна домівка, —
І ялівки, сюди загнані, вийшли на світло, й відкрився
Небу грабіж безперечний. А він, ухопивши за ноги,
Трупа поганого витяг. І всі надивитись не можуть
265 І на обличчя, й на очі жакливі, й щетинням оброслі
Груди цього напівзвіра, й вогонь, що погас в його горлі.
Тож Геркулесу тоді з пошаною всі поклонились
І зберігають, на radoшах, день той нащадки, і перший
Речник того був Потіцій, по нім дім Пінаріїв вийшов
270 Сторожем жертв Геркулесу. Віт'ар цей він в лісі поставив,
Ми його будемо звати Найбільший, і завжди найбільшим
Він для нас буде. Тому, юнаки, ви таку величезну
Славу шануйте і віттям вінчайте волосся; й правиці
З чашами вгору здійміть, і взивайте нам спільного бога,
275 Й щедро вино йому лийте». Промовив він це, і двобарвним
Віттям тополя йому Геркулесова чуб отінила;
Вплетене листя з волосся звисало, а чаша свята,
Повна вина, красувалась в правиці. На стіл узливання
В радості всі учиняють жертвне й богів закликають.

280

Веспер тим часом наблизивсь, на захід Олімп похилився.
От і жерці починають обхід, а найперший Потіцій;
Всі, по закону, одягнені в шкури, і з свічкою кожен.
Знов відновляють бенкет і другим заходом солодкі
Страви приносять і повні миски на віт'ар уставляють.
285 Браття ж салійські, обличчя вмаївши галуззям тополі,
Спів починають довкола престолу, де жертви палають.
Тут хор молодших, там старших, і всі величають у співах
Подвиги, що довершив Геркулес: як дві перші потвори
Мачухи він ухопив і в руках задушив, дві гадюки;
290 Як він славетні міста зруйнував — і Ойхалію, й Трою.
Тисячі праць довершив він тяжких в Еврістея на службі,
З допусту злої Юони: «Ти непереможний, дволикх

Хмарами зроджених Фола й Гілая своєю рукою
Вбив, і критську потвору, і в скелях могутнього лева
295 Біля Немеї. Злякалось тебе навіть озеро Стікса,
Орків злякався воротар, що лежав у кривавій печері
На недогризеній кості. Тебе не злякають ніякі
Постаті, навіть Тіфей в своїй зброї, мов скеля стрімчаста.
Ти не утратив притомності духа, як гідра лернейська
300 Тьою голів обкрутила тебе, — отже, радуйся, справжній
Сину Юпітера, цвіте богів, ізійди вселаскаво
Й благослови нас і свято твоє». У піснях так співали,
Та не забули й про Канову разом згадати печеру,
Ані про нього самого, як дихав огнями. Лунає
305 Гомін по цілому гаю, аж гори його відбивають.

От покінчили божисті обряди, й усі переходять
В місто. Цар перший ступає, поважний роками, —
з собою

У товаристві Енея веде й свого сина; про різні
Справи вони розмовляють. З усього Еней дивувався,
310 Й живо по всьому очима водив, бо йому був цікавий
Кожний куточок, усе його тішить, царя він питає
Й слухає, що цей говорить про пам'ятки предків прадавніх.
Мовить тоді цар Евандр, який римську поставив твердиню:
«Бачиш, тут фавни тубільні і німфи гаї ці займали,
315 Плем'я мужів, що зродились із пнів і з твердої дубини.
Устрою в них не було, ні звичаїв, волів запрягати
Ще не навчилися, запасів робити й здобуте щадити
Не розуміли: із віття жили та із ловів нелегких.
Перший Сатурн тут явивсь із небесних висот олімпійських,
320 Зброї Юпітера втікши, як той його вигнав із царства.
Він тоді рід той безумний, розлізлий по горах високих,
Разом стягнув і надав їм закони, а край цей схотів він
Лациєм звать, бо безпечно в землі цій ховався. Доба та
В час його царства, як кажуть, була золота. Так він правив
325 В тихому мирі народами, поки поволі настала
Гірша, поблякла доба, а за нею до воєн шалена

Пристрасть і власності сильна жадоба. Тоді-то авзонське
Плем'я й сіканські народи прийшли сюди, й часто зміняла
Назву Сатурна земля. І настали царі, між якими
330 Тібріс жорстокий, безмірного росту, що річку від нього
Іменем Тібр ми пізніше, усі італійці, назвали.
Справжню, стару свою назву утратила Альбула-річка.
В час той, як прогнаний із батьківщини, по морю я їхав,
Доля всесильна й судьба неминуча мене посадили
335 В цих ось краях, та бог Аполлон і накази жохливі
Матері — німфи Карменти — мене завели у ці землі».

Ледве сказав це, йде далі й показує вівтар і браму,
Що Карментальською, кажуть, назвали вже римляни
здавна,

З шани до німфи Карменти, що долю віщує і перша
340 Те провістила нам, що енеади великим народом
Будуть і що Паллантей також містом уславленим стане.
Далі великий показує гай, що притулок із нього
Ромул завзятий зробив, і ще далі Луперкал у тіні
Скелі холодної, що парасійським звичаєм назвали
345 Йменням Лікейського Пана. І гай Аргілету святого
Теж показав, і місце, де гостя із Аргоса вбито.
Звідти веде під Тарпею і під Капітолій, що нині
Золотом сяє, колись же був дикими вкритий корчами.
Вже і тоді забобонні жахи цих от місць полохливу
350 Людність лякали, й тоді уже лісу і скелі боялись.
«Глянь, — каже, — гай цей і пагорб цей, лісом укритий,
займає

Бог невідомо який, хоч вірять і в те аркадійці,
Що і самого Юпітера бачили часто, як чорну
Тряс він егіду своєю правицею й хмари громадив.
355 Бачиш, крім того, ці городи два, ці розвалені мури,
Рештки, що тут залишились, як спомин по давніх героях.
Замок цей — батько наш Янус, а той — Сатурн заснував
тут,
Янусів замок — Янікул, Сатурнія — звався Сатурнів.

Так, розмовляючи, скоро й до вбогого житла Евандра
360 Вже підійшли і ревучі побачили череди всюди,
Бачили їх і на Римському ринку, й величних Карінах.
Як до домівки прийшли, він промовив: «На ці ось пороги
Сам Алкід переможний вступав, і його тут гостила
Царська оселя оця. Тож гідний будь бога і важся,
365 Гостю, багатств не цінити і не осуди нашу вбогість».
Так він сказав і під покрив маленького дому Енея
Вводить великого й просить сідять на розстеленім ложі
З листя, яке ведмедиці лівійської шкурою вкрито.

Ніч наступає і землю у чорні окутує крила.
370 Мати Венера, проте, не даремно погроз лаврентійських
І завірюхи тяжкої у серці своєму злякавшись,
Йде до Вулкана на слово, і так в золотій їх подружній
Спальні говорить, і будить у ньому любов божественну:
«Поки царі арголійські Пергам плюндрували війною,
375 Замки, які від ворожого пламеню мали упасти,
Тим нещасливцям ніякої помочі й жодної зброї
Я не благала; хисту твого і тебе, чоловіче
Мій найдорожчий, ніяк не хотіла даремно трудити,
Хоч добродійств і багато я винна Пріамовим дітям,
380 Хоч уже часто над лихом Енея тяжким я ридала.
Нині з Юпітера волі ступив він на берег рутульський,
Отже, в покорі приходжу сюди і в твоєї святині
Зброї благаю, мати — для сина. Тож донька Нерая
Й жінка Тітона могли твоє серце сльозами склонити.
385 Глянь, які ринуть народи, які-то твердині замкнули
Брами, як гострять залізо на мене й моє покоління».

Мовила так і білішими снігу руками богиня
Солодко й ніжно голубить його, що й досі ще дльввся.
Звиклий жар охопив його раптом, і плам'я знайомий
390 Мозок йому розпалив у костях, їх ослабивши млостью.
Так от, як часом із грому ясного зірвавшись, вогниста
Блискавка смугою світлого саява у хмарах заграє.
Жінка, свідома краси, була рада із підступу свого.

Вічним коханням покорений, батько їй так повідає:
395 «Чом так далеко причин ти шукаєш? Де ж ділось, богине,
В тебе довір'я до мене? Якщо б піклувалась так само
Ти вже раніш, то озброїть троянців було б ще можливо;
Не боронили б, напевно, ні батько всесильний, ні доля
Трої стояти й Пріамові років ще десять прожити.
400 Як воювати тепер ти готуєшся й задум цей маєш, —
Все, що я захистом здолаю своїм, обіцяю, що зможу
Викувати я із заліза чи вилить його із електру,
Що лише зможе вогонь із повітрям, — облиш ці благання
І перестань в свої сили не вірять». Із цими словами
405 Впав із жагою в обійми жадані і, любій дружині
Ніжно до лона схилившись, поринув у сон безтурботний.

По відпочинкові першим, як ніч, півшляху перейшовши,
Сон віджене, як жінка, що їй із куделі нужденно
Жити судилося й хистом Мінерви, вогонь роздуває
410 Й вистиглий попіл, щоб ночі додати до роботи, й рабникам
Довгої праці при світлі усім завдає, щоби чистим
Ложе подружнє самій зберегти і мати можливість
Виховать діток маленьких, — точнісінько так і могутній
Владар вогню не пізніше тієї хвилини з м'якого
415 Ложа встає й поспішає на кузню до праці своєї.

Біля Сіканії, там, де Еолова близько Ліпара,
Скелями острів підноситься вгору, що завжди димляться,
А під тим островом б'ють із печери в розколинах Етни
Дужі громи у розжарених горнах циклопів і сильно
420 В вухах гримить від ударів тяжких у ковадла, сталева
Маса халібська аж прискає в гарті, коли у горнилах
Жар роздувають. Вулканів тут дім і весь обшир Вулканів.
Владар вогню сюди саме й зійшов із високого неба.

У величезній печері залізо кували Циклопи:
425 Бронт, і Стероп, і голий Піракмон. Громи в їх долонях —
Ті, що батько скидає їх стільки із неба на землю,
Вже відшліфовані трохи, частково іще не готові, —

- Ще добавляли до них по три промені граду й три зливи,
Три із червоного жару і три із крилатого вихру.
- 430 Ще домішали і ясність жажливу до творива того,
Гуркоту й жаху дали ще і гніву, що блискавки мече.
Далі іще й колісницю для Марса ладнали крилату, —
Він-бо до бою на ній і мужів, і міста спонукає.
В іншому місці егіду кували, Паллади гнівної
- 435 Зброю страшну; і зверху старанно її прикрашали
Зміїв лускою та золота блиском. На грудях богині
Скрутні різьбили зміїні й подобу самої Горгони,
Що повертає очима, хоч шия відрізана в неї.
«Все відкладіть, — до них каже, — лишіть розпочату
роботу,
- 440 Роде етнейський, циклопи, й на це ви бачно вважайте:
Зброю зробити для мужа завзятого треба; тут сили,
Треба тут рук доложити берких і всілякого вміння
Й хисту. Тож не зволікайте». І більше ні слова. А ті вже
Зразу на труд налягли, розділивши його між собою .
- 445 Нарівно. Струмені міді пливають там, і золото плине,
Криця, що ран завдає, у просторому плавиться горні.
Щит велетенський готують, один проти стріл всіх
латинців,
- Сім накладають шарів, що один поза один заходить,
І надимають повітря, й женуть продувними міхами.
- 450 Інші — крицю шипучу в кориті з водою гартують.
Аж гуготить вся печера від гromу лункого ковадел, —
В чергу так вони із зусиллям руки здійсмають.
Лиш повертаючи в кліщах могутніх метал розжарілий.

Поки так батько лемнійський спішить у еольському
краї,

- 455 Світла живлюще проміння і щебет під дахом пташиний
Рано-раненько збудили Евандра в хатині убогій.
Старець встає й одягає на тіло сорочку й тірренські
В'яже під стопи сандалії; потім і меч він тегейський
Через плече перевішує збоку й назад відкидає

- 460 Шкуру пантери, що з лівого боку звисала у нього.
Йдуть ще попереду два сторожі тих високих порогів
І супроводять хазяїна — пси його вірні. Іде він
Прямо до гостя Енея, в оселю його, що стояла
Осторонь; бо не забув наш герой про вчорашню розмову
- 465 І про свою обіцянку. Еней не пізніш пробудився.
Йшов цей із сином Паллантом, а той в товаристві Ахата.
Руки, зійшовшись, взаємно вони подали і в світлиці
Сіли, де в затишку вільно могли розмовляти. Цар перший
Мову почав:
- 470 «Наймогутніший владико тевкрійський, ще доки живеш ти,
Твердити я не посмів би ніколи, що справа троянська
Вже занепала, що гине держава. Від нас, відповідно
До твого імені, всюди відомого, стануть до бою
Сили малі вам на поміч; бо звідси замкнула етруська
- 475 Річка, а звідти нас тиснуть рутули, під мурами міста
Зброєю дзвонять. Та я сподіваюсь, що зможу з'єднати
Сильні народи для тебе і царства багатого табір.
Для порятунку показує стежку нам випадок слухний.
Доля тебе тут бажає — й прийшов ти. Не дуже далеко
- 480 Звідси є місто Агілла, на вічній збудоване скелі,
Де на етруських верхів'ях селилося плем'я лідійське,
Славне в боях. Довгий час процвітало воно, та Мезенцій,
Цар, покорив його владою гордою й силою зброї.
Що ж тут про злочини дикі тирана та вбивства огидні
- 485 Згадувать? Хай це на голову скинуть йому і потомкам
Вічні богове. Бо ж навіть померлих в'язав він з живими,
Руки до рук, а лице до лица прикладав (які муки!).
В пасоки гнійних потоках, в обіймах мерзенних, у довгих
Муках вбивав їх. За зброю вхопилися мучені, врешті,
- 490 І облягли ошалілого ката в його ж таки домі;
Помічників повбивали, закидали жаром покрівлю.
Він серед січі тікає в країну рутулів, до Турна,
Що обороною став побратимові. Праведним гнівом
Вся етрурійська земля розгорілась, жадають, щоб видать
- 495 Їм на скарання царя, бо війною ідуть. Полководцем

- Настановлю я тебе тисячам тим, Енею, бо густо
Товпляться вздовж узбережжя на суднах, до бою взивають.
Жрець лиш старий їх тримає, судьбу їм пророчить: «Добірна
Молодь меонська, ви, древніх героїв квітучая сило,
500 Біль справедливий на ворога рве вас; гнів слухний
Мезенцій
Так розпалив. Та ніхто з італійців не може обняти
Провід в такому народі, шукайте чужих полководців». Сили
етруські тоді розмістились на цьому роздоллі,
Божих пророцтв налякавшись. Сам Тархон послів посилає,
505 Щоб передати мені ту корону і берло та інші
Влади ознаки і просить у табір прийти та обняти
Владу в тірренців. Та виснагла старість моя із роками
І скостеніла мені заважає сягати по владу;
Вже-бо і сила, до подвигів здібна, минулась. А сина
510 Я прихилив би до цього, якщо б через матір сабельську
Кров не змішалась і звідси він частки не мав батьківщини.
Ти ж, що й вік твій, і рід із судьбою у згоді, відважся,
Вируш, керманичу тевкрів, вождю італійців хоробрий,
Крім того, я ще Палланта додам тобі, втіху й надію
515 В мене єдину; нехай під твоїм він началом звикає
Марсову службу нести і воєнної справи учитись.
Бачачи подвиги мужні твої, в молодому ще віці
Хай тебе цінить. Аркадських я дам йому вершників двісті,
Вибрану силу юнацтва, і стільки ж він дасть і від себе».
- 520 Ледве промовив він це, як сумно спустили додолу
Очі Еней, син Анхіса, й Ахат, його вірний товариш, —
Горя багато в зажуренім серці вони б розважали,
Та Кітерея з високого неба знаки подала їм,
Бо із ефіру раптова їм блискавка ясно мигнула.
525 І загриміло, здавалось, що світ увесь валиться раптом;
Всім причувалось, що сурми тірренські заграли в повітрі.
Всі озирнулись на небо, а звідти невпинно доходив
Грім лункодзвонний; на світлих прогалинах неба, крізь
хмари

Видно, як зброя червоно горить, як дзвенить від ударів.
530 Всім це затьмарило ум, та один лиш з героїв троянських
Голос пізнав, зрозумів заповіт материнський і каже:
«Ти не допитуйся навіть, мій друже, які-то події
Чуда оці нам пророчать: Олімп мене кличе, богиня,
Мати моя, обіцяла послати мені цю ознаку,
535 Як розгориться війна, і на поміч із неба подати
Зброю Вулкана.
Скільки смертей лаврентійців нещасних чекає! Як тяжко,
Турне, заплатиш мені! Як у хвилях своїх ти багато
Будеш котити щитів, і шоломів, і трупів героїв,
540 Батьку наш Тібре. Хай топчуть союзи, війни хай бажують».

Тільки слова ці промовив, встає із високого крісла
Й, на Геркулесовім вівтарі згаслий вогонь розбудивши,
До невеличких пенатів підходить і ларів, знайомих
Щойно від вчора. Евандр і вся молодь троянська по черзі
545 Вибрані вівці у жертву з належним обрядом приносять.
Потім до суден своїх він відходить одвідати друзів.
З них вибирає собі він хоробрістю знаних, щоб разом
З ним на війну вирушали, його проводжали, а інші
Долі рікою пливають, без напруги, щоб там передати
550 Вістку від батька Асканію, що тут нове приключилось.
Коней тевкрійцям дали в ту дорогу на ниви тірренські;
А для Енея підводять найкращого: лев'яча шкура
Зверху коня покриває, блищать золоті на ній кігті.

Вістка містину малу облітає, що вершники скачуть
555 По узбережжю владики тірренців. В журливій тривозі
Жертви богам матері обіцяють подвійні; чим ближче
Вже небезпека, тим більша тривога, стає все страшнішим
Марса лице. Тоді батько Евандр, на прощання стиснувши
Сина правицю й нестримно над ним заривавши, говорить:
560 «От щоб Юпітер вернув мені давні роки проминулі,
Вигляд тодішній, коли під Пренестом я знищив ворожі
Лави передні і купи щитів попалив переможно
Й цею правицею скинув у Тартар Ерула-владику!

- Він як родивсь, три душі йому (страшно сказати!) дарувала
565 Мати Феронія, й тричі його довелось побороти,
Смерті прийшлось доконати його тричі. Проте ця правниця
Душі всі три узяла в нього й стільки ж і зброї забрала.
Не одривався б тут, сину, з твоїх я обіймів солодких,
Над головою б сусіда не зміг глузувати Мезенцій,
570 Стільки жорстоких убивств не вчинив би залізом ніколи
І не здолав би стількох громадян відібрати у міста.
Згляньтесь, богове, й Юпітере, царю богів премогутній,
Над аркадійським царем, уклінно-бо вас я благаю:
Батьківські просьби прийміть. Якщо ваша ласка, як доля
575 Цілим Палланта мені збереже, якщо маю дожити
Дня, щоб побачить його і зустрітись з ним, — то, благаю,
Дайте дожити, а труди перетерпіти всі я готовий.
Та якщо, доле, готуєш таке, що й сказати лякаюсь,
Зволь же негайно, негайно жорстоке життя скоротити,
580 Поки ще горе непевне й не знаю, чого сподіватись.
Поки в обіймах держу тебе, сину, мій скарбе, єдина.
В старості втіхо, щоб вісник жажливий не зранив у мене
Слуху мого». Жаль такий виливав при останнім прощанні
Батько. Зомлілого з болю додому несли його слуги.
585
- Вже крізь відкриті ворота виходили вершники в поле;
Вирушив перший Еней і Ахат його вірний, за ними
Інші троянські вельможі; Паллант у середині їхав;
Здалеку видно хламиду його й розмальовану зброю, —
Наче Люцифер ясний, в Океанових хвилях омитий,
590 Поміж ясними зірками Венері з усіх найлюбіший,
В час, коли людям своє він священне покаже обличчя
Й темінь розгонить. На мурах стоять матері там у страху,
Стежать за хмарами пилу й військами, що крицею сяють.
Збройно вони через хаші, де шлях їм найближчий,
проходять.
- 595 Гомін лунає, по четверо в ряд вони їдуть, на порох
Поле копитами збили. Є гай там великий близ річки
Цери холодної, здавна святий він для цілого краю.

Вколо віночком його оточили горби, а ялиці
Поясом чорним його вперезали. Як кажуть, пеласги
600 Давні, що перші колись оселились в латинській країні,
Гай посвятили Сільванові, богу ланів і худоби,
Й день встановили святковий. Відтіль недалеко в безпечі
Табором Тархон стояв і тірренці, що їх ціле військо
Можна побачить було із вершини горба, що на полі,
605 Й табору всю широчінь. Сюди ж то, потомлене дуже,
Батько Еней завертає й до бою готове юнацтво,
Щоб підкріпитись самим та дати і коням спочити.

З хмар прибула піднебесних у сьйві божистім Венера
Світла, дари несучи. І як тільки побачила сина
610 В закутку самім долини, за зимними водами річки,
Радо йому об'явившись, отак промовляє: «Дари ось,
Мною обіцяні, маєш, що їх спорудив своїм хистом
Мій чоловік, щоб ти не вагався, мій сину, до бою
Викликать гордих лаврентів чи Турна палкого». Сказала
615 Так Кітерея і сина голубить, обнявши, й блискучу
Зброю під дубом навпроти складає. Він з божого дару
Радий, із честі такої й натішитись ним він не може,
Сам по порядку те все оглядає й дивує з усього,
Ще й обертає в руках, до плечей приміряє: шолом тут,
620 Що так страшить своїм гребнем і полум'ям грізно палає,
Й меч смертоносний, і панцир великий із міді твердої,
Що червоніє криваво, такий, як та темная хмара,
Що, загорівшись від променів сонця, палає в просторах,
І наколінники легкі, із золота литі й електру,
625 Й спис, і повёрхня щита, що не легко її описати.

Саме на ньому володар вогню, у пророцтвах умілий,
Знаючи будучність, вирізьбив славні діла італійців,
Римські тріумфи і ціле потомство прийдешнє, що вийде
З роду Асканія, й війни, що будуть, одна за одною.
630 Й матір-вовчицю він там зобразив, що у Марса в печері,
Зелом порослій, лежить, — до сосків припадаючи разом,
Граються двоє хлоп'ят і ссуть свою матір безстрашно.

Шию свою ізігнувши дугою, вона тих хлоп'яток
Лиже по черзі і так їх тільця язиком виправляє.
635 Біля цієї картини він Рим зобразив і додав ще,
Як сабінянок умкнули із місць глядачів на великих
Іграх у цирку, з законом незгідно, й війна розгорілась
Наново між Ромулідами й Тацієм, вже постарілим,
Що на чолі був у курів суворих. Царі після бою
640 При олтареві Юпітера збройні стоять і тримають
Чаші в руках та єднаються в спілку, свиню заколовши.
Біля цієї картини квадриги швидкі у розгоні
Метта надвое роздерли (ой, треба було, мій альбанцю,
Слова додержать), там Тулл, шматуючи зрадника тіло,
645 В лісі розкидав його, аж кров'ю шипшини стікали.
Далі було, як звелів він Порсену Тарквінія знову
Після вигнання прийняти і як він військом великим
Місто обліг, а потомки Енея на меч поривались,
Щоб боронити свободу. А він, невдоволений з того,
650 Ніби грозить, що Коклес та наважився міст зруйнувати,
Й Клелія, пута порвавши, посміла ріку переплунуть.
Зверху Манлій стояв, оборонець тарпейського замку,
Й храм заслоняв, і нерушно тримав Капітолій високий;
Свіжою стріхою їжилась Ромула царська домівка.
655 Срібний гусак літав там у сінях золотосяйних
І сповіщав, що галли надходять, що вже на порозі.
Через гушавину, в темінь сповиті, з'явилися галли
І оточили твердиню — їм темрява ночі сприяла.
Кучері в них золоті, і одіж їх золотом сяє,
660 Світло-смугасті військові плащі, а шиї в них білі,
Мов молоко, в золотому окіллі; вимахує кожен
Парою списів альпійських, а в довгих щитах вони захист
Мають собі. Він вирізьбив там і громаду салійську
В танці святому, і голих луперків; у них гостроверхі
665 З вовни шапки, і щити зобразив, що із неба упали.
Чисті матрони везуть через місто у повозах зручних
Святоші їхні. А далі іще показав він виразно
Тартара царство, також глибоченний передсінок Діта

Й кари за злочини; теж, Катіліно, й тебе, як на грізній
670 Скелі висиш і тремтиш ти від фурій. Окремо — побожні,
З ними й Катон, що закони складає. Між всім цим
широке

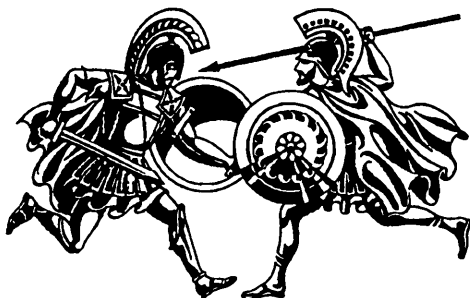
Граюче море із золота, й пінилися сивії хвилі,
Й сріблом довкола дельфіни блищали, міцними хвостами
Глибоко хвилю горнули і піну шумну розсікали.
675 Мідний флот було видно всередині, — битва актійська:
Берег Левкади, усяяний весь вояками, а хвилі
Золотом сяють. Сам Август Цезар веде італійців,
З ним і сенат, і народ, і пенати, й великі богове.
Він на кормі височенній стоїть, а обабіч з обличчя
680 Радісна ясність палає і батьківська зірка над тім'ям.
Далі за ним — Агріппа величний веде своє військо,
Вітром попутним боги йому з неба сприяють. На ньому
Славна відзнака воєнна — з носів корабельних корона
Скроні йому осявала. А далі — озброєні різно
685 Варварські сили Антоній веде. Народів Аврори
Й берега він переможець червоного. Тягне з собою
Сходу він сили, й Єгипет, і Бактру далеку; при ньому
Жінка з Єгипту, нечестя для нього. Всі разом рушають
В бій, аж запінилось море, вдаряють-бо підняті весла,
690 Ростри тризубі прорізують плесо, — ідуть у відкрите
Море. Гадав би хто, може, що тут надпливають Кіклади,
Зрушені морем, чи з горами гори зіткнулись високі;
З суден, важких, наче вежі, воїни так натискають
Збройними масами, з рук запалене кидають клоччя,
695 Мечуть летюче залізо списів, — і багриться від крові
Поле нептунське. Всередині військо цариця скликає
Батьківським систром; не бачить гадюк вона двох за
собою.

Всякі потвори богів різнорідних, між ними Анубіс
Песиголовий, рушають у бій на Нептуна й Венеру,
700 Проти Мінерви. В середині битви цієї сам Маворс,
В зброї залізній, лютує. А Діри зловісні з ефіру
Линуть, і втішна Незгода надходить у шаті роздертій,

- Зараз за нею з кривавим бичем виступає Беллона.
Зверху, з актійської скелі, на це Аполлон споглядає
- 705 І натягає свій лук. Злякались тієї погрози
Індія й цілий Єгипет, Аравія вся і Сабеї
І починають тікати. Видно було, як цариця
Кличе вітри, паруси наставляє під подув і линви
Їм попускає невпинно. Її там у цій різанині
- 710 Бог вогняний зобразив від прийдешньої смерті блідою;
Япіг попутний і хвилі несуть її в море, а далі —
Ніл, засмутившись, могутній, своє розгортає одіння
Й всіх розбитих до свого зеленого лона скликає.
Цезар у римській мури в'їжджає в потрійнім триумфі
- 715 Й вічним богам італійським безсмертні складає обіти —
Тричі по сто у столиці поставити храмів величних.
З ігрищ веселих та оплесків вулиці всі аж лунають;
В храмах кругом вівтарі і хор матерів, а навколо
При вівтарях жертовні воли усю землю покрили.
- 720 Він на порозі сидить білосніжнім осяйного Феба
І від народів дари порядкує й на пишних колонах
Вішає. Йдуть ті народи впокорені, в шерехах довгих.
Мова їх, звичаї, зброя, їх одяг — які розмаїті!
Мульцібер тут зобразив номадів і карів, лелегів,
- 725 Афрів отих розперезаних, ще й стрілозбройних гелонів.
Далі Євфрат вже котив свої хвилі спокійні; ще далі —
Люди з меж крайніх — морини; і Рейн двоєрогий, і даги
Непогамовні, і річка Аракс, для мостів небезпечна.
Матері дару, Вулкана шиту, він дивується дуже,
- 730 Образам радий ясным, хоча тих подій і не знає,
І піднімає на плечі цю славу і долю нащадків.

КНИГА ДЕВ'ЯТА

Поки це все десь далеко там діється, з неба послала
Донька Сатурна Юнона Ірідю до смілого Турна.
Саме тоді він сидів у священній долині, у гаї
Батька Пілумна, як донька Тавманта, звернувшись до
нього,

- 5 Так промовляє устами рожевими: «Турне, чи бачиш,
Те, чого жоден з богів на твої побажання не смів би
Навіть тобі обіцяти, сам час, у невпинному русі,
Це подає тобі. Слухай, Еней, залишивши свій город,
Все товариство і флот свій, пішов до оселі Евандра,
10 Володаря Палатину. Мало того — до найдальших
Селищ коритських та зброїть лідійський загін і ватаги,
Зібрані з сіл. То чого ще вагатись? Вже час готувати
Повози й коні. Покинь зволікання усяке й на табір
Вдар і розбий у сум'ятті». Так мовить і в небо злітає
15 Рівними крилами, й довгу дугу вона креслить у хмарах.
Зразу юнак упізнав її й, руки до неба піднявши
Вслід їй, зникаючій, поклик такий посилає: «Ірідю,
Неба окрасо, хто шле тебе нині на землю до мене
Летом крізь хмари? Звідкіль така ясність раптова? Я бачу,
20 Як посередині небо відкрилося, бачу, як зорі

Кружать круг обрію. Я підкоряюсь цим божим ознакам,
Чий би то голос до зброї не кликав мене». Так сказавши
І приступивши до хвиль, він черпає воду з поверхні
Й довго благає богів, до небес посилає обіти.

25

От виступає все військо в похід на відкритому полі;
Вершників повно, вишивані шати, все золотом сяє.

В перших загонах Мессап на чолі, а в останніх керують
Юні Тірриди, і Турн посередині, вождь, усе бачить,
Зброя в руках, головою він всіх перевищує. Наче

30

Ганг, коли сім його струменів разом зіллються в спокійне
Течій глибоких русло, або Ніл, як із нив він стікає
І завертає масні свої води у плесо широке.

Раптом у полі побачили здалеку тевкри велику

Хмару, що чорною млою клубилась, аж пільма настала.

35

Перший Каїк із переднього насипу голосно крикнув:

«Гей, громадяни, яка це у чорнім тумані навала

Суне на нас! Мершій же за зброю беріться залізну,

Влазьте на мури, бо ворог вже близько, агей!» Із великим

Гамором тевкри до кожної кинулись брами і швидко

40

Мури усі зайняли. Так звелів їм Еней на відході,

Найрозумніший керманіч: коли б приключилась без

нього

Злая пригода якась, щоб не сміли до бою рушати

В поле, ряди шикувати, нехай бережуть лише табір,

Валом хай мур забезпечать. Хоч честь їх манила й завзяття

45

Битись рукопаш, та згідно з наказом по баштах засіли,

Позачинявши всі брами, й на ворога збройно чекали.

Турн же помчався вперед, обганяючи лави неспішні,

Й вершників двадцять із ним прибули аж до самого міста.

Кінь-бо фракійський під ним виграє, весь у яблуках білих,

50

На золотому шоломі багряний красується гребінь.

«Хлопці, — гукнув він, — хто перший зі мною на ворога

гряне?

Ось вам!» — і списа свого, розмахнувшись, метнув

у повітря:

Знак це — до бою! — і гордо влетів він на поле. Цей
заклик

Всі підхопили і з окликом грізним за ним подалися.

- 55 Дивно їм те, що збентежились тевкри і в поле не вийшли,
Зброю об зброю не вдарять з мужами, а табір боронять.
Занепокоєний, їздить довкола конем і шукає
Турн, чи не знайдеться доступ до міста якийсь непомітний.
Так, як під повну вівчарню десь крадеться вовк серед
бурі

- 60 Й серед дощу під кошарою виє у північ глибоку, —
Під матерями мекечуть ягнята, а він, кровожерний,
Гнівом лютує на них, недосяжних, — дратує шалений
Голод його, бо горлянка без крові давно пересохла, —
Так от у люті й рутул запалав, як побачив ті мури
65 Й табір, аж біль його кості твердії почав припікати.
Як доступитись — не знає і як йому схованих тевкрів
Вибити з-поза валів і в поле погнати відкрите.
Спершу на флот нападає, що з боку під табором крився,
Греблями був загороджений всюди й притоками річки.
70 Зве товариство своє розшаліле вогонь підкладати,
Й сам із жагою запалену сосну у руки хапає.
Миттю всі кинулись разом (їх нагнить і Турна
присутність),

Всі юнаки смолоскипами димними вмиць запаслися.

- Вогнища геть розхапали; тріщить головня смоляниста,
75 Іскрами й попелом сипле Вулкан аж до самого неба.

Музи, скажіть, хто з богів відвернув ту від тевкрів

пожежу

Грізну, від їх кораблів хто великий вогонь той відкинув?

Давня то все давнина, та лунатиме слава ця вічно.

Ще як на Іді фрігійській Еней готував собі судна

- 80 Й ладивсь на море глибоке пуститись, то, кажуть, богиня,
Берекінтійська мати, Юпітера цими словами
Стала просити: «Мій сину, подай же, чого я благаю,
Мати твоя дорога, бо ти нині володар Олімпу.

- 85 Бір був сосновий у мене, від довгих років мені любий,
Ліс на верхів'ях гори, де приносили жертви для мене;
Чорні там сосни росли і стовбурів повно кленових.
Радо я їх віддала юнакові дарданському, флоту
Він-бо не мав. А тепер, неспокійну, менс огортає
Страх і тривога. Звільни ж ти мене від тривоги цієї,
90 Силу подай материнським благанням, щоб так учинилось:
Хай не здолають цих суден ні пройдений шлях, ані бурі,
Хай помагає їм те, що вони в наших горах зростали».
Йй відповів на це син, обертаючий зорі у небі:
«Мати, куди закликаєш ти долю, чого для них просиш?
95 Як же то можуть ті судна, що смертна рука змайструвала,
Долю безсмертну здобуть? Чи напевно Енееві владється
Шлях цей непевний проїхать? Чи бог який має небесний
Владу таку? Та нехай: коли сповнять вони те, що треба,
Йй в гаванях стануть авзонських, з усіх я, що хвилі уникнуть
100 І завезуть дарданців вождя на поля лаврентійські,
Смертну подобу візьму і звелю на безкраїх просторах
Бути богинями моря, як Дото, Нереева донька,
Чи Галатея, що піняве море грудьми розсікають».
Мовив і свідками хвилі закликав стігійського брата,
105 Йй чорної берег безодні, й смолу, що у ній закипає,
І від кивка голови його навіть Олімп затрусився.

- Саме прийшов той обіцяний день і настала година,
Паркам належна, як Турнові кривди лихі напутили
Матір від суден святих відвернути мершій смолоскипи.
110 Перед очима усім засяяло світло незнане,
Хмара велика, здавалось, із сходу пливла у повітрі,
З нею йшли й хори ідайські. Страшний залунав тоді голос
З неба й пройняв до костей він троянські ряди
і рутульські:
«Тевкри, не бийте тривогу і не бороніть моїх суден,
115 Збрї до рук не беріть; бо Турнові швидше вдалося б
Море спалити, ніж сосни священні. Ідіть же, ви вільні,
Моря богині, ідіть собі, так вам наказує мати».

Судна від берега раптом свої відривають припони,
Й наче дельфіни, носами нирнувши, самі поринають
120 В воду морську. Тоді — диво невидане! — скільки там
суден,
Міддю покритих, стояло при березі, стільки дівочих
Постатей вийшло з води і виплило в море спокійне.

Всі остовпіли рутули, ба навіть Мессап ізлякався —
Коні сполохались в нього, і грізна ріка буйнохвила
125 Стримала біг свій, тож бог Тіберін повернувся від моря;
Лиш невгамовного Турна не зрадила мужня відвага,
Тих він запалює словом, а тих іще й лає притому:
«Диво це б'є по троянцях, Юпітер-бо в них порятунок
Вирвав із рук; ні рутулів меча, ні вогню їм чекати
130 Не доведеться, — і море для тевкрів уже непрохідне;
В них і на втечу надії нема, їм півсвіту закрито —
В наших руках суходіл і ще тисячі збройного люду
Всіх італійських племен наготові. Мене не лякають
Навіть вішання богів, хоч і хваляться ними фрїгійці.
135 Досить уже для Венери й для долі того, що троянці
На урожайних полях опинились авзонських. Є в мене
Свій заповіт, щоб залізом те плем'я розбити злочинне,
Що відібрало дружину. Ця кривда не тільки Атрідів
Стріла, й не тільки мікенцям хапатися можна за зброю.
140 Досить один раз загинути! Досить було нагрішити
Тим уже спершу, щоб не зненавидіти тяжко жіночий
Рід весь. Вони, мабуть, мають надію на вал цей між нами
Й рів, що задержить, та це лиш маленька затримка для
смерті.
Мабуть, таки вони бачили добре, як мури троянські,
145 Що збудували їх руки Нептуна, в вогні розлетілись?
Хто, проте, з нас, мої вибрані друзі, готовий рубати
Сталлю цей вал і зі мною в цей табір лякливий вступити?
Зброї Вулкана мені тут не треба на тевкрів, ні тисяч
Суден. Нехай всі етруски стають, як союзники, зараз,
150 Не доведеться лякатись їм ночі, щоб ми по-злодійськи

Викрали з храму Палладій святий, перебивши сторожу
Замку високого. Ми не сховаємось, хай не бояться,
В кінського черева темінь, а явно, при денному світлі
Мури запалим вогнем. Я їм дам зрозуміти, що справа
155 Тут не з данайцями й не з пеласгійським юнацтвом, що
десять
Років їх стримував Гектор. Коли уже краща частина
Дня проминула, веселошам час, що лишився, віддавши,
М'язи, герої, сталіть і готуйтеся до битви назавтра».
Дано тим часом Мессапу наказ — заgonи сторожі
160 Ставити в брамах і мури довкола вогнем оточити.
Двічі по сім вибирають із воїв рутульських, що мури
Військом обложать; по сто юнаків виступає за кожним,
Гриви багрянні на їхніх шоломах і золотом сяють.
Всі розмістились, чергують позмінно; лягли на моріжку
165 І попивають вино, мідяні випорожнюють жбани.
Вогнища світять яскраво, і, щоб не заснули, вся варта
Ігри заводить.

Бачать усе це троянці з валів і тримаються збройно
На висоті, не без страху за брамами стежать; містками
170 Греблі передні сполучують, стріливо зносять; керує
Ними Мнестей і завзятий Серест; на годину непевну
Батько Еней наказав, щоб на себе вони над юнацтвом
Провід взяли, лад давали всьому. І по мурах навколо
Стало все військо, як кожному жереб його небезпечно
175 Визначив ланку і кожен обов'язку свого пильнує.

Сторожем брами був Ніс, син Гіртака, поміж вояками
Найсміливіший. Його як товариша збрї послала
Іда мислива Енеєві; спритний він був із списками
Й легкими стрілами. Поруч із ним у рядах Евріал був,
180 Друг його; певне, за нього в Енеєвім війську троянським
Кращого годі й шукать — молодик, шойно вус засівався!
Щира була в них любов і однаковий запал до бою;
Разом вони і при брамі одній на сторожі стояли.
Ніс йому каже: «Чи бог мені в серце жагу цю зсилає,

- 185 Мій Евріале, чи богом стає нам жагуче бажання?
Рветься віддавна мій розум до бою, або щоб велике
Щось довершити; не можу спокійним без діла я бути.
Бачиш рутулів, яка в них упевненість в ділі початім.
Зрідка лиш тліють вогні, всі послули, усіх подолали
- 190 Сон і вино. Тільки тиша навколо. Мене ти послухай,
Що я замислив, які в мене наміри виникли в серці.
Всі — і народ, і батьки — вимагають покликать Енея,
Слати до нього мужів, донести йому звістку надійну.
Як обіцяють тобі нагород, коли все це здійснити
- 195 (Сам вдовольнюся хвалою за подвиг), то там під горбочком
Можна дорогу знайти до твердині і стін Паллантея».
Слави бажання палке потрясло Евріалом так дуже —
Аж обімлів, і мовить він так до гарячого друга:
«Нісе, невже ти в супутці не візьмеш мене в цій великій
- 200 Справі? Як можу пустить я самого тебе в небезпеку?
Ох, та не так мене батько Офелт, у боях посивілий,
Виховав ще за аргійських страхіть і троянського горя,
Зовсім не так я й з тобою повівсь, коли разом з Енеєм
Великодушним у цю небезпечну подався мандрівку.
- 205 Є тут, є серце, що світ зневажає і навіть готове
Власним життям заплатити за славу, якої ти прагнеш».
Ніс же на те: «Не боявсь я у цьому за тебе ніколи, —
Годі про це. Хай звитяжним тобі мене верне Юпітер
Чи який інший з богів, що ласкаво на це споглядає.
- 210 Але якщо — все, як бачиш, у цій небезпеці можливе, —
Чи то пригода, чи бог все оберне мені на загибель,
Хочу, щоб ти зацілів, — тобі іще жити годиться.
Тільки б одбивши в бою чи за гроші мене відкупивши,
Хтось би мій прах поховав, а як доля й того не дозволить,
- 215 Хай неприсутньому похорон справить і пагорб насипле.
Болю такого завдать не хотів би я нені нещасній,
Бо з матерів лиш одна вона зважилась всюди, юначе,
Йти за тобою і в мурах Ацести міцних не лишилась».
Той же у відповідь: «Марні плетеш ти даремно причини, —
- 220 Наміру я не зміню й відступати від нього не буду.

Швидше рушаймо». Сторожу збудив, і вона переймає
Службу по них на цій ланці. Вони ж, своє місце лишивши,
Йдуть, Евріал вдвох із Нісом, парость цареву шукати.

- 225 Все, що живе на землі, у сні спочивало глибокім,
Серце звільнялось від денних турбот і труди забувало.
Але начальники тевкрів і вибрана молодь троянська
Про найважливіші справи державні ще радили раду,
Що їм робити і хто до Енея послом із них буде.
Спершись на довгі списи, стояли вони із щитами
- 230 Посеред табору. Раптом прийшли сюди Ніс з Евріалом,
Просять мерщій допустить їх, бо справа в них дуже
важлива
- Й варта уваги. Перший Іул їх, бентежних, приймає
І розповісти усе він наказує Нісові. Мовив
Так син Гіртака: «Енеєві друзі, прийміть нас зичливо
- 235 І не судіть ви по нашому віку цієї розмови.
Позамовкали рутули, вино-бо і сон їх зморили.
Нам пощастило придатне для засідки вгледіти місце
На роздоріжжі, що біля воріт, недалеко від моря.
Всі там погасли вогні, лише дим піднімається чорний
- 240 Аж до зірок. Як дозволите нам свого спробувать щастя,
Підем Енея шукати і мури міцні Палантея.
Скоро побачите ви, як із здобиччю він після січі
Прийде сюди. А ми не заблудим в дорозі, бо з темних
Долів, що в них полювали, бувало, ми бачили крайні
- 245 Мури міські і всієї ріки течію упізнали».
Мовив тут слово Алет, літами поважний і мудрий:
«Рідні богове, що маєте Трою у вашій опіці!
Ні, ви не хочете тевкрів ушент розгромити, якщо ви
Дух підбадьорили так юнакам цим і серце відважне».
- 250 Так промовляючи, він обіймав їх обох і стискав їм
Руки, уста і обличчя обом умивав їм сльозами.
«Гідну відплату яку вам, мужі, я придумати можу
Як нагороду за діло те славне? Найкраще, найперше
Вас нагородять боги й ваша совість; а решту негайно

- 255 Благочестивий Еней вам віддасть; не забуде ніколи
І молоденький Асканій тих ваших заслуг величезних».
«Певно, у мене одна лиш надія рятунку, — Асканій
Мовить, — повернення батька. Іменням пенатів великих
І Ассаракових ларів, святинею сивої Вести,
260 Нісе, благаю тебе — все щастя моє, всю надію
В вашім я лоні складаю: верніть мені рідного батька,
Хай лиш побачу його; при ньому весь смуток минеться.
Келихи два даю з чистого срібла, різьбою укриті;
Батько їх взяв як трофей, в славній битві здобувши
Арісбу.
- 265 Двоє триніжків даю, та іще два великих таланти
Золота, й жбан стародавній, дарунок Дідони з Сідону:
А як здобути Італію нам пощастить, її берлом
Заволодіти звияжно і жеребом здобич ділити, —
Бачив ти, Нісе, коня, що Турн на нім їхав, і зброю
270 Бачив на нім золоту? І коня того, й шит, і червоні
Гребні для тебе з-під жереба вийму я, Нісе, бо нині
Це все твоя нагорода. Крім того, дасть батько дванадцять
Найдобріших жінок і мужчин із їх зброєю разом.
Дасть іще поля той лан, що цар ним Латин володіє.
275 Ти ж, юначе шановний, — вік-бо мій ближчий до твого, —
З щирого серця приймаю за друга тебе й пригортаю,
Як побратима; у всяких пригодах без тебе не буду
Жодної слави шукати для себе в моїх починаннях.
Чи правуватиму в мирі, чи війни вестиму, найбільше
280 Буде довір'я ділам і словам твоїм в мене». На все це
Так Евріал відповів: «По цьому відважному ділі
Жоден день гіршим мене не покаже. Коли б лише щастя,
А не недоля мені приключилась. Та понад дари всі
Я за одне прошу: є в мене з древнього роду Пріама
285 Мати стара; її стримати, бідну, йти разом зі мною
Ані ілійська земля не могла, ані мури Ацеста.
Не попросавшись, її я лишаю, вона ж небезпеки
Цєї не знає. Ніч і правиця твоя — мені свідки:
Витримать неньчиних сліз я б не міг. Та тебе я благаю:

- 290 В горі безрадну потіш, поможи їй самотній на світі.
Дай мені певну надію на тебе; на всяку пригоду
Я сміливіше піду». Така мова серця у дарданців
Зрушила, ринули сльози. Найдужче вразив Іула
Їй серце його зворушив любові синівської образ.
- 295 Він тоді мовить:
«Що лише гідне почину твого, — на те сподівайся.
Матір'ю буде для мене вона, лиш імення Креузи
Їй бракуватиме. Справді, за сина такого велика
Дяка їй буде. Та що не було б, я клянуся цією
- 300 Ось головою, якою звик батько клястися, — усе те,
Що обіцяю тобі, при щасливім поверненні буде
Матері й роду твоєму». Сказав це й сльозами залився;
Разом із цим він здіймає з плеча позолочений меч свій,
Що Лікаон Кносійський зробив по-мистецьки напрочуд
- 305 І доробив відповідні із кості слонової піхви.
Нісові шкуру Мнестей дав, із лева гривастого зняту;
Вірний Алет з ним шоломом змінявся. Озброєння взявши,
Разом виходять вони, а вожді їх гуртом проводжають,
Старші й молодші, під браму саму та бажають їм щастя:
- 310 Вирушив з ними прекрасний Іул, він розважністю мужа
Й розумом вік перевищує свій. Багато доручень
Батькові він передав, але всі ці доручення вітер
В полі розвіяв, погнав попід хмари їх, звівши нінащо.

- Вийшовши, рів перелізли і в теміні ночі прямують
- 315 Просто у табір ворожий, де мало від рук їх загинуть
Дуже багато. Бачать тіла, що в траві настелили
Сон і вино; колісниці на березі дишлами вгору,
Воїни, упряж, колеса і зброя, й вино — все усуміш.
Перший звернувся Гіртакід до товариша з цими словами:
- 320 «Тут, Евріале, рукам є робота; сама нас нагода
Кличе, бо путь саме тут. Ти вважай, щоб рука чия ззаду
Не піднялася на нас, бережись і вважай на всі боки,
Простір одкрию я тут і дам тобі стежку широку».
Мовив це слово, й замовк, і кинувсь з мечем на Рамнета

- 325 На гордовитого, що недалечко на купі високій,
На килимах простягнувшись, хропів на повнії груди.
Сам він був цар і вішун, і Турну-цареві був милий;
Та вішуванням загину від себе не міг відвернути.
Трьох убив слуг біля нього, які необачно лежали
- 330 Прямо на зброї; убив зброєносця у Рема; під кіньми
Вбив візника, мечем відрубавши звисаючу шию,
Потім також і самому господарю голову зняв він,
Кинувши тулуб, що кров'ю ще сходив. Земля і постеля
Теплою кров'ю спливали. Вбив і Ламіра, і Лама,
- 335 І молодого Серрана, що ночі цієї найдужче
Бавився й божого дару хильнув забагато, не встояв,
Красен обличчям, і з ніг повалився. Щасливий він був би,
Якби на всю ніч гуляння продовжив, до самого ранку.
Так, наче лев зголоднілий, що в повній вівчарні бушує,
- 340 Голод відчувши скажений, — хапає й виносить овечку
Ніжну, з страху онімілу, і грає кривава пашека.
Але не менша й різня Евріалова; він так же само
В гніві шаліє, багато кладе безіменного люду,
Фада, Гербета, і Рета, й Абара із ними вбиває.
- 345 Сонних усіх, тільки Рет поміж ними не спав і все бачив,
Та в переляку страшнім за кратеру велику сховався.
Той, підійшовши впритул, усадив йому глибоко в груди
Меч, коли встати хотів він, і з рани смертельної витяг.
Душу пурпурну вмираючий виплював разом із кров'ю,
- 350 Й змішане з нею вино повернув. А цей напире
Потай шалено. Уже добирався до загону Мессапа,
Де догорало багаття, і бачив, що спутані коні,
Як і належить, щипали траву, коли Ніс коротенько
Мовить до нього, збагнувши, що надто в різні розшалів
він.
- 355 «Стримаймось, — каже, — бо ранок наблизивсь, для нас
неприхильний.
Досить вже помсти, тож вільна дорога крізь військо
вороже».
- Та довелось їм багато знадіб'я мужів цих лишити,

З чистого срібла — і зброю, і чаші, і килими гарні.
Взяв лиш собі Евріал у Рамнета нагрудники й пояс,
360 Золотом кутий, що дав у дарунок колись тібуртинцю
Ремулу Цедик, багач, щоб зв'язати побратимством заочним.
Той, умираючи, внукові в спадщину дар цей покинув, —
В битві його, після смерті онука, рутули придбали.
Зняв його й марно на плечі свої одягнув він могутні.
365 Ще й Мессапів із гребнем шолом, що був саме на нього,
Він накладає. І вийшли за табір, у місце безпечне.

Саме в той час, коли інше все військо стояло у полі,
Вершники з міста Латина озброєні, разом три сотні,
Їхали, вкриті щитами, до Турна-царя поспішали
370 Вісті йому передати. Вольцент був начальник над ними.
Близько було вже до табору їм, під'їздили під мури,
Здалеку бачили, як ті наліво, на стежку звертають.
Враз Евріала — який необачний! — шолом його зрадив,
Блиснувши променем в вічі ясным у півтемряві ночі.
375 Бачили це не дарма вони. Крикнув Вольцент із загону:
«Стійте, мужі! Хто ви й звідки ви тут? І чому ви при
зброї?»

Путь вам куди?» Та вони не озвались на це, лише далі
В ліс подалися мершій і довірилися темряві ночі.
Кинулись вершники на перехрестя знайомі, й дороги
380 Їм вартові звідусіль заступили, а ліс був глибокий,
З чорного дуба, наїжений терням і густо зарослий
Всюди корчами, лиш рідко була десь вузьенька стежина,
Схована в лісі. Темне гілля і важка його здобич
Стримали там Евріала, і напрям дороги згубив він
385 Із переляку. А Ніс утікає. І от, нерозважний,
Вирвався з рук ворогів із тих піль, що альбанськими
стали

Зватися згодом від імені Альби, тоді ж там високі
Стайні тримав цар Латин. Коли зупинився, нарешті,
І оглянувся даремно за другом, що десь загубився,
390 «Гей, Евріале, сердешний, — гукає він, — де ти zostався?»

Як повернуся я знову, і як я заплутану стежку
В лісі зрадливим знайду?» І шукати почав, повернувшись,
Він по своїх же слідах і блукати в гушавині лісу.
Кінський він тупіт почув, і гомін, і гасла погоні.
395 І незабаром ще й крики почув, і уздрів Евріала,
Ворог його оточив і узяв у полон, бо зблудив він
В місці непевному, в наглім сум'ятті нічному, й даремно
Він намагавсь увільнитись. Що діяти? Зброї якої
Й сили якої додати, щоб з біди юнака врятувати?
400 Чи на ворожі мечі йому кинутись, смерті годину
Славну прискорить і в ранах загинути мужньо? Чимдуж він
Руку напружує й спис обертає в руці і, на місяць
Глянувши вгору, такими словами благає: «Богине,
Донько Латони, окрасо зірок і борів опікунко!
405 Зглянься й дай поміч у нашій біді. Коли жертву за мене
Батько Гіртак складав на твоїх вівтарях, коли сам я
З ловів ті множив дари і в тебе під храму склепінням
Вішав або прибивав їх тобі на священнім фронтоні, —
Дай цю ватагу розбити, цим списом керуй у повітрі».
410 Так говорив він; і, всім напружившись тілом, залізо
Кинув. Спис в леті своєму тьму ночі прошив, і ввігнався
Ззаду Сульмону в хребет (він навпроти стояв, обернувшись),
І надломився відразу, й усе передсердя прошило
Зламане дерево. Він, покотившись, з грудей виливає
415 Теплий ще струмінь і стигне, і довго хрипить усе лоно.
Раптом вони озирнулись; а той із завзяттям ще більшим
Кинув ще й другого списа на них з-понад самого вуха.
Не спам'ятались, як спис пролетів, і Тагові скроні
Враз пробиває обидві й, зігрітий, проходить крізь мозок.
420 Лютий шаліє Вольцент, винуватця ж, що кидав, не бачить,
Ані збагнути у гніві не може, куди нападати.
«Поки що буде, а ти нам горячою кров'ю оплатиш
Кари обох». Сказав так і кинувся, меч оголивши,
На Евріала. Страх тоді Ніса обняв і, безтямний,
425 Голосно крикнув він, довше не міг-бо у п'ятні ховатись,
Довше не міг він терпіти такого великого горя:

- «Ось я! На мене, на мене залізо зверніть, о рутули!
Я це вчинив, мій це підступ, а він не посмів би нічого,
Та й не здолав би, — за свідків і небо, і зорі я кличу, —
430 Тим він лиш винен, що дуже любив безталанного друга».
Ще промовляв він слова ці, як розмахом дужим у ребра
Меч увігнався і білі надвоє розсік йому груди.
Мертвий скотивсь Евріал, — по прекрасному тілі у нього
Кров полилася й на плечі безсило схилилася шия.
435 Так це, як квітка червона, підрізана в оранці ралом,
Гинучи, в'яне, або як той мак на ослаблій стеблині
Клонить голівку свою, дошами обтяжену в полі.
Ніс у саму середину рветься і тільки Вольцента
Всюди шукає, між всіх одного лиш Вольцента він прагне,
440 А вороги, звідусіль наступаючи, тиснуть на нього.
Він же завзято махає мечем блискавичним, аж поки
В горло рутулу кричашому лезо всадив одчайдушно
І, умираючи сам, звів із світу ще й душу ворожу.
Впав він на прах бездиханного друга, бо рани глибокі
445 Тіло зорали йому, і спочив тоді мирною смертю.

Нині обидва щасливі! Як в пісні моїй ще є сила,
День не настане, щоб ваша у пам'яті слава замовкла,
Поки Енеїв триматиме дім Капітолія скелю
Й поки всю владу над землями батько держатиме римський.

- 450 Зброю, у здобич здобуту, взяли переможні рутули
І понесли із сльозами у табір Вольцентове тіло.
Смуток не менший там був, як Рамнета знайшли неживого
Й інших багато вождів, що із ним полягли у тій січі, —
Й Нуму, й Серрана також. Багато набігло народу
455 До півживих ще мужів, до зовсім ще теплого місця,
Де по недавній різні ще пінилися крові потоки.
Розпізнають усі разом Мессапів шолом світлосяйний,
З ним ще й багато трофеїв, із потом великим здобутих.

- Вже шафранове Тітонове ложе лишила Аврора
460 Й перша промінням новим усі землі обсипала світу.

А коли сонце зійшло, коли день усі речі осяяв,
Турн закликає до зброї мужів, і в озброєнні повнім
Кожен до бою веде свої шерехи, міддю покриті,
Й вісті між них розсіваючи різні, розпалює гнів їх.
465 Ось — навіть боляче глянуть! — піднісши списи
й настромивши
Зверху на них Евріалову й Нісову голови, ринуть
З криком великим вони.
Люди Енеєві твердо на мурах із лівого боку
Лавою стали, бо з правого річка боронить; могутні
470 Шанці обсіли, стоять сумовито на баштах високих.
Знані їм добре, сердешним, обличчя мужів, що на списках
Наткнуті, смутком проймають, ще й капле з них пасока
чорна.

Вістка крилата тим часом злетіла в налякане місто
І Евріаловій матері в уші страшна докотилась.
475 Трепет всі кості пройняв їй, нещасній, з рук човник їй
випав,
Пряжа розсипалась, вибігла з дому, і звичаєм жінки
Заголосила вона, і, волосся на вітер пустивши,
В розпачі прямо на мури біжить, до передніх загонів,
І не зважає на воїв вона, й на страшну небезпеку,
480 Й зброю разючу, і скаргами тужними сповнює небо:
«Ох, Евріале, невже це тебе я тут бачу? В глибокій
Старості в мене підпоро єдина, як міг ти, жорстокий,
Так самотою мене залишить? Та й тобі, пославши
На небезпеку страшенну, із матір'ю бідною навіть
485 Поговорить не дали ув останнє. В незнаному краї
Псам на поталу і птахам латинським лежиш ти, я ж,
мати,
Не провела твого тіла в могилу, очей не стулила,
Ран не обмила і в шати не вбрала, що днями й ночами
Ткала так спішно й при кроснах старечу журбу забувала.
490 Де я знайду тебе? Де твоє тяжко порубане тіло?
Де спочиває посічений труп твій? Це все, що приносиш,
Сину, мені? За цим по морях я блукала й по суші?

Тут він накоїв, кого із героїв послав він до Орка:
Разом зі мною велику ви книгу війни розгорніте, —
Бо й пам'ятаєте все ви, богині, й нагадувать владні.

- 530 Високо башта здіймалася вгору, мости на ній зверху,
В вигіднім місці; й тому-то громадою бились за неї
Всі італійці, і сил вони, й способів всіх докладали,
Щоб її знищить. Троянці ж від себе крізь вікна у стінах,
Оборонялись, густо стріляли й каміння метали.
- 535 Сміливо Турн запустив смолоскип, і стіну обгорнуло
Полум'я, й, вітром роздмухане, далі по дошках побігло,
І, надпаливши одвірки, на них розгорілося дуже.
Заметушилась залога і марно шукала рятунку
З того нещастя. Як стовпились всі і назад подалися
- 540 В той бік, куди ще вогонь не дійшов, то раптом вся башта
Під тягарем завалилась, аж небо усе затрішало.
Всі, напівмертві уже, полетіли на землю, а зверху
Башти тягар придавив. Зброя власна всіх наскрізь прошила,
Балки тверді розчавили їм груди. Один лиш Геленор
- 545 Вирвавсь та Лікос. Із них молоденький Геленор, якого
Мати рабиня Лікімнія в тайні на світ породила
Владарю Лідії й збройного згодом послала під Трою
Всупереч батьківській волі, — був з голим мечем він,
безславний,
З легким щитом без прикрас. Отож як довкола побачив
- 550 Тисячі воїнів Турна у лавах і лави латинців, —
Наче той звір, що, стрільцями оточений густо, вже чує
Смерть неминучу, і в шалі летить на наставлену зброю,
Й понад ловецькі списи височенним рятується скоком, —
Так і юнак оцей, смерті у вічі заглянувши, кинувсь
- 555 Між ворогів у середину, де найгустіш було зброї.
Лікос, далеко сильніший в ногах, утікати наміривсь
І поміж збройних ворожих рядів підбігає до муру.
Ось до вершка вже підлізе і вхопить за дружні руки.
Та доганя його Турн, і списом загрожує гострим,
- 560 І переможно кричить: «Невже ти гадав, божевільний,

- З рук наших вирватись легко?» — і з муру його уже тягне
Й так, як він висів, з великим уламком стіни одриває.
В пазурі гнуті Юпітерів так зброєносець вхопивши
Зайця чи лебедя білого, вгору летить з ним, чи Марсів
565 Викраде вовк із стайні ягнятко, і мекає довго
Мати за ним. Крик і гомін навколо. Рови засипають
Валом, а інші дахи закидають вогнем смолоскипів.
Ліоней величезним уламком скали убиває
Ззаду Луцетія, що підпалить уже браму збирався;
570 Ематіона — Лігер убив, Корінея — Азілас;
Добре той з пращі ціляв, а цей непомітно із лука
Стрілами здалека бив. Кайней убиває Ортіга,
Турн — переможця Кайнея, ще й Ітіса, й Клонія вбив він,
І Діоксіппа, й Промола, й Сагара, вбив також Іданта,
575 Що нагорі був на башті; а Капій Пріверна вбиває.
Списом спочатку Темілл його легко поранив, тоді він
Щит необачно відклав і рукою за рану вхопився;
В ту мить стріла надлетіла й прибила до лівого боку.
Руку й смертельною раною глибоко в нього роздерла
580 Скриті всередині десь самого дихання основи.
Далі за ними стояв син Арцента у зброї величній,
Плащ з іберійського пурпуру саяв, вишиваний густо.
Батько Арцент його вислав у бій, коли в матері в гаї
Виховався він на сіметських річках, де тлустощів повен
585 І вмилостивлений щедро Паліків олтар височіє.
Кинув Мезенцій списи, взяв пращу свистячу, і, тричі
Ременем над головою крутнувши, прямо в обличчя
Ворогу вцілив, і, череп гарячим свинцем розкроївши,
Геть повалив його, й той на піску простягнувся глибокім.
- 590 Кажуть, що в битві тоді уперше Асканій стрілою
Бистрою кинув, бо досі лише полохливі звірята
Звук непокоїть, поцілив Нумана, що Ремулом звався
Й міццю руки був уславлений всюди, — того, що недавно
Турна молодшу сестру взяв за жінку, — й простер неживого.
595 Той-бо, поперед рядів ідучи, все, що гоже й негоже

Мовити, вголос вигукував, дуже згордівши в своєму
Серці із царства нового, і крик учиняв незвичайний:
«Як вам не сором за валом, фрїгійці, полонені двічі,
Знову сидіти в облозі і мурами смерть відганяти?
600 Ось вони, ті, що війною дружин у нас хочуть здобути!
Що то за бог вас пригнав до Італії, що за безглуздя?
Тут не Атріди і тут не Улісс, лиш в розмовах умілий.
З роду твердий тут народ; дітей, що лише народились,
В воду заносимо ми річкову, щоб лютая студінь
605 Їх гартувала у хвилях, а потім на ловах ночують
Хлопці і бродять лісами; їх ігри — ганяти на конях,
Стріли пускати з рогового лука. Юнацтво це звичне
Тяжко робити, малим вдовольнятись; лан ралами оре
Чи розбиває у війнах міста. Весь свій вік у залізі —
610 В плузі волів поганяємо списом обернутим; навіть
Старість, спізнившись, не може віднять у нас духа, згасити
Нашу снагу. Ми шоломом вкриваємо сиву чуприну;
Свіжу нам любо приносити здобич і жити з грабунку.
В вас же я пурпуром, бачу, й шафраном забарвлені шати.
615 Серце розм'якле у вас; і тягне вас бавитись в танцях,
Туніки в вас з рукавами, підв'язки шапки прикрашають.
Справжні фрїгійки із вас, не фрїгійці! Мандруйте в високі
Гори діндімські, бо манять вас там сопілки двоголосі, —
Флейти ідайської матері, з гір Берекінтських тимпани
620 Кличуть вас. Меч залишіте мужам, поступіться залізу».

Глуму цього й похвальби, хвастовитої мови цієї
Стерпіть Асканій не міг — він стрілу натягнув тятивово
З кінського волоса й, руки обидві до неба простерши,
Став до Юпітера ширі свої посилати благання:
625 «Замірам смілим моїм будь ласкавий, Юпітере, сам я
Дар урочистий в твій храм принесу й прижену перед
вівтар
Твій я тельця: в нього роги золочені, сам увесь білий,
Голову високо так він несе, наче матері рівний,
Він уже коле рогами й ногами пісок розбиває».

- 630 Вислухав батько із неба ясного, із лівого боку
Громом озвався; і от — забряжчав уже лук смертоносний.
З свистом жакливим, зірвавшись, напнута стріла уп'ялася
В голову Ремула, й скроні йому вже залізо пробило.
«Гордими можеш словами з героїв тепер глузувати.
635 Відповідь це від полонених двічі фракійців рутулам».
Так промовив Асканій. А тевкри всі кликнули разом, —
Радість свою виявляють, відвагу до неба підносять.

В час той із горніх ефіру висот Аполлон кучерявий
Зверху все військо авзонське й троянські укріплення
бачив,

- 640 Сидячи в хмарі, і так до Іула-звитяжця озвався:
«Щастен будь з подвигом першим, — до зір це дорога,
юначе,
Божий потомку і предку богів. По праву всі війни,
Ті, що їх доля зішле Ассарака потомству, закінчить
Мир справедливий. Тебе не вмістить уже Троя». Це
мовив,

- 645 І з понадхмарних злітає висот, і, розвіявши плинний
Подув, летить до Асканія, постать свою на старого
Бута змінивши. Той у Анхіса дарданського перше
Був зброєносцем і сторожем вірним, а потім в опіку
Дав йому батько Асканія. Йшов Аполлон, до старого
650 Зовсім подібний із голосу й барви обличчя; чуприна
Сива у нього та зброя побрязкує грізно на ньому;
Й цими словами озвався до палкого душею Іула:
«Сину Енея, того уже досить, що ти з свого лука
Вбив так безкарно Нумана; славу цю першу великий
655 Бог Аполлон уступив тобі й зброї твоєї богорівній
Не позавидував; далі ж, мій хлопче, в війну не мішайся».
Мовивши це, Аполлон урвав своє слово, і вигляд
Скинув людський, і далеко у хмарі легенькій розплився.

- Бога впізнала дарданська дружина і зброю божисту,
660 Вчули усі, як бряжчав сагайдак на відході, тож згідно
З Фебовим словом ясним Асканія в бій не пускають,

Хоч запалився він до нього. Самі ж повертаються в січу
Й на небезпеку цілком очевидну життя наражають.

Оклик до бою на шанцях лунає вздовж цілого муру,
665 Луки тугі напинають, у пращ натягають реміння,
Стрілами встелюють землю, шоломи й щити від ударів
Дзвінко лунають, страшна боротьба розгорілась. Так
злива

З заходу землю січе, коли Козерог дошовитий
Сходить на небі чи град, що посиплеться в хвилі морській
670 З мзар, коли грізний Юпітер із півдня жене бурунами
Бурю з дощами і хмари обтяжені рве на висотах.

Пандар та Бітій, сини Алканора із Иди, — Іера
В гаї Юпітера їх лісова породила, — обидва,
Мов ті ялини, мов гори в їх ріднім краю, відчинили
675 Брам, яку їх вождь наказав стеретти їм, і в мури
Ворога просять, бо надто в свої вони вірили сили.
В брамі ж самі вони справа і зліва, мов башти високі,
Стали, закуті в залізо, на головах гребені довгі
Ясністю сяють у них. Так обабіч річок многоводих
680 Над узбережжями Паду чи то над Атесісом милим,
Два височенні дуби свої чола до неба підносять
В кучерях буйного листя і гордо вершинами мають.
Шойно рутули до мурів тих вільний побачили доступ,
Зараз же вторглись: Кверцент і Аквікул, у зброї хорошій,
685 Тмар заповзятливий, Гемон, син Марса, і далі за ними
Цілі колони. Та тут же або всі назад повтікали,
Чи на порозі, у брамі самій, із життям розпрошались.
Ще тоді дужче в ворожих серцях розгорілось завзяття.
Вже позбігались на місці цьому і троянці юрбою,
690 Вже око в око до бою стають і йти далі держать.

Турну, вождеві, що весь аж шалів у бою й звідусюди
Ворога гнав, донесли, що нову той заварює січу
Й браму відкрити лишив. Він кидає бій розпочатий
І, запалившись гнівом великим, біжить у дарданську

- 695 Браму, до гордих братів. І, кинувши списом, найперше
 Вбив Антіфата, що перший йому навинувсь (це фіванки
 І Сарпедона вельможного син був неправого ложа).
 Перелетів у повітрі прозорому спис італійський,
 Легко пробив стравохід і дійшов аж під груди високі;
- 700 З чорної рани глибокої ринула спінена хвиля
 І розігріла залізо, що встрягло в легені. Рукопаш
 Потім убив він Меропа, за ним Ерімаса, й Афідна,
 Й Бітія вбив, в кого очі горіли і серце палало.
 Тільки не списом, — бо списові Бітій життя не віддав би, —
- 705 А фаларика важка, зі свистом запущена колом,
 Влучила, мов блискавиця, його. Ні подвійна волова
 Шкура, ні панцир надійний з луски золотої в два шари
 Здержать її не могли; повалилося тіло велике;
 Глухо земля застогнала, і щит забряжчав величезний.
- 710 В Баях єврейських стовп кам'яний так падає часом;
 З брил його склали великих і в море поставили міцно.
 Згодом той валиться стовп, осідає, в глибінь похилившись,
 Море клекоче над ним, і чорний пісок підпливає.
 Гуркотом зрушені цим, тремтять і Прохіта висока,
- 715 І Інаріми основа камінна, яка із громохкої
 Волі Юпітера ложем твердим Тіфеєві стала.

Тут-то латинцям одваги і сили додав сильнозбройний
 Марс і в серцях їх завзяття збудив, а на тевкрів Утечу
 Й чорний він Острах навів. Сюди позбігалось їх густо

720 Ізвідусіль, бо тут склалася добра до битви можливість.
 Бог войовничий вступив у серця їх.
 Бо як побачив Пандар, що брат вже загинув і щастя
 Може змінитися й справа інакше могла б обернутись,
 Впершись з великою силою, браму своїми плечима

725 Крутить в завісах і цим багато своїх відтинає,
 В лютім бою їх лишивши за мурами; воїв ворожих
 Він замикає з собою й приймає їх напад; безумний,
 Він не доглянув, що цар рутульський в середині війська
 Вдерся сюди і сам серед мурів його замикає,

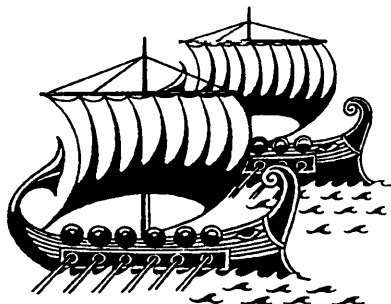
- 730 Наче могутнього тигра в беззахисну кинув отару.
Блиснуло світло нове їм відразу у вічі, і грізно
Брязнула зброя, і гребінь кривавий зацвів на шоломі,
Щит засвітив блискавками. Пізнали вороже обличчя
Й постать його величезну Енееві люди й злякались.
- 735 Кинувся раптом могутній Пандар і, палаючи гнівом
Лютим за брата полеглого, словом таким обізвася:
«Це тут не царські покої, що в віні дала їх Амата,
І не приймає тут Турна у батьківські мури Ардея:
Табір ворожий ти бачиш, і змоги у тебе немає
- 740 Вийти відсіль». А Турн, усміхнувшись, спокійно промовив:
«Що ж, починай, якщо маєш відвагу, ставай до двобою,
Скажеш Пріамові, що із Ахіллом і тут ти зустрівся».
Так він сказав. А той, напруживши всю свою силу,
Кинув списом сукуватим з корою нездертою. Тільки
- 745 Вітер війнув йому, — злинула доня Сатурна Юнона
Й вістря звернула убік, і спис застрягає у брамі.
«Зброї тієї, яку моя сильна тримає правиця,
Ти не уникнеш, бо інший є зброї і рани вершитель».
Мовив він так і, раптом підвівшись, мечем замахнувся,
- 750 І розпанахав чоло поміж скронь посередині сталлю,
Й страшно розсік йому щелепи юні, іще безбороді.
Гук пролунав, аж земля під важким тягарем затряслася.
Тілом зів'ялим і зброєю, зливою мозком, накрив він
Землю, вмираючи; рівні частини повисли обабіч:
- 755 Півголови із одного плеча і пів з другого звисло.
Порозбігались урозтіч охоплені страхом троянці;
І, якщо б зараз подбав переможець про те, щоб зірвати
Засув руками і друзів пустити крізь браму, то був би
День це останній війни для народу. Та крові жадоба
- 760 І божевільної люті шаленство вперед його гнали
На ворогів.
Зараз догнав він Фалера і Гіга і їм в підколінні
Жили підрізав; списи у них вирвав і кинув у плечі
Тим, що тікали: Юнона дає йому сили й відваги.
- 765 Гала іще він догнав і Фегея, щит наскрізь пробивши,

- Галія і Ноемона, Алкандра й за ним Прітанея;
Ще-бо не знали вони, що сталося, і бились на мурах.
Далі й Лінкея, що йшов проти нього і друзів ще кликав,
Вбив, замахнувшись із правого боку мечем і на мури
770 Спершись, так зблизька раз тільки рубнув він, що разом
з шоломом
І голова покотилась далеко. А потім Аміка
Вбив він, мисливця на звірів, що краще ніхто не зумів би
Стріли намазати рукою, отрутою зброїть залізо.
Й Клітія, сина Еола, й Кретея — муз друга убив він,
775 Того Кретея, що з музами в тісній жив дружбі; на серці
Завжди пісні в нього, й струни лиш строїв би він на
кіфарі,
Завжди співав би про коні, про зброю, мужів і про битви.
- Врешті, тевкрійські вожді, як почули, що їхніх там
ріжуть,
Поприбігали Мнестей і завзятий Серест, і от бачать,
780 Що товариство тікає, а ворог всередині в мурах.
Так тоді кличе Мнестей: «Гей, куди ви тікаєте, де ще
Мурів шукаєте, де ще там шанці ви маєте, друзі?
Муж лиш один, громадяни, і замкнений в ваших же мурах,
Зміг заподіяти в місті таку різанину безкарно;
785 Стільки найкращих із-поміж юнацтва він вислав до Орка!
Ні батьківщини нещасної й древніх богів вам не жалко,
Ані Енея великого вам, боягузи, не сором?»
Цими словами вони запалилися, сили набрали
Й лавою стали міцною. А Турн тоді мусив поволі
790 З бою вступитись, до річки подався він, до місця, де хвиля
Берег оточує. З криком гучним ще завзятіше стали
Тевкри, все військо стягнувши, на нього тоді нападати.
Так, наче грізного лева збройна юрба оточила;
З ляку він став задкувати, позираючи люто і злобно,
795 Не дозволяють-бо гнів і доблесть йому відступати,
І наступати не годен, хоч дуже того він хотів би, —
Зброя ворожа й мужі на заваді. І Турн так же само,

Звільна, вагаючись, все відступає, палаючи люттю,
Навіть два рази він кидався в лави ворожі і двічі
800 Гнав через табір загони розбиті, й вони утікали.
З табору цілого швидко, однак, позбігалися разом
На одного всі, і навіть Юнона, Сатурнова донька,
Сили додати не змогла йому, — з неба Юпітер повітрям
Вислав Іріду сказати, що скарає сестру, якщо зараз
805 Турн не відступить із мурів високого города тевкрів.
Більше не може юнак щитом уже опір чинити,
Бо ж у правиці він сили не має, уже звідусюди
Стріли його засипають. На скронях у нього опуклий
Дзвонить шолом без устанку, і кована мідь від каміння
810 Гнеться, гребені збиті і щиту не стримать ударів.
Тевкри ж тим часом списками вже сиплють подвійно,
і перший
З ними Мнестей громоносний. Стікає по цілому тілі
Піт, що й дихнути не можна, й потоком спливає смолистим;
Віддих ослаблий вже ледве підносить знесилені груди.
815 В повній зброї тоді у ріку стрімголов він стрибає:
В жовту свою глибину течія прийняла його зразу,
І підняла на лагідній хвилі, й від крові обмила,
Й, повеселілого, знову до друзів його повернула.

КНИГА ДЕСЯТА

На всемогутнім Олімпі відкрились тим часом покої,
Й батько богів і людей туди раду скликає до дому,
Зорями світлого; звідти він бачить, згори, усі землі,
Й табір дарданський, і люд весь латинський. Усі посідали
5 В залі з дверима двокрилими, й мовив тоді сам Юпітер:
«Жителі неба могутні, чому це ви рішення ваші
Знову змінили і так сперечаєтесь люто й завзято?
Заборонив я війною іти на Італію тевкрам.
Хто проти цього перечити сміє? І що за перестрах
10 Тих або тих воювать спонукає й за зброю хапатись?
Прийде — не кличте — для воен ще слухна пора, коли
дикий
Той Карфаген загибель велику на римські твердині
Впустить крізь Альпи відкриті. Тоді буде час розбудити
Вашу ненависть, і напади наглі дозволені будуть.
15 Нині ж облиште і радо союз укладіть між собою».

Стисло так мовив Юпітер; а в відповідь зовсім не
стисло

Золотокоса Венера:

«Батечку, владо над всіми людьми і речами одвічна!

Де-бо ще інша є сила, де ласки нам можна благати?
20 Бачиш рутулів нахабство й як Турн гордовито гасає
Кіньми між ними, весь повен пихи, бо Марс його щастю
В битві сприяє? А тевкрам і замкнені мури не можуть
Захисту дати; вже точиться бій і за брамами в мурах
Та між валами; вже повіддю крові рови заливає.
25 Ще про це лихо Еней, віддалившись, не знає. Невже ти
Їх від облоги не звільниш? Знов ворог загрожує мурам
Трої, що родиться вдруге, і військо те ж саме; з етольських
Арпів Тідід уже знову на тевкрів рушає. І далі,
Я так гадаю, чекають на мене і тут мої рани,
30 Знов мені, доні твоїй, доведеться із смертним боротись.
Як без твоєї волі і згоди у край Італійський
Тевкри прийшли, хай спокутують тяжко провину. Відмов їм
В допомі. Та, як слухняні вони віщунням численним,
Що їм богове і мани давали, то хто тепер може
35 Волю твою відмінять та іншу судьбу встановляти?
Що мені згадувать спалений флот з узбереж еріцінських,
Згадувать про владаря буревіїв, про вітри шалені
Із Еолії або про Ірїду, на хмарах прибулу?
Вже підняла навіть манів вона — лиш одна та ділянка
40 Світу була недоторкана ще, — й Аллекто, на світ цей
Впущена раптом, по всіх італійських містах шаленіє.
Я не про владу тепер побиваюсь; колись і цього я
Теж сподівалась, як доля сприяла, та той, кому зволиш,
Хай переможе. Як краю нема вже, який присудила б
45 Тевкрам дружина твоя неблаганна, молю тебе, батьку,
Димом від згарища Трої, нехай буде вільно принаймні
Цілим Асканія вирвать з облоги, хай внук заціліє.
Хай уже кидає доля Енеєм по хвилях незнаних,
Хай собі їде тим шляхом, який простелила фортуна.
50 Тільки б того врятувати могла я і вирвати з січі.
І в Аматунті я маю оселю, і в Пафі високім,
І на Кітері, й в Ідалії також; хай там він без слави,
Зброю зложивши, свій вік коротає. Нехай уже буде,
Щоб у Авзонії владарем став Карфаген премогутній:

Тірським містам вже тоді перепони не буде. Й що з того,
Що врятувались від лиха війни, із вогнів арголійських
Вирвались, що побували в таких небезпеках великих
На суходолах безкраїх і в морі, як тевкри шукають
Лацію й мурів нового Пергама? Не краще було б їм
60 В згарищах по батьківщини останках осісти, на місці,
Де була Троя? Верни Сімоент їм і Ксант, дай сердешним
Тевкрам, благаю, дай знов пережить Іліона падіння».
В шалі тяжкому цариця Юнона тоді: «Чом неволиш
Спокій мовчання порушити й біль розкривати притихлий?
65 Хто із людей чи з богів примусив самого Енея
Ворогувати з Латином-царем і війну починати?
Кажеш, що долею гнаний він до Італії їхав, —
Шалом Кассандри скоріше, — та хай уже й так. А чи
ми ж то
Табір веліли лишать йому й вітру життя довіряти?
70 Хлопчику провід війни віддавать і твердиню в опіку?
Дружби в тірренців шукати, народи підбурювать тихі?
Хтось із богів цю оману на нього навів чия наша
Сила жорстока? Й при чім тут Юнона й Іріда із хмари?
Зле, коли палять вогнем італійці відновлену Трою,
75 Або країну обстоює прадіду Турн, у якого
Дід був Пілумн, а богиня Венілія — мати. А те як
Звати, що тевкри латинян пожежею чорною нищать
І завойовують землі чужії і здобичу тягнуть?
Як те назвать, коли силою тестів собі й наречених
80 З лона сім'ї виривають чи руки за миром підносять,
А до човнів своїх зброю ладнають? З рук грецьких Енея
Вирвати можеш, підставивши тінь і туман замість нього;
Судна на стільки ж німф замінити; а нам-то й не вільно
Поміч маленьку рутулам подати? «Енея нема там, —
85 Кажеш, — нічого не знає»; хай далі не буде й не знає.
Пафос є в тебе, й Кітера висока, й Ідаліон, чом же
Місто займаєш, війною вагітне, й народ твердосердий?
Чи повалити ми прагнем ослаблене царство фрігійське?
Ми? А не той, що кинув нещасних троянців ахеям?

- 90 Що за причина Європу і Азію збройно зіткнула
І для грабунку союз розірвала? Чи, може, дарданський
Той чужоложник і Спарту здобув під моїм керуванням?
Я їм і зброю давала, й сприяла війні з Купідоном?
Треба тоді за своїх було дбати, тепер уже пізно
95 Жалі неслухні виводить і сварку зчиняти даремну».

- Так говорила Юнона й ту мову богове небесні
Різно сприймали і різно на це відзивались. Як перший
Подув легенький по лісі війне, то стримано й глухо
Ліс зашумить, морякам недалеко вішуючи бурю.
100 Батько тоді всемогутній, що владу тримає верховну,
Мову почав (а як він заговорить, то мовкнуть всевишні
Божі оселі, земля вся тремтить, замовкає високе
Небо, стихають зефіри і море вигладжує плесо):
«Слухайте пильно й слова мої ці собі добре затайте.
105 Отже, тому, що авзонців і тевкрів в союз не злучити
Й вашій незгоді не видно кінця, хай вже так і лишиться,
Доля у кого сьогодні яка і які сподівання;
І чи то буде рутул чи троянець — однаково буде.
Чи то в облозі є табір, бо доля щастить італійцям,
110 Чи ошукались троянці, оракулів зле зрозуміли.
Не без вини і рутули: жне кожен хай те, що посіяв,
Лихо чи щастя, Юпітер для всіх є царем справедливим.
Доля хай вирішить». Клявся рікою стігійського брата,
Глибом клекочучих смол та берегом чорної прірви;
115 Клятвою цею примусив він цілий Олімп затремтіти.
Так закінчилась нарада. Юпітер встає з золотого
Трону, боги оточили його й провели до порогу.

- Саме в той час уже наступ на брами вчиняють рутули,
Стелять у січі героїв, вогнями обкиднують мури.
120 А енеадів громада в облозі сидить за валами;
Виходу звідси надіятись годі. На баштах високих
Марно стоять безталанні, рідким їх вінцем обсадили.
Асій Імбрасід між них з Гікетаона сином Тіметом,

- 125 Два Ассараки і Тімбрис старий тут із Кастором в першій
Лаві; за ними обидва сини Сарпедона з верхів'їв
Лікії, Клар і Темон з ним. Всі сили зібравши, великий
Камінь волочить, уламок од скелі, Акмон, що із Лірні,
Постаттю Клітія-батька не менший і брата Мнестея.
Б'ються списками одні, а камінням відбитися інші
- 130 Пробують; в рух смолоскипи пускають, натягують луки.
А поміж них посередині саме стоїть і дарданський
Хлопець у власній особі, Венери законна турбота.
Він благородне обличчя своє відслонив і ясніє,
Як самоцвіт, що червоним обведений золотом, сяє
- 135 На голові чи на шиї в оздобі; як кістка слонова,
Вправлена в бук по-мистецьки або в теребінт оріційський.
Кільцями пишно розсипались кучері в нього по шиї,
Білі, мов те молоко, і стрічка із золота ткани
Стримує їх. Так на тебе дивились народи, великий
- 140 Духом Ісмаре, як рани ти сіяв, отруював стріли;
Ти з благородного дому меонського; орють там люди
Землі багаті, що золотом річка Пактол орошає.
Був і Мнестей там, що Турна учора із мурів твердині
Вигнав, і слава його за той подвиг лунає до неба.
- 145 Був там і Капій, що назву від нього взяв город кампанський.
В немилосердній війні вони між собою боролись.
В північ глибоку Еней в тому часі вже їхав по хвилях.
Бо, від Евандра у табір етрусський ввійшовши, звернувся
Він до царя і йому називає ім'я своє й рід свій,
- 150 Каже, чого він прийшов, що з собою приніс, скільки
війська
Звабив до себе Мезенцій, яка в того Турна жорстока
Вдача, як вірити щастю людському ніколи не можна,
І додає ще до того прохання. З ним Тархон негайно
Сили еднає свої і вступає в союз. Від зароку
- 155 Вільне, з наказу богів тоді плем'я лідійське, чужому
Дане вождеві, на судна сідає. Очолює флот весь
Перше Енея судно, в нього леви фрігійські на носі,
Зверху в них Іда, тевкрам-вигнанцям гора наймиліша.

Тут же сидить і великий Еней і в серці своєму
160 Ходи всілякі війни розважає; Паллант, по лівищі
Сидячи, то про зірки і дороги у темряві ночі,
То про пригоди на суші й на морі розпитує в нього.
Гей, Гелікон відчиняйте, богині, заспівуйте пісню!
Сила яка-бо з Енеєм із туського краю надходить
165 В збройних рядах кораблів, що плывуть по широкому
морю!

Перший Массік, що на мідному «Тігрі» прорізує хвили;
Тисяча хлопців у нього, які залишили клузійські
Мури і місто косанське, їх зброя — це стріли, й на плечах
Сагайдаки у них легкі та луки, що смерть розсівають.
170 Тут і суворий Абант, — загін його в зброї ясніє,
Сяє корма корабля й золотим Аполлоном іскриться.
А Популонія мати шість сотень дала із юнацтва,
В війнах бувалою; триста до них долучила ще Ільва,
Острів, славетний металом халібів, якого там безліч,
175 Третій — Азілас, товмач між богами й людьми, для якого
Й жили звірячі, і зорі небесні, і мова пташина,
Й віщі вогні небесного грому однаково служать,
Тисяча йде з ним в густій, наїженій списами лаві.
Їм посилає накази алфейська із роду, та в Туськім
180 Краї збудована Піза. За ними йде Астур удатний;
Сила його у коні полягає і в зброї, що сяє
Так розмаїто. Дали йому триста таких, що готові
Йти за ним завжди; ці родом з Церети, ті з піль Мініона,
З Піргів старих і з Гравісків, де пошесті завжди лютують.
185
Годі минути тебе, лігурійський вождю, у бою ти
Найхоробріший, ти лебеда сину Купавон, приходиш
З військом малим ти, а лебеда пера шолом твій вкрашають.
(Скарга на тебе, Амуре, і знак це, хто був його батько).
Бо повідають, що з жалю за любим своїм Фаетоном
190 Кікн, під віттям тополь, у тіні тих сестер, свою пісню
Журну співав, так гамуючи тугу свою, і тим сиву
Старість на себе стягнув, м'яким прикриваючись пір'ям.

Землю лишив він і співом своїм до зірок досягає.
Син його й сина ровесники з флотом пливають, підганяють
195 Веслами далі «Кентавра» великого; той над водою
Високо йде, мов скала величезна, й загрожує хвилям,
Довгим скородаючи кілем морську незору пучину.

Там же і Окн із рідних країв свої вивів заgonи, —
Манто-віщунки то син від бога етрусської річки.
200 Він тобі, Мантує, й мури, й ім'я дав, від матері взяте,
Мантує, предками горда, та рід їх не всіх був однакий.
Троє племен тут, і в кожного племені предків чотири,
Мантуя — всім голова, а сила їх вийшла з етрусків.
З міста цього їх п'ятсот Мезенцій на себе стягає.
205 «Мінцій» привіз їх на море вороже на сосні, в зелену
Тирсу одягнений батьком Бенаком. Авлест із розгоном
Іде і сотнею весел по хвилях завзято вдаряє,
Аж в мармурове запінилось плесо. Везе його морем
Велет жажливий «Трітон» і мушлею сині лякає
210 Хвилі. У нього згори — людське аж до пояса тіло
Із кострубатим чолом, а від пояса схожий на рибу.
Спінена хвиля шумить попід груди того напівзвіра.

Скільки добірних героїв ішли на підмогу до Трої
Й на тридцяти кораблях лан солоний скородили міддю!

215 День уже небо покинув, на повозі варті нічної
Феба ласкава середину неба тоді проїздила.
Батько Еней — бо для тіла журба не дає відпочинку —
І при кермі сам сидить, і вітрилами вправно керує.
Аж в половині дороги його зустрічає громада
220 Подруг його — це німфи були, що їм мати Кібела
Німфами стати із суден, богинями моря, звеліла.
З ним ізрівнявшись, різали хвилі вони, а було їх
Стільки, як мідних раніше при березі суден стояло.
Здалеку всі упізнали царя й хороводом вітають.
225 Кімодокея між них, над усіх красномовніша, плине
Поруч, правицею спершись на край корабля, аж над воду

- Плечі знялися, а лівою тихо по хвилях веслує.
Й так промовляє до нього, а він же нічого й не відав:
«Божий потомку Енею, не спиш ти? Не спи і вітрилам
230 Линви спускай. Ми є сосни з верхів'їв священної Иди;
Німфами моря тепер і флотом для тебе ми стали.
Як віроломний рутулець хотів нас, розбивши залізом,
З димом пустити, тоді проти волі ми прив'язь зірвали
І за тобою шугаєм по морю. Та, зглянувшись, мати
235 Вигляд оцей нам дала і звеліла богинями бути
Й жити під хвилями. Син твій Асканій обложений в
шанях,
Замкнений в мурах, навколо ж запалені Марсом латини
Стрілами сиплють на нього. На місці належному станув
Вершник з Аркадії, разом із ним і хоробрі етруски.
240 Намір є в Турна твердий — їм кіннотою шлях перетяти,
Щоб не з'єдналися з табором. Встань, і як блисне Аврора,
Клич до зброї загони і першим бери непоборний
Щит, що, оздобивши золотом, дав тобі сам Огневладний.
Завтрашній день, коли віриш, що мовлю я це не на вітер,
245 Гори побачать рутулів, в різні безпощадній убитих».
Мовила так і, прощаючись, рухом своєї правиці
Вміло штовхнула судно, і воно полетіло по хвилях
Швидше за спис і бистріш од стріли, що рівняється
з вітром.
Інші помчали за ним. Остовпів з того дива троянець
250 Анхісіад, але моці йому додало це пророцтво
І, подивившись на небо, він коротко так помолився:
«Мати Ідайська богів, милосердна, ти маєш в опіці
Діндім, твердині із баштами й левів, запряжених в парі.
Провідником моїм будь і швидше справди віщування
255 І до фрїгійців, богине, прийди у шасливу годину».

Так він сказав. А день, обернувшись тим часом довкола,
В повному світлі надходив і ніч одігнав уже з неба.
Спершу він друзям звелів, щоб кожен ставав під свій
прапор,

- Пильно оглянувши зброю свою й був до бою готовий.
260 Сам же він тевкрів уже і цілий свій табір оглянув,
Ставши вгорі на кормі. Як в лівиці підняв він блискучий
Щит свій, то оклик дарданців до неба із мурів полинув.
Гнів розбудила надія нова, й почали всі стріляти.
Так журавлі з-над Стрімону ознаки дають, як під чорні
265 Хмари в повітрі пливуть серед шуму й, від злих буревіїв
Втікши південних, щасливо курличуть. Та дивним здавалось
Все те й цареві рутулів, також і вождям авзонійським,
Поки човнів не уздріли, скерованих до узбережжя,
І широчині морської, всієї укритої флотом.
270 На голові його сяє шолом, і гребінь промінням
Грає; поверхня щита, вся із золота, сипле вогнями.
Так, як прозорі ночі комети криваві жакликим
Пурпуром блиснуть чи Сіріус сяйвом ясним запалає,
Той, що засуху несе і пошесті людям нещасним,
275 Зійде — і світлом зловісним все небо у смуток огорне.

- Турн, проте, наміру свого, відважний, ніяк не покинув —
Берег зайняти раніш і від суші прибулих прогнати.
Тих він запалює словом, а тих іще й лає до того ж:
«Маєте те, чого так ви бажали — рукопаш трощити;
280 Щастя воєнне в руках у героїв. Хай кожен згадає
Жінку свою і домівку; великих ви діл доконайте,
Батьківську славу піддержте. Самі ж ми до хвиль підбіжімо,
Поки ще роблять вони на березі перші непевні
Кроки. Відважним і щастя сприяє».
285 Так промовляє і важить у серці, кого в бойовище
Він поведе, скільки лишить, щоб мури в облозі держали.

- Але тим часом Еней вже висаджує військо союзне
З суден високих містками. Ті стежать, як слабшає хвиля
І відпливає прибій, ті стрибають, де мілко, а дехто
290 Сходить по веслах. А Тархон, оглянувши берег, де скелі
Не височать з-під води й не шумлять, розбиваючись,
хвилі,

Де з наростанням прибою весь берег вода заливає,
Саме туди кораблі повертає й супутників просить:
«Отже, добірна громадо, на весла дебелі наляжте,
295 Судна спрямуйте свої, щоб землю ворожу дзьобами
Рили вони, нехай кілі самі собі ложа промостять.
Я не боюсь, що при тім висіданні розбитися можуть
Судна, коли б лиш ступив я на землю ногою». Так мовив
Тархон, а друзі натисли на весла, і судна по морі
300 Спіненім гнали на берег латинський, аж дзьоби зарились
В землю, і кілі самі собі ложа без шкоди проклали.
Твій не осів лише, Тархоне, човен, застряв на мілізні
І, як на рифі стрімкому повис, то ще довго хитався
Там то на цей, то на той бік, затримував хвилі, аж, врешті,
305 Переломився й залогу свою на глибині розсипав.
Перешкоджають їм балки пливучі і зламані весла
Вийти на берег, а хвиля, відбившись, на море їх тягне.

Турн з свого боку також без діла там часу не гає,
А пориває у запалі цілий загін за собою,
310 І проти тевкрів веде, і на березі їх розставляє.
Сурми заграли, і перший Еней на селянські ватаги
Напад вчинив і латинян розбив, — це був добрий
початок, —
Вбивши Терона, що був найсильніший з мужів, що Енея
Сам зачепив, — йому бік через панцир, плетений з міді,
315 І через туніку, золотом ткану, мечем прорубавши.
Потім Ліханта убив, що у мертвої матері з лона
Витягти встигли й тобі, о Фебе ясний, присвятили.
Та чи багато йому допомгло, що іще немовлятком
Він врятувався від вбивчої сталі? А далі на той світ
320 Ціса запеклого ще і Гіанта ставного послав він,
Тих, що у битві дубинами лави стелили, — не стали
В поміч їм ні Геркулесова зброя, ні руки їх сильні,
Ані Меламп, їхній батько, що другом Алкіда був, поки
Біди терпів на землі він. А Фаросу, що нерозумні
325 Кидав погрози, він, списом махнувши, заткнув його
горло.

Й ти, жалюгідний Кідоне, забув би свої повсякчасні
Любоші з хлопцями й тут би упав від правиці дарданця,
Замість нової від Клітія втіхи, в якого лиш перший
Вус засівався, якби не з'явилася в пору для тебе
330 Дружна громада братів, що від Форка усі народились.
Кинули сім гостролезих списів, від щита ж і шолома,
Не заподіявши шкоди, відбилась їх тут же частина;
Інші ж мали його проколоти, а мати Венера
Їх відвернула. Тоді обернувся Еней до Ахата,
335 Вірного друга: «Дай же списи, із них жоден даремно
Не полетить з моїх рук на рутулів; списи ті встрявали
В грецькі тіла на полях іліонських». Вхопив величезний
Спис він і кинув, а той у розгоні пробив і спижевий
Щит у Меона, і панцир роздер йому, й груди. До нього
340 Брат Алканор підступає й хапає правицею брата,
Щоб не упав. Але спис надлетів, і пройняв йому рам'я,
Й далі кривавий летить, а правиця на м'язах повисла.
Вирвав тоді Нумітор того списа із братнього тіла
І на Енея ним кинув; та вцілить йому не вдалося —
345 Вп'явся у стегно він Ахата великого. Тут же, своєю
Юною силою гордий, Клаус із Кур надбігає,
Здалека вдарив гартованим списом Дріопа, й відразу
У підборіддя загнавши, відняв йому й мову, і душу,
Горло пройнявши. Чолом той ударив об землю, і з рота
350 Ринула цівкою кров. Та з далекого краю Борея
Трьох фракійців і ще трьох, що батько Ідант надіслав їх
І батьківщина ісмарська, в пригодах убив розмаїтих.
Тут же до них і Галес надбігає, й загони аврунків,
Вершник славетний Мессап, нащадок Нептунів. Ті й другі
355 Хотуть відбитись — на самім порозі Авзонії б'ються.
Як у великих просторах небесних ворожі вітри десь
Бій розпочнуть, а завзяття і сили в них рівні — не тільки
Бій поміж ними самими іде, але й хмари, і море
Не відступають і довго не знать, хто здолає, й всі сили

360 Встали в напрузі, — так само зчепились троянські
й латинські
Лави, зімкнувшись, нога при нозі і при воїні воїн.

В іншому місці, однак, де потік на всі боки розкидав
Скелі розламані, ще й чагарі, що із берега вирвав,
Скоро побачив Паллант, що аркадські загони незвичні
365 Пішим боротися строем і тил показали латинам,
Коні ж покинуть їх змусила дуже нерівна місцевість.
Тільки одно в цій біді залишилось — він будить завзяття,
То їх благає, то лає терпкими словами: «Куди ви,
Друзі, тікаєте? Я задля подвигів ваших благаю,
370 Задля Евандра-вождя і пам'яті воєн звитяжних,
Задля моїх сподівань дорівнятися батьківській славі —
Не довіряйтесь ногам. Лиш залізом крізь лави ворожі
Путь проб'ємо. Туди, де мужі натискають найдужче,
Вас і Палланта-вождя закликає вітчизна прадавня.
375 Тут не воюють із нами боги, лише тисне нас смертний
Ворог; у нас стільки само і рук, як у них, і відваги.
Засувом нас величезним морська зачинила пучина,
Й сушею ніяк тікати, — чи шукати нам моря і Трої?»
Мовивши це, у ворожі він кинувсь ряди найгустіші.
380 Перший дорогу йому заступив злою долею гнаний
Лаг, що тягнув саме камінь важкий, а Паллант

замахнувшись

Влучив, де ребра хребет на дві сторони ділить, і вирвав
Списа назад, що застряг у костях його. Та не спромігся
Вбити зненацька його і Гісбон, хоч і мав шю надію:
385 Щойно з розлученим серцем і, всяку забувши обачність,
Вирвавсь вперед він, не зваживши злої загибелі друга,
Зразу ж Паллант затопив йому меч свій у груди набряклі.
Стенія валить тоді й Анхемола, що з давнього роду
Рета, й зухвало наважився мачухи ложе сплямити.
390 Й ви, такі схожі обличчям близнята, Ларіде і Тімбре,
Давнові діти, що смерті зазнали на полі ругульським, —
Навіть свої вас, на радість батьків, не могли відрізнити, —

Точні Паллант вам обом тепер дав розрізняльні ознаки:
Голову, Тімбре, тобі відрубав меч Евандрів звитяжний,
395 А за тобою, Ларіде, твоя ж там шукає правиця,
І півживі ще дрижать її пальці і меч ще тримають.

Разом і сором, і біль аркадських озброїли воїв
Проти ворожих рядів, аж вогнем од цих слів спалахнули,
Спостерігаючи подвиги славні. Тоді-то й Ретея,
400 Що колісницею мчав, убиває Паллант. Це дало їм
Місце, й на мить це від Іла удар відвело. Бо на Іла
Спис скерував він міцний, та Ретей його вістря на себе
Перехопив, від тебе й від брата твогого Тіррена,
Тевтре славетний, тікаючи й доли в конанні скотившись,
405 П'ятами землю рутульську він ралив. Як літом пові
Бажаний вітер, пастух серед лісу вогонь розкладає;
Раптом в середині він розгориться, й одна розіллється
Хвиля Вулкана жахлива в широкому полі довкола,
Й той споглядає звитяжно згори, як вогонь триумфує, —
410 Так воедино і друзів твоїх вся з'єдналася мужність
І помагає, Палланте, тобі. Та Галес, невгамовний
Воїн, на ворога йде під заслоною зброї своєї.
Тут же вбиває Ладона, й за ним Демодока, й Ферета,
Й руку Стрімонія, що його горлу грозила, відсік він
415 Ясним мечем, а Тоантові каменем кинув в обличчя
Й кості його розтрощив і змішав їх із кров'ю і мозком.
Батько Галесів, лякаючись доли, сховав його в лісі.
Та як закрити той очі погаслі, то парки на нього
Руку наклали свою і зброї Евандровій в жертву
420 Передали. Нападає на нього Паллант, молячися:
«Батьку наш, Тімбре, дай щастя залізу, що кидаю зараз,
Напрямок дай йому в груди Галеса твердого, — й цю
зброю,
Й здобич одержить твій дуб». Бог почув ці слова, бо,
хотівши
Оборонить Імаона, нещасний Галес сам підставив
425 Груди під спис аркадійський. Та смертю такого героя

Рать перестрашену Лавс, ця могутня у битві підпора,
Не покидає; Абанта, що впав йому в руки, долає,
Цю перешкоду і вузол війни. Аркадські потомки
Падають мертвими тут, і падають поруч етруски,
430 Й ви біля них, о тіла не добитих ще греками тевкрів.
Стрілись тут раті, вождями своїми і силами рівні,
Густо зімкнувшись; з тилів наперед натискають, і руху
Вже ні для рук, ні для зброї нема. Там Паллант нападає
Й тисне, а звідти загрожує Лавс; не дуже різняться
435 Віком вони і на вигляд величні, але не дала їм
Доля додому вернутись. Проте цар Олімпу великий
Їм не дозволив зустрітись в бою, бо уже незабаром
Кожного з рук могутнішого ворога доля спіткає.

Та опікунка-сестра тим часом наказує Турну,
440 Що в колісниці швидкій проїжджав між військами,
на поміч
Лавсові йти. Турн, побачивши друзів, промовив: «Чекайте,
Сам я піду на Палланта, мені одному він належить, —
Дуже бажав би тепер я, щоб батько його це побачив».
Так він промовив, і друзі йому поступилися місцем.
445 Горді слова ці й рутулів відхід здивували Палланта,
В Турна він погляд втопив, по всій його постаті дужій
Водить очима і, все неприхильним оглянувши зором,
Відповідає на слово цареве такими словами:
«Здобич найвища прославить мене, або тут же загину
450 Смертю прекрасною я. В обох оцих випадках батько
Буде вдоволений. Отже, покинь ці погрози». Промовив
І виступає вперед. У аркадців аж кров зціпеніла
В грудях палких. Турн з повоза скочив, йде пішки
назустріч,
Наче той лев, що бика із криївки здалека побачив
455 В полі, готового битись, і зараз до нього збігає;
Так тоді й Турн виглядав, до грізного виходячи бою.
Щойно завважив Паллант, що той списом у нього
поцілить,

Виступив сам, може, шастя піддержить одвагу, хоч сили
Їхні й не рівні, й, звернувшись до неба великого, мовив:
460 «Батька гостинним столом, що від нього ти мав як
чужинець,
Внуку Алкеїв, благаю, дай поміч в почині великім, —
Хай він узрить, як ту зброю криваву зніматимуть з нього,
Гаснучі Турнові очі хай бачать мене переможцем».
Чує слова ці Алкід, і глибоко в серці зітхає,
465 Й ронить він сльози даремні. Тоді промовляє до сина
Батько ласкаво: «Свій день є у кожного, дано короткий
Кожному час на життя, й неможливо його повернути.
Пам'ять же добру по нас продовжити можна ділами,
Це-бо є доблесті подвиг. А скільки славетних нащадків
470 Божих лягло під високими мурами Трої, — між ними
І Сарпедон, моя парость, поліг. Така доля і Турна
Кличе, — дійшов він до меж, його вікові долею даних».
Мовить він так і зір одвертає од воїв рутульських.

Кинув тим часом Паллант з великою силою спис свій,
475 Вихопив з вигнутих піхов і меч він блискучий. Потрапив
Спис, пролетівши, туди, де панцир крив Турнові плечі,
Й край щита зачепивши при тому, все ж трохи подряпав
Турнове тіло могутнє. А Турн, з свого боку, дубове
Ратище гостре, залізом окуте, ціляючи довго,
480 Прямо в Палланта метнув, такими озвавшись словами:
«Ну-бо, поглянь, чи не краще це ратище наше проймає!»
Тільки промовив він це, як ударило з розмаху вістря,
Аж задрижало, і щит перебило в середині самій,
Хоч і залізом, і міддю окутий, хоч шукура волова
485 Стільки разів обіймала його, але й панцир прошило,
Й груди могутні пройшло. Дарма він залізо гаряче
Вирвав із тіла, тим самим-бо шляхом із нього спливали
Кров і життя. На рану упав, задзвеніла на ньому
Зброя, й він, гинучи, в землю ворожу зарився залитим
490 Кров'ю обличчям. А Турн тоді мовив:
«Отже, зятяйте, аркадці, мої ви слова й до Евандра

- Їх занесіть, — я Палланта, яким заслужив, повертаю.
 Шану могили й ховання утіху дарую охоче.
 Тільки не дешево ця йому стане Енея гостина».
- 495 Так промовляє, і трупа він лівою топче ногою,
 Й пояс тяжкий із нього зриває; на поясі тому
 Злочин зображений був той, як разом у ніч повесільну
 Впала ганебно громада юнацтва на ложах кривавих;
 Вирізьбив це був на широкому золоті Клон, син Евріта.
- 500 Дуже радів тоді Турн, утішений здобиччю тою.
 Долі-бо серце людське несвідоме, не знає, що буде,
 Й шастям упившись, здержати міри не вміє при тому.
 Прийде ще час і на Турна, що схоче багато він дати,
 Щоб повернути Палланта живим, а цей день і цю здобич
- 505 Тяжко зненавидить. Друзі ж Палланта, тим часом
зібравшись,
 Тіло поклали на щит і з слізьми понесли і стогнанням.
 О велика скорбота й краса, що до батька вернулась!
 Перший цей день у бою показав тебе й згладив зі світу;
 Та залишаеш ти трупу рутульського тут цілі гори.
- 510 Вість не одна про лихо таке до Енея доходить;
 Свідок наочний доносить, що доля війни в небезпеці,
 Крайня пора йти на поміч, бо тевкри біжать. Він рушає
 Й косить мечем, що попало під руки, широку дорогу
 Мостить залізом в рядах, запалившись, тебе він шукає,
- 515 Турне, згорділого вбивством останнім. Паллант із
Евандром
 Перед очима його і все інше, і стіл, при якому,
 Вперше прийшовши, він сів, і дана правиця. Живими
 Зараз вхопив чотирьох юнаків із Сульмони і стільки ж
 Тих, що годує Уфенс, щоб у жертву їх тіням принести
- 520 Й кров'ю бранців вогонь на багатті згасити. А потім
 Здалека він посилає Магонові спис смертоносний.
 Хитро присів той, а спис із свистом над ним пролітає;
 Він обіймає коліна Енея і так його просить:
 «Батька я тінню благаю і сином Іулом, що зріє,

- 525 Душу ти цю збережи і для сина, молю, і для батька.
В мене великий є дім, закопано в ньому багато
Золота й срібла талантів — в різьбі, у монетах і злитках.
Не від моєї загибелі тевкрів звитяга залежить,
Справи такої душа одинока змінити не може».
- 530 Так він сказав, а Еней на слова його в відповідь мовить:
«Дітям своїм збережи всі таланти із золота й срібла,
Ті, що ти згадуєш; викупи всі й договори воєнні
Турн скасував ще тоді, як спровадив на той світ Палланта, —
Так відчуває тїнь батька Анхіса, й Іул тої ж думки».
- 535 Так він сказав і, шолом ухопивши лівцею, прямо
В шию тому, що просив, меч загнав по саму рукоятку.
Далі стояв Гемонід тут, жрець Трівії й Феба, у нього
Чілка з святими стрічками скроні й чоло сповивала, —
Шати його всі білили, і зброя ясніла на ньому.
- 540 Стрівши, Еней його полем гонив, і, ставши над впалим,
Зразу ж мечем заколов, і великою вкрив його тінню.
Зброю його взяв Серест і на плечах поніс для трофея,
Царю Градіве, тобі. Відновляють ряди бойовії
Цекул із роду Вулкана й Умброн, що із пагір марсійських.
- 545 З другого боку шаліє потомок Дардана, відтяв він
Ліву Анксурові руку і геть цілий щит розпанахав.
Горде той вимовив слово, бо вірив, що й сила велика
З словом іде, і в уяві підносив свій дух аж до неба,
Сиве волосся собі обіцяючи й років багато.
- 550 Гнівному тут йому трапивсь під руку Тарквіт, що пишався
Ясною зброєю, — німфа Дріота його породила
Фавнові, лісу господарю. Кинувши здалека списом,
Панцир з вагою щита Еней сполучив і, відтявши
Голову, кинув на землю, хоч марно благав той, багато
- 555 Мавши сказати йому, — він тіло ще тепле від себе
Геть відкотив і над ним від ворожого серця промовив:
«Тут ось лежи собі, грізний! Мати тебе найдорожча
В рідній землі не укриє, не висипле тілу могили.
Дикій пташні на поталу тут будеш лежати, а може,
- 560 Хвилі в глибінь понесуть, і риби голодні там будуть

- Рани лизать тобі». Враз він напав на Луку і Антея,
Перших у Турновім війську, на мужнього Нуму й Камерта,
Рижого сина Вольцента, великого духом, що був він
Найбагатіший на землю з усіх авзонідів і правив
565 В тихих Аміклах. Немов Егеон, що у нього, як кажуть,
Сотня рамен була й сотня долоней, горлянок півсотні,
Стільки ж грудей, що з них зяв вогнем на Юпітерів грім він;
П'ятдесятьма він щитами дзвонив, і мечів він із піхов
Стільки ж виймав, — так звияжно Еней лютував по всім
полі,
- 570 Аж розігрілася сталь. Він далі на коней Ніфея,
На четверню, нападає і прямо вціляє у груди.
Коні ж, побачивши здалека раптом жакливу загрозу,
Перелякались, назад подалися і, скинувши тут же
Свого погонича, повіз погнали до берега прямо.
- 575 На колісниці тим часом всередину білими кіньми
В'їхав із Лігером-братом Лукаг; спрямовує коней
Віжками брат, він же острах добутим мечем навіває.
Стерпіль не може Еней такого їх лютого шалу;
Кинувсь на них, його спис величезний у вічі їм блиснув.
- 580 Лігер до нього:
«Не Діомеда ти коні тут бачиш, не повіз Ахілла,
Тут не фрігійські поля; кінець і війні в цьому краї
Прийде, й твоєму життю». Такі ось слова божевільні
В Лігера з уст вилітали. Але не словами на нього
- 585 Кидав троянський герой; із розмаху списа пустив він
В ворога прямо. Лукаг уперед нахиливсь для удару
Списом, крикнув на коні, на ліву вже виступив ногу
Й ладивсь до бою, та в нижній щита блискучого обід
Спис прохопився в ту мить і в ліву ввігнався пахвину.
- 590 Випавши з повоза, долі скотився він, смерті в обійми.
Словом терпким тут Еней обізвався до нього побожний:
«Повоза твого, Лукагу, не зрадила коней охлялість,
Не завернули і тіні пусті із ворожого війська, —
Тільки ти сам зіскочив із нього й тікаєш». Сказав це

595 Й запряг придержав. А брат нещасливий, скотившись
там же,
Руки простяг безборонні й промовив: «На тебе самого
Й рідних батьків твоїх, мужу троянський, тебе заклинаю,
Душу мою пощади, до мого прихилися благання».
Довго просив він, і мовив Еней йому: «Ти ще недавно

600 Зовсім інакше співав. Умирай, і брат брата не кидай».
І відкриває мечем йому груди, цю схованку духа.
Трупамі цілеє поле так вождь засіває дарданський
В шалі своєму, мов струмінь гірський, мов та чорная
буря.
Хлопець Асканій, нарешті, і молодь троянська, що марно

605 Їх облягали, прорвавшись крізь шанці, покинули табір.

Сам до Юнони із словом звернувся тим часом Юпітер:
«Сестро й дружино моя наймиліша! Справі троянській, —
Так, як ти думала, й не помилилась, — сприяє Венера,
Не витривала-бо в труднощах бою мужів тих правиця,
610 Дух не завзятий, і стерпіть не вміють вони небезпеки».
Скромно до нього Юнона: «Мій мужу найкращий, навіщо
Серце дратуєш зболіле, що прикрого слова боїться?
Мала б я в тебе таку, як колись, і як бути повинно,
Силу кохання, напевно, ти в тому мені б не перечив,
615 Наймогутніший, щоб збити тепер ще живого могла я
Вивести Турна та батькові Давну віддати живого.
Хай тепер гине і чистою кров'ю хай тевкрам заплатить.
Все ж таки з нашого роду ім'я він виводить, Пілумн був
Прадід його у четвертім коліні, і завжди рукою
620 Щедрою в храмах твоїх він жертви численні приносить».
Йй цар Олімпу небесного так відповів коротенько:
«Що ж, як ти просиш тепер відсунути смерть юнакові,
Хоч йому вмерти судилось, жадаєш, щоб це учинив я,
Втечею Турна врятуй, від погрози лихої недолі
625 Вирви його. Це-бо можна дозволить. Якщо ж якусь
глибшу
Думку ти криєш в проханні і хочеш війну обернути,

Зовсім змінити, то знай, що пусті ти плекаєш надії». З ревними слізьми Юнона: «А що, якби в слові одмовив, — В серці ж признав ти, — і все ж таки Турну життя б залишилось?»

- 630 Жде-бо на нього, безвинного, згуба тяжка, хіба справді Я помиляюсь. Коли б то я марним каралася страхом, Ти ж би свій задум на краще змінив, у твоїй-бо це волі».

- Тільки слова ці сказала, і тут же з високого неба З бурею разом спустилась на землю і, в хмарі сповита, 635 Попрямувала до військ Іліону, у табір лаврентський. І утворила богиня із хмари густої, на образ І на подобу Енея, безсилу мару — дивовижне Виглядом диво, — убрала ту постать у зброю дарданську. Щит їй і гребінь дала на шолом, як в божистого мужа; 640 Мову дала для омани, без жодного значення звуки, Йї ту, що у нього, ходу. Це так, як-то кажуть, літає Десь після смерті мара, а чи сон так заплутує мислі. В перших рядах ця завзято гасає мара, брязкотінням Зброї роз'ярює мужа й на бій викликає. І вийшов 645 Турн проти неї, і спис він із свистом іздалека кинув. Та відвернулась мара і лиш п'яти йому показала. Турн тоді широко повірив, що справді Еней утікає. В серце схвильоване марна вступила до нього надія: «Чом ти тікаєш, Енею? Домовленим шлюбом не нехтуй! 650 Дасть ця правиця ту землю тобі, що по хвилях шукав ти». Крикнув це й кинувся, блиснувши гострим мечем, за марою,

- Сам-бо не відав того, що вітри цю утіху розвіють. Там випадково стояло судно, до високої скелі Міцно прикріплене, був там готовий місток і драбина. 655 Тим кораблем цар Озіній приплив із клузійського краю. На корабель той Енеєва тіль утекла полохлива Йї десь у кутку заховалась. За нею і Турн, знай, долає Всі перешкоди й високі містки перестрибує спритно. Лиш на судні опинивсь, як Сатурнія линви зриває

- 660 І корабель неприв'язаний котить по хвилях рухливих.
Турна, що зник десь раптово, шукає Еней для двобою
І на той світ по дорозі багато мужів посилає.
Легка ж мара пристановища більше уже не шукала,
А відлетіла під небо і в чорних розтанула хмарах.
- 665 Турна тим часом на море широкее винесла хвиля.
Глянув навкруг, не свідомий, що діється з ним, і не
вдячний,
Що врятувався, до неба здіймає він руки й волає:
«О всемогутній наш батьку, в такому-то злочині винним
Ти мене визнав, такої завдати волів мені кари?»
- 670 Звідки я мчусь і куди? І яка це несе мене втеча?
Знов чи побачу я мури Лавренту і табір? Що буде
З тими мужами, що разом зі мною в похід виступали?
Я ж їх усіх залишив так ганебно на смерть, на поталу?
Бачу тепер їх розбитих і стогін конаючих чую.
- 675 Що тепер вдю і де підо мною в глибіню неосягну,
Земле, розступишся? Згляньтесь на мене мершій, буревії,
І на каміння, на скелі судно занесіть (про це ревно
Турн вас благає), пошліть на безвихідні дикі мілини,
Де ні рутули, ні вістка ніяка мене не досягне».
- 680 Так промовляючи, бореться сам із думками, чи має
З сорому він величезного впасти на вістря й загнати
Немилосердний свій меч поміж ребра, чи скочити
в хвилі,
В саму середину, так добиватися вплав до крутого
Берега й наново з тевкрами герць бойовий починати.
- 685 Тричі він важивсь вчинить одне й друге, і тричі Юнона
Наймогутніша спиняла, і з жалю до нього юнацький
Стримала запал. Пливе він, скородячи плесо, й щасливо
Хвилі несуть його в древнє прабатьківське Давнове місто.
- Та за наказом Юпітера вийшов до бою тим часом
- 690 І на радіючих тевкрів напав, розпалившись, Мезенцій.
Збіглись тіренські загони, і всі на одного напали,
Всі на одного палають ненавистю й стрілами сиплють.

Він, наче скеля, що видалась в море безкрає далеко,
Шалу вітрів і хвилі підставлена, силу й погрози
695 Неба і моря сама лиш витримує й не ворухнеться.
Гebra на землю звалив, Доліхаона сина, й Латага,
Й Пальма, що мав утекти: Латага в обличчя ударив
Скелі гірської відламком великим, а Пальмові жили
У підколінні підрізав і немічним повзати кинув.
700 Лавсові ж зброю дає, щоб носив на своїх її плечах,
А на шолом йому гребінь встромляє. Й фрїгійця Еванта
Вбив, і Міманта, ровесника й друга Паріса, — тієї
Самої ночі, що мати Теано, на втіху Аміку,
Батьку, його дарувала, й цариця, Кісеєва донька,
705 Що завагітніла ярим вогнем, породила Паріса.
В рідному місті Паріс опочив, Міманта ж незнана
Вкрила земля лаврентійська. Мов злющими вигнаний
псами

З пагір високих кабан, що плекав його довгії роки
Везул соснистий і довгії роки багно лаврентійське,
710 В сіті потрапить в гаю комишевім і дико гукає,
Й їжиться в нього щетина, й ніхто не посміє до нього
Навіть наблизитись, тільки списами, іздалека ставши,
Кидають в нього і лиш галасують з безпечного місця.
Він же поволі безстрашно на всі обертається боки,
715 Й тільки зубами скрегоче, й списи лиш обтрушує з спини.
Так же і з тих, в кого був на Мезенція гнів справедливий,
Жоден не смів із мечем у руці нападати на нього;
Здалека тільки списами тривожили й криком великим.

Був серед них із старого коритського краю утеклий
720 Грек той Акрон, що безшлюбною дівчину кинув кохану.
Бачить Мезенцій, як той у середину війська вмішався
У багрянлиці, що суджена ткала, і в перах пурпурних, —
Наче той лев зголоднілий, що скрізь по висотах блукає,
Голодом гнаний шаленим, і десь чи козу положливу
725 Раптом побачить, чи оленя, що підійма свої роги, —
Скочить і широко пашу роззявить, найживши гриву,

- І припадає до м'яса, і чорна у нього стікає
 З паші жажливої кров, —
 Кинувсь так жваво Мезенцій в гушавину воїв ворожих.
- 730 Падає бідний Акрон і чорну б'є п'ятами землю,
 Зламаний спис миє кров'ю й вмирає. Він мав за безчестя
 Вбити Орода, коли той тікав, і поранити ззаду,
 Кинувши списом, але оббігає його і виходить
 Просто назустріч йому і, ставши як муж проти мужа,
- 735 Перемагає не підступом хитрим, а силою зброї.
 Потім ногою і списом оперсь на упалого й мовив:
 «Ось перед вами, мужі, частина воєнної сили —
 Гордий Ород, — і нехтувать нею не слід нам». Всі друзі
 Скрикнули разом на те і веселий пеан заспівали.
- 740 Той же, спускаючи дух: «Недовго ти будеш безкарно
 Тішитись так, переможче, і хто б ти не був, а та сама
 Жде тебе доля, і скоро на цьому ж ти полі поляжеш».
 З гнівом Мезенцій кризь сміх: «Ти зараз вмирай, а про
мене
 Батько богів, цар людей вже розсудить». Сказав це
і витяг
- 745 З тіла свій спис. Того ж спокій глибокий обняв і залізний
 Сон, його очі стулились, і вічна їх тьма огорнула.
 Цедик убив Алкатою, Сакратор — Гідаспа, Рапон же
 Вбив і Партенія, й Орса, великої сили героя.
 Клонія вцілив Мессап й Ерікета, Лікаона парость, —
- 750 Першого вбив на землі, бо розгнзуданий кінь спотикнувся, —
 Пішки йшов другий. Був піший і Агіс, що вийшов з Лікії,
 Вбив його тут же Валер, не позбавлений доблесті предків.
 Тронія Салій убив, а Салій Неальком убитий
 Списом з засади й стрілою, що здалека б'є непомітно.
- 755
- Смуток тяжкий і втрати ділив уже Марс обопільні,
 Падали рівно й до наступу йшли переможці й побиті,
 Жодні не знали утечі. В оселі Юпітера, в небі,
 Уболівають богове над марним оцим і взаємним
 Гнівом і тим, що люди так терплять багато. Венера

- 760 Бачить усе це, за нею Юнона, Сатурнова донька;
Між тисячами шаліє бліда Тізіфона. А далі
Ратищем дужим Мезенцій вимахує грізно й прямує
Полям, немов Оріон величезний, коли він найглибші
Води Нерєя в середині саме убрид переходить,
- 765 Шлях свій верстаючи, сам же над плесо плечима сягає:
Чи із верхів'я гірського стару несучи яворину,
Йде собі сам по землі, ховаючи голову в хмари, —
Так і Мезенцій ішов у зброї своїй величавій.
Щойно Еней спостеріг його здалеку в лавах військових,
- 770 Вирішив вийти на нього. А той не злякався і чекає
Славного ворога; сам непорушно стоїть і очима
Міряє місце, чи списом докине. «Правиця хай богом
Буде мені, а спис, який кидаю, хай помагає.
Зброю ж, яку я стягну із цього душогуба Енея,
- 775 Лавсе, одягнеш на себе — тобі цей трофей обіцяю».
Так промовляючи, він іздалека з свистом закинув
Гострого списа; але, пролетівши, об щит він одбився
Й славного мужа Антора, що був Геркулесові другом,
Вдарив у бік, аж у нутрощі встрявши; Антор, з Арголіди
- 780 Посланий, коло Евандра осів в італійському місті.
Впав бідолаха, за іншого вбитий, поглянув у небо
І, умираючи, Аргос згадав, дорогий його серцю.
Кидає списа свого побожний Еней. Спис, пробивши
Вигнуте мідяне коло потрійне, льняну поволоку
- 785 Й шкіру волову потрійну, встромився вниз у пахвину, —
Й списові сили не стало. Побачивши кров у тірренця,
Радісно меч свій з пахвини Еней витягає, і в буйнім
Шалі пойнятого трепетом ворога він доганяє.
Тяжко тоді застогнав із любові до милого батька
- 790 Лавс, це побачивши, й сльози рясні полилися у нього.

Не замовчу я про смерть невблаганну твою, про

учинки

Славні твої і про тебе, пам'яті гідний юначе,
Якщо з довірою приймуть нащадки ці давні події.

До боротьби вже нездатний, зв'язаний в руках, ногою
795 Батько назад відступив, і щитом волочить він списа.
Раптом прорвався юнак і в середину бою встрявав;
Враз підбігає Еней і правицею вже замахнувся,
Він же кинувсь під меч і затримав його на хвилину.
Друзі за ним поспішають із криком великим і, поки
800 Батько, боронений сина свого щитом, не відійде,
Мечуть списи, хочуть ворога стрілами здалека гнати.
В шал упадає Еней і, щитом заслонившись, із місця
Не уступає. Як градова буря із неба посипле,
З поля тікають усі орачі, хлібороби й мандрівці
805 Слово шукають безпечного десь чи під берегом річки,
Чи у скелястій печері, як довго на полі негода,
Щоб, як покажеться сонце, могли вони взятись до діла, —
Так і Еней, звідусіль засипаний градом списів їх,
Доти витримує, аж прогримить вся та хмара воєнна,
810 Й Лавса він лає й грозить йому тяжко: «Чого поспішаєш?
Смерть тут чекає на тебе, і зваживсь на діло ти більше,
Ніж твої сили; любов ця тебе, необачний, погубить».
Той не зважає на це і шаліє в своєму одчаї.
Лють проникає ще глибше у серце вождеві дарданців,
815 Парки для Лавса прядуть уже нитку останню. Еней-бо
На юнака замахнувся могутнім мечем і у нього
Весь увігнав. Щит пробито, і легку броню цю хвастунську,
Й туніку, що її золотом мати йому вишивала;
Крові в запазуху повно влилося. Душа тоді в смутку
820 Тіло лишила й до предків полинула з вітром. Поглянув
Син Анхісів тоді на того, що вмирав, і на лиця,
Лиця, що дивна їх блідість окрила, і тяжко зітхнув він
З жалем гірким, і простяг йому руку; і виник у нього
В пам'яті образ любові до батька. «О хлопче нещасний,
825 Що тобі дасть побожний Еней за ці славні заслуги,
Щирості гідне твоєї? Ту зброю, якою втішався
Досі, і далі тримай; а самого тебе, якщо тільки
Йдеться про це тобі, попелу й предкам віддам я належно.
В смерті печальній твоїй одна лише в тебе утіха,

830 Що від правиці Енея вмираєш великого». Друзів
Лаючи надто повільних, з землі юнака підіймає,
Що за звичаєм зачесані кучері кров'ю споганив.

Батько тим часом над хвилями Тібру вмивав свої
рани;

Він полоскав їх водою й, на стовбур похилий опершись,
835 Тілом своїм спочивав. Шолом його мідний на гілці
Осторонь висів, і зброя важка між травною лежала.
Молодь добірна його оточила. Він дихає важко,
Шию підперши і звисивши бороду довгу на груди.
Часто про Лавса питав, і за ним багатьох посилав він,
840 Щоб завернули його і сказали йому повеління
Батька сумного. Несли із плачем сюди друзі на зброї
Мертвого Лавса; юнак був великий, велика і рана,
Що пододала його. Уже здалека вчуло ридання
Батькове серце, до лиха чутливе. Він голову сиву
845 Порохом всю посипає, і руки здіймає до неба,
І припадає до тіла. «Мій сину, невже так бажав я
Жити, щоб-то допустить замість себе під руку ворожу
Синові стати? Чи ран твоїх болем я, батько, врятуюсь,
Смертю твоєю живий? Тепер, бідолашному, врешті,
850 Згуба остання мені, тепер моя зглибилась рана!
Я-бо, мій сину, своєю виною сплямив твоє ймення,
Бо, зненавиджений, з трону батьків моїх прогнаний був я,
Кару був винен моїй батьківщині й ненависті рідних;
Краще б негідне життя сам усякій віддав би я карі.
855 Та ось живу й ще не кидаю я ні людей, ані світу,
Але покину». Він так промовляє і тут же на ногу
Хвору ступає свою, і хоч біль в його рані глибокий
Сил убавляє, не впав і коня привести свого каже.
Кінь той був слава, і шана, й утіха його, він на ньому
860 З воєн усіх переможцем вертався. До нього сумного
Так промовляти почав він: «Мій Ребе, ми разом обидва
Довго на світі жили (якщо смертним щось довго буває).
Нині або переможцем сюди принесеш ти криваву

- Зброю й Енееву голову й будеш за Лавсову кривду
865 Месником, або, як сила путі не відкриє, поляжеш
Разом зі мною; бо вірю, не стерпиш, могутній, щоб
інший
Хтось верховодив тобою, щоб тевкр був хазяїном в тебе».
Так він промовив і, прийнятий радо, сідає на нього,
Як і раніше, і гострі списи бере в руки обидві;
- 870 Світлий мідяний шолом, що наїжився волосом кінським,
Голову вкрив йому. Так і помчав він в середину бою.
В серці вирує і сором великий, і смуток шалений,
І божевільна любов, і відваги свідомість. Він дужим
Голосом кличе Енея три рази. Зрадив той, пізнавши,
875 Й так помолився: «Хай батько богів з Аполлоном високим
Дасть, щоб в бою ти зустрівся зі мною».
Тільки промовив і з грізним він списом виходить навпроти.
Той же: «Чого, найлютіший, мене так страхаєш, забравши
Сина? То шлях був єдиний лише, щоб мене погубити,
880 Не боїмось-бо ми смерті й боги не страшні нам ніякі.
Кинь це. На смерть я їду, та раніш тобі дам у дарунок
Ось що». Промовив і спис свій на ворога кинув, а потім
Кидає другий і третій, і колом кружляє великим,
Тільки ті напади щит золотий відбиває. Аж тричі
885 Вліво довкола стоячого їде і сипле списками.
Тричі троянський герой на щиті мідяному обносить
Ліс велетенських списів кругом себе. Коли ж це набридло
І допекла ця нерівна йому боротьба, то вагавсь він
Довго, аж поки зібрався й ворожому кинув коневі
- 890 Списа між скроні опуклі. Здіймається високо диба
Четвероногий, повітря копитами б'є над собою,
Вершника з себе скидає і перекидається раптом,
І, на землі розпростертий, він руху його позбавляє,
Впавши сторчма і передом цілим згори приваливши.
- 895 Всі, і трояни, й латини, вогнем спалахнувши, до неба
Крик підняли. Еней підбігає до нього і, меч свій
З піхов виймаючи, так над упалим говорить: «Де ж нині
Той завзятуший Мезенцій, де ділася дика відвага?»

Але ж тірронець, поглянувши вгору, повітря вдихнувши
900 Й опам'ятавшись, мовив: «Мій вороже тяжкий, навіщо
Лаєшся й смертю грозиш? Ганьби у падінні немає,
Я тут не ласки просити прийшов; і мій Лавс із тобою,
Певно, не так домовлявся. Прошу одного лиш, як може
Щось переможця просити побитий; дозволь моє тіло
905 В землю покласти. Я знаю, усі мої люті на мене.
Лють ту, прошу, відверни й дай із сином спочити в
могілі».

Мовивши це і меч свій свідомо на горло сприйнявши,
Вилив він душу свою із струменем крові на зброю.

КНИГА ОДИНАДЦЯТА

Сходить тим часом Аврора, глибинь Океану лишивши.
Хоч у Енея журба на умі, щоб був час поховати
Друзів, і похорон цей його серце турбує, обіти
За перемогу богам він складає. Лише засвітало,
5 Він на вершині Кургана поставив великого дуба,
Гілля обтявши, і зброю ясну надіває на нього,
Із полководця Мезенція зняту: для тебе трофеї,
Боже великий війни. Закладає на нього він гребні,
Кров'ю обагрені, рештки списів його теж прикріплює;
10 Панцир вдягає, двічі по шість раз у битвах пробитий;
Зліва прив'язує щит мідяний, через шию завісив
Меч, весь у кості слонової. І так триумфуючих друзів
(Бо оточила його вся громада вождів) закликає:

«Зроблено діло велике, герої, — геть всяку тривогу,
15 Що буде далі. Ось зброя із владаря гордого знята,
Жертва первинна: таким-бо із рук моїх вийшов Мезенцій.
Нині нам шлях до царя вже й до міста Латина відкрито.
Зброю готуйте в душі, провадьте війну у надії,
Щоб, як богове нам знак подадуть, всім під прапором
стати

20 Й з табору вивести молодь, не гаялись би у безрадді,
Не заважав би вам страх і не стримував вашу рішучість.
Товаришів своїх мертві тіла у землі поховаймо, —
Це їм єдина пошана усім в глибині Ахеронту.
Йдіть же, — сказав він, — і в душі славетні, що цю
батьківщину

25 Кров'ю для нас породили, останньою данню вшануйте;
Й передусім у скорботне Евандрове місто пошлімо
Тіло Палланта того, що доблесті повного нині
Чорна забрала година й в могилі сумній оселила».

Так промовляє крізь сльози й звертає ходу до порогів,
30 Де сторожив покладене тіло Палланта бездушне
Віком старий вже Акойт, що в Евандра, героя з Паррази,
Був зброєносцем колись, а тепер, у нещасну годину,
З журним чуттям проводжати свого ішов вихованця.
Челядь уся і троянці юрбою його оточили

35 І іліади смутні, розпустивши за звичаєм коси.
Тільки Еней увійшов у кімнату високу, як зразу ж
Лемент зняли аж до неба вони, б'ючи себе в груди.
Сповнилась тугою царська оселя й плачем жалісливим.

Щойно побачив Еней Палланта лице сніжно-біле
40 Й голову, сперту на постіль, і в грудях юнацьких широку
Рану від вістря списа італійського, ринули в нього
Сльози, й він мовив: «Юначе сердешний, то доля,
всміхнувшись

Щастям мені, не дала, щоб ти царство моє хоч побачив,
Щоб переможцем поїхав до отчого дому. Не ці-бо

45 Я обіцянки про тебе Евандрові дав на відході,
Батьку твоєму, коли він, обнявши мене, у ці землі
Слав будувати велику державу і згадував чуйність
В страху за тебе, що ворог — нещадний, що бій із цим
плем'ям

Буде завзятий. Тепер він у марній надії обіти,
50 Може, складає богам і множить на віттарі жертви.
Ми ж юнакові померлому, що вже нічого не винен
Владі небесній, у смутку пусту цю складаємо шану.

Батьку нещасний, побачиш ти похорон сина жорстокий!
Ось виглядатиме як наш отой поворот тріумфальний,
55 Що ти на нього чекав! Ось великі мої сподівання!
Та не побачиш, Евандре, щоб втік він у ранах ганебних,
Не загадаєш жорстокої кари, бо син врятувався.
Горе мені! Скільки тратиш, Авзоніє, й ти, мій Іуле!»

Так він, заплакавши, тіло нещасне наказує взяти,
60 Й тисячу вибрав героїв найкращих із цілого війська,
Щоб віддали у поході останню пошану і сльози
Батькові щоб вшанували; це марна утіха в великім
Смутку, але нещасливому батьку належна. Одні з них
Швидко плетінку плетуть, м'які улаштовують мари,
65 З пруття гнучкого сплітаючи їх і дубового віття,
Й підняте високо вгору гілками отінують ложе,
Й тут же, на зіллям укритій постелі, померле юнацьке
Тіло кладуть обережно, як квітку, що зірвуть дівочі
Пальці — чи ніжну фіалку, чи цвіт гіацинту, що клонить
70 Голову й ще ані блиску не втратив, ні свіжості навіть,
Мати ж земля вже ні сили йому не дає, ні поживи.
Виніс дві шати Еней, і злотом, і пурпуром шиті;
Ті, що, радіючи з праці своєї, Дідона сідонська
За давнини ще колишньої власними ткала руками
75 І золотими нитками для нього мережала ніжно.
З них він в одну юнака одягнув, так останню пошану
Віддаючи йому в смутку, а кучері в другу окутав,
Маючи все це спалити. Крім цього, багаті трофеї
Битви лаврентської взявши, везти ту наказує здобич
80 В довгому ряді. Додав і ті коні, і зброю, що взяв їх
В ворога він у бою. Каже, руки на плечах зв'язати
Тим, що їх в жертву для тіней приносити мали і крові
З них наточити, щоб нею багаття скропити. Вождам же
Каже обрубки нести, одягнені в зброю ворожу
85 З записом, хто з ворогів мав цю зброю. Ведуть і Акойта:
Йде, безталанний, похилений віком, і б'є кулаками
В груди, а нігтями вид свій потворить; валяється долі,
Впавши всім тілом на землю. А слідом ведуть колісниця,

Кров'ю рутульською густо обліті. І тут же, за ними,
90 Кінь бойовий виступає, Етон, без свого обладунку,
Й котяться краплями сльози у нього. Несуть у поході
Спис і шолом, а іншу всю зброю взяв Турн-переможець.
Далі йде військо сумне — і тевкри, й тірренці, й аркадці,
Зброю спустивши додолу. Коли цей похід товариства
95 Далі пішов, то Еней зупинився й, зітхнувши, промовив:
«Звідси на інші нас сльози ті самі грізні закликають
Судьби війни, — витай повік-віки, великий Палланте,
Друже, навіки прощай!» І більш не сказавши ні слова,
Він вирушає й до мурів високих, у табір, відходить.

100 З міста Латина й посли вже прийшли із маслиновим
віттям,

Ласки благають, щоб мертві тіла, які всюди по полю,
Вбиті залізом, лежали, віддав і дозволив покласти
Їх у могилу; з побитими й тими, що світу не бачать,
Бою немає. Хай тих пощадить, що не так-то давно ще
105 Друзями звав і тестями. А добрий Еней на цей дозвіл
Згодився радо, бо просять про речі важливі, й додавив
Слово таке: «Що за доля погана, латинці, в війну цю
Вплутала вас, і не хочете з нами ви в приятні жити?
Просите миру ви в мене для мертвих, що Марс подолав їх?
110 Миру-бо я і живим не відмовлю, й сюди не прийшов би,
Доля якби не вказала це місце мені і оселю, —
Я не воюю із вашим народом. А дружбу між нами
Цар ваш відкинув, волівши довіритись Турновій зброї.
Краще, щоб Турн та був сам присудив себе смерті
жахливій.

115 А як бажає своєю рукою війну закінчити,
Хоче він тевкрів прогнать, хай зі мною помір'є зброю.

Був би із нас у живих лише той залишився, котрому
Бог і його сама мужність життя дарували б. Тепер же
Йдїть і вогонь підкладїть під тіла громадян безталанних», —
120 Мовив Еней. А вони, зачудовані дуже, мовчали

Й переглядалися лиш між собою. Аж Дранк староденний,
Той, що юного Турна ненавидів здавна і завжди
Був йому ворог, почав, розкривши уста, говорити:
«Мужу троянський, великий у славі своїй і ще більший
125 В зброї звитяжній! Якими тебе похвалами до неба
Маю підносити? З чого мені дивуватися більше —
Із справедливості, з подвигів ратних? До рідного міста
Передамо все це вдячно, й тебе, як лиш доля дозволить,
Погодимо із Латином-царем. Хай Турн пошукає
130 Іншої спілки для себе. І навіть на плечах носити
Камінь троянський приємно нам буде і ставити мури
Долею суджені». Так він промовив, і всі дали згоду.
Двічі по шість днів вони призначали й під миру покровом
Всуміш і тевкри, й латинці безпечно по горах ходили.
135 Під двоесічним залізом дзвенить уже явір високий,
Там вивертають вже сосну, що неба вершком досягає,
Кедри пахучі й дуби безупинно клинами лупають,
І ясени безустанку возами скрипучими возять.

Вістка, проте, полетіла, щоб першій звістити про горе
140 Це величезне Евандра і дім його, й місто й про все це
Повідомляє. Це Вістка та сама, яка ще недавно
Про перемогу Палланта у Лациї всіх сповіщала.
Всі аркадійці побігли до брам і, древнім звичаєм,
В руки взяли жалібні смолоскипи, — горить на просторі
145 Довгому шлях і освітлює поле широке. Навпроти
Вийшли фрігійці, б'ючи себе в груди, й до них приєднались.
Щойно жінки їх при вході до міста уздріли, відразу
Лементом жалібним місто наповнили. Сила ніяка
Здержать Евандра тоді не могла, і в юрбу він вмішався.
150 Щойно Паллантові мари поклали, припав до них, гірко
Плакав і глухо стогнав, аж голос крізь біль той прорвався:
«Іншу, Палланте, своєму ти батькові дав обіцянку!
Обережніше б жорстокому Марсові ти довірявся.
Знав я, що слава нова, у битвах найперших здобута,
155 Дуже солодка. Гірка ота перша наука юнацька,

- Й проба жорстока близької війни. Ані щирих обітів,
Ані благань не почули богове моїх. Ох, щаслива
Ти, найсвятіша дружино моя, цього дня не доживши
Й не дочекавшись болю такого. Я літ своїх міру
160 Переступив — бувши батьком, оставсь сиротою. Бодай же
Сам я до бою пішов у троянським союзі, й рутули
Краще б мене закололи списами. Я сам би загинув,
І не Палланта, мене в цім поході були б проводжали.
Не винуватив би, тевкри, я вас, ні союз той із вами,
165 Що його склали, ні дружбу, — така була доля належна
Віку мого. Проте, як судилася смерть передчасна
Синові, втіхою буде хоч те, що загинув, побивши
Тисячі вольсків, як тевкрів водив він з боями на Лацій.
Сам же я похорон кращий не міг би тобі влаштувати
170 Так, як це робить побожний Еней і фрігійці могутні,
З ними й тірренські вожді, й ціле військо. Великі трофеї
З тих, що правиця твоя їх на той світ послала, приносять,
Ти ж, як велике опудало, Турне, у зброї сьогодні,
Певно, стояв би, були б ми лиш віком і силою рівні.
175 Нашо, однак, я, нещасний, утримую тевкрів від бою?
Йдіть же у путь і цареві ось це передаць не забудьте,
Що хоч Палланта убито, живу я життям ненависним,
Тому причина — правиця твоя, що не вбила ще Турна,
Синові й батькові цим завинила. В заслугах і в долі
180 Це твоя вада єдина. Утіх я в житті не шукаю,
Це-бо й не слід, тільки б сину до тіней цю вість передати».

Рання тим часом Аврора вже світло своє благодатне
Людям нещасним приносить, щоб брались до праці
тяжкої.

- Батько Еней уже й Тархон розклали багаття над морем,
185 На узбережжі крутому. Там кожний тіла свої зносить,
Звичаєм давнім батьків; як чорні вогні лиш підклали,
Небо високе від диму у темряву все вповилося.
Тричі у зброї блискучій пройшли круг палаючих вогнищ,
Кіньми об'їхали тричі вогні жалібні, і тужливо

- 190 Заголосили вони, і сльозами скропили всю землю,
Зброю всю змили сльозами; мужів голосіння і звуки
Труб аж до неба лунають. Ці зброю з убитих латинів
Мечуть в огонь: оздоблені пишно мечі і шоломи,
Віжки, колеса, розжарені в бігу; а ті вже знайомі
195 Мечуть дари: погіблх щити і списи, що невдало
Кинені ними були. І смерті у жертву багато
Ріжуть волів, щетинястих свиней і овечок отари,
Зігнані з піль, і довкола у полум'ї в жертву приносять.
Дивляться пильно, як друзів тіла по усім узбережжі
200 Жарко горять, і сторожать їх, поки усе спопеліє,
Й від півзотлілих багать їх не можна було відірвати,
Доки ясними зірками ніч вогка все небо не вкрила.

- Тож і сердешні латинці по той бік багаття численні
Ставлять і трупи полегли почасті на місці хоронять,
205 Інших багато в сусідні відвозять оселі; й такі є,
Що відсилають до міста. А решту полеглих в безладній
Січі, великі їх стоси, не лічать і не розрізняють —
Палять їх спільно. Довкола великі поля засвітили
Густо вогнями, один перед одним. Вже сонце утретє
210 Темряву з неба прогнало холодну, коли вони в смутку
Попіл глибокий згортали, виймали розсипані кості
З вогнища й теплу ще землю на них тягарем накидали.

- Зойки тоді почались, і волання великого жалю
Чулися скрізь голосні у оселях і в місті Латина,
215 Вельмибагатого владаря. І матері тут скорботні,
І невістки безталанні, і сестри, журбою повиті,
Й сироти бідні війну проклинають і сватання Турна
І вимагають, щоб сам добивався мечем, якщо прагне
Влади в Італії, хоче для себе найвищої шани.
220 Гнів ще роз'ятрює Дранк тут суворий і всіх запевняє,
Що одного лише Турна тут кличуть до бою. Та досить
Є і противних також голосів, що обстоюють Турна.
Захистом служить йому і велике царичине ймення,
Слава здобутих трофеїв героя підтримує сильно.

- 225 В цім неспокою, коли розгорівся вже розрух найдужче,
Ще невеселу й посли приносять до того новину
З міста великого, від Діомеда, що їм ні до чого
Не придалися усі надзвичайні труди і видатки,
Ні золотії дарунки, ні просьби великі; належить
230 Інших підмог для латинців шукати; як ні, то старатись
Мир укладати з троянським царем. Цар Латин у зневіру
Сам упадає і в смуток великий. Те, що Енея
Воля богів супроводить, це ясно із божого гніву,
Й свіжі могили усім це доводять. Тож раду
235 Він у покоях високих збирає велику, наказом
Кличе старшину свою найзнатнішу. Вони найджаяють,
Геть укривають шляхи й прибувають у царську оселю.
А поміж ними Латин засідає, і віком найстарший,
Й владою вищий за всіх. Веселість з чола його зникла.
240 Каже послам тоді, що прибули із етольського міста,
З чим ті прийшли, щоб по черзі усе, як було, розказали.
Всі тоді змовкли, і Венул слухняно почав говорити:

- «Бачили ми, громадяни, царя Діомеда й аргівський
Табір, пройшли увесь шлях і пригоди усі подолали.
245 Тої торкнулись руки, якою зруйнована Троя.
В землях япігів, що їх переміг у підгір'ї Гаргану,
Він заснував Аргіріпу й ім'я свого племені дав їй.
В дім увійшовши й одержавши дозвіл, дари піднесли ми,
Наше ім'я й батьківщину назвавши, ми їм розказали,
250 Хто затіває війну і що привело нас у Арпи.
Він, це почувши, з таким до нас словом звернувся ласкавим:
«О, ви щасливі народи, із царства Сатурна, авзонці
Древні, яка-бо недоля спокійних там вас непокоїть
І починати вам каже війну цю непевну? Усі ми,
255 З тих, що залізом троянську країну ущент сплюндрували.
Що під високими мурами стерпіли ми — я лишаю,
Й тих, що у хвилі прийняв Сімоент, бо по цілому світі
Терпимо кари страшні ми за злочини наші колишні.
Навіть Пріам міг заплакати б нині над нами. Це знає

- 260 Зірка Мінерви зловісна, і скелі євбейські, і месник
Сам Кафарей. Ми з походу того розійшлись в різні боки.
Вийшов Атрід Менелай до стовпів непорушних Протея.
Бачив етнейських циклопів Улісс. Я не згадую тут вже
Неоптолемове царство, ні вогнище, знищене в домі
265 Ідоменея, ні локрів на березі Лівії. Навіть
Сам цар мікенський, володар могутніх ахеїв, загинув
Зараз, як тільки вернувся, з рук жінки-потвори, чигав-бо
Азії всеї звитяжця там чужоложник. До рідних
Вівтарів задрість богів і мені не дала повернутись,
270 Милу дружину і свій Калідон побачить прекрасний.
Й досі з'являються дива жакливі — летять, мов на крилах,
Втрачені друзі і птицями понад річками ширяють
(Друзям яка-бо то кара жорстока!) і скелі скиглінням
Жалібним сповнюють. Я цього міг сподіватись відтоді,
275 Як на небесні тіла у безглузді своєму залізом
Сам нападав і поранив правицю Венери. Тому-то
Не намовляйте мене до такої війни; після згуби
Трої ніяких боїв із тевкрами в мене не буде,
Бо пам'ятаю ще давні нещастя, й ця згадка не мила.
280 Ті подарунки, що з рідного краю сюди принесли ви,
Всі передайте Енеєві. Ми око в око стояли
В грізнім бою і поміряли сили. Повірте тому ви,
Що я досвідчивсь, як б'є у щити він, з якою страшною
Силою вихру він кидає списом. Таких би ще двоє
285 Иди земля породила мужів, то пішов би війною
Сам на міста інахійські дардан, і греки ридали б,
Смутком-бо доля б для них обернулась. Бо як під твердими
Мурами Трої не все було гладко, то це учинила
- Мужність Енея і Гектора, що затяглася так дуже
290 Еллінська та перемога й прийшла на десятому році.
Знані обидва вони і з відваги, і зброєю славні,
Цей же сильніший побожністю. Отже, союз укладайте,
Як тільки можна, і збройне не важтесь виходить на
зброю».

Відповідь чуєш царя того ти, наймиліший мій царю,
295 І його думку почув ти про цю завірюху воєнну».

Ледве посли це сказали, як з уст неспокійних авзонців
Гомін пройшов невиразний, — як скелі задержать бурхливі
Води, так в гаті глибокій клекоче, й при греблі сусідній
Берег гримить, б'ють то хвилі гучні. Як лиш трохи серця їх
300 Угамувались і, врешті, примовкли уста їх тривожні,
Цар їх богам помолився, а потім з високого трону
Так починає: «Латинці, волів би я, й краще було б це,
Щоб про найвищі державні діла ми раніш зговорились,
Щоб не скликати нараду в той час, коли ворог під містом.
305 Ми нерозважно війну ведемо, громадяни, із родом
Непереможних богів, їх ніякі бої не жахають,
Навіть побиті не кидають зброї вони. Якщо мали
Ви ще надію на поміч етольську, покиньте сьогодні,
Кожен надію хай має в собі, а яка вона марна,
310 Кожен це бачить. Коли усе інше загальна руїна
Ця зруйнувала, — перед очима то вашими, все це
В вас під руками. Я не виную нікого, бо скільки
Вдіяти мужність могла, ми усе те зробили, народ наш
Бився що сил тільки стало. Тепер вам з'ясує неясне
315 І розкажу кількома вам словами, — послухайте пильно:
Є в мене поле старе, межує воно із рікою
Туською, аж до Сіканів на захід сягає. Аврунки
Сіють на ньому й рутули і орють горби каменисті
Плугом, а де найтвердіша земля, там стада випасають.
320 Смуга та вся і соснові на горах ліси нехай будуть
Приязні даром для тевкрів, і рівні закони союзу
Установімо, й до влади в державі їх теж допустімо.
Хай тут осядуть, як їм до вподоби, хай місто збудують.
Як забажають шукати десь іншого краю й народу
325 Й можуть покинути край наш, то двадцять їм суден
збудуймо
Із італійського лісу (як більше їм треба, то й більше);
Коло води все потрібне вже є, хай самі визначають,

Скільки й які мають бути ці судна, ми ж мідь і приладдя
Даймо і руки робочі. Крім того, щоб їм передати
330 Це наше слово і дружній союз нам із ними укласти,
Сотня латинських послів нехай їде із роду значного
З віттями миру в руках, і нехай вони щедрі дарунки
Візьмуть з собою — і злота, й слонової кості таланти,
Царський трон і трабею — державні клейноди. Ви спільну
335 Раду тут радьте, в тяжкій оцій скруті шукайте поради».

Встав тоді Дранк, ворог Турнові давній, бо Турнова слава
Заздрощі в нього будила і в очі колола болюче.
Знатний він був багатій, також на язик він був гострий,
Менше гарячий до бою; порожнім не був він на раді
340 Балакуном, зате ж і вигадником смуги був сильним.
Славне походження матері рід його гордим робило,
Батьків неясний був рід. Тож встає і такими словами
Гнів він роз'ятрює й множить: «Ох, добрий наш царю, ти
радиш
Речі нікому не тайні, й без наших підтверджень всі
скажуть,
345 Що їм відомо й чого вимагатиме щастя народу, —
Мовити ж вголос не сміють. Хай вільно дозволить сказати
Й гордість відкине свою той, за котрого вдачу погану
Й провід нещасний (скажу, хоч грозив би мечем мені
й смертю)

Стільки упало вже славних вождів і все місто ми бачим
350 В смутку тяжкому. А він нападає на табір троянський,
Сам же тікати ладен, тільки зброєю небо лякає.
Дар же один до дарів, що велиш ти послати дарданцям,
Зволь лиш один ще додати, наш царю найкращий, — хай
в цьому

Тиск анічий не здолає тебе, — ти віддай свою доню
355 Гідному зятеві, батьку, до шлюбу достойного, й мир цей
Вічним союзом скріпи. А коли нам і серце, і розум
Страх перед ним огортає, у нього самого просімо
Ласки, його закликаймо: хай право належне цареві

І батьківщині відступить. Чому громадян безталанних
360 Стільки разів в небезпеку таку очевидну штовхати?
З тебе ці Лація біди початок взяли, ти причина
Всіх їх. Рятунку немає в війні. Всі благаємо, Турне,
Миру від тебе і ще запоруки, що буде тривкий він.
Перший я той, що ти ворогом звеш (не перечу, зови так),
365 Дуже благаю тебе, ти над рідними май милосердя,
Гордість покинь, відійди, ти-бо прогнаний. Ми уже
досить
Бачили смерті, спустошили наших полів ми багато.
Чи, коли слава твоя тебе кличе, як маєш відвагу
В серці настільки, як так тебе тягне це віно цареве,
370 Зважся, на ворога вийди, стань груди об груди до бою.
Видно, щоб міг із дочкою царевою Турн одружитись,
Маємо трупом поля засівати ми, душі нікчемні,
Що не заплачуть по нас, не схоронять в могилі. Як сили
Є в тебе трохи, якщо по батьках залишилось відваги,
375 Глянь тому в очі, хто кличе тебе».

Аж загорівся на мову цю Турн невгамовний. Зітхнувши
Тяжко, із дна свого серця добув він слова ці: «Гей, Дранку,
Слів не бракує тобі, коли рук війна потребує,
Чи коли кличуть на раду старшину — приходиш ти перший.
380 Та непотрібно тут залу нарад заповняти словами;
Їх в тебе досить, бо тут ти в безпеці, аж поки нас ділять
Мури від ворога, поки рови не наповнились кров'ю.
Отже, грими тут словами, як завжди, мене боягузом,
Дранку, зови, — коли стільки поклала рука твоя тевкрів,
385 Стільки трофеїв на вславлених ними полях залишив ти!
Те, що у силі явити хоробрість завзята, ти можеш
Спробувать сам, ворогів-бо далеко не треба шукати.
Наші облогою мури вони звідусіль оточили.
Йдімо ж на них! Ти боїшся? Невже-таки завжди у тебе
390 На язика вітряному лише буде Марс войовничий
І у рухливих ногах?
Прогнаний я? Поганче, хто прогнаним зможе по праву

Звати мене, як побачить, що Тібр троянською кров'ю
Пиніться й рід весь Евандра із коренем знищено й стільки
395 Зброї з аркадців ізнято. Мене не таким-бо пізнали
Бітій і Пандар великий, та й ті, яких безліч послав я
В Тартар, за день на валах перемігши і мурах ворожих.
Нам порятунку немає в війні, — так дарданцям, безумче,
Й власній кишені співай. І не гайся, поширюй безмежний
400 Пострах і силу вихвалюю народу, побитого двічі,
Силу ж латинську принижуй. Тремтять уже перед
фрігійським
Військом князі мірмідонські, Тідід і Ахілл ларіссейський;
Річка Авфід повернула від Адріатичного моря.
Навіть, як каже він вам, що ніби моєї боїться
405 Напасти, то по-мистецьки своє проти мене злочинне
Обвинувачення це лиш загострює він своїм страхом.
Ти ж не лякайся! Така, як у тебе, душа не загине
Від оцієї правиці, хай буде з тобою й в твоєму
Серці лишиться. Батьку, звертаюсь до тебе й прошу я
410 Отчих порад. Як ніякої ти вже надії на наше
Військо покласти не можеш і наша невдача єдина
Знищила нас уже зовсім, якщо уже більше ніколи
Щастя не зміниться наше, то миру благаймо і руки
Немічні наші до них простягнімо. Хоч той лише в мене —
415 Тільки, щоб доблесті всім нам вернулось хоч трохи старої! —
Той лиш в своїх починаннях щасливий і духом великий,
Хто накладе головою і землю почне уже гризти,
Ніж на таке щось дивитися мав би. Однак, якщо наша
Сила й юнацтво ще цілі і йдуть на підмогу народи
420 Нам і міста італійські, й троянцям їх слава коштує
Крові багато (й у них свої трупи, й по них пролетіла
Буря), то чом на початку самого ганебно здаємось?
Чом ще не грала сурма, а в нас серце холоне? Багато
Час і мінливого віку труди нам на краще змінили.
425 Поперемінне уже з багатьох, і не раз, глузувала
Гірко з нас доля, то знов на тривких відновляла основах.
В поміч не прийдуть Етол нам і Арпи: Мессап з нами буде,

Лишиться з нами Толумній щасливий, зостануться й інші
Всі ті вожді, що їх стільки народів послало, велика
430 Слава зустріне і тих, кого ми зібрали в латинським
Краю із піль Лаврентійських. І славна Камілла із вольсків
Кінні полки нам веде та міддю квітучі загони.
Що ж, коли тевкри мене лиш на бій викликають, і вам це
Теж до вподоби, й один я стою на заваді загальній
435 Справі, — то з рук цих звитяга з відразою ще не тікала,
Так, щоб тепер при такій величезній надії від чогось
Я відмовлявся. На бій я відважуся, хоч би й Ахілла
Він перевищив великого й зброю хоч мав би він рівну
Зброї, що руки Вулкана кували. Складаю в обіті
440 Вам свою душу й Латинові, тестю, я, Турн, що нікому
З давніх героїв в хоробрості не уступлю я. «Тебе лиш
Кличе самого до бою Еней»: я бажаю, щоб кликав;
Дранк і смертю не змиє провини, як гнів є тут божий,
Слави також не здобуде, якщо тут є слава і доблесть».

445 Так-то вони в час непевний держави на раді змагались.
Військо тим часом Еней із табору вивів до бою.
Аж надбігає до царського дому вістун, і велику
Він спричинив метушню і страху нагнав на все місто.
Бо сповістив він, що лавами тевкри надходять від Тібру,
450 З ними й тірренські полки виступають на ратному полі.
Переполох-бо упав на народ, і серця схвилювались,
Гнівом завзятим вони спалахнули; в гарячці й тривозі
Зброї жадають, юнацтво лиш «зброї!» кричить, та старіші
Сльози ковтають у смутку, але зволікають. А галас
455 З різних розбіжних думок, наростаючи, неба сягає.
Так, наче десь у гаю позліталися зграями птахи,
Або на рибою повних затонах Падузи курличе
Лебедів стадо захриплих. «Тепер, громадяни, — промовив
Турн, уловивши хвилину, — ви радьте, тут сидячи, раду
460 Й мир вихваляйте собі, а військо вороже нестримно
Рине на нашу державу». Ні слова не вимовив більше,
Швидко схопився й з високої вибіг оселі. «Волузе, —

Крикнув, — озброїться вольсків загонам звели і рутулів
Вишикуй в лави. Ви ж разом, Мессапе і Корасе з братом,
465 Порозставляйте у полі широкому збройну кінноту.
Інші підходи до міста нехай укріплюють і вежі
Міцно обсаджать, а решта у бій, як скажу я, за мною».
Зразу ж на мури усі подались і по місту розбіглись.
Збори і думи великі сам батько Латин залишає
470 І відкладає їх, ця-бо пригода сумна його з шляху
Збила. І сам він себе винуватить найбільше у тому,
Що не прийняв добровільно дарданця Енея і зятя
Місту не дав. Рови перед брамами ті вже копають,
Інші каміння і палі везуть. До кривавого бою
475 Знак дає грізна сурма. Усі мури вінцем обсадили
Хлопці й жіноцтво, бо крайня потреба усіх закликає.
Тут же й до храму Паллади на замок високий цариця
Їде з дарами, а з нею велика громада жіноча.
Поруч із нею Лавінія-діва, ота, що за неї
480 Стільки нещастя, і очі прекрасні свої опустила.
Слідом ідуть матері і сповнюють ладану димом
Храм весь, стають на порозі високім і тужні благання
Шлють до богині: «Могутня владичице збройна, богине
Воен, Трітоніє-діво, своєю рукою приборкай
485 Зброю фрїгійця-грабіжника, кинь його в порох обличчям
І умертви під високими брамами нашого міста».
Турн же, весь сповнений люті, до бою в той час готувався:
Панцир на себе надів і з червоної міді лускою
Їжився грізно, литки в наголінники з золота зброїв.
490 Не ослонив ще обличчя, та вже причепив він до боку
Меч свій, і, сяючи золотом, біг із високого замку,
Й серцем радів, і вбивав ворогів у своїх він надіях.
Наче той кінь, що від ясел зірвався з припону й дістався,
Врешті, на волю й, хазяїном ставши широкого поля,
495 На пасовища біжить, де кобил табуни випасають,
Або на річку знайому, де завжди привик він купатись,
Високо шию несе, і брикає, й ірже у своєму
Буйстві, а гриву по шиї, по грудях вітрець розвіває.

- Тут проти нього з загоном із вольсків виходить Камілла.
500 Скочила з свого коня коло самої брами цариця.
Полк весь за нею те саме вчинив — всі стрибнули на
землю
- З коней своїх. І каже вона: «Якщо може по праву,
Турне, відвага собі довіряти, то я обіцяю
Проти загонів Енея і проти кінноти тірренців
505 Стати до бою сама. Дозволь мені першій зазнати
Всіх на собі небезпек бойових, а ти й піхотинці
Станьте під містом і мурів пильнуйте». А Турн, утопивши
Очі у грізну цю дівчину, в відповідь так промовляє:
«Діво, Італії славо, яку тобі дяку повинен
510 Скласти я словом і ділом? Та нині, коли своїм духом
Ти все на світі долаєш, діли вже й труди всі зі мною.
Якщо правдиві чутки і вивідачі вірно доносять,
Вислав злостивий Еней уперед легкозбройну кінноту,
Щоб чатувала на полі, а сам по стрімких, недоступних
515 Пнеться верхах і підходить під місто. Ось тут приготую
Засідку я — над стрімкою стежиною в лісі засяду
З військом в яру, де зійшлися дороги, а ти тоді стрінеш
Зброєю військо тірренське. З тобою також і завзятий
Буде Мессап, і латинські загони, й ряди тібуртинські,
520 Провід над ними всіма ти обіймеш». Ось так промовляє
Він, і Мессапа, й вождів союзних такими ж словами
Кличе до бою, й на ворога сам вирушає. Крутий там
Яр є, придатний на засідку й підступ военний, обабіч
Темна гущавина берег укрила; туди пробігає
525 Стежка вузенька, й вузькі лиш ізвори туди досягають, —
Доступ тяжкий туди. Тут, над шим яром, немовби на чатах
Аж на вершечку самому гори, є незнана рівнина —
Схови безпечні, чи хочеш ти справа, чи зліва вступити
В битву, чи скелі великі котить, якщо з гір наступати.
530 Юний герой наш сюди по знайомих дорогах подався
Й місце зайняв те, і тут він засів у лісах непривітних.

В небі тим часом Латонія подругу кличе до себе,
Опію бистру, одну із дівчат свого кола святого,

- 535 Й сумно до неї такими говорить словами: «Дівчино,
Ось на криваву війну йде Камілла і марно на себе
Зброю мою одягає, для мене з усіх наймиліша,
Не відтепер-бо так ніжно її полюбила Діана,
І не відразу любов їй солодка зворушила душу.
В час, коли силою був Метаб із держави Пріверна
540 Прогнаний — бо зненавиділи люди, — коли утікав він
З міста старого, то в січі воєнній в далеке вигнання
Виніс він доньку маленьку і дав їй ім'я материнське,
Злегка лише із Касмілли змінивши його на Каміллу.
Тож, пригорнувши її до грудей, він блукав по верхів'ях
545 І непрохідних лісах. Але й там долітали до нього
Стріли жорстокі і вольсків ватаги його настигали.
Тут йому шлях перетяв Амасен в його втечі, піднявши
Спінені води свої до верха берегів, бо прорвалася
Злива така з хмаролому. Він тут переправитись хоче,
550 Та зупиняє його немовлятко і страх за нього.
Довго роздумував він, поки вирішив так учинити:
Воїн тримав цей, до речі, в руці свій спис величезний;
Був це осмалений чисто дубок сукуватий, до нього
Він посередині саме прив'язує доню, оплівши
555 Ликом і корком лісним. Спис рукою він дужою важить
І до небес посилає благання: «Ласкава Латонська
Діво, опіко лісів, я, сам батько, її на послугу
Передаю тобі. Зброю твою ухопивши, уперше
Помочі просить вона в цій від ворога втечі повітрям.
560 Діво божиста, благаю, візьми собі в дар те, що зараз
Передаю я непевному вітрові». Мовив це й кинув
Спис, розмахнувшись плечем. В шумі вод на свистячому
списі

Понад рвучкою рікою летить бідолашна Камілла.
Миттю Метаб, якого вже близько юрба настигала,
565 Хвилям себе віддає й вихоплює спис із дівчатком
Із мурави, й переможно він Трівії дар цей підносить.
Не прийняло його місто ніяке ні в мури, ні в житло, —
Й сам він із дикості рук своїх не простягнув би ніколи;

В горах безлюдних життям пастухів увесь вік свій
прожив він.

- 570 Тут, між тернових кушів і звірини, виховував доню —
Все молоком годував її, що у кобили із стада
З вимені в ніжні уста їй доїв. А скоро лиш перші
Кроки ступати дитя почало, то ручки маленькі
Списом він гострим озброїв і стріли, і лук перевісив
- 575 Через плече їй, маленькій; і замість злата в косі, й замість
Довгої палли, на тілі звисала у неї, на спині,
Від голови її, шкура тигриці. Вже ручкою вміло
Кидала стріли дитячі й довкола голівки крутила
Пращу на ремені звитім; уже й журавля убивала,
- 580 Що прилетів з-над Стрімону, чи білого лебедя часом.
Вже матерів з міст тірренських багато бажали даремно
Взяти її за невістку. Вона ж лиш Діану та зброю
І непорушну невинність дівочу кохає. Бодай би
Шалом війни не палала ніколи вона і ніколи
- 585 Не забажала боротись із тевкрами! Нині одною,
Певно, із подруг була б моїх милих. Та годі, як доля
Так напосілась на неї, то злинь же, о німфо, із неба
І завітай до латинського краю, де битву скорботну
Під нещасливою зводять зорею. Візьми це від мене,
- 590 З сагайдака вийми мстиву стрілу, нехай кров'ю обміє
Гріх свій цією стрілою, хто б то не був, чи троянець,
Чи італієць, хто тіло поранити смів би священне.
Потім нещасної прах, її зброю, не боєм здобути,
В хмару сповивши, візьму, щоб у рідній землі поховати».
- 595 Мовила так, а та, пролітаючи легким повітрям,
З шумом полинула, й чорная буря її огорнула.

- В час той троянський загін вже до мурів підходив,
І всі етрусські вожді, і вершники всі йшли рядами,
Турма за турмою. Коні іржуть на широкому полі,
- 600 В чвалі копитами дзвонять, туди і сюди завертають,
З віжок натягнутих вирватись хочуть; а ниви, де глянеш,
Їжаться вістрями ратиш залізних, аж в небо йде сяйво.

В поле виходять на прю з ворогами Мессап і латинці
Бистрі, і брат його Корас, і воїнство діви Камілли,
605 Зброю вперед виставляють, напруживши дужі правиці,
Вістрями грізно розмахують, все гарячіші лунають
Крики мужів, що битися вийшли, і коней іржання.
А як загони наблизились, щоб долітала їх зброя,
Стримались трохи обидва ряди. Тоді раптом зірвались
610 З криком, і коням шаліючим ще піддають заповзяття.
Ізвідусіль викидають списи, і так густо, неначе
Сніг повалив, аж хмарою небо закрили. Найперші
Змірялись в битві списками Тіррен із палким Аконтеєм, —
З гуком великим загибель несуть один одному коні
615 Груді грудьми розтрошили. З сідла Аконтей вилітає
Так, мовби громом убитий, або якби з пращі хто стрельнув;
Гримнув далеко, й душа у повітрі розтала. Відразу
Лави схитнулись, тікають латинці, щити обертають,
Коней до міста женуть. Троянці їх гонять, і перший
620 Турми Азілас веде. Вже до брам наближались, як знову
Крик піднімають латинці, і коні слухняні звертають.
Ці утікають тепер, ослаблені віжки пустивши,
Так, наче хвилі мінливі, що з глибу морського наринуть
І по землі розіллються й вода понад скелі сягає,
625 Піняться й весь заливають найдальший пісок прибережний;
Потім назад вони котяться й знову, кипучі, із шумом
З скель опадають і, берег слизький залишивши, спливають.
Двічі етруски відважні гонили рутулів під мури,
Двічі тікали відбиті, назад оглядались і спини
630 Від ворогів заслоняли щитами. Коли уже втретє
Бій почали, то зчепилися цілими лавами й стали
Муж проти мужа, — зчинилася січа, й поранених зойки
Множились, трупи і зброя в кривавих потоках спливали,
Перемішались із людськими трупами гинучі коні.
635 Бій розгорявся. Не зваживсь, проте, Орсілох на самого
Ремула зблизька напасти, тож кидає спис у коня він —
Вістря під вухом застрягло. З удару цього аж шаліє
Зір гучноногий, і диба стає, і, не стерпівши болю,

Груди підносить, копитами високо б'є у повітрі.
640 Скинений воїн скотився на землю. Катілл же Іолла
Й сильного духом і тілом Гермінія збройного валить,
Голе чоло в нього й кучері світлі спадають на голі
Плечі, і весь він для зброї відкритий, та ран не боїться.
Гострий у плечі могутні уп'явся йому спис, затремтівши,
645 Й вістрям пройнятий муж ізігнувся удвоє від болю.
Чорна струмує потоками кров, і трупи залізом
Множать бійці і смерті прекрасної в ранах шукають.

В цій кривавій різні амазонка Камілла гуляє
З сагайдаком на плечах, грудь одну лиш відкривши до бою.
650 То вона густо з руки посіває гнучкими списками,
То двоесічним залізом в правиці махає невтомно;
Лук золотий і Діаніні стріли бряжчать їй на плечах.
А відступить їй доводиться часом, свій лук обертає
Й стріли пускає дзвінки. Добірні є подруги з нею —
655 Діва Ларіна, і Тулла, й Тарпея, що мідну сокиру
Грізно підносить, — усі італійки. Забрала до себе
Їх божественна Камілла в свій почет, в війні і у мирі
Добрих своїх помічниць. Фракійські отак амазонки
Крешуть копитами лід ріки Термодонту й воюють
660 В зброї стоколірній чи в товаристві вони Іпполіти,
Чи як додому вертається Марсова Пентесілея
Возом воєнним, круг неї ж велика громада жіноча,
Гойкають в дикому шалі й опуклими дзвонять щитами.

Діво жорстока, кого ти найперше, кого наостанку
*665 Списом убила? Тіл скільки вмираючих кинула долі?
Клітія сину Евнееві зразу, як лиш нагодився,
Довгим списом ялиновим ти груди міцні проколола.
Гине він, крові потоки спливають із нього, криваву
Землю кусає, вмираючи, й крутиться, рану обнявши.
670 Потім і Ліра, й Пагаса. Одного, як мав він схопити
Вбитого віжки коня, що падав під ним, а другого,
Як йому в поміч правицю простяг безоружну, — обидва
Стрімголов впали. До них додала Іппотада Амастра;

Здалека спис заганяє в Теря, по нім в Гарпаліка,
675 І Демофоонта, і Хрома; а скільки списів тих пустила
Діва із рук — стільки впало фрїгійських мужів. Над'їжджає
Здалека також Орніт, на япігським коні, у незнаній
Зброї, ловець. На плечах з бика круторогого шкура;
Голову вовча пашека вкриває велика, з зубами
680 Білими, з мордою разом, в руках його проста дубина.
Сам посередині війська іде, й від усіх він на цілу
Голову вищий. Його наздогнавши (зробить це не важко,
В час, коли цілий загін утікає), списом прошиває
Й так йому злісно говорить: «Ти думав, тіррене, що в лісі
685 За звіриною гасаєш? Прийшла тепер хвиля, що можна
Ваші хвальби вкоротити уже навіть зброєю жінки.
Та понесеш ти до батьківських тіней принаймні ту славу,
Що ти від зброї Камілли упав». Й Орсілоха, ще й Бута,
Велетнів двох, тут же вбила тевкрійських; з них Бута
пробила
690 Списом, як він одвернувся, між панцирем і між шоломом,
Де прозирає шия, коли він сідає, й де зліва
Щит через рам'я спускається. А Орсілоха вбиває
Підступом: ніби тікає від нього й круг себе обводить
Колом великим, а потім з середини кола на нього
695 Раптом сама нападає й, підвівшись в сідлі мимоволі,
Дужу сокиру свою і крізь панцир міцний, і крізь кості
В нього вганяє, дарма що той проситься й ревно благає, —
Б'є многократно, аж мозок гарячий пливе по обличчі.

Тут попадається їй і син Авна, герой апеннінський,
700 Що зупинивсь перед нею від страху; це був не останній
З-поміж лігурів, що хитрістю вмів рятуватись, якби лиш
Доля йому дозволяла. Він бачить: ніяким вже чином
З бою не вийде і напад цариці стрімкий не відверне,
В підступи й хитрощі вдався і так їй почав говорити:
705 «Що це, жінко, мені за геройство, як в доблесті кінській
Силу свою ти вбачаєш? Відмовся від кінної втечі,
І на землі тут, нарівні зі мною, зустріньмося пішки:

- Знатимеш, певно, тоді, кому шкодить хвальба пустослівна».
Мовив він так, вона ж, вражена боляче й сповнена люті,
710 Передає коня свого подрузі і без боязні
В зброї тій самій із голим мечем і щитом виступає.
Сам же юнак, того певен, що підступом цим переможе,
Кинувсь від неї тікати, віжки назад повернувши,
Й четвероногого шпорами гострими вчвал підганяє.
- 715 «Ах, ти, лігуре безчесний, бундючишся ти надаремно,
Прадідніх хитрощів цих, ошуканцю, ти марно вживаєш;
Не занесе тебе підступ до Авна лукавого цілим».
Мовила так і, немов загорівшись, своїми стопами
Сильними переганяє коня його й спереду віжки
- 720 Схоплює, зводить з ним бій і криваво на ворогу мститься.
Так, наче яструб священний з високої скелі на крилах
Легко у хмарах під небом голубку догнав і, схопивши,
Міцно трима й пазурами кривими її роздирає, —
Кров з неї ллється, і вирване пір'я літає в повітрі.
- 725
- Батько богів і людей не байдуже це бачить очима
З вишнього трону святого свого на вершинах Олімпу.
Тархона в бій посилає грізний, тірренця, і гнівом
Серце його наповняє. Влетів на коні між убитих
І поміж лави тікаючих Тархон і військо до битви
- 730 Підігріває словами, по імені кожного кличе
Й так до рішучого бою відбитих він знов повертає:
«Що це за страх, жалюгідні тірренці, одвіку лякливі!
Звідки така малодушність? Ось жінка урозтіч вас гонить,
Цілі загони примушує з битви тікати. Навіщо
- 735 В наших правицях мечі, і списи нащо нам здалися?
А до Венери та битви нічної то ви не ліниві,
А чи як флейта крива та заграє в честь Вакха й до танців,
Їжею повних столів і келихів, повних напоїв, —
Тут-то любов і старання, коли ворожбит провіщає
- 740 Радощі й жертви вас жирнії кличуть до гаю густого».

Мовив це й гонить коня він у битву на смерть очевидну,
Вихрем на Венула мчить і, з коня його миттю стягнувши,

- Горне до себе правицею й, всю свою силу зібравши,
 Ворога в себе на грудях везе крізь озброєні лави.
- 745 Крик аж до неба зчинився; усі зупинились латинці
 І озирнулися разом. А Тархон, як та блискавиця,
 Подем летить із озброєним мужем в руках; з його списа
 Вістря відламлиє він і відкритого місця шукає —
 Рану смертельну завдати. А той, відбиваючись, руку
- 750 З горла відводить свого і силою здержує силу.
 Начебто змія вхопивши і цупко тримаючи в кігтях,
 Високо сизий злітає орел, а поранений змій той
 Звивисто в'ється, й сичить його паша жахлива, й лускою
 Грізно він їжитья й хоче до бою угору піднятися.
- 755 Той же нітрохи не менше своїм закривавленим дзьобом
 Ворога вперто клює і крилами б'є у повітрі.
 Так тібуртинця везе, тріумфуючи, Тархон із поля.
 Слідом за щастям вождя й його прикладом мчать меоніди.
 Тут же й Аррунт, що на те був призначений долею, хитро
- 760 З списом підходить, кружляє навколо Камілли швидкої
 Й пробує щастя хвилину — відкіль би то легше вдалося.
 Де між полків не повернеться діва у розпалі бою,
 Стежить уже біля неї Аррунт, об'їжджаючи нишком,
 Й де з перемогою від ворогів вона ноги виносить,
- 765 То непомітно й юнак керує туди свої віжки.
 Тут або там їй перейде дорогу, довкола об'їде
 Й списом надійним поганець махає. Хлорей тоді саме,
 Той, що раніш був Кібели жерцем, уже здалека видний,
 В зброї фрігійській ясніючи, мчав, аж кінь весь у піні,
- 770 В шкурі, що з міді лускою, мов пір'ям, була вся укрита
 Й золотом скріплена. Сам вирізняючись він іноземним
 Пурпуром ясним, з лікійського лука слав стріли
 гортінські.
- Лук же той був золотий, і шолом золотий був у нього,
 Й плащ шафрановий на плечах, а поли його полотняні,
- 775 Що аж лопочуть на вітрі, він в вузол зібрав золотою
 Жовтою пряжкою. Туніка в нього з вишиваним гаптом
 І наголінники чужосторонні. На нього одного,

Між усім військом на полі, наважилась дівчина сліпо,
Чи то щоб зброю троянську повісить у храмі, чи, може,
780 Щоб в золотій осій зброї здобутій на лови ходити,
Й небережно за ним між всіма слідкувала рядами,
Бо розгорілось у неї жіноче бажання здобути
Збройні трофеї. Нарешті, угледівши слухну хвилину,
Кидає з засідки спис свій Аррунт і богів він благає:
785 «Страже святого Соракта, найвищий з богів Аполлоне,
Ми тебе перші шануємо й палим багаття з соснини,
В щирій побожності нашій поклонники вірні, ми прямо
Через вогонь по великому жару ступаєм ногами, —
Дай, всемогутній наш батьку, із нашої зброї цю пляму
790 Змити. Знамен-бо звитяги ніяких за те я не прагну,
Що переможу цю діву, ні зброї, здобутої з неї;
Подвиги інші дадуть мені славу; якби лиш ця пошесть
Впала від рани, яку я завдам їй, я радо без слави
В рідні міста повернуся б». Зглянувся Феб і молитви
795 В серце частину прийняв, а частину по вітру розсіяв:
Просьбу вволив, щоб Камілли збентежену наглою смертю
Знищив; а щоб батьківщина свята його вздріла, відмовив, —
Вихор полудня розвіяв слова ті. Тож вилетів скоро
Спис із руки й засвистів у повітрі, й всі вольски звернули
800 Пильну увагу свою і очі свої на царицю.
Та не зважала вона на той свист і дзвеніння в повітрі,
Не помічала і списа, що нісся до неї з ефіру,
Поки аж він долетів і, уп'явшись під голою груддю,
Глибоко в тілі застряг і напився дівочої крові.
805 Злякані подруги збіглися всі й підхопили владарку,
Впасти готову. Аррунт всіх раніш утікає, у серці
Радість мішаючи з жахом, не сміє ні списові вірити,
Ні до двобою із дівочою стати. Так вовк отой хижий,
Як загрисе пастуха чи вола щонайбільшого в стаді,
810 Високо в нетрі тікає гірські, поки стріли ворожі
Ще не наспіли, бо діла зухвалого він допустився,
Хвіст підгортає зі страху під себе й до лісу шугає.
Так і Аррунт із очей, увесь наполоханий, скрився

- І, задоволений з втечі, в середину війська сховався.
815 Діва, вмираючи, списа з грудей хоче вирвать рукою,
Та поміж ребрами глибоко вістря залізне застрягло
Й держиться в рані. Гасне уся вона, й очі їй гаснуть,
Холодом смертним повиті, й рожевість обличчя зникає.
Й так тоді, дух випускаючи, мовити стала до Акки,
820 До однієї з подруг, яка їй була найвірніша, —
З нею єдиною звикла Камілла ділитись журбою, —
Так почала говорить: «До хвилини цієї, сестрице
Акко, могла я щось вдіяти; тепер же тяжка мене рана
Перемогла, і світ весь для мене у темряві тоне.
825 Швидше до Турна біжи й передай цю останню новину —
Хай поспішає до бою й троянців задержить під містом.
Отже, прощай!» Це мовить, і віжки пускає, й на землю
Зсунулась вся мимохіть. Усе її тіло безвладне
Стигне поволі, на шиї зів'ялій голівка повисла,
830 Смертю огорнута, й зброя спадає, й душа у світ тіней,
Стогнути гірко, відходить. І враз тоді крик неймовірний
Знявся до неба, до зір золотистих понісся. Як тільки
Впала Камілла, то бій загострився ще дужче, і тевкри,
Що тільки сили, всі лавами ринули разом до бою,
835 З ними й тіренські вожді, і Евандрова рать аркадійська.

- А спостережниця Трівії Опія довго на горах
Ждала терпляче й за боєм тим стежила зверху спокійно.
Щойно побачила здалеку в гаморі воїв шаленім
Юну Каміллу вона, уражену смертю смутною,
840 Зойкнула болісно й мовила твердо, від широкого серця:
«Гей, як тяжко ти, діво, як страшно за те заплатила,
Що воювати взялась проти тевкрів! Не стало, самотній,
В поміч тобі навіть те, що в лісах шанувала Діану
Й стріли на плечах наші носила. Однак без пошани
845 В смертній хвилині тебе не залишить богиня, без слави
Смерть у потомків не буде твоя, і не скажуть, що вмерла
Ти без відомсти. Бо хто твоє тіло смів раною знищить,
Той, по заслuzі, спокутує смертю». Був там великий

- Пагорб могильний Дерценна, давнього князя Лавренту,
850 Біля гірського підніжжя високого, й тінню густою
Дуб заслоняв його. В леті легкім сюди німфа прекрасна
Злинула, й стежити з пагорба стала вона за Аррунтом.
Глянула, як він радіє, пишаючись марно, й до нього:
«Де це ти, — каже, — блукаєш? Іди-но сюди, тут на тебе
855 Смерть дожидає, належне тобі за Камілли сплатити.
Може, загибелі ти й не чекаєш від зброї Діани?»
З сагайдака золотого, це мовивши, юна фракійка
Гостру виймає стрілу і завзято свій лук напинає,
Й так тятиву відтягнула далеко, що разом зійшлися
860 Лука кінці, у той час як лівиця фракійки діткнула
Вістря, й на груди її з тятивою оперлась правиця.
Тої ж хвилини Аррунт почув, як стріла засвистіла,
І зашуміло повітря, і в тіло вп'ялося залізо.
А як останній він подих віддав і з грудей його вийшов
865 Стогін останній, забувши його серед поля чужого,
Товариші у пилу придорожнім його залишили;
Опія зразу ж крильми на небесний Олімп відлетіла.

- Легкий Камілли загін без керманічки перший розбігся;
Збиті, тікають рутули, й завзятий Агін утікає,
870 Навіть вожді повтікали, й шукає залишене військо,
Де схоронитися, й коней під мури міцні завертають.
Стримати тевкрів, що смерть, наступаючи, сіють навколо,
Стати в бою проти них — ні у кого вже сили немає.
Луки на плечах зомлілих метляються в них не напнуті,
875 Чотириногі у міру б'ють коні копитами поле,
Чорними хмарами пил клубочиться у вихрі до мурів.
З чатів на них матері, б'ючи себе з розпачу в груди,
Аж до небесних зірок свій лемент жіночий підносять.
Всіх, що в бігу до брами відкритої перші дістались,
880 Там роздавила юрба ворогів, що змішалися з ними;
Смерті лихої вони не уникли, й на самім порозі,
В батьківських мурах, під захистом власних домівок убиті,
Дух свій спускають. А ті зачинили ворота й не сміють
Й друзям своїм відчинити, тих, що просяться, взяти
у мури.

- 885 Сталася тут найпечальніша січа між тими, що збройно
Вхід захишали до міста, і тими, хто рвався на ту зброю.
Дехто з неупущених перед очима батьків, що ридали,
Стрімголов під величезним напором у рів полетіли,
Інші наосліп, віжки пустивши, немов таранами,
890 Б'ють із розгону у брами і двері, на засуви взяті.
А матері у найвищому розпалі бою з тих мурів
(В них-бо загибель Камілли зміцнила любов до вітчизни)
Кидають стріли руками тремтячими, й палі з твердого
Дуба, і, замість залізної зброї, обсмалене кілля, —
895 Гаряче перші бажають умерти за батьківське місто.

- В лісі тим часом жахлива та вістка наповнює страхом
Турнове серце, бо Акка великий неспокій нагнала:
Знищені вольсків загони, загинула в битві Камілла,
Вторгся до них уже ворог і, Марсовим сильний сприянням,
900 Все він захоплює, й страх аж до мурів сягає високих.
Турн, розлютившись (була-то Юпітера воля сувора),
Враз покидає узгір'я й ліси недоступні лишає.
Ледве зійшов він з очей і в чистеє поле подався,
Батько Еней, ізвором відкритим в той час увійшовши
905 Й переступивши хребет, із темного лісу виходив.
Так от обидва із військом до мурів вони поспішали
Й зовсім близьенько один біля одного враз опинились.
Тільки-но глянув Еней на поля, що їх курява вкрила,
Бачить здаля, як ряди лаврентійські в полях розвернулись.
910 Також і Турн упізнав Енея суворого в зброї,
Близький вчуваючи тупіт копит і коней іржання.
Зразу вступили б у бій, почалась би тут січа шалена,
Але рожевий повів уже Феб аж до хвиль іберійських
Втомлених коней купать, і днем поступивсь перед ніччю.
915 Стали під містом вони табори свої валом кріпити.

КНИГА ДВАНАДЦЯТА

- Турн, як побачив, що битва кривава латинів зламала,
Втратили дух вони, й очі усіх на ньому зупинились,
З нього жадають здійснити обіцянку, то сам запалився
Непримиренністю й гордим завзяттям. Мов лев на
пунійських
- 5 Пастівнях, ранений тяжко у груди ловцями, до бою
Рветься завзято і м'язами трусить на шиї гривастій,
Ломить безстрашно той спис, що вбив йому в тіло
злочинець,
- З ревом вишкірює пашу криваву. Так само і в Турна
Лють зайнялась невгамовна у грудях. Тоді до царя він
- 10 Раптом озвався і так у збентеженні став говорити:
«Турн відкладати не буде, не мають причини ламати
Слово енейці нікчемні, ані договір відміняти.
Я виступаю назустріч. Готуй же, мій батечку, жертву,
Лагодь умову. Бо я або скину цією рукою
- 15 В Тартар дарданця, із Азії втеклого, — хай же сідає
Військо латинське і стежить за боєм, залізом спростую
Сам звинувачення спільне, — або вже нехай переможе
Й візьме жоною Лавінію». Але із серцем спокійним
Відповідає Латин: «О, юначе з душею героя,

- 20 Скільки в завзятті нестримному рвешся вперед ти занадто,
Стільки повинен я все розсудити і в турботі про тебе
Зважить всі випадки. Маєш ти й Давнове батьківське
царство,
Й міст є у тебе багато, здобутих твоєю рукою,
Й золото є у Латина, і рад він тобі його дати.
- 25 Інших дівчат є в латинів багато славетного роду
В землях Лавренту. Дозволь же гірку тобі правду сказати,
Щиру, без хитрошів, ти ж її добре затам собі в серці.
Доньку свою ні за кого з усіх женихів я тутешніх
Видасть не міг (про це мені люди й боги віщували).
- 30 Здоланий я лиш любов'ю до тебе, спорідненням кровним,
Жінки сумними сльозами і, узи усі перервавши,
Взяв наречену від зятя, за зброю вхопивсь нечестиво.
Бачиш ти, Турне, які з того дня мені стались пригоди,
Війни які, і скільки ти перший трудів перетерпів.
- 35 Двічі побиті у битві великій, італів надії
Ледве підтримать ми можемо в місті. Ще Тіброві води
Теплі від нашої крові, все поле кістьми забіліло.
Як же вертатись назад? Не безглуздя нам мислі міняє?
Якщо по Турновій смерті в них бачити друзів готов я,
40 Чом не кінчити війну, коли він і живий, і здоровий?
Що мені скажуть рідні рутули й Італії решта,
Якщо на смерть — згинь це слово! — послав би тебе я,
що сватать
Доньку у мене хотів? На війні ж то усяке буває.
Май милосердя до батька старого, що в рідній Ардеї
- 45 Тужить, далеко від тебе». Проте невгамовного Турна
Не зупинила ця мова. Ще дужче горить він, від ліків
Дужче хворіє. Як мова вернулась, почав говорити:
«Мій найдорожчий, покинь ту журбу, яку маєш за мене,
Дуже прошу тебе, смертю дозволь мені славу здобути.
- 50 Кидать списками і сіяць залізо й ми вміємо, батьку,
Кров і від наших ударів тече. О, буде далеко
Мати богиня, щоб ніжно в жіночу хмарину окутать,
Як утікати він, та й самій щоб у тіні схватись».

- Та, боячися нового війни повороту, цариця
- 55 Плакала й, вмерти готова, так мовила зятю палкому:
«Турне, як в серці твоєму є шана якась до Амати, —
Цими словами гіркими тебе закликаю: в нещасній
Старості нині мені ти єдина надія і захист;
Честь ти й держава Латина, і дому єдина підпора.
- 60 Лиш одного я прошу: відмовся із тевкрами битись.
Знай-бо, яка б тебе доля у тому бою не постигла,
Буде й моя вона: кину з тобою і я осоружний
Світ цей, не буду як бранка на зятя Енея дивитись».
Матері слів цих Лавінія слухає й росить сльозами
- 65 Щоки гарячі; палка соромливість вогняним рум'янцем
Личко розпалене вкрила. Немов хто багрянцем кривавим
Кість би слонову торкнув, або у трояндах рожевих
Ніжно б лілеї умить забілили, така була барва
Личка дівочого. Серце у нього шемить від кохання,
- 70 Очі втопив у дівоче лице; і ще дужче жагою
Битви палає і коротко так до Амати він мовить:
«Мамо, коли я на Марсів завзятий двобій вирушаю,
Не проводжай ти сльозами мене, цим віщанням
журливим, —
Турн все одно-бо від смерті не вільний. Ти зараз, Ідмоне,
- 75 Перекажи владареві фрігійському слово немиле:
Тільки-но виїде завтра рожева Аврора на обрій
У колісниці багряній, нехай не веде своїх тевкрів
Він на рутулів, хай рать відпочине й фрігійська
й рутульська;
Нашою кров'ю ми долю війни вирішаймо; на тому
- 80 Полі обом нам дружини Лавінії треба шукати».

Так він промовив, і швидко додому вернувся,
й, звелівши
Коні собі привести, аж зрадів, як до нього заржали.
В дарі величнім Пілумнові їх ще дала Орітія,
Білі, біліші від снігу, від вітру прудкіш. Довкола

85 Стали і жвавi погоничі їх і, простягнувши долоні,

Груди поплескують, чешуть їм шиї гривасті. А сам він
Панцир вдягає на плечі, що золотом сясє й металом
Білим, а потім ще меч він бере в свої руки і щит свій;
Червоногривий шолом і той меч, який Давнові-батьку
90 Викував бог, повелитель вогню, і у хвилях стігійських
Загартував ще розжарений. Списа міцного своєю
Дужою взяв він рукою; той спис на середині самій
В залі стояв, на колону могутню опертий; з аврунка
Актора був це трофей. Ним із силою Турн потрясає
95 Й мовить: «О списе мій вірний, мого бажання ніколи
Ще ти не зрадив; настала хвилина рішуча; то Актор
Мав тебе дужий, тепер ти у Турна в правиці. Вчини ж бо,
Щоб повалився у порох півмуж той фрігійський, а сильні
Руки мої, з нього панцир ізнявши, самого роздерли,
100 Кучері ж, звиті гарячим залізом і міррою злиті,
Геть забруднили». Отак він шаліє, лице облилося
Жаром, аж іскрами сипле, а очі вогнем розгорілись.
Страшно реве, наче бик, коли перший він бій починає,
Впреться ногами у пень і пробує гнів свій зігнати,
105 Та лиш вітрам посилає удари або розкидає
Купи сипкого піску, готуючись герць починати.

Та одночасно і грізний Еней, у Венериній зброї,
Запал до бою в собі нагнітає й роз'ятрює гнів свій,
Радий, що може таким договором війну закінчити.
110 Друзів він тим потішає своїх і сумного Іула,
Страхом повитого, і про свою їм нагадує долю,
Каже мужам занести його згоду Латину цареві,
Певного миру умови від нього йому пред'явити.

Вранці, лиш заграва рання верхів'я гірські золотити
115 Світлом взялася, а з глибу морського вже сонячні коні
Вийшли і з ніздрів, угору піднятих, сипнули промінням, —
Тут же, під мурами міста великого, міряли поле
Й підготовляли для бою й рутули, і тевкри і ватру
В самій середині, й спільним богам вівтарі із дернини;
120 Воду несли і вогонь, а на них фартухи пурпурові

Й зелень на скронях. Із брами густими спливають рядами
Збройні авзонські полки. А з противного боку троянське
Військо й тірренське, всілякого роду, озброєні, наче
Грізний їх Марс викликає до бою. Поміж тисячами,
125 Сяючи золотом та багрецем, їх вожді пробігають.
Був тут Мнестей, Ассарака нащадок, хоробрий Азілас,
Славний був витязь комонний Мессап, покоління
нептунське.

Знак лиш дали, і кожен зайняв своє місце. Вбивають
Ратища в землю й щити опирають. Цікаве жіноцтво
130 Вибігло й чернь безборонна, і древні діди теж обсіли
Башти й покрівлі домів, інші товпляться в брамах високих.

Зверху гори, яка нині Альбанською зветься, — тоді ще
Ймення не мала, ні слави й хвали, — в тому часі Юнона,
Все оглядаючи перед собою, на поле дивилась.
135 Бачила там і лаврентів ряди, і троянців зағони,
Й місто Латина. Богиня до Турна сестри, теж богині,
Що під опікою в неї озера і ріки шумливі
(Сам бог Юпітер її наділив, ефіру владика,
Честю цією за те, що забрав її цноту дівочу),
140 Так промовляє: «Німфо, окрасо річок, наймиліша
Серцю моєму, ти знаєш про те, що з усіх латинянок,
Тих, що в Юпітера, духом великого, мали невдячне
Ложе, тебе я єдину взяла і з охотою в небі
Місце дала тобі. Знай же про біль твій, щоб ти не жалілась
145 Потім на мене, Ютурно. Лиш поки здавалось, що доля
Ладісна й парки на те дозволяють, щоб справи латинські
Добре стояли, я Турна і мури твої боронила.
Нині я бачу, що цей молодець на зустріч невірній
Долі іде, що день парок і сила ворожа вже близько.
150 Я на цю битву й на ці договори не можу дивитись.
Ти, якщо маєш відвагу що вдіять для брата, то швидко
Йди туди, так і належить сестрі. Але, може, ще прийдуть
Кращі часи для нещасних». Заледве сказала слова ті,
Сльози рясні у Ютурни з очей полилися. Без ліку

- 155 Б'є кулаками себе вона в груди свої благородні.
«Це не на сльози пора, — їй Сатурнова донька Юнона
Каже, — йди швидше і брата рятує, якщо можна, від
смерті,
Може, війну ще продовжиш, укладений договір зірвеш.
Я тобі раджу, відважся». Дала настанови й лишила
- 160 В сумніві, дуже схвильовану, з раною в серці, у смутку.

- Ідуть тим часом царі. Премогутню особу Латина
Четверо коней везуть; оздобою скронею у нього —
Променів двічі по шість золотих, а це доказ, що Сонце —
Предок його. Турн парою білих на повозі їде
- 165 Й широколезими має списами двома. З того боку
Батько Еней — цей початок всього покоління народу
Римського — зоряним сяє щитом, світить зброєю неба;
Поряд — Асканій, ця друга надія великого Риму.
З табору вийшли; і жрець в білій шаті пригнав щетинясту
- 170 Свинку, й ягницю вовнисту до ватри жертовної гонить.
Всі, повертаючи очі до сонця ясного, що сходить,
З рук обсипають крупами солоними жертву, мечами
Кінчики шерсті з чола цих тварин обтинають і ватру
З жертвених чаш поливають. Тоді витягає із піхов
- 175 Меч свій побожний Еней і таке до богів шле благання:
«Сонцю і Земле, за вас стільки горя устиг я зазнати,
Свідками будьте молитви моєї, і ти, всемогутній
Батьку, і ти, його вірна дружино, Сатурнова донько,
Будь ласкавіша, володарко неба, до мене, й ти, Марсе,
- 180 Батьку преславний, що війнами з волі своєї керуєш.
Вас я, джерела й річки, закликаю і всі, скільки є вас,
Сили божисті високого неба і сині морської!
Все ж, як мене Турн авзонський в двобої тепер переможе,
Вийти повинні подолані в місто Евандра. З земель цих
- 185 Вийде й Іул; хай потім ніколи енейці не сміють
Напади збройне чинити й спустошити ці володіння.
А коли нашого Марса до нас Перемога прихилить, —
Скорше я так сподіваюсь, хай божа така буде воля, —

- Не накажу я, щоб піддані тевкрам були італійці,
190 Й царства для себе не прагну. Тоді хай обидва народи,
Жоден не здоланий, злучаться разом, на рівних началах.
Дам лиш обряди й богів, а зброя Латинові-тестю
Й влада хай тестю належить. Столицю для мене збудують
Тевкри, і назву Лавінія дасть їй». Еней так промовив.
195 Зараз по ньому Латин, правицю до зір простягнувши
Й очі до неба підносячи, так говорить починає:
«Я присягаюсь, Енею, так само землею і морем,
Й зорями, й дітьми Латони, й дволикого Януса ім'ям,
Силами божими й храмом святим неблаганного Діта, —
200 Батько, що громом союзи освячує, хай це почує.
Руку кладу на жертovníк, боги і цей жар мені свідки, —
Зірвано мир і союз італійський не буде повіки.
Доля яка не була б, жодна сила не змінить моєї
Волі ніколи, хоча б затопило потопом всю землю,
205 Хоч провалилося б небо у Тартар. Так, як цей скіпетр, —
Він-бо, до речі, тримав своє берло в правиці, — ніколи
Віття зеленого з себе не пустить і тіні не кине
З часу, як в лісі від пня його стято і він під залізом,
Бідний, гілля — своїх рук — і листя — волосся — позбувся.
210 Деревом був він, а нині митцева рука його вбрала
В мідну оздобу й латинським батькам віддала, щоб носили».
Цими словами вони закріплювали свої договори,
Знаттю оточені. Стали тоді за обрядом тварини
Різати над жаром і нутроші їм ще живим виривати,
215 І на жертovníки ставили посуд, наповнений ними.

Все ж той двобій ще з початку здавався рутулам
нерівним,
Тим-то чуттями всілякими їхні серця хвилювались;
Надто ж тепер, як побачили зблизка, що сили тут різні.
Страх цей підсилив і Турн, що вбік відійшов і смиренно
220 Шану віддав олтарю, свої очі додолу спустивши;
Щоки запалися в нього і постать юнацька ослабла.
Бачить Ютурна-сестра, що те хвилювання народу

- Дужче росте, починає мінятись, і падає настрій, —
Втиснулась межі ряди, у середину, постать Камерта
225 Взявши на себе. Він з предків своїх був славетного роду,
Славен хоробрістю батька і сам у боях заповзятий.
Входить вона у середину, цілі своєї свідома, —
Сіє між воями вісті всілякі і так промовляє:
«Як вам не сором, рутули, за стільки таких ось героїв
230 Слать одного на загибель? Чи силою й кількістю, може,
Ми їм не рівня? Ось тут всі троянці, а з ними аркадці
Й лави етрусків, що з Турном змагатись їм доля судила.
Як доведеться нам битись, то їх лише стільки, що ледве
Вистачить в битві на нас вполовину. Він, справді, по
смерті
- 235 Сяде між тими богами, яких вівтарям посвятився,
Виросте в славі і житиме вічно в устах свого люду;
Ми ж батьківщину загубим зате і змушені будем
Гордим служити владарям, ми, що тут на полях так вигідно
Розташувались». Від мови цієї юнацькі все дужче
240 Й дужче уми гарячаться, вже ремствують всі між рядами.
У лаврентійців, також і латинців міняється настрій.
Ті, що кінця сподівались війні і вбачали у тому
Свій порятунок, вже рвуться до бою, і прагнуть умову
Ту скасувати, і Турна недоли усі співчують.
- 245 Ще додає їм щось більше Ютурна й з високого неба
Знак посилає, що жоден сильніше від нього не зрушив
Так італійських сердець і не звів їх оманним видінням:
Жовтий орел-бо Юпітера, в сонце рожеве злетівши,
Птиць надбережних зігнав цілу зграю, гучну і крилату.
250 Раптом спустився на хвилі, поганець, захопивши у кігті
Лебедя дужого. Пильно зорять італійці: всі птахи
З криком вернулись з утечі — невидане диво! — й
повітря
- Крилами вщент затемнили, мов хмара, і ворога гонять,
Поки не здався він силі й, самим тягарем утомившись,
255 Випустив здобич із кігтів у річку і в хмарі сховався.
Гучно тоді всі рутули знак віщий вітають, до бою

- Руки випрямлюють. Перший Толумній-авгур тоді мовив:
«Це було саме оте, чого часто в обітах просив я,
Це вішунання приймаю, боги його нам посилають.
- 260 Тож під моїм усі проводом зброю беріте, нещасні,
Ви, яких зайда поганий війною лякає, як птахів
Тих слабосилих, і нищить насиллями вам узбережжя.
Скоро втече він на море глибоке і з вітром помчиться,
Станьте лиш ви однодушне у лави густі і цареві,
- 265 Взятому в вас, допомогу подайте». Слова ці сказавши,
Вибіг вперед він і списа з розгону на ворога кинув;
Свиснув той спис і в льоті розрізав повітря. Це сталось
Миттю; і миттю крик величезний зчинився, змішались
Всі їх ряди, всі серця запалилися в тім хвилюванні.
- 270 Спис той вдаряє туди, де навпроти у лавах ворожих
Дев'ять стояло братів, надзвичайно красивих; зродила
Вірна їх жінка єдина, тірренка, Гілліпу-аркадцю.
З них одному (це прегарний юнак був, у зброї блискучій)
Саме в тім місці, де золотом шитий вперізує ремінь,
- 275 Там, де під боком кінці два придержує пряжка, пробило
Ребра й на жовтий пісок повалило. Загін кинувсь братній,
Хлопці завзяті, розпалені жалем, схопили раптово
З піхов мечі, підіймають списи й вирушають наосліп.
З другого боку побігли ряди лаврентійські, а звідти
- 280 Ринуть троянці, мов повідь нестримна, а там агілліни,
З ними аркадці у зброї барвистій. Одне лиш бажання
Всіх огорнуло — зустрітися збройно. Розкинули зовсім
Всі олтарі, і всіяке знаряддя летить ураганом
Аж попід небо, йде дощ із заліза; а там прибирають
- 285 Вогнища й посуд. Латин утікає й богів із собою
Всіх забирає, що їх, не уклавши союзу, зганьбили.
Інші вози запрягають, ще інші — стрибають на коней,
Битись готові й мечі повиймавши. Мессап же бажає
Договір цей розірвати, тому на тірренця Авлеста —
- 290 Той був царем і мав царську відзнаку — конем напірає
Прямо на нього. А той, відступаючи, впав нещасливо,
Та на олтар, що був ззаду, звалився головою й плечима.

Просить пощади, нещасний. Мессап же тієї ж хвилини
Спис свій, мов сволок великий, згори із коня заганяє
295 Глибоко в нього і так промовляє: «Своє він вже має!
Це одна з краших богам буде жертва». Сюди італійці
Збіглись громадою, зброю стягнули ще з теплого тіла.
Тут Коріней захопив з віваря головню розжарілу
Й з неї вогнем обсмалив обличчя в Ебуза, що ладивсь
300 Вдарить його. Борода загорілася буйна в троянця,
Чад розійшовся з горіння. Він зараз стрибнув і рукою
Лівою ворога, що розгубився, вхопив за чуприну,
Гне його ниць і колінами тисне додолу, і гострий
Меч заганяє під ребра. Там меч простягнув Подалірій,
305 Альса бажаючи вбить, пастуха, що у перших був лавах.
Альс же сокирою зразу розсік від чола все обличчя
До підборіддя йому, і кров'ю, що хлинула з рани,
Ворогу тіло й озброєння все водночас орошає.
Спокій того огорнув непорушний, заснув він залізним
310 Сном, і тьма навек-віки закрила ясні йому очі.

Благочестивий Еней, безборонну простягнувши правицю
Й знявши шолом з голови, своїм голосом дужим закликав:
«Гей, ви куди біжите, який знову тут розбрат зчинився?
Стримайте гнів свій, ми договір склали і миру умови
315 Ствержені вже. Я один маю право боротися збройно,
Отже, дозвольте мені ви й не бійтесь, рукою твердою
Згоду скріплю я, — жертва ця Турном мені завинила». В мить ту, як він говорив це і так їм пояснював справу,
З свистом крилата стріла прилетіла і вцілила мужа.
320 І невідомо, з якої руки вона вийшла, чи, може,
З вихром яким долетіла, хто дав таку славу рутулам,
Випадок простий, чи бог який, може. Непам'ять закрила
Славу велику тієї пригоди, й ніхто не хвалився
Потім, що він заподіяв Енеєві рану. Побачив
325 Турн, що Еней уступає з рядів бойових, і вожді всі
Тут розгубились, і в нього надія вогнем спалахнула.
Коней і зброї жадає, на повіз вискакує гордо,

- Й, віжки тримаючи, мчить, і багато хоробрих героїв
Шле на той світ, півживими багато волочить, і трощить
- 330 Повозом все, і списками, у втечі здобутими, мече.
Так, розгулявшись над водами зимного Гебру, кривавий
Марс гуркоче щитом, учиняючи битву, і гонить
Коней, ті ж швидше за Нота й Зефіра несуться по полю, —
Стогне, копитами бита, Фракії дальня країна,
- 335 Й божі супутники з чорним обличчям гасають навколо —
Жах, і Підступ, і Гнів. Отак же і Турн, запалившись,
Коней, паруючих потом, крізь січу жене по ворожих
Трупах, що смерть прийняли жалюгідну, і з глумом
толочить.
- Бистрі копита росою кривавою бризкають рясно,
340 Кров'ю просякнутий місяць пісок у гонитві шаленій.
Смерті віддав він Стенела й Таміра із Фолем, ізблизька
Двох цих убивши, а третього здалека вцілів. Так само
З віддалі вбив двох Імбраса синів — і Лада, і Главка;
В Лікії виховав сам їх Імбрас, дав однакову зброю,
- 345 Чи то боротися пішими в битві, чи верхи з вітрами
Йти в перегони. Мчить в битву Евмед уже з другого боку,
В війнах славетний боєць, нащадок старого Долона;
Ймення по дідові мав він, по батьковій силі і мужності.
Батько його, ішовши розвідником в табір данайський,
- 350 Півіз Пеліда за це зажадать в нагороду наваживсь;
Іншу за сміле бажання Тідід йому дав нагороду —
Більше ніколи йому не захочеться коней Ахілла.
Здалека Турн, його в чистім побачивши полі, відразу
З віддалі списом легким аж до нього досяг і затримав
- 355 Півіз двокінний; зіскакує він з колісниці, й підходить
До півживого — упав той на землю, — й ногою на шию
Став, і з правиці його вихоплює меч полум'яний,
Глибоко в горло вганяє і так промовляє до нього:
«Лежачи міряй, троянче, Гесперії ниви, що взяти
- 360 Мав ти війською! Така нагорода усім, що посміли
Збройно на мене напасти, — міста вони так закладають».
Шле він йому в товариство Асбіта — пробив його списом, —

І Сібаріса, й Хлорея, й Дарета, за ним Терсілоха,
Далі й Тімета, що скинув з хребта його кінь норовистий.
365 Наче едонський Борей по глибинах Егейського моря
Гучно повіє, і там, де вітри напірають і хвилі
Котяться до узбережжя, а хмари тікають із неба,
Так перед Турном, куди б не звернувся, ряди відступають.
Гонить його й самого той розгін, так що спереду вітер,
370 Взустріч вдаряючи, чуб на шоломі йому розвіває.
Стерпіль такого розгону й навальної буйності тої
Довше не може Фегей, до повоза кинувсь, рукою
Правою кінську хапає вузду при запіненім роті
І завертає розігнані коні. Повис він на дишлі
375 Й тягнеться так, а спис його вістрям широким сягає,
Перебиває там панцир подвійний, де він відслонився,
Й дряпає тіло йому. Він же щит перед себе поставив,
Вийняв кинджал і кинувсь на ворога, щоб рятуватись.
Але як колесо й вісь у розгоні його зачепили
380 І стрімголов повалили на землю, то Турн, налетівши,
Голову поміж шоломом і верхнім панцира краєм
Легко мечем відрубав, на піску залишаючи тулуб.

В час той, як смерть розсівав над рівнинами Турн
переможний,
Вірний Ахат, і Мнестей, і з ними Асканій Енея,
385 Кров'ю облитого, в табір приводять, а він за собою
Ноги заледве волік, підпираючись списом довжезним.
В люті стрілу він заломану пробує видобути з рани
Й просить, щоб, як тільки можна, скоріш подали йому
поміч,
Щоб розтяли йому рану мечем і до глибу розкрили
390 Сховок стріли і щоб знову негайно пустили до бою.
Вже десь знайшовся Япіг, син Іаса, з усіх наймиліший
Фебові, й той, в превеликій до нього любові, умінням
Обдарував його радо своїм, давши дар віщування,
Й гру на кіфарі, і стріли швидкі. Щоб продовжити далі
395 Батькові дні його віку останні, він вирішив силу

Зілля і вміння лікарське пізнати і тихий, без слави,
Праці віддатись. Еней, зіпершись на спис величезний,
Стогнуци тяжко, стояв. Юнаки позбігались до нього,
Був біля нього й Іул посмутнілий. Але їхні сльози
400 Не зворушили його. А старець тим часом, напнувши
Й підперезавши свій плащ за звичаєм давнім пеонським,
Довго рукою цілюшою й Фебовим зіллям могутнім
Пильно трудивсь, і марно стрілу правицею в рані
Він ворухив, і сильними марно старався кліщами
405 Вістря вхопить — не щастило ніяк. Аполлон не схотів-бо
В поміч прийти. А в битві на полі чимраз жахливіше,
Ближче все й ближче нещастя, туман уже небо вкриває,
Видно вже вершників близько, і стріли густим уже градом
Сиплються в табір. Вже неба сягають розпачливі крики
410 Тих, що бороняться, й тих, що в завзятім бою загивають.

Врешті, Венера, зворушена горем таким надаремним
Сина свого, ясенець із критської Іди зриває,
Що соковитим вкривається листям і цвітом багряним.
Знають те листя і дикі козулі, як стріли крилаті
415 Вб'ються в хребет їм. Венера його принесла, заховавши
В темній хмарині обличчя, й заправила в чаші блискучій
Воду цим зіллям таємно, щоб силу їй дати лікувальну,
Соків іще додала, і амброзії капель цілющих,
І панацеї, пахучої масті. Тією водою
420 Рану, нічого не знаючи, миє Япіг довголітній.
Раптом весь біль із тіла зникає, й затрималась кров десь
В рані глибокій. Стріла без чиєїсь тоді допомоги
Йде за рукою й сама випадає. І знов йому давні
Сили вернулися. «Мужеві зброю чимшвидше подайте,
425 Чом стоїте так?» — гукає Япіг і завзяття до бою
Перший йому додає: «Не людська в тому сила, Енею,
І не лікарське уміння, й не руки мої тобі поміч
Цю подають; діє вища тут сила якась божественна
Й шле на ще більше тебе вона діло!» Він, жадібний бою,
430 Зараз литки в золоті наголінники сильно обвивши,

Ждати вже довше не хоче, вимахує списом. Як панцир
Був уже в нього на плечах і щит його звичний при боці,
В зброї увесь, він Асканія, широко обнявши, голубить,
Палко цілує його з-під шолома і так промовляє:
435 «Доблесті, хлопче, і праці тяжкої від мене учися,
Щастя ж — від інших. Правиця моя у боях цих для тебе
Захистом буде і до нагород приведе до великих.
Запам'ятай же тепер, — як досягнеш дозрілого віку
Й приклади близьких згадаєш, і те хай в душі твоїй
встане,
440 Що показав тобі батько Еней і Гектор, твій дядько».

Так промовляє могутній герой і виходить із брами,
Й списом в руці потрясає великим; Антей із Мнестеєм
Тиснуться вслід, вся громада велика, лишаючи табір,
Струменем рине. Пил очі засліплює, бита ногами
445 Стогне земля. І побачив їх Турн, як навпроти із валу
Сходили; бачать авзонці, і трепет холодний пройняв їх
Аж до кісток. А найперша з латинів Ютурна, почувши
І розпізнавши той гул бойовий, стала з страху тікати.
Він же по полю, як вихор, летить і веде за собою
450 Чорну від куряви рать. Часом так до землі крізь сузір'я
Хмари ввірвуться, і йде хуртовина із повного моря
Прямо на сушу, і серце давно в хліборобів нещасних
Передчуває те все і щемить; а лихі буревії
Ліс вивертають і засіви стелють, все нищать довкола;
455 Шум перед тим ураганом вітри аж на берег доносять.
Так і ретейський вожай свій виводить загін на вороже
Військо, що вийшло навпроти; ідуть вони муж коло мужа
В лавах густих. Тімбрей вбив мечем Озіріда страшного,
Вбив і Архета Мнестей, Епулона Ахат, а Уфента
460 Вбив Гіант; ще й Толумній загинув, віщун, той, що
перший
Кинув свій спис у ряди ворогів. І жакливий до неба
Крик залунав; рутули, до втечі звернувшись на полі,
Так утікали, що курява встала за ними. Не хоче

Навіть тікаючих бити Еней, ні на тих нападати,
465 Що в рукопашну ідуть, ні на тих, що на віддалі спритно
Кидають списи; він тільки в цій куряві темній шукає
Турна, за ним лише стежить і з ним лиш боротись бажає.
Саме цього боячись героїня Ютурна найбільше,
Раптом Метіска, погонича Турна, додолу скидає,
470 Вирвавши віжки у нього, й лишає його, й коли з дишлем
Він покотився, сама його місце займає й керує,
Віжки хвилясті вхопивши до рук і узявши в Метіска
Голос, і вигляд, і зброю. Як ластівка чорна влітає
Десь на подвір'я велике господаря можливого й пурха
475 Скрізь по високій світлиці, шукаючи корму скупого,
Щоб прокормити крикливе гніздо, й то в просторих

щебече

Портиках, то над басейном, — так само Ютурна женеться
Кіньми поміж ворогами й на бистрій своїй колісниці
Все облітає й то тут, а то там тріумфуючим брата
480 Виявить, але до бою його допустити не хоче,
Лиш манівцями далеко літає. Еней же так само
З другого боку зважає на витівки ті й не спускає
Мужа з очей, і його в розмаїтій рядів мішанині
Голосно кличе. І скільки на ворога оком не кидав
485 І перейнять на бігу не старався він коні крилаті,
Стільки ж і повіз вертала Ютурна. І що тут робити?
Лютість у серці даремно у нього кипить, і безладно
Журні думки в'ялять йому мозок. Мессап легконогий,
Випадком мавши в лівиці два списи, залізом окуті,
490 Раптом націливсь одним з них і в нього упевнено кинув.
Втримавсь Еней і, прикрившись щитом, схилився на
коліно.

Спис, проте, в леті вершечок шолома відбив і відкраяв
Гребінь у воїна. Гнівом він зразу скипів, як угледів
Підступ довкола й побачив, що Турнові коні тікають
495 Із колісницею, й широко взивав він до свідків, що згоду
Зламано, — і до Юпітера, й до віварів він звертався.
Врешті, до бою рушає в середину саму, — й сприяє

- Той під ярмо і під упряж упав, і по ньому проїхав
Повіз, і в бігу копитами коні його потоптали,
З пам'яті те упустивши, що він їх хазяїн. А Гілла,
535 Що безугавно гасав і бундючно хваливсь, перестрінув
Турн і списа у скроні встроїв йому, золотом криті, —
Вгруз він у мозок йому крізь шолом. І тебе, наймужніший
З греків Кретею, правиця твоя не спасла перед Турном.
Не захистили й Купенка боги, як Еней появився.
- 540 Груді свої він під спис, окутий залізом, підставив, —
Й щит не поміг йому мідний, сердезі. Еоле, й тебе ж бо
Бачило поле Лаврента, як падав в бою ти й далеко
Землю прикрив своїм трупом; ти впав, хоч полки
арголійські
Не подолали тебе, і навіть Ахілл не звитяжив,
- 545 Той, що Пріамове царство розбив. Тут чекала на тебе
Смерть; там, у Лірні під Ідою, дім твій стоїть величавий,
А в лаврентійській країні могила. Врешті, війська всі
Стрілися тут у бою, як дарданські, так і латинські.
Тут і Мнестей, і завзятий Серест, і Мессап був, приборкач
- 550 Коней, і мужній Азілас, й етрусські фаланги, були тут
І аркадійські Евандра полки. І на що кому сила
Лиш дозволяє, так бореться кожний герой сам за себе;
Тут ні перерви нема, ні спочинку, кипить бій великий.
- Тут саме мати-красуня Енееві думку послала,
555 Зараз щоб якнайскоріше до мурів ішов і на місто
Військо своє скерував і заколот вніс між латинян
Нападом бистрим. І от між рядами він Турна шукає,
Водить очима наоколо й бачить, що місто спокійне
І не зачеплене боєм. І задум ще більшої битви
- 560 Перед очима його виринає: Мнестея, й Сергеста
Кличе до себе, й Сереста хороброго, трьох полководців,
З ними виходить на горб, а за ними підходить і решта
Воїнів-тевкрів, але ні списів, ні щитів, хоч як тісно,
Не відкладають. І тут на високім горбі поміж ними
- 565 Мовить Еней: «Негайно виконуйте те, що скажу я.

З нами Юпітер сьогодні. Ніхто не наважся баритись
В цьому для всіх несподіванім ділі. Я місто сьогодні
Знищу, причину війни, саме серце держави Латина
З димом пушу, із землею зрівняю високі будівлі,
570 Як не захочуть підданцями бути й, покорені, завжди
Бути слухняними. Маю чекати я, поки захоче
Турн воювати із нами й, побитий, знов бій починати?
Тут, громадяни, війни проклятушою корінь і доля.
Факели дайте й вогнем примусьте додержати слова».

575 Так промовляє, і всі в перегони, в строю клиновиднім,
Збитою лавою ринуть до мурів. Знайшли десь драбини
Раптом, вогонь десь з'явився ту ж хвилю. Одні добігають
Вже аж до брам і вбивають там перших, які нагодились,
Кидають інші списи і стрілами небо закрили.

580 Перший Еней між всіма до мурів простяг свою руку,
Й голосом дужим вину на Латина складає, і кличе
В свідки безсмертних богів, що вдруге він змушений
битись,

Знов вороги італійці, що договір другий зірвали.
Між громадянами, страхом пройнятими, розбрат зчинився.

585 Тож одні радять відсунути засуви, брами відкрити
Перед дарданами й тягнуть самого царя аж під мури,
Інші беруться за зброю і мури біжать боронити.
Так-то пастух, який бджоли знайшов десь у скелі
шпаристій,

Димом гризучим підкурить, вони ж, боячися за власну
590 Долю, розлазяться скрізь по восковому табору швидко
Й люто дзижчать, а чад по їх житлу розходиться чорний,
Глухо гуде тоді в скелі, і дим аж під небо несеться.

Ще одно горе спіткало бездольних латинян, що місто
Все до живого наповнило смутком. Як тільки цариця
595 Глянула з даху оселі, що ворог вже тут і займає
Мури, і вже над домами літають вогні, і не видно
Жодних рутульських рядів, і Турна немає із військом, —

Раптом здалось їй, сердешній, що в битві юнак вже

загинув;

- І, збожеволівши з болю, кричить, що всьому вона винна,
600 В ній-бо причина всього, і лихо все вийшло від неї.
Довго вона так голосить в тяжкім нерозвійному смутку,
Рве на собі свої шати багряні, умерти готова, —
Й високо зашморг під сволюком в'яже і гине нужденно.
Тільки-но вчули це горе латинські жінки безталанні,
605 Першою коси русяві свої Лавінія-донька
Рвать почала і лиця рожеві свої роздирати.
Стогін лунає з оселі, й навколо юрба шаленіє.
Чутка страшна розійшлася по місту, і всі занепали
Духом. Надходить Латин, одіння своє розірвавши, —
610 Вбили нещасного доля дружини й столиці руїна.
Голову пилом бруднить він свою, оскверняє сивизну,
Сильно винує себе, що дарданця Енея раніше
Він не прийняв і зятем своїм не назвав добровільно.

- Турн же тим часом, воюючи в полі далекім, щоразу
615 Менше тікаючих гонить, все слабшає в нього завзяття;
Коней утомлених швидкість чимраз його менше втішає.
Вітер несе йому крики з сліпим перемішані жахом.
Насторожив свої вуха і чує він з міста непевний
Клекіт і шум невеселий. «Ой горе! Яка-то жалоба
620 Мури міські стурбувала і що це за крики до мене
З міста сюди долітають?» Отак він промовив до себе
Й, віжки міцніш натягнувши, ураз зупинивсь безпорадний.
Тут-то сестра, що Метіска, погонича, постать прибрала
Та керувала і кіньми, і віжками, й повозом, стала
625 Так промовляти до нього: «Відціль ми на плем'я троянське
Вдаримо, Турне, де шлях нам звитяга вказала, а там є
Інші, які обороняють покрівлі свої власноручно.
Там нападає Еней на італів і з ними воює,
Ми ж з цього напряду тевкрам завдаймо жорстоких
ударів, —
630 Ти з цього бою не підеш, згубивши людей або славу».

Турн їй на це:
«Сестро, давно я пізнав, що ти хитро умову зірвала
Й перша в бої ці вмшалась, та марний обман твій, богине;
Хто ж тебе слав із Олімпу й трудів заповів тобі стільки?
635 Чи щоб жажливу ти бачила смерть безталанного брата?
Що тепер діять і як нам велить рятуватися доля?
Бачив на власні я очі Муррана, — а більшого друга
В мене немає, — як кликав мене він на поміч, великий, —
Муж той сконав від великої рани. Загинув, сердега,
640 Там і Уфент, ганьби щоб не бачити нашої, — тевкри
Тіло забрали і зброю його. Хай домівки руйнують?
Ще лиш бракує цього. Чи правиця моя не докаже,
Що помиляється Дранк? Чи, може, втечу тепер звідси,
Й свідком ще буде земля ця, як Турн утікає? Чи дуже
645 Тяжко вмирати? Батьків моїх духи, ох, будьте до мене
Ви хоч прихильні, як з неба боги вже такі не ласкаві.
Чистою з вами душею з'єднаюсь без цієї провини;
Не покажуся ніколи негідним батьків моїх славних».

Ледве промовив це, Сак над'їжджає крізь військо

вороже,

650 Кінь його піною вкритий, стрілою ворожою тяжко
Зранений вид; він влетів і по імені Турна благає:
«Турне, одна лиш надія в тобі, — над своїми ти зглянься!
Все, наче грім, розбиває Еней і загрожує збройно
Замки італів найвищі в руїну усі обернути.
655 Вже смолоскипи летять на покрівлі; до тебе обличчя
Й очі до тебе звертають латини; не відає навіть
Сам цар Латин, кого з вас обрати за зятя, союзом
З ким поєднатись. А ще, на добавок до того, цариця,
Що найвірніша була тобі, руки на себе наклала
660 Й, пойнята страхом, втекла з цього світу. А там при
воротях
Сам лиш Мессап і завзятий Атінас повздержують наступ.
Лавами їх вороги навкруг обступили густими,
Вістрями їжиться нива залізна. Ти ж в травах порожніх

Крутишся возом». Картина оця, така різнорідна,
665 Аж приголомшила Турна, і, дивлячись вдаль непорушно,
Мовчки стояв він. Все разом у серці одним вирувало —
Сором великий, і змішане з смутком безрадя, й кохання,
Що так шалено у грудях буяло, й свідомість одваги.
Щойно розвіялась мла, і до світла вернувся його розум,
670 Очі палаючі він до мурів тоді повертає
З серцем тривожним і, ставши на повіз, на місто велике
Дивиться пильно. Під небо там знявся пожар, цілу вежу
Вже охопив і по поверхах грає; ту вежу, яку він
Сам збудував, бруси позбивавши, і витягнув вгору,
675 Сподом колеса підвів, ізверху містки приладнавши.
«Сестро, ось-ось моя збудеться доля — мене ти не стримує.
Підемо ми, куди бог закликає і доля незламна.
Зважився я позмагатись з Енеєм і зважився в вічі
Глянути смерті гіркій. Безславного, сестро, ніколи

680

Ти не побачиш мене. Лиш шалом цим дай відшаліти».
Так промовляє і, скочивши з повоза, мчить через поле,
Через ворожі ряди і вихор летючої зброї,
В смутку сестру залишивши, й ряди бойові розриває
В бігу швидкому. Як з верху гори десь відірветься скеля,
685 Вітром відламана, що її злива підміє, чи років
Давність, підкравшись, потроху розточить, і в прірву
глибоку

Раптом летить із великим розгоном гора зрихлявіла,
Скаче по ґрунту і все, загортаючи, рве за собою, —
Ліс і худобу, й людину, — прорвавши ряди бойовії,
690 Турн так до мурів міських полетів, там де густо спливала
Кров'ю земля й де свистіли списи у повітрі. Рукою
Знак подає він і так промовляє: «Спиніться, рутули,
Стримайте зброю й латини, яка не була б уже доля,
Буде моя вона. Сам я повинен, по правді, за всіх вас
695 Змити за зламане слово вину й розв'язать все залізом».
Всі відійшли із середини й місце йому уступили.

Батько Еней, ім'я Турна почувши, свій замок лишає,
Мури лишає високі, і всі на путі перепони

- Геть усуває, і, всякі свої відкладаючи справи,
700 Радості стримать не може, лиш брязкає зброєю грізно,
Наче Афон, або Ерікс, або й Апеннін сам, наш батько,
Буйно дубами шумить і веселе чоло, оповите
Снігом, до неба підносить. Уже і рутули, й троянці
Навперегін, уже очі й італи на нього звернули,
705 Й ті, що на мурах високих були й їх згори боронили,
Й ті, що внизу тараном розбивали твердиню, всі разом
Скинули зброю із себе. Могутній Латин із героїв
Дуже дивується, що хоч у різних околицях світу
Десь народились, а тут ізійшлися боротись залізом.
- 710 Ті ж, коли вільно відкрилося поле широке, списками
З віддалі кинули й насकोком в бій рукопашний вступили —
Аж задзвеніли їх мідні щити і земля застогнала;
Вої ж удари мечів ще подвоюють, — щастя і мужність
Разом сплелись тут в одно. Так часом на Сілі високій
715 Чи на верхів'ях Табурна бики два, в бою десь зустрівшись,
Чола ворожі один проти одного звернуть, і з жаху
Їх пастухи відступають, і вся череда заніміє;
В страху телиці стоять і чекають усі, бо не знають,
Хто буде в лісі хазяїн, за ким череда попрямує.
- 720 І з величезною міццю вони себе ранять взаємно
Й колють рогами, впираючись, дужими; кров'ю рясною
Шиї змивають і груди, а рев їх по лісу лунає.
Так поміж себе й троянець Еней, і син Давна геройський
Вдарили спершу щитами, що гуркіт пішов аж до неба,
725 Сам же Юпітер, зрівнявши вагу, терези встановляє
Й долі дві різні обох їх кладе, кого бій цей погубить,
Смерть в який бік переважить. Тут кинувся Турн — він
гадає,
Що це безкарно обійдеться все, — і вгору піднісши
Меч, цілим тілом подався за ним і рубає; троянці
730 Ахнули тут, і латини злякались, в напрузі чекає
Військо обабіч. Та меч віроломний зламався і був би
В розпалі бою бійця на загибель лишив, якби втечі

- Він рятівний не віддавсь. Тікає він швидше за Евра,
Щойно побачив меча незнайому йому рукоятку
735 У безборонній правиці своїй. Чутка є, що коли він,
Вперше у бій вирушавши, сідав на запряжених коней,
То залишив, поспішаючи, батьківський меч свій удома
Й зброю Метіска, візничі, вхопив, і її вистачало,
Поки розсіяні тевкри тікали; в бою ж як зустрів він
740 Зброю Вулкана божисту, меч людський розбивсь від
удару,
Наче крижина, на жовтім піску лиш поблискують друзки.
Турн, мов безумний, тікає зі страху по полю розлогім,
І то сюди, то туди він непевні заточує кола;
Бо навкруги уже тевкри густими рядами замкнули
745 Шлях перед ним, — і звідси — болото велике, а звідти —
Мури стрімкі оточили. Еней, хоч коліна, стрілою
Ранені, недомагають, а часом і біг зупиняють,
Розгарячившись, кинувсь в погоню й сягає ногами
В п'яти того, що зі страху тікає. Як гончий собака
750 Оленя в закруті річки догонить, або в загороду
З пір'я червоного гавкотом вже зажене безугавним,
Той же, засади злякавшись і кручі над берегом річки,
Тисячу раз навмання то у цей, то у той бік стрибає.
Скорий умбрієць, проте, біля нього, вже лише на нього,
755 Ось-ось ухопить, здається, вхопив, уже клацнув зубами, —
Клацнув усе ж таки марно. І от тоді вереск великий
Зчиниться, берег і озеро аж відгукнуться, аж небо
Галасом тим залунає. Так Турн утікає й при цьому
Лає рутулів усіх, поіменно їх кличе, благає,
760 Щоб хтось подав йому меч його, всім їм відомий. Еней же
Смертю на місці загрожує кожному, хто лиш підійде.
Всім їм, у жах оповитим, грозить він, що місто зруйнує,
Й Турнові вже наступає на п'яти, хоч сам весь у ранах.
П'ять раз оббігли туди вже й сюди і назад завернули.
765 Не про малу нагороду-бо тут, не про жарти ідеться:
Бій за життя і за Турнову кров тут ведеться завзятий.

З листям гірким на гіллях там росла випадково маслина,
Фавнові-богу присвячена здавна. Те дерево дуже
Всі моряки шанували, й був звичай такий, що на ньому
770 Богу Лавренту дари і обіцяну одіж, як з моря
Хто урятується, вішав. Та пень той священний зрубали
Тевкри, щоб місце для бою було. Спис стримів там Енеїв,
Там він застряг, як летів, і стирчав у гнучкому корінні.
775 Щоб досягнути того ним, кого був ніяк не спроможний
В бігу догнати. І от тоді Турн, непритомний зі страху:
«Зглянься, — благає, — о Фавне, і ти, милосердная

Земле,

Зброю підтримай мою, шанував-бо місця я священні,
Ті, що їх так зневажають війною Енеєві люди».
780 Мовив він так і не марно по божу звернувся до допомогу.
Бо хоч і довго Еней над корінням цупким клопотався,
Вирвать не міг його, — так, мов зубами, там спис той
тримало.

Поки завзято він там налягав і мозолився тяжко,
Вигляд Метіска, візничі, знов Давнова доня прибрала
785 Й братові меч подала. Обурило дуже Венеру
Те, що наважилась німфа на діло таке, тож підходить
І з-під коріння глибокого спис вона той витягає.
Ті ж, озброєнням горді обидва й піднесені духом,
Цей — у надії на меч свій, а другий — на спис і відвагу, —
790 Стали один проти одного й Марсовим дишуть змаганням.

А до Юнони тим часом, яка на бої споглядала
З хмар золотих, так промовив Олімпу володар могутній:
«Де ж бо, дружино, кінець цьому? Й що тут лишається,
врешті?

Знаєш ти добре сама й признаєшся у тому, що богом
795 Рідним цієї країни судилось Енеєві бути.
Доля його понад зорі аж винесе. Що ж ти готуєш?
Що за надію ти маєш, залякнувши в хмарах холодних?
Чи випадало, щоб ранили бога смертельно, чи дати

Турнові вирваний меч, — бо Ютурна чи має без тебе
800 Силу яку, щоб знов переможені сил набирали?
Все це, нарешті, облиш і послухай могого прохання:
Хай твого серця не сушить прихований біль, із солодких
Уст твоїх хай не виходять до мене сумні оці скарги.
Все до межі вже дійшло. Могла ти троянців гонити
805 Всюди, по землях, по морю, і війни страшні учиняти,
Дім руйнувати, весілля мішати зі смутком, — цього я
Більш не дозволю». Так мовив Юпітер. Сатурнова ж

донька

Очі додолу спустила та й каже: «Тому, що я знала,
Можний Юпітере, цю твою волю, нерадо я Землю
810 Й Турна лишила. Не бачив би ти, як сиджу я самотна
На небесах і зношу тут правду й неправду. В вогненну
Хмару сповита при самих рядах я б стояла й тягнула
Тевкрів у битви нещасні. Я бідному братові поміч,
Правда, Ютурні порадила дати, дозволила й більше —
815 Зважитись, щоб рятувати життя нещасливому брату;
Та не веліла я їй, щоб лук натягала й пускала
Стріли. Що так воно є — клянусь джерелом невблаганним
Стікса самого. Для нас же, небесних богів, це єдина
Клятва священна. Але відтепер я усім поступаюсь
820 І ненависні лишаю бої. Одного лиш прошу я, —
Й жодним одвічним законом тут доля не в'яже нікого, —
Лиш задля Лацію й гідності влади твоїх же підданих.
Скоро вже мир укладуть між собою щасливим подружжям, —
Хай вже так буде, — як згоду й закони складуть, не

наказуй

825 Ти самобутнім латинам змінити старе своє ймення,
Мову й одержу, стати троянцями й тевкрами зватись.
Лацій хай буде й альбанські царі хай будуть тут вічно,
Римський хай рід італійською доблестю буде могутній.
Троя пропала, дозволяй їй пропасти із іменем разом».
830 Каже, всміхнувшись, творець і людей, і всієї природи:
«Справді, сестра ти Юпітера й друга Сатурнова парость,
Гніву-бо в грудях твоїх аж цілі клекочуть потоки!
Але вгамуйся і викинь із серця цю лютість даремну.

Дам, чого хочеш, і сам, переможений, здамся охоче.
835 Батьківську мову і звичаї рідні задержать авзонці,
Й зватися будуть, як звались. Лиш кровно із ними змішавшись,
Тевкри поселяться тут. Лиш закони й священні обряди
Дам їм усім і в мові єдиних зроблю з них латинян.
Вийде відціль таке плем'я, з авзонською змішане кров'ю,
840 Що благочестям, побачиш, богів і людей перевищить.
Жоден народ тебе так, як вони, шанувати не буде».
Згоду Юнона дала на це радо й свій погляд змінила,
Й, хмари лишаючи, вийшла вона із небесних просторів.

Все це скінчивши, щось інше вже батько снує в своїх
мислях:

845 Хочє із бою від брата відкликати зовсім Ютурну.
Дві є, як кажуть, потвори, прокляттями їх називають —
Ніч породила-бо їх безпросвітня й тартарську Мегеру
З ними, і шиї такими ж гадюками їм обкрутила,
Й крила дала їм, мов вітер. Вони до порога приходять
850 І до престолу Юпітера, грізної влади, і острах
Множать у смертних нужденних істотах, як цар над
богами
Пошєсть жажливу і смерть насилає й лякає війною
Ті городи, які чимсь завинили. Одну із них бистру
З неба високого сам посилає Юпітер, звелівши
855 Знаком зловісним Ютурні з'явитись. Вона полетіла
Й вихром швидким опустилась на землю. Неначе крізь
хмари
Парф чи кідон з тятиви, натягнувши, стрілу посилає,
В жовчі отруйній намочену, й та невидимо зі свистом
В пітьмі летить і рани з собою несе неविгойні.
860 Так же і Ночі дочка ізнялась і злетіла на Землю.
Щойно ілійське побачила військо і Турна загопи,
Раптом змінилась на птаха малого, що десь в гробовищах,
Сидячи пізно вночі, або на покрівлі високій,
Скиглить у пітьмі зловісно. Тож вигляду цього прибравши,
865 Турнові перед очима то в цей, то у той бік потвора
З шелестом шумним шугає і крилами в щит ударяє.

Вражений цим, він незнане до того відчув оніміння,
Волос наїживсь од жаху, і голос у горлі осікся.
Щойно почула сердешна Ютурна здаля і впізнала
870 В люті потвори свистіння, куйовдить розпущені коси,
Нігтями ранить сестра свої лиця й сама себе в груди
Б'є кулаками. «Мій Турне, чим може тобі допомгти ше
Рідна сестра? Що, жорстокій, мені залишилось? Яким-бо
Хистом продовжу тобі я життя? Чи зможу я встоять
875 Перед такою потворою? Я вже ось-ось залишаю
Збройні ряди. Не лякайте мене ви, о птахи огидні,
Я пізнаю вже удар ваших крил, і їх шум смертоносний
Добре я чую, і вже розумію суворі накази,
Дані Юпітером великодушним. Таку нагороду
880 Він за невинність дівочу дає? Нащо дав він безсмертя?
Нащо він смерті можливість відняв? Коли б тільки могла я
Біль цей безмежний урвать, в царство тіней полинуди з
братом
Бідним моїм. Я безсмертна? Що з того, мій братику
рідний,
Що мені миле без тебе? Коли ж та земля підо мною,
885 Врешті, розступиться й пустить на той світ богиню до
тіней?»
Тільки промовила, й голову синім плащем заслонила,
Й, гірко ридаючи, в річку глибоку богиня пірнула.

Та не вгаває Еней і виблискує ратищем довгим,
Мов ціла жердь, і так промовляє із гнівом у серці:
890 «Турне, чого тут чекати, чому зволікаєш? Змагатись
Треба не в бігу, а зброєю гострою зблизка. Зміняйся,
В що лиш захочеш, зроби все, що вдієш відвагою й
хистом,
Хочеш на крилах злетіть аж до зір чи у землю заритись?»
Той же, лише головою хитнувши: «Не грізне, зухвальче,
895 Це твоє слово гаряче, а грізні бонове для мене,
Грізний Юпітер». І більше ні слова, оглянувшись на давній
Камінь великий, — він в полі межею стояв випадково,

Щоб суперечку за ниву рішати. Взяло б його ледве
Шість пар на плечі добірних мужів, що земля їх зродила.
900 Він же у руку тремтячу вхопив, і, розбігшись, підскочив
Вгору, і кинув на ворога. Та не пізнав себе зовсім
Ані у бігові, ані в ході, коли скелю велику
Кидав, вхопивши з землі, — затремтіли коліна, й застигла
Кров, наче лід той холодна, і камінь, що Турн у повітря
905 Кинув ним, не пролетів всього поля між ними, не вдарив
Так, як належить. Неначе у сні, як нічний відпочинок
Зліплює втомлені наші повіки, й здається нам, ніби
Хочемо бігти кудись, у розгоні і серед напруги
Падаєм ми у безсиллі; язик нам не служить, і більше
910 В нашому тілі знайомої не вистачає нам сили,
Голос із уст не виходить, не можемо й слова промовить.
Так ото й Турнові, в чім не шукав би дороги рятунку
Він у своєму завязтті, то злюща богиня відмовить
Успіху. Всякі чергуються в серці його почування.
915 То на рутулів подивиться він, то на місто; зі страху
Він зволікає й тремтить, неминучого ждучи удару.
Стежки до втечі не видно, ні сили на ворога стати,
Ні колісниці нема, ні сестри, що піклується нею.
Поки вагавсь він, Еней замахнувся і спис смертоносний,
920 Простір очима відмірявши, кинув, вперед нахилившись
Тілом усім. Не свище так камінь, із праці на мурах
Кинутий, ані від грому не йде такий гул у просторі, —
Спис той летить, наче вихор із чорної хмари, й несе він
Смерть неминучу. Він панцира край пробиває і крайні
925 Кола щита семирядні, й стегно він із свистом проймає.
Збитий ударом із ніг, підломивши коліна, на землю
Турн величезний звалився. Із зойком зірвались рутули,
Зойк цей аж гори відбили, і гомін його розійшовся
Ген по високих горах. Від землі він тепер у покорі
930 Очі підвів і, з благанням правицю до нього пристигши,
Так промовляє: «На що заслужив я, приймаю, не буду
Ласки просить, покористуйся правом. Проте, якщо, може,
Згадка про батька зворушить тебе, то благаю, — у тебе

Теж був старий такий батько Анхіс, — ти над старістю
Давна

935 Май милосердя, й мене, чи як хочеш, лише моє тіло,
Світла позбавлене, рідним віддай моїм. Бо перемиг ти, —
Свідки авзонці, як я простягав, переможений, руку.

Буде тобі за дружину Лавінія; далі не йди вже
В злобі своїй». Суворий Еней зупинивсь, озирнувся
940 Й збройну затримав правицю. І стала поволі ця мова
Серце м'ягчити йому, коли зверху плеча він побачив
Ремінь злощасний і блиснули пояса бляшки знайомі
З хлопця Палланта, що Турн йому рани завдав,

перемігши,

Й в себе на плечах носив цю з ворога зняту відзнаку.

945 Щойно очима Еней упізнав оту здобич воєнну,
Пам'ятку бою гіркого, розпалений гнівом шаленим
Грізно він скрикнув: «То звідси ти в зброї, що зняв

з мого друга,

Вирватись хочеш? Паллант тебе в жертву приносить цією
Раною, мститись Паллант, випускаючи кров цю злочинну».

950 Так промовляє і з люттю в наставлені груди ворожі
Меч заганяє. А в Турна ослабло й застигло все тіло,
Дух застогнав і до тіней понурих подавсь неохоче.

ПРИМІТКИ

КНИГА ПЕРША¹

Зміст

Енеїв флот, що від берегів Трої прямує до Італії, настигає буря, наслана богинею Юноною. Але бог Нептун рятує троянців з рештками їх кораблів, і вони шасливо виходять на африканське узбережжя. Заспокоюючи матір Енея, богиню Венеру, Юпітер запевняє її, що доля Енея і слава його потомства залишаться незмінними; він посилає бога Меркурія до тирійців, щоб прихилити їх до троян. Венера з'являється Енеєві і розповідає йому про Карфаген і царицю Дідону. Еней прибуває до Карфагена і оглядає місто й храм. Дідона гостинно приймає Енея та його супутників. Еней посилає по свого сина Іула. Щоб викликати в Дідони любов до Енея, Венера підміняє його сина Купідомом. Урочиста учта у Дідони на честь Енея.

1. У заспіві, в якому стисло викладається тема «Енеїди» та міститься традиційне звертання до музи, Вергілій не згадує імені свого героя, бо кожний римлянин прекрасно знав, що з Трої до Лацію прибув саме Еней.

2. *Землі лавінські* — територія міста Лавінії на західному узбережжі Лашю, заснованого, за легендою, Енеєм на честь Лавінії, дочки царя Латина, з якою він одружився після переможної війни з Турном.

7. *...родоначальники Альби й мури походили з Рима.* — Місто Альба-Лонга, засноване сином Енея Асканієм, стало столицею Лацію. Тут довгі роки правили нащадки другого сина Енея — Сільвія (від Лавінії). Засновниками ж Рима, за переказом, були брати-близнята Ромул і Рем, сини царівни з Альби-Лонги Реї Сільвії і бога Марса.

12. Карфаген заснували фінікійські колоністи з міста Тіра в IX ст. до н. е. (814 р.). Отже, зіставлення часу падіння Трої, яке мало місце в кінці XII ст., з заснуванням Карфагена — явний анахронізм.

20. *...вирвуть колісь із корінням твердині тирійські...* — Натяк на зруйнування Карфагена римлянами в 146 р. до н. е.

24. *...за любих аргейців.* — За греків. Юнона була на боці греків під час Троянської війни. В «Енеїді» вона далі переслідує троянців.

¹ У примітках подані найнеобхідніші пояснення до тексту.

26. ...присуд Парісів... — Троянський царевич Паріс присудив яблуко краси Венері, через що викликав гнів Юнони і Мінерви, які претендували на титул найкрасивішої богині.

28. ...ї шана, яку Ганімед тепер має. — Предок Енея Ганімед був поставлений виночерп'єм богів замість дочки Юнони — Геби.

34. Свою розповідь починає Вергілій не від падіння Трої, а з часу, коли троянці на сьомому році блукання наближались до Італії. Попередні події викладені в II і III книгах у розповіді Енея.

97. За Гомером («Іліада», V, 329 і далі), Еней загинув би від меча грецького героя Діомеда, сина Тідея, коли б його не врятувала Венера.

176. *Блага Церери* — зерно, хліб, їжа.

182—183. *Двоєрядні судна* — так звані біреми—кораблі з двома ярусами весел.

184. *Зброя Кайка* — на кормі корабля вміщували для його відзнаки зброю.

215. ...*Вакхом старим*... — тобто старим вином.

268. *Ілійська держава* — Троя, яка мала ще іншу назву — Іліон.

273. ...*племені Гектора*... — троянцям, що походять від троянського героя Гектора.

273—274. *Цариця й жриця* — Рея Сільвія, мати Ромула і Рема. Амулій, який скинув з престолу в Альба-Лонзі свого брата і батька Реї Сільвії Нумітора, посвятив її у весталки, що мусили давати обітницю безшлюбності для того, щоб від неї не було законного спадкоємця.

282. ...*народові в тогах*. — *Тога* — національний одяг римлян.

287. *Цезар* — тут Октавіан Август, усиновлений Гаєм Юлієм Цезарем.

290. ...*з трофеями Сходу*. — Поет має на увазі перемоги Октавіана над єгипетською царицею Клеопатрою.

294. ...*замкнені будуть жажливі ворота Війни* — відчинені двері храму Януса показували, що римська держава веде війну, зачинені — що мирний час.

297. ...*сина шле Майї*... — тобто бога Меркурія, вісника богів.

337. *Котурн* — високе мисливське взуття.

395. ...*птаха*... *Юпітеріва*... — орел.

410—411. *Венера у хмару їх загорнула*... — Аналогічно в «Одіссеї» Гомера (VII, 39 і далі) Афіна окутує Одиссея туманом, щоб він непоміченим увійшов до міста і палацу Алкіноя.

443. ...*швидкого коня голова пишногрива*... — Голова коня була викарбувана на карфагенських монетах як емблема міста.

455. і далі. За допомогою опису картин у карфагенському храмі, які зображають сцени Троянської війни, Вергілій пов'язує «Іліаду» і «Енеїду». Опис творів образотворчого мистецтва модним був в александрійській поезії.

505. *Сіла у храмі*... — Вергілій переносить на карфагенські стосунки римський звичай вести засідання сенату в храмах богів.

534. Неповний вірш. Таких в «Енеїді» — 58.

555. *Батечко тевкрів* — Еней, проводир троянців.

593. *Мрамур пароський* — мрамур із острова Пароса вважався найкращим.

661. *...двоємовних тірійців...* — Римляни вважали карфагенян віроломними.

665. *...стріл не боїшся Тіфея.* — Стрели Тіфея — громи Юпітера. Названі так тому, що Юпітер уперше громом убив велетня Тіфея. Цим порівнянням зображено всемогутність бога любові.

740—741. *Іонас грав...* — Іонас оспівує виникнення світу і життя на землі, подібно, як Орфей в «Аргонавтиці» Аполлонія Родоського.

751. *Син Аврори* — Мемнон, ватажок ефіопів.

КНИГА ДРУГА

Зміст

Еней розповідає про зруйнування Трої. Обмануті підступними розмовами полоненого грека Сінона, троянці, незважаючи на застереження жерця Лаокоона, вводять у місто, спорудженого греками, великого дерев'яного коня. Заховані в ньому греки вночі вискакують і оволодівають містом. Тінь Гектора з'являється у сні Енеєві. Еней разом з товаришами йде в останній бій. Товариші Енея падають у борні за полонену греками Кассандру. В бою біля Пріамового палацу Пірр убиває Пріама. Венера умовляє Енея тікати з мурів зруйнованої Трої. Еней з утікачами подається на гору Іду.

84. Улісс звинуватив Паламеда в зраді, знайшовши у нього сфальшований лист троянського царя Пріама і гроші, що закопав у його наметі сам Улісс. Греки вбили Паламеда (див. рядок 90).

116. *...дівчини смертю...* — При вирушенні в Трою греків затримала буря в Авліді; щоб мати благополучне плавання, за провіщанням оракула, вони принесли в жертву дочку царя Агамемнона—Іфігенію (за міфом, Артеміда замінила Іфігенію ланню і взяла дівчину в Тавріду).

122. *Ітакієць* — Одіссей, правитель острова Ітаки.

125. *Митець-лиходій* — той же Одіссей-Улісс.

133. *...мука зотувалась солона...* — Стародавні греки і римляни посипали голови жертвних тварин перед тим, як зарізати, мукою, грубо меленою і змішаною з сіллю, та прикрашували їх стрічками.

193. *...до Пелопових мурів...* — до Аргосу і Мікен на Пелопоннесі. Мури ці побудував Пелопс.

201—224. Опис загибелі Лаокоона та його синів, задушених велетенськими зміями, що їх наслали розгнівані боги. Лессінг у славнозвісній праці «Лаокоон» порівнює Вергільєве зображення з античною скульптурою—групою Лаокоона (знайденою в Римі в 1506 р.), яку створили родоські скульптори в I ст. до н. е. — Агесандр, Полідор і Афінодор, і досліджує питання різниці між літературою і образотворчим мистецтвом.

225. *Тритоніда* — тобто Мінерва, зображення якої стояло в Трої.

242. ...на самім порозі, разів аж чотири спіткнулись... — спіткнутись на порозі вважалось в античності лиховісною прикметою.

257. *Блиснув вогонь на царському судні...* — знак, поданий греками Сінонові для того, щоб той відчинив дерев'яного коня.

271. ...*понесений возом...* — Гектор з'являється Енеєві в сні у такому вигляді, який він мав, коли Ахілл волочив його мертвого на колісничі навколо мурів Трої.

275. ...*в зброї Ахілловій...* — Гектор заволодів зброєю Ахілла, перемігши в єдиноборстві його найсердечнішого друга Патрокла, що вийшов на бій у доспіхах побратима.

276. ...*кидав фрігійські вогні...* — Гектор запалив кораблі данайців, коли ображений Ахілл не брав участі в битві.

296. *Пов'язки* — священні пов'язки богів.

312. *Укалегон* — замість дім Укалегона.

418. *Нерей із тризубцем* — морський бог Нерей, як і Нептун, має в руках тризубець — символ влади над морем.

423. ...*зраджує в мові різниця...* — греки, які повернулись після втечі, дізнаються про обман за різницею в мові.

425. *Збройногрізна богиня* — Мінерва (Афіна-Паллада).

441. ...*черепахи зробивши з щитів...* — бойовий прийом римських легіонерів: римські солдати тримали над головою щити так, що краї їх заходили один за один і могли захистити від будь-якої зброї.

503. *П'ятдесят тоді спалень* — Гомер в «Іліаді» (VI, 243) згадує про кімнати п'ятдесяти синів і дванадцяти зятів Пріамових.

523. ...*нас жертвовник оцей урятує...* — храм або жертвовник служили надійним захистом для переслідуваних.

568. *Тиндареева донька* — Елена, дружина Менелая.

616. ...*Горгоною грізна...* — Зображення Горгони, яка обертала людей на камінь, прикрашувало щит Мінерви. Зміст: навіть покровителька Трої — богиня Мінерва — набрала грізного вигляду і погрожує Горгоною зі свого щита.

616. *Сам батько* — Юпітер.

625. *Троя нептунська* — за переказом, Нептун і Аполлон допомогли Лаомедонтові збудувати мури Трої.

636. ...*винести в гори високі...* — тому що Анхіс був уражений блискавкою (див. рядки 648—649).

643. *Бачили в'яві загибель одну...* — Вже раніше Геракл, якому віроломний троянський цар Лаомедонт не дав нагороди за врятування царевої дочки Гесіони, здобув Трою, убив Лаомедонта і його синів, лишивши живим тільки Пріама.

692—693. ...*ізліва гуркіт з небес...* — грім з лівого боку римляни вважали щасливим провіщенням.

773. ...*більша, ніж та, яку знав я...* — Тіні померлих ввижались більшими, ніж тіні живих людей.

781—782. *Лідійський Тібр* — річка Тібр починається на території етрусків, які, за свідченням деяких античних письменників, прибули в Італію з Лідії, з Малої Азії.

788. *Мати велика богів* — Кібела, що шанувувалася в Малій Азії.

КНИГА ТРЕТЯ

Зміст

Еней продовжує розповідати про свої мандри. Покинувши Трою, він висаджується у Фракії і засновує там місто Енеаду, але зловісні ознаки на могилі Полідора страхають його, і він залишає цю країну. Пливучи далі, Еней зупиняється на острові Делосі, але оракул спонукає його пливати далі на острів Крит. Моровиця на Криті примушує Енея залишити цей острів, — пенати уві сні спрямовують його до Італії. Буря заносить троянців на Строфадські острови, де вони зустрічаються з гарпіями, далі пристають до берегів Епіру. В Бутроті Еней зустрічає Андромуху й Гелена, який віщує йому й його супутникам дальше плавання і обдаровує їх. Троянці пливають далі уздовж берегів Італії і пристають у Сицилії біля гори Етни. Ахеменід попереджає Енея про кіклопів, і троянці рятуються від їх нападу та благополучно прибувають до міста Дрепан у Сицилії, де умирає Анхіс.

13. *Земля мавортійська* — Фракія, покровителем якої був бог війни Марс.

20. *...найвищому неба владци...* — Юпітерові.

35. *Батько Градів* — Марс.

66—68. Стародавні греки і римляни скроплювали могилу померлого молоком, медом, вином і кров'ю жертвних тварин.

73. *Священна земля* — острів Делос, місце народження Аполлона і Діани.

74. *...матері доньок Нерее...* — Доріді, дружині Нерее.

74. *...Нептуну егейському...* — Нептун, як гадали, жив переважно в Егейському морі.

75. *Землю, що... раніше блукала...* — До народження Аполлона і Діани Делос був плавучим островом.

76. *Божий стрілець* — Аполлон, що разив стрілами.

82. *...лаври священні...* — лавр, дерево, присвячене Аполлону.

91. *Гора* — мається на увазі Кінт.

104. *Юпітера острів* — там ніби народився цей бог.

111. *Корибанти* — жерці богині Кібели.

112. *...таємності віри...* — Обряди культу Кібели трималися в таємниці.

112. *...леви, що їх запрягали...* — Кібела їздила на колісниці, запряженій левами і пантерами.

115. *Царство кносійське* — острів Крит.

125. *...попід вакханські узгір'я на Наксос* — Острів Наксос славився культом Вакха.

126. *Парос сніжно-білий* — від білого мармуру, що його добували на цьому острові.

159. *...місту дамо...* — Римові.

168. *Дардан та Іас* народилися в Італії, в Етрурії, і переселилися до Малої Азії, до Троади.

171. *Країна диктейська* — Крит.

180. *...двох прабатьків...* — Тевкра і Дардана.

252. *Фурії* — гарпії пізніше стали ототожнюватися з фуріями.
275. *Храм Аполлона* — на місі Актії, біля берегів якого плавання було дуже небезпечним.
287. *...щит прибиваю...* — За римським звичаєм, до дверей храму прибивали військові обладунки, вказавши ім'я переможця і переможеного.
291. *...високі твердині феаків...* — острів Коркіра (нині Корфу).
302. *...Сімоент неправдивий...* — Троянські поселенці в Елірі називали місцевості іменами з своєї вітчизни — Трої.
322. *донька Пріамова* — Поліксена, яку греки принесли в жертву на могилі Ахілла.
326. *Сина Ахілла...* — тобто Пірра.
342. *Гектора, дядька...* — Креуза була сестрою Гектора.
358. *...до віщуна...* — до Гелена.
386. *Хвилі авзонські* — море біля західного узбережжя Італії. *Озера підземні* — Лукрінське і Авернське біля Кум у Кампанії. Між цими озерами, як гадали, був вхід у підземне царство.
397. *...нашого моря...* — Іонійського моря.
404. *...пурпурний плащ одягнувши...* — Пурпурний колір, як вірили стародавні греки і римляни, охороняв від лихого ока.
- 409—412. Зміст такий: для моряків, які пливають від Іонійського моря, Мессінська протока здається закритою мисом Пелором; при наближенні мис немовби віддаляється і дає прохід у протоку.
442. *...до Кумейського города...* — до Кум.
444. *Ворожбитка* — Сівілла.
474. *Фебів віщун* — Гелен.
- 498—499. *...щоб менше грекам були на заваді...* — тобто краще, щоб ці місця лежали подальше від шляху греків.
531. *...пристань і... храм... Мінерви...* — теперішнє Кастро в Калабрії.
537. За римським звичаєм, слід зважати на перший віщий знак під час сходження на берег.
552. *Лацінська богиня* — Юнона, що на місі Лаціній в області Бруцій мала славнозвісний храм. На цьому ж місі були міста Кавлон і Суїлацей.
565. *...до манів...* — до підземного царства тіней.
581. *Він* — Енкелад. Виверження Етни буває нібито через зусилля цього гіганта звільнитися з-під гори.
616. Про пригоди Одиссея і його супутників у печері Поліфема, осліплення циклопа (кіклопа) і чудесну втечу греків розповідає Гомер у IX пісні «Одіссеї».
677. *Братство етнейське* — тобто циклопи, що живуть біля гори Етни.

КНИГА ЧЕТВЕРТА

Зміст

Дидона признається своїй сестрі Анні, що закохалась в Енея і, підтримана сестрою, віддається надії на одруження з ним. Щоб відвернути Енея від Італії, Юнона використовує це і домовляється з Венерою щодо його

одруження з Дідоною. Полювання, буря і «шлюб» Енея з Дідоною. Поголоска про любовний зв'язок між ними. Лівійський цар Ярба благає Юпітера покарати Дідону. Меркурій повідомляє волю Юпітера Енеєві, і той потай готується до втечі. Довідавшись про намір коханого, Дідона гірко йому докоряє і відкидає всякі виправдання. Троянці готуються до відплиття. Дідона робить останню спробу затримати Енея. Вона передчуває свою смерть і готується до неї. Еней з товаришами залишають Карфаген. Побачивши, що їх флот відпливає, Дідона проклинає Енея і в розпачі вмирає.

6. *Фебове світло* — сонячне світло, сонце.

21. *...злочином брата...* — Пігмаліона, що бив чоловіка Дідони Сіхея.

58. *Закононосна Церера*. — Цереру, богиню землеробства, вважали законодавицею культури і норм шлюбного життя. *Ліей* — Вакх, що вважався богом родючості й зростання.

90. *Жінка Юпітера* — Юнона.

94. *Твій син* — Купідон.

128. *...підступ її зрозуміла*. — Підступ Юнони, яка хотіла затримати Енея в Африці і не пустити в Італію.

144—146. Аполлон узимку перебував у Лікії, в Малій Азії, а влітку на острові Делосі, де його прихід вітали співами й танцями.

166. *Землю, як найдавнішу з богинь, подібно Юноні, вважали покровителькою шлюбного життя*.

167—168. У цьому шлюбі блискавка була замість весільного смолоскипа і плач німф заміняв весільні співи.

208. *Вакха ленейського дар* — вино.

216. *Тюрбан лівонський* — фрігійська шапка із стрічками, яку підв'язували під бородою; *...від мазей вологий...* — Намазувати волосся пахучими мазями вважалося ознакою розніженості, непристойності.

227—228. *...дві рази вирвала цілим із грецької січі*. — Раз від меча Діомеда («Гліада», V, 311 і далі), вдруге, коли греки руйнували Трою.

241. *...взяв гілку...* — палицю, повиту зміями (атрибут Меркурія).

258. *...від діда по матері...* — Атлант був дідом Меркурія.

473. *Помсти богині* — фурії.

512—513. *Зливає воду...* — тобто воду з Авернського озера, де, за віруваннями стародавніх греків і римлян, був вхід до підземного царства.

514. *...мідним серпом його зжавши...* — Міді приписували особливе значення при чаклуванні.

515. *...кидає й наріст з лошачого лоба...* — Лоша, як гадали в античності, приходило на світ з наростом на лобі, в якому містилася клейка речовина, вживана для любовних чарів.

600. *...посікти на кусочки...* — як Медея, що, втікаючи з Язоном із Колхиди, зупиняла батька, який гнався за нею, шматочками тіла свого брата.

601—602. *...печеню дати на стіл...* — як Атрей подав братові Фіесту спечених його синів або Прокна чоловікові Тересєві печеню з тіла сина.

623. *...між народами нашими...* — римлянами і карфагенянами.

624. *...колись месник повстане!* — Ганнібал, вождь карфагенян у Другій Пунічній війні (218—202 рр. до н. е.).

637. *...стігійському... Юпітеру...* — Плутонові, підземному богу.

698—700. Згідно з поглядами стародавніх греків і римлян, померла людина була немовби жертвою, принесеною богам потойбічного світу. Тим-то покійникам обтинали пасмо волосся, подібно, як жертвним тваринам відрізували на лобі трохи шерсті. А що Дідона вмирає передчасно, Прозерпіна, володарка підземного світу, відмовляється прийняти це пасмо, Юнона ж, охоплена співчуттям до царниці, посилає Іріді покласти край мукам нещасної жінки.

КНИГА П'ЯТА

Зміст

Буря знову настає флот Енея і пригання його до Сицилії. Гостинно прийнятий Ацестом, вождь троянців у роковини смерті свого батька Анхіса влаштовує похоронні ігри — корабельні перегони, змагання з бігу, бій на-вкулачки, стріляння з лука, дитячі ігри. Тим часом Юнона підбурює троянських жінок, і ті підпалюють флот троянців. Намовлений Навтом і за порадою Анхіса Еней залишає в Сицилії старих і знесилених і, заснувавши місто Сегесту, відпливає. Під опікуванням Нептуна, якого просила про це Венера, він благополучно пливе до Італії, втративши в дорозі лише стерничого Палінура.

24. *Ерікса берег* — Сицилія.

31. *...хоронить... Анхіса останки.* — Анхіс помер у Сицилії.

64. *дев'ятий день* — на дев'ятий день після похорону римляни влаштовували поминки й різні ігри.

72. *...матернім миртом вінчає обличчя.* — Мирт, присвячений Венері, водночас символізує жалобу.

85. *...із сьомо обручами...* — Число «сім» вважалося священним і щасливим.

95. *...Дух цього місця...* — За уявленнями римлян, кожне місце мало свого генія-охоронця (так званого генія місця).

95. *Батьків слуга* — тобто посланець Анхіса, який прибув, щоб сповістити, що жертви прийнятні.

112. *...і золота, й срібла таланти...* — Талант — запозичена греками зі Сходу одиниця ваги, яка вживалася для цінних металів і через те стала грошовою одиницею. Вага античного таланта — 26,2 кг.

134. За міфом, срібну тополю приніс на землю Геркулес (Геракл) із підземного світу, коли звідтіля виніс триголового пса Цербера. Тополиним листям вінчали гімнастів, тому що Геркулес був їх покровителем.

192. ...на Іонійському морі... — Під час першої бурі, яку переніс флот Енея.

237. ...білого... вола... — Білий вил вважався найпочеснішою жертвовною твариною.

240. ...діва морська Панопея... — одна з німф.

251. ...шитий меандром — Меандр — лінійний орнамент, названий від імені річки Меандр у Лідії, відомої своїм звивистим річищем.

252. Царський син — Ганімед, виночерпій богів.

254. Юпітерів зброєносець — орел, що за наказом Юпітера викрав Ганімеда і взяв на небо.

285. ...вмілу в ремеслах Мінерви... — тобто в рукоділлях.

294. Ніс з Евріалом — молоді друзі, що пізніше вчинять подвиг.

305. Списи... із Кносу... — тобто із Криту. Критяни, як і фракійці та амазонки, вважалися кращими метальниками списів.

360. Зброю переможеного завжди вішали на дверях храму.

494. ...зірвать перемир'я... — Перемир'я між греками і троянцями було, як розповідається в «Іліаді», порушене кинутою стрілою троянця Пандара.

550. ...на конях загопи... — «Троянські ігри», або «Троян» — це староіталійські ігри від слова «trūia» (майдан), що випадково нагадає назву міста Трої. В історичні часи відновив їх диктатор Сулла, а потім Гай Юлій Цезар влаштовував їх на честь воєнного предка Іула.

594—595. ...на карпатських... водних просторах — на морських просторах острова Карпатії між Родосом і Критом.

639. ...при чуді такому. — Тобто при з'явленні Кассандри.

662. Вулкан — бог вогню, тут у значенні вогонь.

665. ...і до сидінь театральних... — Місце, де відбувалися «троянські ігри», мало форму амфітеатру.

669. Старшини — вожаї, що навчали хлопчиків їздити на конях.

679. ...зникла Юнона. — Вони звільнилися від чарів Юнони.

705. ...в хитрих мистецтвах... — в умістості пророкування, даній Палладою.

736. ...з чорних тварин... — Підземним богам жертвували чорних тварин.

740. На світанку тіні померлих мали зникати.

745. Жертвою він вшанував із святого зерна і куріння. — Ячмінну муку і фіміам приносили в жертву пенатам, щоб умиловити їх після лиховісних снів.

756—757. ...Іліону тут бути, тут же він місце відводить під Трою. — Місто зватиметься Іліон, а околиця — Троєю.

772. Троянці приносять жертви Еріксові, покровителю Сицилії, щоб він беріг їх під час плавання по бурхливому сицилійському морю.

790—791. Про бурю див. кн. I.

797. ...до лаврентійського Тібру... — Тібр названий лаврентійським тому, що тече повз місто Лавренту, столицю царя Латина.

804—810. Йдеться про бій Енея з Ахіллою та битву троянців при річці Скамандрі (Ксанті), коли Ксант через трупи не міг текти до моря. Тоді

Нептун урятував троянського героя від неминучої смерті («Іліада», XX, 79 і далі).

814. *Одного лише втратить...* — тобто стерничого Палінура.

823. *Іноїн* — син Іно, дочки Кадма і Гармонії.

854—855. *...гіллям, що сливало... Лети росюю...* — Перед оселею Сна тече джерело Лети, ріки забуття.

864. *Скелі Сирен* — три скелясті острови біля південно-західного берега Кампанії.

871. *Будеш ти голий лежать... в пісках невідомих.* — Труп Палінура буде прибитий хвилями до берега.

КНИГА ШОСТА

Зміст

Прибувши до Італії, Еней висаджується біля міста Кум і в храмі Аполлона зустрічається з жрицею Сівіллою, яка віщує його долю. Він просить Сівіллу зробити так, щоб він побачився в підземному царстві з тінню свого батька Анхіса. Сівілла показує йому, як туди дістатися. Еней ховає Мізена і здобуває вказане Сівіллою «золоте гілля». По принесенні жертви Прозерпіні Еней із Сівіллою спускаються в підземне царство. Тіні померлих біля ріки Ахеронту, через яку перевозить Енея Харон. Зустріч з Цербером. Царство судді Міноса, різні види тіней. В Елісії, країні вічного блаженства, Анхіс викладає синові своє вчення про очищення і переселення душ і показує йому нащадків—славетних римлян, починаючи з Ромула, засновника Рима, і кінчаючи Марцеллом, племінником і зятем Августа. Еней повертається на землю.

21. *...сім діток щороку* — Андрогей, син Міноса, переміг на всіх афінських іграх; афінський цар Егей убив його з заздрощів. За це афіняни змушені були посилати на Крит щороку сім юнаків і сім дівчат на поїдання Мінотавру.

23. *Кносійська земля* — острів Крит.

25. *...двообразний вид Мінотавра...* — З головою і хвостом бика.

27. Йдеться про критський лабіринт.

30. Дедал дав Аріадні нитку, щоб вивести Тесея з лабіринту.

57. *...дарданську стрілу напуть...* — Ахілл — онук Еака, загинув від стрели Паріса.

63. Маються на увазі Юнона, Мінерва і Нептун.

71. Величавий храм спорудив Аполлонові імператор Август на Палатинському пагорбі, немовби виконуючи обітницю Енея.

74. *Ворожби на листочках* — так звані «Сівіліні книги», в яких містилися висловлювання—пророцтва Кумської Сівілли, що їх роз'яснювала спеціальна колегія жерців.

89. *Другий Ахілл* — Турн, син богині Венілії.

92. Пророкується звертання Енея до Евандра по допомогу.
- 93—94. Війна точитиметься за Лавінію — дочку Латина, наречену Турна.
97. ...з грецького міста. — Тобто з грецького міста Палантея (Евандр був вихідцем з Греші).
124. ...за вівар держався... — Вівтаря торкався той, хто просив у богів покровительства.
134. Два рази... Стікс пропливти... — за життя і після смерті.
137. ...гілля... золотє... — Золота гілка у сказаннях багатьох народів — чарівний талісман, який відкриває дорогу до скарбів, надр землі тощо.
149. ...тіло померлого друга... — тобто стерничого Палінура.
190. ...голубів пара... — Голуб — птах, присвячений Венері.
203. ...на двоприродному дереві — дерево, що мало гілки і звичайні, і золоті.
217. ...кипариси смутні... — Кипарис — символ смутку і скорботи. Стародавні греки і римляни вішали кипарисову гілку біля дверей будинку, де хтось помер, а кипариси садили край могил.
242. З Авернського озера піднімались шкідливі випари, що не дозволяли навіть птахам пролітати над ним. Через те греки назвали його «Аорнос», тобто «без птахів».
- 249—250. ...для ньєнки мстивих богинь... — Матір'ю фурій була Ніч, дочка Хаоса, сестрою — Земля.
252. ...для Стіксу владики... — для Плутона.
257. ...з приходом богині — Гекати, яка відкриває вхід до підземного світу.
289. ...третілесної постаті тінь — Геріон.
324. Присягати підземною річкою Стіксом було найсвятішою присягою. У поемі Юпітер не раз присягається Стіксом.
365. ...до Белінського порту... — порту міста Велі, яке було засноване в 543 р. до н. е., отже, Вергілій припустився тут анахронізму.
381. Автор має на увазі мис Палінура в Луканії.
395. Тартарійська собака — Цербер, страж пекла.
397. Дітова жінка — Прозерпіна. Її хотіли викрасти Тесей і Пірітой.
398. Амфрїсійська вішунка — Кумська Сівілла, якій відкриває майбутнє бог-ясновидець Аполлон, що колись пас череди Адмета на берегах річки Амфрїс.
402. ...в дядька порогів... — Плутон був чоловіком Прозерпіни і її дядьком.
- 426—547. Перша частина підземного світу складається з п'яти зон: у першій перебувають душі немовлят (426—429), у другій — невинно страчені (430—433), у третій — самогубці (434—439), у четвертій — жертви нещасного кохання (440—476), у п'ятій — загині в боях герої (477—547).
511. ...злочин лаконки проклятий... — Єлени, що після смерті Паріса стала дружиною Деїфоба і видала його Менелая.
528. Потомок Еола — Одисей.

616. ...скелі там котять... — Сізіф котив скелі, а до колеса прив'язаний був Іксіон.

644. *Жрець фракійський* — Орфей

647. .. із кості слонової плектром — паличкою, якою вдаряли по струнах ліри.

679 і далі. — Вергілій іде тут за вченням про переселення душ (палінгенезис).

764. ...в лісі тобі... породить. — Латинське слово *silva* — ліс — пояснює і саме ім'я майбутнього сина Енея — Сільвія.

779. *Китиці дві* — подвійний плюмаж на шоломі — ознака хоробрості.

783. *Сім замків* — сім пагорбів, на яких побудовано стародавній Рим.

784. *Берекінтія* — мати богів Кібела.

798—800. Приходу влади Августа з острахом чекають скіфи й сармати, що живуть довкола Каспійського і Меотійського (Азовського) морів.

801—804. Згадуються деякі подвиги Геркулеса, такі, як схоплення чудесної керінейської лані з золотими рогами й мідними копитами, спіймання живцем дивовижного ерімантського кабана та знешкодження Лернейської гідри — потвори з тілом змії і дев'ятьма головами дракона.

808—812. Другий римський цар Нума Помпілій, як засновник релігійних установ та обрядів, був прикрашений жрецьким вінком.

812. *Тулл* — Тулл Гостілій, третій римський цар, великий завойовник.

816. Цар Анк спирався на народні маси.

817. *Тарквінські царі* — Тарквіній Старий, Сервій Туллій і Тарквіній Гордий.

819. *Грізні сокири* — пучки прутів із вкладеними в них сокирами — ознака найвищої влади в Стародавньому Римі.

826 і далі. — Опис громадянської війни Цезаря з Помпсєм.

830—831. *Тесть* — Гай Юлій Цезар; *зять* — Гней Помпей, що женився на дочці Цезаря Юлії.

834. Поет звертається до Гая Юлія Цезаря, що вважається потомком Тула, внука Венери.

836. *Переможець Корінфа* — Л. Мумвій, римський консул, що захопив і зруйнував Корінф у 146 р. до н. е. Цим він довершив підкорення Греції Риму.

838—840. Йдеться про Луція Емілія Павла, який у 168 р. до н. е. переміг у битві коло Підни македонського царя Персея і підірвав значення ахейського союзу в Греції.

847—853. *Інші* — греки будуть кращими художниками, промовцями, астрономами і математиками. Римляни будуть підкорювати народи і владарювати над ними.

858. ...розгромить пунійців... — Перемога над Ганнібалом біля міста Ноли.

859. ...третю вже зброю... повісить... — М. Клавдій Марцелл, перемігши особисто в 219 р. до н. е. коло Кластидія вождя інсубрійських галлів Вірдумара, здав трофейну зброю в храм Юпітера на Капітолії, де стояла статуя

Ромула—Квіріна. Це був третій випадок (після Ромула і Косса) особистої перемоги римського полководця в єдинокорстві з вождем ворогів.

875. ...*молодець із ілійського роду*... — це молодий Марцелл, небіж і зять Октавіана Августа.

893. *Двоє воріт мають марева сонні*... — Про дві брами снів — із слонової кістки й рогу — розповідає Гомер в «Одіссеї» (XIX, 562—567).

КНИГА СЬОМА

Зміст

Досягнувши гирла ріки Тибру, Еней пливе по ній до лаврентійського царя Латина і виряджає до нього послів пропонувати мир і просити дозволу побудувати нове місто в його країні. Латин прихильно приймає послів і, згідно з велінням богів, готовий видати за Енея свою дочку Лавінію. Але, бажаючи розладнати цю згоду, Юнона підбурює проти Енея спершу Амата, матір Лавінії, а потім рутульського царя Турна. На влаштованому троянцями полюванні виникає суперечка поміж ними і латинянами. Амата і Турн викликають латинян на війну з троянцями. Численні племена з усіх частин Італії послішають з'єднатись і виступити проти троянських військ.

37. Поет звертається на цей раз до музи Ерато, покровительки любовної поезії, тому що бої між Турном і Енеєм будуть точитись за жінку.

43. *Військо тірренське* — етруське.

56. *Дружина царева* — Амата.

60—63. Вергілій виводить етимологію міста Лаврента від слова «Лавр». Лавр був присвячений Аполлонові.

70. ...*з того ж бо самого боку*... — очевидно, бджоли налетіли теж з боку моря.

106. *Лаомедонтове військо* — троянське військо.

115. ...*печива круглі*... — тобто хлібні коржі, що правили ніби за столи для їди, як дари Церери (див. ряд. 113).

135. ...*галуззям зеленим обличчя вінчає*... — Згідно з ритуалом, ті, що приносили жертву, вінчали скроні зеленими гілочками.

139. ...*матір фригійську*... — Кібелу.

139. ...*рідних обох*... — Анхіса з підземного царства і Венеру з неба.

147. *Жбани мішальні* — кратери, в яких стародавні греки й римляни змішували вино з водою.

154. *Віття Паллади* — маслинові гілки, оповиті шерстяними стрічками, символізували мирні наміри.

158. Еней укріплює місце, де згодом виникла гавань Остія.

186. *Ростри* — носи кораблів.

188. *Трабея* — короткий плащ, прикрашений пурпуром, убрання царів і авгурів.

191. ...в птаха змінивши... — в дятла (рісус латинською мовою дятел).
222. ...буря... із суворих... Мікен... — Троянська війна.
227. ...пояс палючого сонця... — середній земний пояс, з п'яти поясів — найжаркіший.
- 281—282. ...небесного роду коні... — Цірцея (Кіркея) привела звичайну кобилу до вогненних коней свого батька Сонця, в результаті виникла порода коней, які ніздрями видихували полум'я.
287. Початок великих подій у розвитку сюжету поеми.
288. Жінка Юнітера — Юнона.
295. ...на рівнині Сігейській... — на полях Трої.
305. Марс, не запрошений на весілля володаря лаптів Пірітоя, наслав на них безумство і спонукав до кривавої війни з центavraми (кентаврами).
307. Володар Калідона Ойней стягнув на місто гнів Діани через те, що не шанував її жертвоприношенням.
319. Кіссейда — дочка Кіссея, Гекуба, дружина Пріама, якій під час вагітності Парісом снилося, що вона породила факел, від якого згоріла Троя.
- 337-338. ...безліч маєш імен... — тобто фурія Аллекто, могутня у своїх шкідливих діях.
362. Фрігійський пастух — Паріс, що викрав Єлену.
365. ...Турнові, родичу... — Турн був небожем Амати (сином її сестри).
370. Амата, вказуючи на грецьке походження Турна, хоче довести, що саме він відповідає вимогам оракула.
388. Евоє — священний вигук вакханок.
396. Посах — тирс, атрибут вакханок.
409. ...рутула відважного. — Турна.
515. Трівії озеро — озеро Діани в Ласії (нині Лаго ді Немі).
- 604 і далі. — Вказуються війни, які вдало вів Август.
606. ...стяги від парфів вернути. — Мовиться про повернення римлянам прапорів, що їх здобули парфяни, розгромивши римську армію під командуванням Красса в битві коло Карр в 53 р. до н. е.
606. ...до індів з Авророю... — на схід.
613. ...консул в плащі квіринальським, вдягнувши його по-габінськи — поет має на увазі трабею, тобто плащ з пурпурною смужкою, що став ознакою високої влади від першого римського царя Ромула—Квіріна (звідси квіринальський). Вдягнути по-габінськи (від міста Габії) — значить відкинути один край тоги або трабеї назад і оперезатись ним.
637. ...роздано гасла. — Військове гасло (пароль) писали в Стародавньому Римі на табличці (tessera), яку передавали від центурії (сотні) до центурії. Звідси слово tessera — «табличка» — набрало значення — «гасло», «пароль».
661. Трінтісць — Геркулес.
769. Зела Пеона — лікарські рослини Ескулапа, на прізвисько Пеон.
791. ...батько Інах... — Від нього походив Турн.
816. Фібула — пряжка.
817. Мирт пастуший — спис із миртового дерева.

Турн піднімає на війну весь Лаций і посилає в Аргіріпу просити допомоги в Діомеда. З другого боку, бог ріки Тибру Тіберин у сні спонукає Енея укласти угоду з аркадським царем Евандром, що заснував на Палатинському пагорбі місто Паллантей. Евандр гостинно приймає Енея, обіцяє йому допомогу, запрошує взяти участь у святкуванні на честь Геркулеса, знайомить його з околицями. Тим часом Вулкан, чоловік Венери, на її прохання кує зброю її синові. Евандр пропонує Енеєві очолити етрусків, які шойно прогнали свого царя Мезенція, і дає йому чотириста вершників під проводом свого сина Палланта. Еней приймає від Венери викуту для нього зброю і милується щитом, на якому зображено майбутні подвиги і долю римлян.

9. *Діомеда великого місто* — Арпи (Аргіріпа).

18. *Лаомедонтський герой* — тобто троянський герой Еней.

65. *...дім мій... столицею буде.* — Мається на увазі Рим.

76. *...боже рогатий...* — Божества річок римляни уявляли з бичачими рогами.

102. *Цар аркадійський* — Евандр.

102-103. *Син Амфітріона* — Геркулес.

128. *...віття в стрічках простягати...* — звичайний знак миру.

132. *...ї наша спорідненість...* — Рід Енея і рід Евандра виводились від Юпітера, тому що предок троянців Дардан і батько Евандра Меркурій були синами Юпітера.

146. *Плем'я давнійське* — рутули.

198. *...вогнем його чорним...* — темним від диму.

245. *Царство бліде* — підземне царство мертвих.

271. Вівтар Геркулеса, так званий Вівтар Найбільший, стояв на Волово-му ринку в Римі.

275—276. Евандр поклав на голову вінок з тополиного листя, тому що тополя була присвячена Геркулесові. Названа вона двобарвною (темні і світлі листки), бо, за міфом, листки тополі побіліли на скронях легендарного героя від поту.

285. *...браття ж салійські* — салії, жерці Марса.

289. Геркулес ще в колиці задавив дві гадюки, що їх наслала його мачуха.

294. *Критська потвора* — вогнедишний бик.

328—329. Італію завойовували різні народи, тому вона часто міняла свою назву.

345. Народна етимологія слова «Аргілет». Вергілій твердить, ніби Аргілет походить від того, що тут було вбито якогось Аргуса (Аргілет — смерть Аргуса). Насправді ж назва ця утворена від слова *argilla* — глина.

354. *Егіда* — буквально «козяча шкіра», щит Юпітера, яким він, потрясаючи, наводив жах на ворогів; звичайний атрибут Афіни-Паллади.

358. Капітолійський пагорб, за легендою, в сиву давнину мав назву Сатурнія, або Сатурнів пагорб, бо тут заснував селище бог Сатурн, тоді як засновником селища на Янікульському пагорбі на правому березі Тибру був бог Янус.

383—384. *Донька Неря* — морська богиня Фетіда, мати Ахілла; *жінка Тітона* — богиня світанку Аврора (Еос), мати Мемнона. На їхні прохання Вулкан викував зброю для їх синів.

402. ...*електр, або електрон* — природна або штучна сполука золота і срібла, а також янтар. Від цього слова походить у різних мовах світу безліч назв, пов'язаних з електрикою.

422. *Вулканів тут дім...* — за наївно-міфологічними поясненнями, дії вулканів Етни на Сицилії та на поблизьких островах походять від того, що в них має свої кузні бог Вулкан, де працюють циклопи під його наглядом.

454. *Батько лемнійський* — Вулкан, який виріс на острові Лемносі.

458. *Меч тегейський* — аркадійський, з міста Тегей в Аркадії.

499. *Молодь лівонська* — етруска, тому що етруски, на думку античних істориків, прибули до Італії з Меонії (Лідії) — з Малої Азії.

555. *Владика тірренців* — тобто Тархон.

626—728. Опис щита Енея.

630—634. *Перша картина* — Ромул і Рем ссуть вовчицю.

635—641. *Друга картина* — викрадення сабінянок і війна, що виникла з цього приводу між Ромулом і Тітом Тацієм.

Після заснування міста римляни, в яких не було жінок, запросили на свято сусідів-сабінян. Під час видовиша вони силоміць захопили сабінянок. Тоді обурені сабіняни пішли на Рим війною, але викрадені жінки втрутилися в бій і припинили війну. Потім дві держави — римська і сабінська — злилися в одну.

642—645. *Третя картина* — страта Метта Фуфетія, сабінського полководця. Римський цар Тулл Гостілій наказав прив'язати його за ноги й за руки до коней, які, пущені в протилежні боки, розірвали тіло нещасного.

646—651. *Четверта картина* — облога Рима етрусським царем Порсеною в кінці VI ст. до н. е. Горацій Коклес, прикриваючи відступ, відбивав етрусків від дерев'яного мосту доти, доки міст не був зламаний. Коклес кинувся в Тібр і переплив його. Клелія, що була заложницею Порсени, втекла з полону, перепливши ріку.

652—663. *П'ята картина* — облога Рима галлами в 390 р. до н. е.

663—667. *Шоста картина* — салії — жерці Марса і луперки — жерці бога пастухів Фавна-Луперка.

667—671. *Сьома картина* — підземне царство.

675—713. *Восьма картина* — бій коло Актіа в 31 р. до н. е.

680. ...*батьківська зірка над тім'ям*. — Октавіан носив шолом з зіркою, що мала нагадувати комету, яка з'явилася після смерті Юлія Цезаря і в яку нібито перейшла душа диктатора.

683. ...з носів корабельних корона... — Агріппа за морську перемогу над Секстом Помпеем одержав високу нагороду — вінок, прикрашений золотим зображенням носів кораблів.

685. *Народи Аврори* — народи Сходу

686. *Червоний берег* — Аравійської затоки і частина Індійського океану між Африкою та Індією.

688. *Жінка з Єгипту* — цариця Клеопатра, з якою одружився Антоній.

690. *Ростри тризуби* — носи кораблів.

696. *Поле нептунське* — море.

697. *Систр* — музичний інструмент, вживаний у культурі Ізиди.

697. ...гадюк... двоох... — Клеопатра померла від укусу гадюк.

704. *Аполлон* — покровитель Августа.

710. *Бог вогняний* — Вулкан.

714—727. *Дев'ята картина* — триумф Октавіана Августа 13—15 серпня 29 р. до н. е.

716. *Тричі по сто* — приблизне число. Август сам свідчив, що він вибудував 82 храми.

720. Храм Аполлона на Палатинському пагорбі було споруджено в часи Августа на пам'ять Актійської перемоги.

726. *Євфрат* — приборканий після підкорення парфян.

727. *Рейн двоєрогий* — з двома гірлами.

730. ...хоча тих подій і не знає... — Еней не розумів змісту картин на шиті, бо зображені на ньому події відбулися пізніше.

КНИГА ДЕВ'ЯТА

Зміст

Поки Еней перебував у Евандра, Турн, підохочуваний Юноною, нападає на троянський табір, очолюваний юним Асканієм, і намагається спалити троянські кораблі, але Юпітер, на прохання Кібели, обертає їх у морських німф. Турн облягає нову Трою. Друзі Ніс і Евріал наважуються пробитись з обложеного міста через рутульське військо і передати вісті Енеєві. Вони вночі пробираються через ворожий табір, але на світанку, оточені загоном вершників, гинуть геройською смертю. З наткнутими на списи їхніми головами рутули штурмують троянський табір. З обох боків гине багато воїнів. Асканій учиняє свій перший подвиг. Пандар з Бітієм, що стояли на варті біля міської брами, відчиняють її, заманивши ворогів, багатьох із них убивають. Турн поспішає на допомогу і відганяє троянців, але згодом під їх натиском відступає до Тибру, перепливає його і повертається до своїх.

11. *Лідійський загін* — загін етрусків, які походили з Лідії.

49. *Кінь фракійський* — в значенні швидкий кінь, тому що коні з Фракії (теперішня Болгарія) славилися швидкістю.

52. ...списа... метнув... — Кинути спис на чужу територію означало оголосити війну.

64. *Рутул* — Турн.
87. ...*юнакові дарданському*... — Енеєві.
100. ...*дарданців вождя*... — Енея.
104. *Стігійський брат* — Плутон, володар підземного царства.
109. ...*матір від суден*... — Кібелу.
112. *Хори ідайські* — почет богині Кібели.
- 120—122. Троянські кораблі перетворюються на морських німф.
138. ...*що відібрало дружину*. — Власне, наречену, Лавінію.
- 138—139. Зміст: не одному ж спартанському цареві Менелаю та його братові Агамемнону з Мікен помщатися за викрадення Єлени, дружини Менелая.
151. *Палладій* — пенати Трої.
178. *Іда мислива* — німфа Іда любила мисливство.
215. Коли людину з якихось причин не можна було поховати, то в пам'ять її ставили порожню гробницю (кенотаф).
223. ...*парость цареву шукати*. — Сина Енея Асканія.
- 359—366. Евріал надіває обладунок рутулів, щоб його вороги не пізнали і прийняли за свого.
448. *Енеїв дим* — римляни.
449. *Батько римський* — Август.
506. *Черепаша*. — Див. прим. до кн. II, ряд. 441.
530. Треба розуміти рухливі башти, що з'єднувалися з укріпленнями мостами.
563. *Юпітерів зброєносець* — орел.
- 564—565. *Марсів вовк* — вовки були присвячені богові Марсу, батькові Ромула і Рема, виходуваних вовчицею.
582. *Іберійський пурпур* — тобто іспанський, що відрізнявся від східного темнішим кольором.
583. ...*в матері в гаї*... — у німфи Талії, в якій від Зевса народились сини-близнята Паліки. Біля ріки Сімета між містами Єнною і Сиракузами в Сицилії з кратера підіймалась вулканічна пара, що пояснювали гнівом цих близнят; їх умилювали людськими жертвами, тому вітвар Паліків названий «вмилюстивленим».
598. ...*полонені двічі*... — вперше, за міфом, Трою підкорив Геркулес, вдруге — греки в Троянську війну.
610. ...*списом обернутим*... — тупим кінцем списа.
642. ...*предку богів*. — Юлія Цезаря і Августа вважали богами, бо походили вони від сина Енея — Іула.
705. *Фаларика* — важкий спис із залізним наконечником, часто з горючим матеріалом. Кидали на рога з допомогою метального апарата.

КНИГА ДЕСЯТА

Зміст

Юпітер скликає раду богів, на якій марно намагається помирити Юнону з Венерою і тому воліє за краще віддати події на волю долі. Рутули знову

нападають на троянців. Вступивши в союз з етруським воєначальником Тархоном, Еней повертається на тридцять кораблях з численними військами союзників. Рутули чинять йому жорстокий опір. Асканій робить вилазку і з'єднується з військами свого батька. Турбуючись долею Турна, Юнона відводить його з битви в місто Ардею. Тим часом у бій вступає Мезенцій і чинить великі спустошення в лавах троянців та етрусків. Зрештою Еней убиває його та його сина Лавса, і перемога залишається за троянцями.

11—13. Мається на увазі похід Ганнібала через Альпи під час Другої Пунічної війни.

25. Еней у цей час перебував у царя Евандра.

27. ...*Трої, що родиться вдруге...* — укріплений табір троянців.

30. ...*знав... доведеться із смертним боротись.* — Венера побоюється вдруге дістати в бою рану від Діомеда, який поранив її під Троєю.

42. ...*не про владу...* — нащадків Енея.

50. *Тільки б того...* — тобто Асканія.

51—52. У всіх цих містах процвітав культ Венери і були в честь її храми.

68. Тобто за пророкуванням безумної Кассандри.

70. *Хлопчику...* — тобто Асканію.

79. ...*наречених...* — натяк на Лавінію, наречену Турна.

91—92. *Дарданський чужоложник* — Паріс, який викрав Єлену.

136. ...*терebinт оріційський.* — Місто в Епірі, в Грешії, де росло терпентинове дерево.

166. *«Тигр»* — назва корабля від річки Тигр.

171. ...*золотим Аполлоном іскриться.* — У Абанта був покровителем Аполлон.

174. ...*славетний металом халібів...* — залізом.

179. ...*алфейська із роду...* — Місто Піза в Італії побудоване було колоністами над річкою Алфей у Пелопоннесі, звідси — алфейська.

187. Шолом Купавона прикрашали лебедині пера в пам'ять про батька Кікна, що обернувся в лебедя, коли оплакував загибель свого друга Фаетона.

190. ...*у тіні... сестер...* — Сестри Фаетона геліади були перетворені на тополі, які оплакували його смерть янтарними сльозами.

195. *«Кентавр»* — назва корабля з зображенням кентавра, що в руках тримав величезну скелю.

201—203. У Мантуанській окрузі (батьківщина Вергілія) було дванадцять племен, що належали до трьох основних народів: галлів, етрусків і умбрів. Переважали етруски.

205. Корабель *«Мінцій»* названий від однойменної річки (текла вона через рідне село Вергілія). Саму річку поет називає сином Бенака, тому що витікає вона з Бенакського озера (нині Лаго ді Гарда).

209. *«Трітон»* — корабель із статуєю Трітона.

234. *Мати* — богиня Кібела.

243. *Огневладний* — Вулкан.

317. Дитину, яка народилася завдяки так званому кесаревому розтину, віддавали під опіку Аполлонові — опікунові медицини.

394. *Меч Евандрів* — Паллант мав батьків меч.

408. *Хвиля Вулкана* — вогонь.

423. *...твій дуб*. — Зброю, зняту з убитого ворога, вішали на обрубане дерево.

461. *Внук Алкеїв* — Геркулес, до якого звертається Паллант в ім'я гостинності, виявленої геросві його батьком Евандром.

465. *...сльози даремні*. — Бо вони не врятують Палланта.

465—466. *...промовляє до сина батько...* — Юпітер — до Геркулеса.

473. *...зір... одвертає...* — Юпітер не хоче бачити загибелі Палланта, якої не може відвернути.

496—498. На поясі Палланта був зображений злочин данаїд, які в шлюбну ніч умертвили своїх чоловіків, синів Єгипта.

520. Так Ахілл в «Гліаді» (XX, 26) вбив двадцятьох троянців на вогнищі Патрокла.

565. *...в тихих Аміклах*. — Епітет «тихих», «мовчазних», можливо, прикладається тому, що пізніше це місто зникло, бо жителі втекли з нього через безліч гадюк; можливо, цей епітет перейшов від Лаконських Амікл, які були здобуті дорійцями; через те що жителям забороняв закон говорити про ворога, місто й дістало назву «тихого».

688. *...а Давнове місто*. — В Ардею.

705. *...завагітніла ярим вогнем...* — див. прим. до кн. VII, ряд. 319.

767. *Оріон* був такий високий на зріст, що, йдучи по морю, поринав лише по плечі.

833. *Батько* — Мезенцій.

КНИГА ОДИНАДЦЯТА

Зміст

Еней споряджує трофей в пам'ять перемоги над Мезенцієм і разом із здобиччю та полоненими відсилає тіло Палланта до його батька Евандра. Тим часом приходять послі від Латина просити в Енея перемир'я для похорону вбитих. Обидві сторони розпалюють багаття і ховають убитих. Виряджені латинянами до Діомеда послі вертаються з відмовою допомогти їм. Цар Латин готовий просити Енея про мир, але Турн виступає проти цього. В цей час Еней з військом підходить до міста Лаврента, латиняни чинять йому опір. Турн посилає назустріч троянцям Мессапа і Камілла з кіннотою, а сам готує проти Енея засаду. Камілла в бою чинить подвиги, але гине від Арунта, якого згодом, за вказівкою Діани, убиває німфа Опія. Рутули безладно тікають до міста. Настає ніч, і обидві сторони укріплюють свої табори.

52. *...владі небесній...* — тобто небесним богам; Паллант тепер перебуває у владі підземних, а не небесних богів.

94. *...зброю спустивши додолу*. — Зброя, опущена вниз, — ознака жалоби. На знак печалі римляни повертали й щита нижньою частиною вгору.

96. Еней говорить, що йому доведеться оплакувати ще багатьох інших мерців.

100. ...*посли... із маслиновим віттям...* — У послів звичайний знак миру.

114. ...*присудив себе смерті...* — тобто було б справедливіше, щоб Турн пішов сам на смерть замість тих, про поховання яких ідеться.

168. ...*вольсків...* — тут італійських племен.

178. ...*правиця твоя...* — правиця Енея.

179. ...*чим завинила.* — Тобто Еней повинен відомстити за батька й сина.

181. ...*цю вість...* — що Турна вбито.

223. ...*царицине ймення...* — Амати, матері Лавінії, нареченої Турна.

227. ...*з міста великого...* — з Аргіріпи (Арп).

240. ...*із етальського міста...* — з міста Діомеда.

242. *Венул* — посол до Діомеда.

260. ...*зірка Мінерви зловісна, і скелі євбейські...* — Грецькі кораблі, які поверталися з-під Трої, потерпіли від бурі під впливом лиховісної зірки Мінерви і розбились біля острова Евбеї при мисі Кафарей.

262. ...*до стовпів... Протея.* — До єгипетських берегів, куди поїхав Менелай у погоні за своєю дружиною Єленою, перенесеною в Єгипет.

265. *Локри* — дружинники Аякса, сина Ойлея. Сам Аякс загинув, а вони, врятувавшись, оселилися в Африці.

272. ...*птицями понад річками ширяють...* — Всі супутники Діомеда були перетворені на птахів.

276. Діомед у бою під Троєю поранив богів Венеру і Марса.

285. *Іди земля* — Троя.

286. *Міста інахійські* — міста Інаха, зокрема Аргос.

286. *Дардан* — збірно, замість троянці.

308. ...*на поміч етальську...* — на поміч Діомеда.

316—317. ...*із рікою Туською...* — з Тибром, що протікає по землі етрусків.

358. ...*його закликаймо...* — тобто Турна, щоб він відмовився від шлюбу з Лавінією для користі батьківщини.

400. ...*народу, побитого двічі...* — тобто троянців.

403. Цим образом змальована відмова Діомеда допомогти італійцям. Посли до Діомеда повинні були підійти до цієї річки, де жив Діомед.

427. ...*в поміч не придуть Етол нам і Арпи...* — етолєць Діомед і його місто Арпи.

576. *Довга палла* — плащ римлянок.

599. *Турна* — підрозділ римської кінноти.

658. Порівнюються італійські амазонки з фракійськими.

661. Амазонка Пентесілея, що допомагала Пріамові, була вбита Ахіллом.

737. *Флейта крива* — фрігійська флейта з загнутим верхнім кінцем.

772. *Стріли гортінські* — зроблені в м. Гортіні на о. Криті, що славився своєю зброєю.

777. *Наголінники чужосторонні* — тобто його ноги були у варварському (не римському) одінні — це був одяг на кшталт наших штанів.

785. На горі Соракті жив італійський бог Вейовіс, що ототожнювався з Аполлоном.

788. Жерці босими ногами повинні були проходити по гарячому жару.

857. *Фракійка* — німфа Опія.

913. *...до хвиль іберійських...* — іспанських, для позначення заходу, куди зайшло сонце (Феб).

КНИГА ДВАНАДЦЯТА

Зміст

Незважаючи на умовляння Латина і сльози Амати, Турн зважується на двобій з Енеєм, який без заперечень його приймає. Умови бою з обох сторін підтверджуються клятвами. Турнова сестра Ютурна, за намовою Юнони, підбурює рутулів почати замість того загальну битву, причому в ній поранено самого Енея. Зрадивши з цього, Турн іде в наступ на троянців. Еней, рану якого зліляє Венера, повертається в битву і довго шукає зустрічі з Турном. Цариця Амата, гадаючи, що Турна вже вбито, кінчає життя самогубством. Турн виходить на двобій з Енеєм. З волі Юпітера Ютурна відступає від брата, і Еней після тривалого бою убиває свого головного ворога.

3. *...обіцянку...* — перемогти Енея.

9. *...до царя...* — до Латина.

13. *Готуй же, мій батечку, жертву...* — Будь-якому договору передували релігійний акт жертвоприношення і молитва.

32. *...від зятя...* — від Енея.

52. Натяк Турна на допомогу Енею з боку Венери в Троянську війну.

90. *...бог, повелитель вогню...* — Вулкан.

98. *...лівмуж той фрігійський...* — Еней. Так негативно характеризують його вороги.

117. *...міста великого...* — Лаврента.

136. *Сестра Турна* — Ютуріна була водяною німфою і однією з незліченних коханок Юпітера.

163—164. *...Сонце — предок його.* — Мати Латина, німфа Маріка, була дочкою бога Сонця (Феба).

192. Еней бажає бути лише верховним жерцем, а Латин повинен далі царювати.

198. *...ї дітьми Латони...* — Аполлоном і Діаною.

331. *...над водами... Гебру...* — У Фракії, улюблене місцеперебування Марса.

396—397. *...тихий, без слави, праці віддається.* — Медицині, про яку мало говорять. Римляни вважали медицину безславним заняттям. Лікарями були раби.

401. *...за звичаєм давнім пеонським...* — за звичаєм божественного лікаря Пеона.

412. *Ясенець, або діктами* — рослина з гори Дікти на Криті, яка мала властивість видаляти з людського тіла сторонні предмети.

419. *Панацея* — універсальний лікувальний засіб.

456. *Ретейський вожай* — Еней (від миса Ретей у Троаді).

539. *...не захистили й Купенка боги...* — Купенк був жерцем.

701. *...Апеннін... батько...* — бог Апеннінського хребта.

740. *...зброю Вулкана...* — зброю Енея.

750—751. *...в загороду з пір'я червоного...* — такі загороди з червоного пір'я робили мисливці, щоб залякати звіра.

754. *Скорий умбрісць* — мисливський собака з області Італії — Умбрії. Такі собаки вважалися найкращими для полювання.

794—795. Еней після смерті має стати богом, якого в Італії оточуватимуть особливою шаную.

841. Юнона мала в Римі особливе вшанування.

857. *...парф чи кідон...* — парфяни і критяни славилися стрільбою з лука.

З М І С Т

Вергілій і його епічна поема. <i>Йосип Кобів</i>	3
--	---

Е Н Е І Д А

Книга перша	27
Книга друга	49
Книга третя	73
Книга четверта	95
Книга п'ята	116
Книга шоста	142
Книга сьома	169
Книга восьма	194
Книга дев'ята	216
Книга десята	241
Книга одинадцята	269
Книга дванадцята	296
Примітки. <i>Йосип Кобів</i>	324

Літературно-художнє видання

ВЕРГІЛІЙ

ЕНЕЇДА

Переклад з латинської

Головний редактор *Є. В. Мезенцева*
Відповідальна за випуск *Л. В. Дмитрієва*
Художній редактор *Л. П. Вировець*
Технічний редактор *Г. С. Таран*
Комп'ютерна верстка *С. І. Удалов*
Коректор *Л. І. Вакуленко*

ISBN 978-966-03-6422-6

9 789660 364226

Підписано до друку 14.05.13. Формат 84 x 108 ¹/₃₂,
Умов. друк. арк 18,48. Облік.-вид. арк. :9,6
Тираж 750 прим. Замовлення № 3-357

ТОВ «Видавництво Фоліо»
Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготівників
і розповсюджувачів видавничої продукції
ДК № 3194 від 22.05.2008 р.

61057, Харків, вул. Римарська, 21А

Електронна адреса:

www.folio.com.ua

E-mail: realization@folio.com.ua

Інтернет-магазин

www.bookpost.com.ua

Надруковано з готових позитивів
у ТОВ «Видавництво Фоліо»,
61057, Харків, вул. Римарська, 21А
Свідоцтво про реєстрацію
ДК № 3194 від 22 05 2008 р.

